

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Журнал заснований у 1918 році

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Серія: Юридичні науки

Том 34 (73) № 2 2023

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

Головний редактор:

Міловська Надія Василівна – доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри публічного та приватного права Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Члени редакційної колегії:

Бортняк Катерина Василівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри публічного та приватного права Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Бортняк Валерій Анатолійович – кандидат юридичних наук, доцент, ректор Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Губарєв Сергій Володимирович – кандидат юридичних наук, завідувач кафедри публічного та приватного права Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Недюха Микола Петрович – доктор філософських наук, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного та приватного права, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

Петков Сергій Валерійович – доктор юридичних наук, професор, доцент кафедри публічного та приватного права Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Тімуш Ірина Сергіївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри господарського, повітряного та космічного права Національного авіаційного університету

Шабалін Андрій Валерійович – кандидат юридичних наук, старший дослідник, завідувач відділу питань захисту прав інтелектуальної власності Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності Національної академії правових наук України

Шемчук Віктор Вікторович – кандидат юридичних наук, Заслужений юрист України

Сабіна Грабовська – доктор хабілітований, професор кафедри державної теорії, права і політики Жешувського університету, Жешув, Польща

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського
(протокол № 11 від 10.07.2023 року)**

Науковий журнал «Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки» зареєстровано Міністерством юстиції України (Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ серія КВ № 15713-4184Р від 28.09.2009 року)

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі юридичних наук (спеціальності: 081. Право, 293. Міжнародне право, 262. Правоохоронна діяльність) відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України № 6143 від 28.12.2019 р. (додаток 4)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Сторінка журналу: www.juris.vernadskyjournals.in.ua

ISSN 2707-0581 (print)
ISSN 2707-059X (online)

© Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, 2023

ЗМІСТ

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Барвіненко В.Д.

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ 1996 РОКУ ЯК ДЖЕРЕЛО ПРИНЦИПІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ..... 1

Кравчук І.І.

ДИСКРИМІНАЦІЯ ЗА НАЦІОНАЛЬНОЮ ОЗНАКОЮ НА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА ОСВІТУ ЯК ПРОЯВ ГЕНОЦИДУ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ.....7

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Баранкова В.В.

СПРИЯННЯ СУБ'ЄКТАМ НОТАРІАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ У РЕАЛІЗАЦІЇ ЇХ ПРАВ ЯК ФОРМА НАДАННЯ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ.....14

Владикін О.Н., Царик О.В., Дмитрієнко К.О.

ПРИНЦИП ДОСТУПНОСТІ ПРАВОСУДДЯ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....22

Волкова Н.В.

ПРАВОВИЙ СТАТУС УЧАСНИКІВ СПРАВИ ПРО УСИНОВЛЕННЯ ДИТИНИ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ.....31

Давидова І.В., Павлова В.Г.

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ АЛІМЕНТНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ІНШИХ ЧЛЕНІВ СІМ'Ї ТА РОДИЧІВ.....37

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Поєдинок В.В.

КОРПОРАТИВНА СТАЛІСТЬ: НОВИЙ ПОРЯДОК ДЕННИЙ ДЛЯ КОМПЛАСНСУ Й КОНСАЛТИНГУ..... 42

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Скоробагатько А.В.

ЄДНІСТЬ ТА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ У ТРУДОВОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ: ГЕНЕЗА НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ.....48

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Рибачек В.К.

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ З РФ..... 55

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Азаренко Т.І.

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПЕРЕВІРКИ НА ДОБРОЧЕСНІСТЬ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ НА ПРИКЛАДІ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ ТА УГОРЩИНИ.....62

Бойко В.П. СУТНІСТЬ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СУДОВОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ.....	68
Георгієвський Ю.В., Белікова М.І., Зелінська Я.С. ЗАСОБИ ДОКАЗУВАННЯ АДВОКАТА В ПРОВАДЖЕННІ У СПРАВАХ ЩОДО ОСКАРЖЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ТА НОРМАТИВНИХ АКТИВ.....	73
Гнедюк В.Л. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КІБЕРБЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	79
Денисенко К.В., Шамрук Н.Б., Борко І.С. РОЛЬ МІНІСТЕРСТВА ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНИ У ЦИФРОВІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ.....	85
Дерець В.А. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ЩОДО ОСІБ, ЯКІ У ЗВ'ЯЗКУ З ВІЙНОЮ ОТРИМАЛИ ТИМЧАСОВИЙ ЗАХИСТ ЗА КОРДОНОМ (НА ПРИКЛАДІ ПОЛЬЩІ).....	91
Іванський А.Й. ПОДАТКОВЕ РЕЗИДЕНТСТВО ТА ЕЛЕКТРОННЕ РЕЗИДЕНТСТВО ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА (НА ПРИКЛАДІ ЕСТОНІЇ ТА УКРАЇНИ).....	97
<i>Статтю відкликано як таку, в якій виявлено академічний плагіат</i>	
Карпенко С.Р. ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ІНСТРУМЕНТИ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА В КОСМІЧНІЙ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ.....	104
Плетньова Т.Р. УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ НА ДЕРЖАВНІЙ СЛУЖБІ: ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....	111
Семеняка А.Г. ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ТА ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВНИХ ІНСТИТУЦІЙ УКРАЇНИ, В ЯКИХ ДІЮТЬ ПІДРОЗДІЛИ ДЕТЕКТИВІВ	119
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО	
Боровик А.В. МЕТА ТА МОТИВИ ПОСЯГАНЬ НА ПРЕДСТАВНИКІВ ВЛАДИ.....	124
Бугера С.І. ДО ПИТАННЯ ПРОТИДІЇ ШАХРАЙСТВУ З ПЛАТІЖНИМИ КАРТКАМИ	131
Грищенко А.Л. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ОСОБИ ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА.....	136
Євдокімова О.В. ОСОБЛИВОСТІ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОЗБАВЛЕННЯ ПРАВА ОБІЙМАТИ ПЕВНІ ПОСАДИ АБО ЗАЙМАТИСЯ ПЕВНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ.....	141
Фільчакова Ю.І. ПОТУРАННЯ ЯК ФОРМА СПРІЯННЯ ВЧИНЕННЮ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ.....	148

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

Федчак І.А.

ДО ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗДІЙСНЕННЯ ПРОГНОЗУВАННЯ
ПІД ЧАС РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОАКТИВНОЇ МОДЕЛІ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
НА ОСНОВІ ПРОГНОЗІВ (PREDICTIVE POLICING).....154

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

Бондар І.В., Снідевич О.С.

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЕТИКИ ОРАТОРА-АДВОКАТА.....160

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Бучинська А.Й.

ПРАВОВИЙ СТАТУС БІЖЕНЦЯ В ПОЛЬСЬКОМУ ПРАВІ.....165

Коруц У.З.

РОЗСЛІДУВАННЯ МІЖНАРОДНИМ КРИМІНАЛЬНИМ СУДОМ ВОЄННИХ
ЗЛОЧИНІВ РОСІЇ В УКРАЇНІ.....171

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....177

CONTENTS

CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

Barvinenko V.D.

THE 1996 CONSTITUTION OF UKRAINE AS A SOURCE OF THE PRINCIPLES OF LOCAL GOVERNMENT.....1

Kravchuk I.I.

DISCRIMINATION BY NATIONAL SIGN IN THE OCCUPIED TERRITORIES THROUGH THE PRISM OF LIMITING THE RIGHT TO EDUCATION AS A MANIFESTATION OF THE GENOCIDE OF THE UKRAINIAN PEOPLE7

CIVIL LAW AND CIVIL PROCESS; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

Barankova V.V.

ASSISTANCE TO THE SUBJECTS OF THE NOTARIAL PROCESS IN THE EXERCISE OF THEIR RIGHTS AS A FORM OF LEGAL AID14

Vladykin O.N., Tsaryk O.V., Dmitriyenko K.O.

THE PRINCIPLE OF ACCESSIBILITY OF JUSTICE IN CIVIL PROCEEDINGS UNDER MARTIAL LAW22

Volkova N.V.

LEGAL STATUS OF THE PARTICIPANTS IN THE CASE OF ADOPTION OF A CHILD IN CIVIL JUDICIARY31

Davydova I.V., Pavlova V.G.

PROBLEMATIC ISSUES OF ALIMONY OBLIGATIONS OF OTHER FAMILY MEMBERS AND RELATIVES37

COMMERCIAL LAW, ECONOMIC-PROCEDURAL LAW

Poiedynok V.V.

CORPORATE SUSTAINABILITY: NEW AGENDA FOR COMPLIANCE AND CONSULTING42

LABOR LAW; THE RIGHT TO SOCIAL SECURITY

Skorobahatko A.V.

UNITY AND DIFFERENTIATION IN LABOR LAW OF UKRAINE: GENESIS OF SCIENTIFIC VIEWS48

LAND LAW; AGRARIAN LAW; ENVIRONMENTAL LAW; NATURAL RESOURCE LAW

Rybachek V.K.

FEATURES OF REALIZATION OF ECOLAWS IN UKRAINE DURING THE ARMED CONFLICT FROM RUSSIAN FEDERATION55

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

Azarenko T.I.

FOREIGN EXPERIENCE OF LEGAL REGULATION OF INTEGRITY CHECKS OF POLICE OFFICER ON THE EXAMPLE OF THE UNITED STATES OF AMERICA AND HUNGARY62

Boiko V.P.	
THE ESSENCE OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT FOR THE EFFECTIVENESS OF THE FUNCTIONING OF THE JUDICIARY IN UKRAINE	68
Georgiievskiy I.V., Bielikova M.I., Zelinska Ya.S.	
MEANS OF EVIDENCE BY A LAWYER IN THE PROCEEDINGS IN CASES CONCERNING THE APPEAL OF INDIVIDUAL AND NORMATYVE ACTS	73
Gnediuk V.L.	
ADMINISTRATIVE-LEGAL STATUS OF CYBERSECURITY SUBJECTS IN UKRAINE.....	79
Denysenko K.V., Shamruk N.B., Borko I.S.	
THE ROLE OF THE MINISTRY OF DIGITAL TRANSFORMATION OF UKRAINE IN DIGITALIZATION OF ACTIVITY OF STATE CRIMINAL AND EXECUTIVE SERVICE OF UKRAINE	85
Derets V.A.	
ORGANIZATIONAL AND LEGAL PRINCIPLES OF THE STATE POLICY OF UKRAINE REGARDING PERSONS WHO RECEIVED TEMPORARY PROTECTION ABROAD IN CONNECTION WITH THE WAR (ON THE EXAMPLE OF POLAND)	91
Ivansky A.J.	
TAX RESIDENCE AND ELECTRONIC RESIDENCE OF A NATURAL PERSON: COMPARATIVE AND LEGAL CHARACTERISTICS (EXAMPLE OF ESTONIA AND UKRAINE)	97
<i>The article was retracted because of academic plagiarism</i>	
Karpenko S.R.	
THE INSTITUTIONAL INSTRUMENTS OF INFORMATION AND ANALYTICAL SUPPORT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF RELATIONS OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN THE SPACE SECTOR OF UKRAINE.....	104
Pletnova T.R.	
PERSONNEL MANAGEMENT IN THE CIVIL SERVICE: SOME PROBLEMS OF THEORY AND LEGAL REGULATION	111
Semenyaka A.G.	
HISTORY OF DEVELOPMENT AND FUNCTIONS OF STATE INSTITUTIONS IN UKRAINE THAT INCLUDE DETECTIVE DIVISIONS.....	119
CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL ENFORCEMENT LAW	
Borovyk A.V.	
PURPOSE AND MOTIVES OF ATTACKS ON GOVERNMENT OFFICIALS.....	124
Bugera S.I.	
ON THE ISSUE OF COMBATING FRAUD WITH PAYMENT CARDS	131
Gryshchenko A.L.	
THEORETICAL BASIS OF CRIMINAL AND LEGAL PROTECTION OF A PERSON AGAINST DOMESTIC VIOLENCE	136
Yevdokimova O.V.	
FEATURES OF THE APPOINTMENT OF REVOCATION OF THE RIGHT TO HOLD CERTAIN POSITIONS OR ENGAGE IN CERTAIN ACTIVITIES.....	141
Filchakova Yu.I.	
CONNIVANCE AS A FORM OF ASSISTANCE TO A CRIMINAL OFFENSE.....	148

CRIMINAL PROCEEDINGS AND CRIMINALISTICS; FORENSIC EXAMINATION; OPERATIONAL SEARCH ACTIVITY

Fedchak I.A.

REGARDING THE ORGANIZATION OF FORECASTING DURING THE IMPLEMENTATION
OF A PROACTIVE MODEL OF LAW ENFORCEMENT ACTIVITY BASED
ON FORECASTS (PREDICTIVE POLICING).....154

JUDICIAL SYSTEM; PROSECUTOR’S OFFICE AND ADVOCACY

Bondar I.V., Snidevych O.S.

CERTAIN ASPECTS OF ETHICS OF ORATOR-ADVOCATE.....160

INTERNATIONAL LAW

Buchynska A.Y.

THE LEGAL STATUS OF A REFUGEE IN POLISH LAW165

Koruts U.Z.

INVESTIGATION BY THE INTERNATIONAL CRIMINAL COURT
OF RUSSIAN WAR CRIMES IN UKRAINE171

INFORMATION ABOUT AUTHORS.....177

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 352.001

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.2/01>**Барвіненко В.Д.**

кандидат наук з державного управління

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ 1996 РОКУ ЯК ДжЕРЕЛО ПРИНЦИПІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Метою статті є аналіз тих принципів місцевого самоврядування в Україні, які містяться в тексті Конституції 1996 року, а також формулювання пропозицій щодо можливостей удосконалення цього переліку при внесенні змін до Основного закону (поняття «конституційний принцип» застосовується у вузькому розумінні – тобто, конституційними вважаються ті принципи, які закріплені в тексті Основного закону України 1996 року).

Зазначено, що конституційні принципи можуть бути проголошені двома способами: а) безпосередньо в тексті Конституції із застосуванням поняття «принцип» (таких принципів доволі небагато); б) витлумачені зі змісту положень Основного закону України 1996 року.

Продемонстровано, що перша група конституційних принципів місцевого самоврядування представлена лише одним принципом – принципом верховенства права.

Друга група конституційних принципів місцевого самоврядування представлена двома підгрупами. До першої підгрупи належать ті конституційні принципи місцевого самоврядування, які витлумачені з тексту Основного закону Конституційним Судом України. Це принцип визначення змісту та спрямування діяльності органів місцевого самоврядування правами, свободами людини та їх гарантіями і відповідальності перед людиною (членами територіальної громади) за їх діяльність; принцип народного суверенітету та принцип, відповідно до якого для органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб «дозволено лише те, що прямо передбачено законом».

До другої підгрупи належать ті конституційні принципи місцевого самоврядування, які витлумачені з тексту Основного закону у доктринальних дослідженнях. Це принципи народовладдя, територіальності (у контексті поєднання місцевих і державних інтересів), принцип колегіальності (у певних випадках); принципи виборності, колегіальності, гласності; принцип організаційної, правової та матеріальної (у т.ч. фінансової) самостійності, принцип судового захисту прав місцевого самоврядування.

Ключові слова: демократія, місцеве самоврядування, принципи місцевого самоврядування, конституційні принципи місцевого самоврядування, народовладдя, виборність, гласність.

Постановка проблеми. На сучасному етапі в Україні муніципальна реформа, черговий етап якої було розроблено та нормативно затверджено у 2014-2015 роках, поки що не відбувається. Повернення до подальшого удосконалення організації місцевого самоврядування зокрема та організації місцевої публічної влади у цілому очікується після відміни воєнного стану. Важливе значення при цьому матиме аксіологічне підґрунтя чергового етапу муніципальної реформи – ті принципи місцевого самоврядування, які закладені у першу чергу у текст Конституції України 1996 року.

Також все частіше лунають ідеї щодо того, що Конституція України 1996 року потребує свого оновлення, а саме – змін, що передбачають її викладення у новій редакції. Це привертає увагу до того факту, що у процесі конституційно-проектних робіт можна буде звернути увагу на зміст тих розділів Основного закону, які містять принципи місцевого самоврядування. Це має сенс як для того, щоб укріпити здобутки, так і для того, щоб нівелювати недоліки у цій сфері, у разі їхньої наявності.

Отже, важливим науковим завданням є аналіз тих принципів місцевого самоврядування, які на

сучасному етапі містяться в Конституції України 1996 року, та формулювання висновків і пропозиції для подальшого удосконалення місцевого самоврядування в Україні. Ці розробки стануть у нагоді не лише у разі внесення змін до Конституції України – викладення її у новій редакції. Вже доволі давно проектується зміни до Основного закону 1996 року щодо децентралізації влади, які поки що не внесені, відповідні розробки можна застосувати і для оновлення запропонованих проєктів відповідних законів України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з аналізом принципів у муніципальному праві України, розглядалися низкою фахівців з конституційного права (дивись, наприклад, праці М.О. Баймуратова, О.В. Батанова, Б.В. Калиновського, П.М. Любченка та інших авторів). Але, проблематику принципів місцевого самоврядування, які містяться у тексті Конституції України 1996 року, розглядало значно менше дослідників. У цій статті використано праці з цього питання, які належать авторству Дж.Я.Гараджаєва, Н.В. Мішиної та інших дослідників (дивись [1-4]). У процесі дослідження було сформульовано, що цих аналітично-доктринальних праць наразі недостатньо для того, щоб сформувати належне доктринальне підґрунтя для продовження чергового етапу муніципальної реформи в Україні.

Метою статті є аналіз тих принципів місцевого самоврядування в Україні, які містяться в тексті Конституції України 1996 року, а також формулювання пропозицій щодо можливостей удосконалення цього переліку при внесенні змін до Основного закону України.

Основний текст. У цій статті поняття «конституційний принцип» застосовується у вузькому розумінні – тобто, конституційними вважаються ті принципи, які закріплені в тексті Основного закону України 1996 року. Принципи можуть бути проголошені двома способами:

1) безпосередньо в тексті Конституції із застосуванням поняття «принцип» (таких принципів доволі небагато);

2) витлумачені зі змісту положень Основного закону України 1996 року.

Щодо першої групи слід зазначити наступне.

У цілому, в тексті Конституції України 1996 року вкрай рідко застосовується поняття «принципи». Таких випадків усього 4, а тому доцільно їх проаналізувати.

Перший випадок. Стаття 8 Конституції України 1996 року у ч. 1 проголошує, що «В Україні визна-

ється і діє принцип верховенства права» [5]. Так як цей принцип проголошується як такий, що діє на всій території країни, то він має відношення і до місцевого самоврядування. Отже, принцип верховенства права є конституційним принципом місцевого самоврядування.

Другий випадок. Стаття 18 Конституції України 1996 року проголошує, що «Зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права» [5]. Власне кажучи, тут не закріплено конкретний принцип, але є посилання на те, що на території України застосовуються загально визнані принципи міжнародного права. Це привертає увагу до потенціалу муніципальних стандартів, у першу чергу європейських – тобто, як тих, які закріплені у документах органів Ради Європи, так і у тих, що закріплені у документах Європейського Союзу.

Третій випадок. Стаття 125 Конституції України 1996 року у частині 1 встановлює, що «Судоустрій в Україні будується за принципами територіальності та спеціалізації і визначається законом» [5]. Це положення не має відношення до місцевого самоврядування. Однак, його потенціал для муніципальних досліджень полягає у тому, що у конституційному законодавстві варто наголосити (що й було зроблено), що місцеве самоврядування має територіальний характер. Що ж до спеціалізації, то за класифікацією органів публічної влади на загальні та спеціальні, органи місцевого самоврядування традиційно відносяться до загальних органів (органів з загальною компетенцією). Адже коло їх повноважень та предмет їх відання обумовлюють їхню доволі широку компетенцію.

Четвертий (останній) випадок. Стаття 147 Конституції України 1996 року у частині 2 встановлює, що «Діяльність Конституційного Суду України ґрунтується на принципах верховенства права, незалежності, колегіальності, гласності, обґрунтованості та обов'язковості ухвалених ним рішень і висновків» [5]. Як і у попередньому (третьому) випадку, це положення не має відношення до місцевого самоврядування. Однак, у ньому закладено потенціал для муніципальних досліджень.

Так, можна за аналогією визначити у конституційному законодавстві (що й було зроблено) те, що діяльність органів та посадових осіб місцевого

самоврядування ґрунтується на принципах верховенства права (конституційний принцип), а також:

- організаційної самостійності (з певними обмеженнями);
- колегіальності (у певних випадках);
- гласності;
- правової самостійності.

Крім того, щоб проаналізувати поняття «принципи» у тих випадках, коли воно зустрічається в Основному законі, слід звернутися і до поняття «цінності». Відповідно до розробок науковців, найбільш важливі цінності «облекаються» у принципи (дивись [1-2]).

Щодо цінностей, привертає увагу положення Статті 3 Конституції України 1996 року:

-у частині першій зазначено, що «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [5];

-у частині другій зазначено, що «Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [5].

Принцип, який корелює з цією конституційною цінністю, було витлумачено Конституційним Судом України в абзаці п'ятому частини п'ятої мотивувальної частини Рішення справа про скасування актів органів місцевого самоврядування. А саме, Конституційний Суд України зазначив, що «в Конституції України закріплено принцип, за яким права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, яка відповідає перед людиною за свою діяльність (стаття 3)» [6].

Так як органи місцевого самоврядування входять до апарату держави, то конституційним принципом місцевого самоврядування є визначення змісту та спрямування діяльності органів місцевого самоврядування правами, свободами людини та їх гарантіями і відповідальності перед людиною (членами територіальної громади) за їх діяльність.

Таким чином, перша група конституційних принципів місцевого самоврядування – тих, які прямо закріплені в Конституції України 1996 року як «принципи» та мають відношення до місцевого самоврядування, представлена лише одним принципом, прямо закріпленим в положеннях Основного Закону 1996 року – принципом верховенства права.

Щодо другої групи конституційних принципів місцевого самоврядування слід зазначити, що

вони здебільшого зосереджені у Розділі XI «Місцеве самоврядування».

Частина перша статті 140 одразу ж робить кілька наголосів, які дозволяють уважати принцип територіальності принципом місцевого самоврядування. Ця стаття містить положення, відповідно до якого «Місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України» [5].

Варто зазначити, що вказівками на територіальність є:

- згадка про територіальну громаду;
- посилання на село, селище та місто;
- згадка про питання місцевого значення.

Таким чином, принцип територіальності доречно уважати конституційними принципом місцевого самоврядування.

Частина третя статті 140 Основного Закону 1996 року встановлює, що «Місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою в порядку, встановленому законом, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи» [5]. Отже, у цьому положенні вказується на принцип народовладдя та на принцип виборності.

Частина перша статті 141 Основного Закону 1996 року передбачає, що «До складу сільської, селищної, міської, районної, обласної ради входять депутати, які обираються жителями села, селища, міста, району, області на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Строк повноважень сільської, селищної, міської, районної, обласної ради, депутати якої обрані на чергових виборах, становить п'ять років» [5]. Це конституційне положення передбачає принцип виборності, а також принцип колегіальності у здійсненні місцевого самоврядування. Останній принцип (принцип колегіальності) не є повсюдним з точки зору дії за колом осіб – так, обираються сільські, селищні, міські голови, старости, деякі посадові особи призначаються. Однак, найбільш важливі питання місцевого значення вирішуються саме колегіальними виборними органами місцевого самоврядування – місцевими радами. Вони обираються у селах, селищах, містах, районах, областях, інколи – у районах у містах.

Частина перша статті 142 Основного Закону 1996 року проголошує, що «матеріальною

і фінансовою основою місцевого самоврядування є рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, що є у власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об'єкти їхньої спільної власності, що перебувають в управлінні районних і обласних рад» [5]. Ці положення містять у собі принцип матеріальної, у тому числі фінансової самостійності місцевого самоврядування, який отримав свою подальшу конкретизацію в актах чинного муніципального законодавства.

Частина перша статті 144 Основного Закону 1996 року передбачає, що «Органи місцевого самоврядування в межах повноважень, визначених законом, приймають рішення, які є обов'язковими до виконання на відповідній території» [5]. Цей принцип правової самостійності.

Нарешті, одна з останніх статей Розділу «Місцеве самоврядування» – стаття 145 Основного Закону 1996 року – передбачає, що «Права місцевого самоврядування захищаються в судовому порядку» [5]. Варто підкреслити, що з цього положення випливає такий принцип місцевого самоврядування в Україні, як принцип судового захисту прав місцевого самоврядування.

Крім Розділу XI «Місцеве самоврядування», важливим з точки зору окреслення кола конституційних принципів місцевого самоврядування є також і розділ перший. У ньому привертають увагу положення двох статей – 5 та 7.

Стаття 7 Основного Закону 1996 року передбачає, що «В Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування» [5]. Для того, щоб визнати назву цього принципу, варто звернутися не до актів національного законодавства, а до міжнародних документів, ратифікованих Україною. Зокрема, Європейська хартія місцевого самоврядування 1985 року містить принцип з назвою «принцип місцевого самоврядування». Вона передбачає, що «Принцип місцевого самоврядування визнається в національному законодавстві та, у міру можливості, в конституції» [7], але ніяк не деталізує цей принцип з точки зору його сутності та змісту.

На наш погляд, стаття 7 Конституції України 1996 року як раз і містить цей принцип – принцип місцевого самоврядування.

Частина друга Статті 5 Основного Закону 1996 року встановлює, що «Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування» [5]. Те, який принцип уміщено у цих поло-

женнях, стає очевидним з пояснень, викладених у Рішенні Конституційного Суду України у справі про здійснення влади народом:

- абзац третій частини 4.1. Рішення передбачає, що «Положення "носієм суверенітету... є народ" закріплює принцип народного суверенітету, згідно з яким влада Українського народу є первинною, єдиною і невідчужуваною, тобто органи державної влади та органи місцевого самоврядування здійснюють владу в Україні, що походить від народу»;

- абзац другий частини 4.2 Рішення встановлює, що «Гарантією недопущення узурпації державної влади є, зокрема, закріплені Конституцією України принципи здійснення державної влади на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову (частина перша статті 6) та положення, згідно з якими органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (частина друга статті 19)» [8].

Отже, у першій частині наголошується на принципі народного суверенітету, а у другій – на принципі, відповідно до якого для органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб «дозволено лише те, що прямо передбачено законом».

Висновок. Таким чином, перша група конституційних принципів місцевого самоврядування – тих, які прямо закріплені в Конституції України 1996 року як «принципи» та мають відношення до місцевого самоврядування, представлена лише одним принципом, прямо закріпленим в положеннях Основного Закону 1996 року – принципом верховенства права.

Друга група конституційних принципів місцевого самоврядування – тих, які витлумачені зі змісту Основного закону, представлена двома підгрупами.

До першої підгрупи належать ті конституційні принципи місцевого самоврядування, які витлумачені з тексту Основного закону України офіційно – тобто, Конституційним Судом України. Це принцип визначення змісту та спрямування діяльності органів місцевого самоврядування правами, свободами людини та їх гарантіями і відповідальності перед людиною (членами територіальної громади) за їх діяльність; принцип народного суверенітету та принцип, відповідно до якого для органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб «дозволено лише те, що прямо передбачено законом».

До другої підгрупи належать ті конституційні принципи місцевого самоврядування, які витлумачені з тексту Основного закону неофіційно, насамперед у доктринальних дослідженнях. Це принципи народовладдя, територіальності (у контексті поєднання місцевих і державних інтересів), принцип колегіальності (у певних випадках); принципи виборності, колегіальності, гласності; принцип організаційної, правової та матеріальної (у т.ч. фінансової) самостій-

ності, принцип судового захисту прав місцевого самоврядування.

Відтворення цих принципів у Конституції України 1996 року свідчить про те, що Україною виконано своє міжнародне зобов'язання, передбачене статтею 2 Європейської хартії місцевого самоврядування 1985 року (а саме, «принцип місцевого самоврядування»). Перспективи подальших досліджень полягають у тому, щоб дослідити також і європейські принципи місцевого самоврядування.

Список літератури:

1. Qaracayev C. Axiological Function of The Constitutional Court of The Republic of Azerbaijan. *Juris Europensis Scientia*. 2022. №3. С. 135-138.
2. Qaracayev C. Local Self-government in the Republic of Azerbaijan: Problems of the Administrative Supervision. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2022. № 57. С. 24-27.
3. Mishyna N. Ukrainian Legislation on Associations: Constitutional Axiology And The European Court Of Human Rights' Case *Koretskyu and Others v. Ukraine*. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Одеса, 2022. Т. 31. С. 57-63.
4. Мішина Н.В. Формування бюджетів муніципальних органів (на матеріалах країн – членів Ради Європи). *Юридичний вісник*. 2022. № 3. С. 154 -160.
5. Конституція України 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
6. У справі за конституційним поданням Харківської міської ради щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 19, статті 144 Конституції України, статті 25, частини чотирнадцятої статті 46, частин першої, десятої статті 59 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" (справа про скасування актів органів місцевого самоврядування): Рішення Конституційного Суду України від 16 квітня 2009 року № 7-рп/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-09>
7. Європейська хартія місцевого самоврядування. Рада Європи: Страсбург, 2017. 56 с. URL: <https://rm.coe.int/-pdf-a6-59-pages/168071a536>.
8. У справі за конституційним поданням 60 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини першої статті 103 Конституції України в контексті положень її статей 5, 156 та за конституційним зверненням громадян Галайчука Вадима Сергійовича, Подгорної Вікторії Валентинівни, Кислої Тетяни Володимирівни про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої, четвертої статті 5 Конституції України (справа про здійснення влади народом): Рішення Конституційного Суду України: Рішення Конституційного Суду України від 5 жовтня 2005 року № 6-рп/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-05>

Barvinenko V.D. THE 1996 CONSTITUTION OF UKRAINE AS A SOURCE OF THE PRINCIPLES OF LOCAL GOVERNMENT.

The purpose of the article is to analyze those principles of local self-government in Ukraine, which are contained in the text of the 1996 Constitution, as well as to formulate proposals regarding the possibilities of improving this list when making changes to the Basic Law (the term "constitutional principle" is used in a narrow sense – that is, those are considered constitutional principles enshrined in the text of the Basic Law of Ukraine of 1996).

It is noted that constitutional principles can be proclaimed in two ways: a) directly in the text of the Constitution using the term "principle" (there are quite a few such principles); b) interpreted from the content of the provisions of the Basic Law of Ukraine of 1996.

It has been demonstrated that the first group of constitutional principles of local self-government is represented by only one principle – the principle of the rule of law.

The second group of constitutional principles of local self-government is represented by two subgroups. The first subgroup includes those constitutional principles of local self-government, which were interpreted from the text of the Basic Law by the Constitutional Court of Ukraine. This is the principle of determining the content and direction of the activities of local self-government bodies by human rights, freedoms and their guarantees and responsibility to people (members of the territorial community) for their activities; the principle of popular sovereignty and the principle according to which for local self-government bodies and

their officials "only what is expressly provided for by law is allowed." The second subgroup includes those constitutional principles of local self-government that are interpreted from the text of the Basic Law in doctrinal studies. These are the principles of people's power, territoriality (in the context of combining local and state interests), the principle of collegiality (in certain cases); principles of electability, collegiality, transparency; the principle of organizational, legal and material (including financial) independence, the principle of judicial protection of the rights of local self-government.

Key words: *democracy, local self-government, principles of local self-government, constitutional principles of local self-government, people's rule, electability, glasnost.*

Кравчук І.І.

Поліський національний університет

ДИСКРИМІНАЦІЯ ЗА НАЦІОНАЛЬНОЮ ОЗНАКОЮ НА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА ОСВІТУ ЯК ПРОЯВ ГЕНОЦИДУ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Представлена до уваги стаття присвячена дослідженню проблематики дискримінації за національною ознакою на окупованих територіях через призму обмеження права на освіту. Так, 24 лютого 2022 року збройна агресія РФ проти України поклала початок мужньої боротьби українського народу проти російських загарбників. У цих умовах Українська держава засвідчила свій цивілізований вибір як суверенної, незалежної, демократичної європейської держави, орієнтованої на загальнолюдські та європейські цінності та готової їх боронити. З моменту широкомасштабного вторгнення і дотепер Українська держава та народ перебувають у надскладних умовах. Виникла гостра гуманітарна криза в низці регіонів України, значною є кількість воєнних злочинів, порушення основоположних прав людини є повсюдним, зокрема права на освіту. В умовах дії правового режиму воєнного стану, а також з метою забезпечення ефективної діяльності військово-цивільних адміністрацій, сформованих на території України, можливим є тимчасове обмеження права на освіту, так само як і на тимчасово окупованих територіях України. Проте ведення активних бойових дій, масова евакуація мирного населення, численні руйнування закладів освіти, так звана політика «денацифікації» окупаційної влади засвідчують не просто певні обмеження вказаного права, а по суті повністю позбавляють можливості його реалізації, завдаючи тим самим непоправної шкоди організації освітнього процесу, а в деяких регіонах взагалі його унеможливають. Метою представленої до уваги статті є визначення підстав вважати обмеження права на освіту на тимчасово окупованих територіях не лише дискримінацією за національною ознакою, а й проявом геноциду українського народу. Для досягнення поставленої мети вбачається за доцільне виконати наступні завдання: визначити міжнародно-правові механізми забезпечення права на освіту; охарактеризувати національно-правову базу права на освіту; проаналізувати теоретико-правові підходи до визначення понять «дискримінація», «геноцид», давши правову оцінку діям окупаційної влади на тимчасово окупованих територіях України; встановити особливості реалізації права на освіту й організації освітнього процесу на тимчасово окупованих територіях України; проаналізувати підстави та порядок судового захисту права на освіту; визначити способи позасудового захисту права на освіту та шляхів удосконалення останніх.

Ключові слова: дискримінація, окупація, окуповані території, обмеження прав, геноцид, право на освіту, освітній геноцид, судовий захист, позасудовий захист.

Постановка проблеми. Від початку агресивних дій Російської Федерації (далі – РФ) проти України, тобто від 2014 року, представники окупаційної влади стали здійснювати на тимчасово окупованих територіях щодо українського населення політику, яка з початку повномасштабного вторгнення дістала офіційну назву «денацифікації». Вже з перших років незаконного перебування на українській землі окупанти впроваджували російські стандарти освіти, забороняли такі навчальні предмети, як українська мова й література, історія України, здійснювали мілітаризацію навчального процесу, що стало виразним свідченням намірів знищити українську ідентичність, національну

самобутність, позбавити українців права на самостійний розвиток.

Сумним підтвердженням саме таких намірів путінського режиму є становище в освіті окупованих від 2014-го року Кримської автономії та Донецької і Луганської областей, де заклади освіти повністю переведені на російські стандарти освіти або на освітні стандарти окупованих територій з відповідним забезпеченням навчальними матеріалами. Внаслідок такої політики на початок 2021–2022 навчального року на цих територіях предмети українознавчого циклу були ліквідовані, а українська мова доступна для вивчення менше, ніж 0,01% від загальної кількості учнів

[1]. Навчальні заклади на цих територіях використовуються окупантами для створення атмосфери нетерпимості та ізоляції, для підтримки конфлікту між певними спільнотами, для обмеження культурного розмаїття, позбавлення людей академічних свобод і права на свободу асоціацій.

Цей доволі сумний перелік можна продовжити непоодинокими випадками застосування насильства до українських освітян з боку окупаційної влади на новоокупованих російськими військами територіях, де педагогів звинувачують у націоналізмі, пропаганді «неправдивої» історії тощо. Щоб змусити українських вчителів працювати за російськими стандартами, окупанти примусово відправляють педагогів на «курси підвищення кваліфікації» до росії чи до Криму, окупованих частин Донецької і Луганської областей, непоодинокими є випадки жорстоких репресій щодо педагогів, застосування тортур та викрадення.

Поставивши на меті цілеспрямоване витіснення української національної свідомості, окупанти вдаються до грубого порушення права на здобуття освіти згідно з національними традиціями нашого народу, закріпленого не лише на національному, а й на міжнародному рівнях, що і визначає актуальність представленого до уваги наукового доробку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика сутності категорії дискримінації як явища правової дійсності, протидії останній, порушувалася у багатьох наукових працях таких вітчизняних та зарубіжних вчених як: М. Абдулаєва, М. Афанасєєва, О. Бачинської, С. Боднар, О. Буткевича, О. Васильченко, Д. Воєводіна, Н. Волкова, М. Грицишина, О. Дашковської, Б. Дутчак, В. Лісіцина, З. Равлінко, І. Янковець та інших. Окрім вказаних наукових праць важливе значення для розуміння дискримінації як правового явища мають норми вітчизняного та міжнародного законодавства, матеріали справ міжнародних судів.

Мета представленого до уваги наукового доробку полягає у визначенні підстав вважати обмеження права на освіту на тимчасово окупованих територіях не лише дискримінацією за національною ознакою, а й проявом геноциду українського народу. Для досягнення поставленої мети вбачається за доцільне виконати наступні завдання: визначити міжнародно-правові механізми забезпечення права на освіту; охарактеризувати національно-правову базу права на освіту; проаналізувати теоретико-правові підходи до визначення понять «дискримінація», «геноцид»,

давши правову оцінку діям окупаційної влади на тимчасово окупованих територіях України; встановити особливості реалізації права на освіту й організації освітнього процесу на тимчасово окупованих територіях України; проаналізувати підстави та порядок судового захисту права на освіту; визначити способи позасудового захисту права на освіту та шляхів удосконалення останніх.

Виклад основного матеріалу. Порушення територіальної цілісності України у 2014 році, окупація Криму, триваючий воєнний конфлікт на території Донецької та Луганської областей, повномасштабне вторгнення збройних сил рф 24 лютого 2022 року – змусили чимало сімей із дітьми покинути місце свого постійного проживання. У більшості випадків вимушеними внутрішніми переселенцями або біженцями стали цілі сім'ї та матері з дітьми, що створило проблему реалізації та захисту прав останніх, зокрема права на освіту. Це ж стосується і тих сімей з дітьми, які не змогли залишити свої домівки, чи то своїх близьких, які потребували сторонньої допомоги чи з інших причин залишилися в окупації. Саме остання категорія українців на сьогоднішній день найбільше потерпає від збройної агресії сусідньої держави, що, передусім, проявляється у порушенні їхнього права на освіту, яке було закріплено як на міжнародному, так і на національному рівнях і має відповідно забезпечуватися і бути відновленим у разі порушення, що ми сьогодні, на жаль, і спостерігаємо.

На міжнародному рівні першим нормативно-правовим документом, що гарантує право на освіту, стала Загальна декларація прав людини (далі – Декларація), у статті 26 якої вказується, що кожна людина має право на безоплатну початкову й загальну освіту. Такі ж положення містяться й у Міжнародному пакті про економічні, соціальні й культурні права, згідно з яким держави, що ратифікували його положення, визнають право кожної людини на освіту й погоджуються, що освіта повинна спрямовуватись на повний розвиток людської особистості та усвідомлення її гідності, зміцнювати повагу до прав людини і основних свобод [3].

Подібні правові норми містяться також і в інших міжнародних договорах, наприклад, в статті 2 Першого протоколу Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод зазначено, що нікому не може бути відмовлено у праві на освіту [4]. Окремо хотілося б виділити і Конвенцію про права дитини, в якій закріплено

саме право на освіту дитини та заходи щодо його реалізації [5]. Також окремої уваги заслуговує Європейська соціальна хартія.

Варто зауважити, що будь-які обмеження права людини на освіту через її певні ознаки, наприклад, расу, колір шкіри, стать, мову, релігію, політичні чи інші переконання, національне чи соціальне походження, економічне становище тощо, кваліфікуються як дискримінація згідно Конвенції про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти [7].

Серед числа відомих і досить вагомих міжнародних документів, які застосовуються під час часткової або повної окупації, є Женевська конвенція про захист цивільного населення. Відповідно до статті 3 Конвенції дискримінація на будь-якій підставі до осіб, які не беруть активної участі в бойових діях, заборонена [8]. Окремо варто згадати й статтю 50, де зазначено, що окупаційна держава повинна у співробітництві з державними та місцевими органами влади сприяти належному функціонуванню закладів, відповідальних за піклування про дітей і їхню освіту [8].

Однак, з болючого досвіду окупованих територій ми можемо зробити однозначний висновок, що для країни-агресора, точніше країни спонсора тероризму, не існує жодних міжнародних нормативно-правових норм, яких би вона додержувалася в умовах ведення цієї несправедливої війни, від якої страждають усі верстви населення, особливо – діти та молодь. Останні не мають змоги реалізувати своє право на освіту, закріплене не лише на рівні національного, а й міжнародного законодавства, що, на нашу думку, має стати вагомим доказом під час створення Міжнародного трибуналу над рф.

Дискримінація – доволі складне і водночас чітко неокреслене явище, яке часто ґрунтується на стереотипах та упередженнях людей або соціальних груп, іноді навіть несвідомо [9]. Людина може бути піддана дискримінації через її вік, інвалідність, расу, колір шкіри, стать, громадянство, мову, релігію, політичні чи інші переконання, національне чи соціальне походження й інші ознаки. Можна виділити такі елементи поняття «дискримінація»: відмінне ставлення будь-якого прояву; негативний характер; завдано шкоду суб'єктові; значуща ознака (тобто ця ознака в конкретній ситуації виступає дискримінаційною) та відсутність суспільно необхідної мети [10, с. 96].

Якщо наразі вести мову з приводу того чи можна визнавати дії окупаційної влади на тимчасово окупованих територіях України як дискримінація за національною ознакою через при-

зму обмеження права на освіту, то, враховуючи характер цих дій, – це не освітня дискримінація, а справжній освітній геноцид, який є проявом геноциду українського народу. У цьому питанні дуже влучна думка освітнього омбудсмена України С.І. Горбачова: «Адже те, що відбувається на окупованих територіях, назвати інакше не можна. Знищення підручників, руйнування шкіл, тиск, залякування вчителів, викрадення, арешти – це все наша реальність» [12]. До того ж, він виступає за те, щоб термін «освітній геноцид» був внесений до міжнародного законодавства.

У розрізі викладеного вище, вважаємо цілком логічним звернути увагу власне на визначення поняття «геноцид», яке вперше застосував польський правник Рафаель Лемкін у 1944 році в книзі *Axis Rule in Occupied Europe* («Правління держав «Вісі» в окупованій Європі»). В межах міжнародного права геноцид визнали злочином 1946 року на Генеральній асамблеї ООН, зазначивши, що це будь-які дії, вчинені з наміром знищити, повністю або частково, національну, етнічну, расову чи релігійну групу [13].

Проблематичність визначення чіткого наміру – одна з причин, чому концепцію геноциду тяжко застосувати для покарання винних. Останні мають заявити про те, що треба знищити саме цю конкретну групу, націю. Натомість кількість жертв для визнання геноцидом немає значення.

Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього визначає геноцид як будь-які з наступних дій, здійснені з наміром повністю або частково знищити національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку: 1) вбивство; 2) нанесення тяжких тілесних або психічних ушкоджень; 3) навмисне створення життєвих умов, які розраховані на повне або часткове знищення; 4) дії, розраховані на унеможливлення народження дітей; 5) насильницька передача дітей цієї групи іншій [14].

Спеціальною ознакою геноциду у всіх його п'яти формах є мета – повне або часткове знищення будь-якої національної, етнічної, расової або релігійної групи шляхом вчинення щодо них конкретних дискримінаційних дій. Останні можуть виражатися у позбавленні громадян певної групи можливості повністю використовувати свої права і свободи. Саме такі дискримінаційні дії проводяться окупаційними адміністраціями на тимчасово окупованих територіях Донецької, Луганської, частини Запорізької та Херсонської областей. Враховуючи характер цих дій, намір і методи їх проведення у нас не залишається жод-

них сумнівів щодо визначення останніх геноцидом українського народу – освітнім геноцидом.

Згідно з ч. 12 ст. 7 ЗУ «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» громадяни України, які проживають на тимчасово окупованій території, у населених пунктах на лінії зіткнення, мають право на здобуття або продовження здобуття певного освітнього рівня на території інших регіонів України за рахунок коштів державного бюджету з наданням місць у гуртожитках на час навчання [15].

Зокрема через те, що українські громади перебували або перебувають під російською окупацією різний проміжок часу та в різних умовах, освітній процес проводився або проводиться за такими сценаріями: 1) заклади освіти продовжують працювати за українськими стандартами та програмами у дистанційному режимі; 2) окупаційна влада встановлює освітній процес за російськими стандартами; 3) освітній процес взагалі не відбувається [16, с. 2].

Якщо говорити про освітній процес за російськими стандартами, то знищення української ідентичності й створення «універсального російського громадянина» є його основною метою, а зміст спрямовано на просування тези про штучність української нації та «українців як частини російської нації» та на так звану «денацифікацію», що має ознаки справжнього геноциду [1].

Але це не єдиний злочин, вчинений російськими військами. За період повномасштабного вторгнення, згідно з офіційними повідомленнями, Росія здійснила шість видів серйозних порушень міжнародного гуманітарного права: вбивства і каліцтва дітей; згвалтування та інші форми сексуального насильства проти дітей; напади на школи, лікарні та захищених осіб, які пов'язані з ними; викрадення дітей; відмова в доступі до гуманітарної допомоги, вербування або використання дітей у збройних силах та групах [17, с. 13].

Українських вчителів звинувачують у націоналізмі, пропаганді «неправдивої історії». Щоб змусити вчителів працювати за російськими стандартами, окупаційна влада примусово відправляє педагогів на «курси підвищення кваліфікації» до Росії чи до Криму, так званих ДНР і ЛНР [18, с. 19], а у випадку незгоди залякує «педагогічним десантом» задля «денацифікації українців» [17, с. 33]. Окупаційна влада тисне на викладачів, які продовжують працювати дистанційно в українських школах, і на учнів, котрі відвідують українські школи онлайн [19, с. 18]. Окрім цього, окупанти

заміняють українські підручники на російські, аргументуючи це тим, що українська влада використовує їх для підготовки дітей до війни з Росією [1]. Хоча російська влада сама й користується підручниками для формування викривленого тлумачення історичних подій, а повернення до наративів «холодної війни» та «створення біполярного світу», на кшталт «Русский мир» – «Запад», відбувається майже у всіх навчальних дисциплінах суспільно-гуманітарного циклу [20, с. 12].

На тимчасово окупованих територіях Запорізької та Херсонської області з початком 2022/2023 навчального року було введено нові предмети: російська мова та література, історія, суспільствознавство, які вивчаються за російськими підручниками [16, с. 2].

Ще одним із способів знищити українську ідентичність є мілітаризація освіти. [18, с. 31-32]. Впровадження мілітаризації переважно здійснюється через «патріотичне виховання». Від початку 2022-2023 навчального року в навчальних закладах Криму перед початком уроків виконують гімн Росії й підіймають російський прапор, прищеплюючи такими діями повагу й любов до Росії, що є складовою «патріотичного виховання» дітей [20, с. 6].

Також варто звернути увагу на класну годину для учнів 10–11 класів, яку відповідно до статті 8 Римського Статуту Міжнародного Кримінального Суду можна розцінювати як захід спрямований на вербування дітей віком до 15 років до складу національних збройних сил та вважати воєнним злочином [21].

А тепер стосовно захисту права на освіту. Судовий захист прав людини і громадянина необхідно розглядати як вид державного захисту і саме держава бере на себе такий обов'язок відповідно до вказаної вище статті Конституції України. До того ж, право на судовий захист передбачає і конкретні гарантії ефективного поновлення в правах шляхом відправлення правосуддя.

Однак слід наголосити на тому, що судовий захист є більш затратним фінансово, ніж інші форми захисту, але водночас більш надійним. Також судова форма захисту прав і свобод людини є найбільш демократичною й максимально пристосованою до повного, усебічного й об'єктивного виявлення фактичних обставин і причин виникнення різноманітних спорів, вчинених правопорушень і встановлення істини у справах, що знаходяться на розгляді в судах [23, с. 189].

Отже, при використанні судового захисту особа має вищу ймовірність відновити порушене

право або отримати компенсацію. Окрім цього, право на судовий захист є обов'язковим складником кожного суб'єктивного права особи, яке вона може реалізувати як безпосередньо, так і через діяльність державних чи уповноважених державою органів або організацій [23, с. 187].

Право на судовий захист в суді може бути реалізовано особисто самим учасником за допомогою наданих йому процесуальних норм, або ж через його законного представника, представника. Захист прав та законних інтересів дитини здійснюється батьками, а у випадках передбачених законом, органом опіки і піклування, прокурором, судом.

Ефективність захисту права на освіту забезпечується системною діяльністю судів конституційної та загальної юрисдикції, а у разі вичерпності всіх національних механізмів – Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ) [24, с. 362].

Керуючись даними статистики, скарги щодо порушення права на освіту надходять до ЄСПЛ регулярно. Втім, порівняно з іншими категоріями справ, наприклад щодо порушення права на справедливий суд (38,91%), права на свободу та особисту недоторканність (13,11%), права на життя та заборону катувань та нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання (15,74%), відсоток «освітніх» справ є дуже незначним. У загальному звіті ЄСПЛ за 1959–2018 рр. вони навіть не виокремлені в спеціальну категорію, а віднесені до групи «Інші порушення» (7,11% – 1959–2018 рр.; 11,42% – 2018 р.) [25, с. 78].

Висновки. Право на освіту гарантується низкою міжнародних нормативно-правових актів, які складають основу міжнародно-правових механізмів забезпечення права на освіту. Не дивлячись на існування досить авторитетних національних механізмів забезпечення права освіти, на жаль, як було встановлено в межах даної статті, українське законодавство залишається адаптованим до умов мирного часу. Наразі в нашій державі відсутня публічна стратегія щодо того, як зберегти українську освіту на окупованих територіях та забезпечити учнів і вчителів. Відповідно останні наразі не мають можливості на реалізацію свого конституційного права на освіту. Викладене вище створює передумови проведення подальших наукових досліджень на предмет визначення можливих перспектив удосконалення законодавства щодо забезпечення реалізації права на освіту в умовах окупації.

Враховуючи характер дій окупаційної влади на тимчасово окупованих територіях України щодо

реалізації населенням їхнього права на освіту, є помилковим вважати їх дискримінацією. Запропоновано визнавати їх освітнім геноцидом, що є однією із форм прояву геноциду українського народу, і безпосередньо проявляється в обмеженні права на освіту шляхом встановлення заборони спілкуватися українською мовою, навчатися за українськими освітніми програмами, вивчати історію та читати українські книжки з метою повного чи часткового знищення української ідентичності, національної самобутності, позбавлення українців права на самостійний розвиток. Внесення вказаного терміну до міжнародного законодавства є необхідним.

Якщо право на освіту порушується – є можливість звернення до суду навіть лише на підставі Конституції України. Судовий захист є більш затратним фінансово, ніж інші форми захисту, але водночас більш надійним. Ефективність останнього пов'язують в основному з тим, що він є єдиним остаточним законним засобом вирішення правового конфлікту, а рішення, які набрали законної сили, як правило, мають остаточний характер та забезпечуються державним примусом. Отже, при використанні судового захисту особа має вищу ймовірність відновити порушене право або отримати компенсацію. Ефективність захисту права на освіту забезпечується системною діяльністю судів конституційної та загальної юрисдикції, а у разі вичерпності всіх національних механізмів – Європейським судом з прав людини.

Зверненню до суду за захистом своїх порушених прав, у тому числі – права на освіту, може передувати позасудовий захист або, так звані, процедури адміністративних розглядів. Способами позасудового захисту своїх конституційних прав, так і права на освіту, є звернення громадян до адміністративних органів, уповноважених осіб та правозахисних організацій. Серед звернень громадян для захисту права на освіту особливе місце займають звернення до освітнього омбудсмена (уповноваженого з прав людини).

Зверненню до суду може передувати позасудовий захист або, так звані, процедури адміністративних розглядів. З їх допомогою можна отримати роз'яснення щодо (не)реалізації прав за окремих випадків або вирішити нескладні випадки порушення прав. Способами позасудового захисту своїх конституційних прав, у тому числі – права на освіту, є звернення громадян до адміністративних органів, уповноважених осіб та правозахисних організацій.

Список літератури:

1. Освіта без права доступу: реалізація права на освіту на особливо небезпечних територіях. Тематичний огляд. URL : <https://almenda.org/ohlyad-osvita-bez-prava-dostupu/> (дата звернення: 30.09.2022).
2. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права – акт, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 року і набрав чинності 3 січня 1976 року. URL : http://rda.if.ua/n/vid-dil_nadzvychajnyh_sytuacij/2013/09/12/2608/view (дата звернення: 30.09.2022).
3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права – акт, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 року і набрав чинності 3 січня 1976 року. URL : http://rda.if.ua/n/vid-dil_nadzvychajnyh_sytuacij/2013/09/12/2608/view (дата звернення: 30.09.2022).
4. Конвенція про права дитини від 20.11.1989. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 01.10.2022).
5. Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти від 14.12.1960 р. URL: https://docs.dtki.ua/doc/995_174 (дата звернення: 01.10.2022).
6. Конвенція про захист цивільного населення під час війни. Женева, 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 02.10.2022).
7. Discrimination and Intolerance. URL: <https://www.coe.int/en/web/compass/discrimination-and-intolerance> (дата звернення: 16.10.2022).
8. Равлінко З. П. Заборона дискримінації: загальнотеоретичне дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2016. 201 с.
9. Навчання в окупації: чи є шанс здобути українську освіту дітям на окупованих територіях. URL: <https://zmina.ua/event/navchannya-v-okupacziyi-chy-ye-shans-otrymaty-ukrayinsku-osvitu-dityam-na-okupovanyh-terytoriyah/> (дата звернення: 11.10.2022).
10. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 09.12.1948 р. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=00YNNB9C82&abz=1PSKN> (дата звернення: 02.11.2022).
11. Що таке геноцид згідно з конвенцією ООН? URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/un-definition-and-explanation-of-the-crime-of-genocide/6527514.html> (дата звернення: 02.11.2022).
12. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України № 1207-VII від 15.04.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> (дата звернення: 15.10.2022).
13. Назаренко Ю., Когут І., Жерьобкіна Т. «Освіта на окупованих територіях України (24 лютого – 30 квітня 2022)». URL: <https://cedos.org.ua/researches/osvita-na-okupovanyh-terytoriyah-ukrayiny-24-lyutogo-30-kvitnya-2022/> (дата звернення: 02.11.2022).
14. Потапова В., Суляліна М., Клименко А. Аналітичний огляд «Сто днів зруйнованого дитинства». URL: <https://almenda.org/analitichnij-zvit-sto-dniv-zrujnovanogo-ditinstva/> (дата звернення: 06.11.2022).
15. Мовчан С., Суляліна М., Галай А. Освітнє поле на тимчасово окупованих територіях України (2014-2019 рр.). URL: https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2021/02/Osvita_02.pdf (дата звернення: 10.11.2022).
16. Потапова В., Суляліна М., Охредько О. Моніторинговий звіт «Універсальний солдат» (серпень 2022 року). URL: <https://almenda.org/zvit-universalnij-soldat-abo-osvita-yak-znaryaddya-rosii-serpen/> (дата звернення: 13.11.2022).
17. Потапова В., Суляліна М., Охредько О. Моніторинговий звіт «Універсальний солдат» (вересень 2022 року). URL: <https://almenda.org/zvit-universalnij-soldat-abo-osvita-yak-znaryaddya-rosii-veresen/> (дата звернення: 19.11.2022).
18. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду від 17 липня 1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 27.11.2022).
19. Чорна С. Роль судової влади в конституційно-правовому механізмі захисту прав і свобод людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. №8. С. 186-190.
20. Мельничук О. Ф. Конституційно-правове забезпечення права на освіту в Україні в контексті європейського досвіду : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 / Національна Академія наук України Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2015. 459 с.
21. Коваль Т. В. Рішення Європейського суду з прав людини у справах щодо порушення права на освіту: загальна характеристика. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. 2019. Випуск 58. Том 1. С. 77-80.

Kravchuk I.I. DISCRIMINATION BY NATIONAL SIGN IN THE OCCUPIED TERRITORIES THROUGH THE PRISM OF LIMITING THE RIGHT TO EDUCATION AS A MANIFESTATION OF THE GENOCIDE OF THE UKRAINIAN PEOPLE

The presented article is devoted to the study of the problem of discrimination on the basis of nationality in the occupied territories through the prism of limiting the right to education. Thus, on February 24, 2022, the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine marked the beginning of the courageous struggle of the Ukrainian people against the Russian invaders. Under these conditions, the Ukrainian state proved its civilized choice as a sovereign, independent, democratic European state, oriented towards universal and European values and ready to defend them. From the moment of the large-scale invasion until now, the Ukrainian state and people are in extremely difficult conditions. An acute humanitarian crisis has arisen in a number of regions of Ukraine, the number of war crimes is significant, the violation of basic human rights is widespread, in particular the right to education. In the conditions of the legal regime of martial law, as well as in order to ensure the effective operation of the military-civilian administrations formed on the territory of Ukraine, it is possible to temporarily limit the right to education, as well as in the temporarily occupied territories of Ukraine. However, the conduct of active hostilities, the mass evacuation of the civilian population, numerous destructions of educational institutions, the so-called policy of "denazification" of the occupation authorities testify not only to certain limitations of the specified right, but in fact completely deprive the possibility of its implementation, thus causing irreparable damage to the organization of the educational process, and in some regions it is completely impossible. The purpose of the presented article is to determine the grounds for considering the restriction of the right to education in the temporarily occupied territories not only as discrimination on the basis of nationality, but also as a manifestation of the genocide of the Ukrainian people. In order to achieve the set goal, it is considered expedient to perform the following tasks: to determine the international legal mechanisms for ensuring the right to education; characterize the national legal basis of the right to education; to analyze the theoretical and legal approaches to the definition of the concepts of "discrimination", "genocide", giving a legal assessment of the actions of the occupation authorities in the temporarily occupied territories of Ukraine; to establish the specifics of the realization of the right to education and the organization of the educational process in the temporarily occupied territories of Ukraine; analyze the grounds and procedure for judicial protection of the right to education; to determine methods of out-of-court protection of the right to education and ways to improve the latter.

Key words: *discrimination, occupation, occupied territories, restriction of rights, genocide, right to education, educational genocid, judicial protection, extrajudicial protection.*

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.2/03>

Баранкова В.В.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

СПРИЯННЯ СУБ'ЄКТАМ НОТАРІАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ У РЕАЛІЗАЦІЇ ЇХ ПРАВ ЯК ФОРМА НАДАННЯ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ

Статтю присвячено дослідженню форм та видів надання правової допомоги нотаріусом через реалізацію закріплених законом повноважень щодо сприяння заінтересованим суб'єктам нотаріального процесу у реалізації їх суб'єктивних прав та обов'язків.

Наголошується, що обов'язки щодо сприяння фізичним та юридичним особам у здійсненні їх прав наближають українських нотаріусів до нотаріусів латинської школи, які беруть безпосередню участь у підготовці контрактів, здійснюють певну діяльність як юридичні радники сторін, намагаючись виключити саму можливість появи правових спорів.

Доводиться, що функція сприяння суб'єктам нотаріального процесу у реалізації їх прав та обов'язків має самостійний характер і може реалізовуватися в двох формах: як у зв'язку із вчиненням певної нотаріальної дії, так і поза її межами. При цьому надання правової допомоги через реалізацію функції сприяння у реалізації прав, пов'язане із вчиненням конкретної нотаріальної дії, проявляється у дотриманні загальних та спеціальних правил її вчинення та підкорюється вимогам нотаріальної процесуальної форми. У таких випадках незаконність дій нотаріуса тягне за собою можливість притягнення його до правової відповідальності. Надання правової допомоги поза межами вчинення певної нотаріальної дії не охоплюється процесуальним порядком нотаріального провадження.

Висновується, що види надання правової допомоги нотаріусом зводяться до реалізації наступних повноважень: з'ясування відповідності справжнього волевиявлення заінтересованих осіб їх діям та намірам, надання правової інформації, надання консультацій та роз'яснень з правових питань, складання документів правового характеру, витребовування документів – доказів у нотаріальній справі. Обґрунтовується, що невиконання нотаріусом обов'язку забезпечувати учасників нотаріальної дії від неналежної реалізації їх прав утворить підстави для визнання нотаріального акту чи нотаріально посвідченого правочину недійсними, а таких дій нотаріуса – незаконними.

Розглянуто закріплений законом процесуальний порядок реалізації кожного із зазначених повноважень нотаріуса, з'ясовано проблемні аспекти їх здійснення та сформульовано пропозиції щодо оптимізації унормування зазначених питань у нотаріальному законодавстві.

Ключові слова: функції нотаріату, нотаріальна діяльність, правова допомога, нотаріус, повноваження нотаріуса.

Постановка проблеми. Нотаріальна форма охорони та захисту цивільних прав має за завдання забезпечення охорони та захисту цивільних прав, а також запобігання виникненню судових спорів. Спрямованість нотаріальної діяльності на зменшення кількості цивільних справ, що вирішуються у судах, на забезпечення стабільності та безконфліктності існуючим цивільним право-

відносинам зумовлює й необхідність покладення на нотаріусів повноважень щодо надання правової допомоги.

Розглядаючи функції нотаріальної діяльності як її основні напрямки, можна вирізнити серед них три найбільш суттєвих: функцію забезпечення безспірності і доказової сили документів, функцію забезпечення законності при посвід-

ченні правочинів та вчиненні інших нотаріальних дій, функцію сприяння фізичним та юридичним особам у здійсненні їх прав та законних інтересів [1, с. 45; 2, с. 264; 3].

Остання функція потребує додаткового наукового аналізу, бо останнім часом набуває все більшого значення з декількох підстав.

По-перше, Конституція України (ст. 3) закріплює пріоритет прав людини і громадянина, проголошуючи, що утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Ці важливі положення Конституції України реалізуються, зокрема, і через діяльність нотаріату. До суб'єктів надання правової допомоги нотаріат було віднесено і Конституційним судом України у рішенні від 16 листопада 2000 р. [4].

По-друге, обов'язки щодо сприяння фізичним та юридичним особам у здійсненні їх прав наближають українських нотаріусів до нотаріусів латинської школи, які беруть безпосередню участь у підготовці контрактів, здійснюють певну діяльність як юридичні радники сторін, намагаючись виключити саму можливість появи правових спорів [5, с. 99–100]. Виходячи із зазначеного, в країнах латинського нотаріату цей інститут розглядається як інститут превентивного правосуддя, що функціонує за принципом стародавніх римлян: коли працює нотаріус, судді відпочивають.

По-третє, у літературі справедливо зазначалося, що право на правову допомогу, будучи закріпленим нормами Конституції України, передбачає наявність гарантованого державою механізму його реалізації з метою забезпечення прав і свобод людини [6, с. 165]. Отже, проголошене Конституцією України право на правову допомогу реалізується і у межах нотаріальної діяльності як засіб охорони та превентивного захисту прав. Зважаючи, що нотаріальна діяльність є процесуальною за своїм правовим характером, а нотаріальний процес є різновидом юридичного процесу, повноваження нотаріуса щодо надання правової допомоги заінтересованим суб'єктам, вочевидь, необхідно визнавати однією з правових гарантій забезпечення належної реалізації їх суб'єктивних безспірних прав. Слід погодитися із твердженням Ю.Т. Шрамко, що право на правову допомогу слід відносити до категорії прав людини на участь у правовому процесі, а значить визначати як конституційне право людини на отримання гарантованого державою кваліфікованого правового сприяння, у тому числі безоплатного, в реалізації нею, як учасником правового процесу, свого юридичного статусу. Це право передбачає в якості

обов'язку держави створення відповідних умов людині для отримання нею кваліфікованого сприяння в реалізації її прав та обов'язків [7, с. 9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі досліджувалася проблематика функцій нотаріату і висновки щодо їх змісту та здійснення були сформульовані у роботах В. Комарова, М. Дякович, М. Долинської, Л. Радзівської, С. Пасічник тощо. Попри це, функцію сприяння фізичним та юридичним особам у реалізації їх прав виділяють не всі із зазначених авторів, співвідношення цієї функції із наданням правової допомоги нотаріусами раніше не визначалося, як не аналізувалися предметно повноваження нотаріусів, що складають зміст цієї функції.

Мета дослідження полягає у виявленні правил надання правової допомоги нотаріатом в межах реалізації функції сприяння фізичним та юридичним особам у реалізації їх прав та інтересів, виокремленні форм та видів надання правової допомоги, формулюванні пропозицій щодо належної реалізації зазначених повноважень нотаріуса.

Виклад основного матеріалу. Функція сприяння фізичним та юридичним особам у нотаріальному процесі має розглядатися як одна з форм реалізації права на правову допомогу, що чітко простежується у чинному законодавстві через закріплення відповідних прав та обов'язків нотаріуса. Відповідно до ч. 2 ст. 5 Закону України від 2 вересня 1993 р. «Про нотаріат» (далі – Закон) нотаріус зобов'язаний сприяти фізичним та юридичним особам у здійсненні їх прав і захисті законних інтересів, роз'яснювати права та обов'язки, попереджати про наслідки вчинюваних нотаріальних дій для того, щоб юридична необізнаність не могла бути використана їм на шкоду. Стаття 4 Закону надає нотаріусу право витребувати від підприємств, установ, організацій відомості і документи, необхідні для вчинення нотаріальних дій, складати проекти правочинів та заяв, виготовляти копії документів та витягів з них, а також давати роз'яснення з питань учинення нотаріальних дій і консультації правового характеру.

Аналіз цих та інших статей чинного Закону дозволяє виснувати, що надання правової допомоги проявляється у реалізації таких повноважень нотаріуса: з'ясування відповідності волевиявлення особи її діям та намірам (ч. 2 ст. 54 Закону), надання допомоги у виборі оптимального варіанту правочину, що, своєю чергою, полягає у роз'ясненні прав та обов'язків,

відповідних законів та підзаконних актів, попередженні про наслідки вчинюваних нотаріальних дій (ст. 5 Закону), складанні проектів правочинів і заяв, виготовленні копій документів і витягів з них (ст. 4 Закону), витребування необхідних документів – доказів (ст. 46 Закону) тощо.

На відміну від суду, який розглядає законність правочину у випадках виникнення спору за у мов, що договір уже укладено, але це якимось чином не влаштовує сторони, нотаріус має головним чином справу з появою юридичних правочинів. За допомоги нотаріуса правочини укладаються, а юридичні договірні відносини виникають. При цьому нотаріус не є мовчазним свідком укладення цивільно-правових правочинів. Його покликання зовсім інше, ніж призначення суду при вирішенні цивільної справи, який не тільки не зобов'язаний, але й, за загальним правилом, не має права допомагати стороні шляхом роз'яснення її матеріальних суб'єктивних прав та обов'язків, а також форм та засобів їх реалізації. Суддя лише сприймає від сторін фактичний матеріал, що ними надається, і на підставі дослідження доказів постановляє рішення. Нотаріус же, навпаки, має стати безпосереднім учасником укладення правочину, бо зобов'язаний законом роз'яснювати кожній з його сторін суть і значення вчинюваного акту, а сам має переконуватися в тому, чи розуміють це сторони правочину і чи відповідає його зміст їх волі. У випадку, якщо при укладенні правочину відсутнє вільне волевиявлення, то немає й самого правочину. Таким чином, можна стверджувати, що нотаріус регулює волю сторін при вчиненні актів і його вплив на формування змісту правочинів є значно більшим, ніж це може здатися на перший погляд.

Нотаріус зобов'язаний визначати для фізичних та юридичних осіб законні шляхи та способи досягнення їх цілей і реалізації їх інтересів, давати роз'яснення з питань вчинення нотаріальних дій.

Роз'ясненню має передувати з'ясування дійсних взаємовідносин між заінтересованими особами та їх справжніх цілей. Наприклад, якщо одна сторона бажає придбати будинок або квартиру, а інша згодна на відчуження тільки за умови надання їй довічної матеріальної допомоги, то, з урахуванням цих обставин, нотаріус має посвідчити договір довічного утримання, а не договір купівлі-продажу або дарування, як подекуди про це просять сторони.

Отже, завдання нотаріуса полягає у тому, щоб чітко з'ясувати дійсні взаємовідносини між сторонами, а також їх наміри. Сторони можуть помил-

ково уявляти собі зміст прав і обов'язків, ступінь їх забезпеченості, тому нотаріус зобов'язаний ознайомити заінтересованих осіб зі змістом відповідних положень закону, розтлумачити його, вказати, яким чином мають сторони оформити свої правові відносини. Він має також роз'яснити всім заінтересованим особам повно та вичерпно їх права, обов'язки, підказати найкращі способи забезпечення виконання зобов'язань контрагентом. Далі на підставі отриманої від нотаріуса інформації про обсяг своїх можливостей сторони вже самі мають вирішувати, якою мірою вони їх використовують. Скажімо, чи оберуть сторони, прирізом, такі способи забезпечення, як застава або неустойка, залежатиме від їхнього розсуду, але важливо, щоб нотаріус попередив їх про надані законом можливості. У протилежному випадку невиконання нотаріусом обов'язку убезпечувати учасників нотаріальної дії від неналежної реалізації їх прав утворить підстави для визнання нотаріального акту чи нотаріально посвідченого правочину недійсними, а таких дій нотаріуса – незаконними.

Як приклад ситуації, де у межах нотаріального процесу було не зrealізовано у належний спосіб обов'язку нотаріуса роз'яснити наслідки вчинюваних нотаріальних дій, можна навести наступну справу. Наприклад, 30 листопада 2012 р. Бердичівський міськрайонний суд Житомирської області розглянув справу за позовом Особа 1 до Особа 2 про визнання заповіту подружжя недійсним за участю в якості третьої особи, що не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, приватного нотаріуса Особа 3.

В обґрунтування позову позивачка посилалася на наступне. 15 грудня 2004 р. приватним нотаріусом Бердичівського міського нотаріального округу Особа 3 було посвідчено заповіт подружжя від імені Особа 1 та Особа 4, за змістом якого вони заповіли належну їм квартиру своїй правнучці Особа 2. Позивачка стверджувала, що 15 грудня 2004 р. її невістка без її відома та без відома її чоловіка викликала додому приватного нотаріуса Особа 3 з метою складення заповіту, оскільки її чоловік був тяжко хворий. Заповіт нотаріус писав сам, жодних розпоряджень щодо складання даного заповіту ні вона, ні її чоловік не надавали. При цьому нотаріусом не було роз'яснено жодних наслідків складання цього заповіту, заповідачі заповіт не читали, і не читав його нотаріус вголос перед підписанням. Не знаючи про можливі правові наслідки, подружжя не могло повною мірою усвідомлювати правову природу вчиню-

ваного правочину та належним чином висловити своє волевиявлення. Крім того, у заповіті відсутні відомості про посвідчення заповіту поза межами робочого місця нотаріуса, хоча посвідчувався він за місцем проживання подружжя. У зв'язку з цим позивачка вважала, що заповіт має бути визнаний недійсним внаслідок допущених нотаріусом порушень закону при його складанні.

Суд, вислухавши доводи сторін та проаналізувавши докази у справі, вирішив, що позов підлягає задоволенню, і визнав заповіт недійсним з наступних підстав. Судом встановлено, що на оскаржуваному заповіті відсутні будь-які відмітки про посвідчення заповіту поза межами робочого місця нотаріуса. Нотаріус прибув до місця вчинення нотаріальної дії із текстом заповіту, викладеним на бланку за допомогою технічного засобу. Однак жодних заяв до нотаріуса щодо складання та посвідчення вказаного заповіту подружжя не подавало, з проханням викликати нотаріуса до інших осіб не зверталось. У тексті оспорюваного заповіту є відмітка про те, що заповіт прочитано заповідачами вголос, однак це відображено не перед підписами заповідачів, а після них. Як стверджує сама позивачка, вона та її чоловік заповіт вголос не читали. Крім цього, у заповіті є запис, що нотаріусом роз'яснено заповідачам зміст ст. 1243 ЦК, однак в заповіті не зазначено, в чому саме полягає зміст цієї норми. Суд взяв до уваги доводи позивачки, що нотаріус не роз'яснював їй наслідки складання такого заповіту, а саме, що заповіт може бути скасований лише за спільною заявою заповідачів за життя їх обох. Крім зазначеного, при посвідченні заповіту були присутні інші особи. Таким чином, подружжя не могло повною мірою усвідомлювати значення вчинюваного правочину та належним чином висловити свою волю, що суперечить положенню ч. 2 ст. 203 ЦК.

За таких обставин суд визнав, що подружжю не було належним чином роз'яснено права та обов'язки, які виникають та мають істотне значення у разі укладення заповіту подружжям, і заповіт складено з порушенням п.п. 11, 36, 157 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України (що була чинною на час розгляду справи) [8].

Крім того, у нотаріальному процесі існує інформація, роз'яснення якої є обов'язком нотаріуса. Необхідно, наприклад, наголосити заповідачу, що у випадку існування на момент відкриття спадщини осіб, які входять до складу обов'язкових спадкоємців, вони отримають обов'язкову долю незалежно від змісту заповіту.

При укладенні шлюбного договору тлумачиться порядок набрання ним чинності (п. 2.4 гл. 5 розд. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України); при посвідченні договору найму житлового приміщення роз'яснюється сторонам зміст ст. 796 Цивільного кодексу України; при посвідченні договорів між подружжям, батьками дитини, а також особами, які проживають однією сім'єю, роз'яснюється зміст п. 4 ст. 77 Сімейного кодексу України; при посвідченні договору про сплату аліментів на дитину нотаріусом роз'яснюється зміст п. 2 ст. 189 Сімейного кодексу України з одночасним зазначенням про це у тексті договору у частині можливості стягнення аліментів у безспірному порядку на підставі виконавчого напису у разі невиконання одним із батьків свого обов'язку за договором тощо.

При складанні проектів правочинів, довіреностей, заповітів нотаріус зобов'язаний, з'ясувавши справжні наміри їх учасників, документально зафіксувати волю останніх з урахуванням вимог чинного законодавства. І тут досить важливою є та обставина, що розробка форми нотаріальних документів є результатом не тільки (і навіть не стільки) вимог законодавця, скільки багаторічної практики нотаріату, що базується на положеннях закону і повазі до інтересів усіх суб'єктів права.

Уся різноманітність цивільно-правових документів проходить через нотаріат і цілком природно, що саме тут розробляються нові, найбільш доцільні форми документів, які задовольняють потреби цивільного обороту. Нотаріуси оформляють практично всі документи, що існують у цивільно-правовій практиці і таким чином накопичують великий досвід у своїй сфері, не доступний окремим особам. Зберігаючи те, що створено цим досвідом, нотаріат утворює у зв'язку з вимогами нових життєвих обставин і нові форми документів. У цьому його значення й основа його подальшого розвитку.

Одним із проявів функції сприяння фізичним і юридичним особам у реалізації їх прав та інтересів є повноваження нотаріуса щодо витребування необхідних документів згідно ст. 46 Закону.

Надання нотаріусу заінтересованою особою всіх необхідних для вчинення нотаріальної дії документів – найважливіша умова правильного вчинення нотаріальної дії, одна з гарантій недопущення помилок з його боку.

Перелік документів, необхідних для вчинення тієї чи іншої нотаріальної дії, як правило, чітко визначено в законодавстві. При цьому нотаріус не має права вимагати від заінтересованих осіб

документів та відомостей, що не стосуються вчиненої нотаріальної дії, крім тих необхідних, що передбачені законом.

Якщо нотаріус з'ясує, що особою не пред'явлено всіх потрібних документів і є необхідність у витребуванні додаткових відомостей, він не тільки приймає рішення про відкладення вчинення нотаріальної дії, але й зобов'язаний надати особі відповідні роз'яснення, а в необхідних випадках і витребувати такі документи, тобто реалізувати функцію сприяння.

Інколи вважають, що, якщо для постановлення законного і обґрунтованого нотаріального акту недостатньо даних, наданих заінтересованими особами, нотаріус має сам витребувати від відповідних установ усі необхідні відомості. Цю думку не можна визнати правильною, бо ст. 42 Закону чітко вказує, що нотаріальні дії вчиняються після їх оплати в день подачі всіх необхідних документів, тобто покладає обов'язок доводити обґрунтованість звернення за вчиненням нотаріальної дії шляхом пред'явлення певних документів – доказів на заінтересовану особу. У протилежному випадку особа, яка звертається до нотаріуса, взагалі могла б не надавати жодного документа, необхідного, наприклад, для видачі свідоцтва про право на спадщину, а всі ці документи мав би збирати нотаріус. Зміст та призначення нотаріальної діяльності за таких умов нівелювалися б.

Не виникає необхідності у витребуванні матеріалів, якщо вони знаходяться у розпорядженні заінтересованої особи, що звернулась до нотаріуса, чи без ускладнень можуть бути нею отримані у відповідних установах (копії судових рішень, довідки з місця проживання, лікування чи роботи тощо). У таких випадках нотаріус лише роз'яснює заявнику, які саме документи необхідні для вчинення конкретної нотаріальної дії (наприклад, стягнення заборгованості на підставі виконавчого напису). Якщо ж потім необхідні документи не будуть представлені, нотаріальна дія не вчиняється.

Такі дії не слід розглядати як витребування документів у сенсі застосування правил ст. 46 Закону, позаяк нотаріус реалізує свої повноваження у сфері безспірної цивільної юрисдикції і на вчинення певної нотаріальної дії завжди має бути висловлена ініціатива та бажання відповідних заінтересованих осіб. Неподання документів заінтересованими учасниками нотаріального процесу є невиконанням ними своїх процесуальних обов'язків, передбачених ч. 1 ст. 42 Закону і наслідком у такому разі може бути тільки відмова у вчи-

ненні нотаріальної дії, інші правові санкції до таких суб'єктів застосовуватися не можуть.

Поряд із цим існують випадки, коли самому заявнику дуже складно чи просто неможливо одержати деякі документи, які перебувають у інших осіб, що можуть навіть не брати участі у даній нотаріальній справі. Така ситуація може бути зумовлена підставами суб'єктивного чи об'єктивного характеру: неправомірна відмова будь-якої посадової особи видати такі довідки, тривала затримка з їх одержанням, заборона отримання конфіденційної інформації, інформації, що становить лікарську таємницю тощо. Певні документи відповідно до чинного законодавства видаються тільки обмеженому колу визначених суб'єктів або взагалі не видаються без запиту компетентних органів (свідоцтва органів РАЦСу, медичні довідки, відомості з електронних реєстрів, інформація про внески й ін.). Саме у таких випадках нотаріус має реалізувати свої повноваження із витребування матеріалів нотаріальної справи, якщо заінтересована особа виявить ініціативу на такі дії нотаріуса, позаяк це може бути пов'язане із необхідністю додаткових нотаріальних витрат.

Різновидом правової ситуації, коли у нотаріуса виникає обов'язок щодо витребування відомостей, можна вважати й застосування правил ст. 46-1 Закону «Про нотаріат», відповідно до яких нотаріус під час вчинення нотаріальних дій обов'язково використовує відомості єдиних та державних реєстрів шляхом безпосереднього доступу до них. Невиконання цього обов'язку свідчить про порушення нотаріусом вимог закону, і з цього виходив Луганський апеляційний суд, скасовуючи рішення Северодонецького міського суду Луганської області від 8 жовтня 2020 р. у справі за позовом Особи 1 до Товариства з обмеженою відповідальністю «Автосервіс і Комерція», Першої Северодонецької державної нотаріальної контори про визнання протиправною та скасування постанови про відмову здійснення нотаріальної дії. Так, апеляційний суд зазначив, що державний нотаріус відмовив Особі 1 у видачі свідоцтва про право на спадщину після смерті її чоловіка Особи 4, посилаючись відсутність право встановлювальних документів на Товариство з обмеженою відповідальністю «Автосервіс і Комерція». Проте, з матеріалів спадкової справи вбачається, що державним нотаріусом не використовувалися відомості Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань. За таких обставин суд визнав, що дер-

жавним нотаріусом не виконані вимоги Закону «Про нотаріат», а постанова про відмову у видачі свідоцтва про право на спадщину є протиправною та підлягає скасуванню [9].

Крім того, обов'язок витребувати документи – докази може виникнути у нотаріуса і в іншому випадку – у випадку, коли надані заінтересованими особами документи-докази містять суперечливі дані, що перешкоджає встановленню справжніх обставин нотаріальної справи. Наприклад, відповідно до ч. 3 ст. 44 Закону у разі наявності сумнівів щодо обсягу цивільної дієздатності фізичної особи, яка звернулася з вчиненням нотаріальної дії, нотаріус зобов'язаний звернутися до органу опіки та піклування за місцем проживання відповідної фізичної особи для встановлення факту відсутності опіки або піклування над нею. Інший приклад – правила ч. 5 ст. 44 Закону: у разі наявності у нотаріуса сумнівів щодо поданих документів на підтвердження цивільної правоздатності та дієздатності юридичної особи він може витребувати від цієї юридичної особи, державного реєстратора, органів доходів і зборів, інших органів, установ та фізичних осіб додаткові відомості або документи.

Реалізація повноважень нотаріуса щодо витребування документів – доказів у такому випадку забезпечує законність та обґрунтованість нотаріального акту, виконання функцій та завдань нотаріальної діяльності. Відсутність серед суб'єктів нотаріального процесу сторін з протилежними інтересами, відсутність спору про право унеможливають доведення й встановлення обставин нотаріальної справи у формі змагальності, і це потребує надання специфічних повноважень нотаріусу як суб'єкту, що здійснює правозастосування [10, с. 54].

Як вже зазначалося, наслідки неподання документів на вимогу нотаріуса мають розрізнятися залежно від того, у якого суб'єкта витребувалися документи. У разі неподання документів заінтересованими особами настає відмова у вчиненні нотаріальної дії. Якщо ж вимоги нотаріуса щодо надання документів-доказів не було виконано особами або органами, що не є учасниками даної нотаріальної дії, то закон не передбачає можливості нотаріуса вплинути на поведінку таких осіб. На жаль, наслідки неподання документів у такому разі можуть бути застосовані лише судом в результаті розгляду справи за позовом заінтересованої особи, на користь якої через неподання документів не може бути вчинена нотаріальна дія, до особи, яка цих документів не надала нотаріусу.

Прикладом такої ситуації є судова справа за позовом Особа 1 до Головного управління Пенсійного фонду України в Чернігівській області, за участю як третьої особи приватного нотаріуса Козелецького районного нотаріального округу про визнання протиправною бездіяльності та зобов'язання вчинити певні дії. Розглянувши цю справу, Чернігівський окружний адміністративний суд рішенням від 30 січня 2020 р. задовольнив позовні вимоги в повному обсязі з наступних підстав. Отримуючи свідоцтво про право на спадщину після смерті свого чоловіка Особи 2, позивачка Особа 1 дізналася про існування нарахованої, але не виплаченої за життя чоловіка пенсії, що належала Особа 2 на підставі постанови Козелецького районного суду від 20 лютого 2018 р. Приватний нотаріус, до якого позивачка подала заяву про відкриття спадкової справи для прийняття спадщини, звернувся до Головного управління Пенсійного фонду України в Чернігівській області з листом, в якому просила, у зв'язку з відкриттям спадщини та відкриттям спадкової справи, надати інформацію щодо розміру пенсії та інших соціальних виплат, які належали Особі 2, але не були ним одержані за життя. Листом від 26 березня 2019 р. приватному нотаріусу було відмовлено в отриманні такої інформації. Визнавши таку відмову протиправною, суд зобов'язав відповідача у чотирнадцятиденний строк після набрання рішенням законної сили надати інформацію нотаріусу [11].

Безумовно, виникнення судової справи в даному випадку є виправданим та необхідним кроком, але завданнями нотаріату є все ж таки зниження навантаження на судову систему і запобігання виникненню судових спорів. Крім того, нотаріус є особою, що уповноважується державою (ч. 1 ст. 3 Закону), а тому вважаємо за доцільне запропонувати внести доповнення у чинну редакцію ст. 46 Закону, передбачивши можливість стягнення штрафу за невиконання вимог нотаріуса.

Крім розглянутих загальних правил вчинення нотаріальних дій, які є проявом функції сприяння фізичним та юридичним особам у реалізації їх прав та інтересів, ця функція має також яскраві прояви і у нормах, що закріплюють правила вчинення певних нотаріальних дій. Слід відзначити, що вони сформульовані стосовно не тільки заявників, а й тих осіб, що не зверталися до нотаріуса, але права яких можуть зачіпатися вчинюваною нотаріальною дією. Наприклад, згідно зі ст. 63 Закону нотаріус, який одержав від спадкоємців повідомлення про відкриття спад-

щини, зобов'язаний повідомити про це тих спадкоємців, місце проживання або роботи яких йому відомо. Відповідно до ст. 69 Закону при видачі свідоцтва про право на спадщину за заповітом нотаріус перевіряє коло осіб, які мають право на обов'язкову частку в спадщині.

Висновки дослідження. Таким чином, аналіз законодавства, що регулює нотаріальну діяльність, дозволяє стверджувати, що інститут нотаріату покликаний не тільки посвідчувати факти або фіксувати обставини, що мають юридичне значення, але й надавати суб'єктам правових відносин всебічну правову допомогу, і зазначені повноваження нотаріуса можуть розглядатися як окрема, самостійна функція.

Форми надання правової допомоги розрізняються залежно від того, чи повноваження щодо сприяння у реалізації прав реалізуються під час вчинення певної нотаріальної дії, чи реалізація таких повноважень із вчиненням жодної нотаріальної дії не пов'язана. При цьому надання правової допомоги через реалізацію функції сприяння у реалізації прав, пов'язане із вчиненням конкрет-

ної нотаріальної дії, проявляється у дотриманні загальних та спеціальних правил її вчинення та підкорюється вимогам нотаріальної процесуальної форми. У таких випадках незаконність дій нотаріуса тягне за собою можливість притягнення його до правової відповідальності. Надання правової допомоги поза межами вчинення певної нотаріальної дії не охоплюється процесуальним порядком нотаріального провадження.

Види надання правової допомоги нотаріусом зводяться до реалізації наступних повноважень: з'ясування відповідності справжнього волевиявлення заінтересованих осіб їх діям та намірам, надання правової інформації, надання консультацій та роз'яснень з правових питань, складання документів правового характеру, витребування документів – доказів у нотаріальній справі. Невиконання нотаріусом обов'язку забезпечувати учасників нотаріальної дії від неналежної реалізації їх прав утворює підстави для визнання нотаріального акту чи нотаріально посвідченого правочину недійсними, а таких дій нотаріуса – незаконними.

Список літератури:

1. Нотаріат: підручник/ В.В.Комаров, В.В.Баранкова. Харків. Право. 2019. 416 с.
2. Федоренко Т.В. Нотаріат як форма захисту прав і законних інтересів громадян. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Право*. Вип. 20. Ч. П. Том 1. 2012. С. 263 – 266
3. Долинська М. С. Функції українського нотаріату: поняття та види. *Форум права*. 2011. № 4. С. 208-212. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-4/11dmcptv.pdf>
4. Про офіційне тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення [Електронний ресурс]: Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича від 16 листопада 2000 р. No 13-рп/2000. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-00>
5. Дякович М. М. Особливості правового статусу нотаріуса в Україні: теоретичні та практичні аспекти. *Право України*. 2020. № 9. С. 97-106
6. Мартовицька О. В. Конституційні засади права на правову допомогу в Україні. *Юридична наука*. № 9(99)/2019. с. 159 – 167
7. Шрамко Ю.Т. Конституційне право на правову допомогу в Україні: актуальні питання законодавчого регулювання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. Київ, 2016. 18 с.
8. Рішення Бердичівського міськрайонного суду Житомирської області від 30 листопада 2012 р. <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/28395036>
9. Постанова Луганського апеляційного суду від 21 грудня 2020 р. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93771236>
10. Баранкова В. Витребування відомостей і документів, необхідних для вчинення нотаріальної дії. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 7. с. 50-54
11. Рішення Чернігівського окружного адміністративного суду від 30 січня 2020 р. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87353314>

Barankova V.V. ASSISTANCE TO THE SUBJECTS OF THE NOTARIAL PROCESS IN THE EXERCISE OF THEIR RIGHTS AS A FORM OF LEGAL AID

The article is devoted to the study of the types and forms of legal aid provided by a notary through the exercise of the powers enshrined in law to assist the interested parties to the notarial process in exercising their subjective rights and obligations.

The author emphasises that the obligation to assist individuals and legal entities in exercising their rights brings Ukrainian notaries closer to the notaries of the Latin school, who are directly involved in the preparation of contracts, carry out certain activities as legal advisers to the parties, trying to exclude the very possibility of legal disputes.

This work proves that the function of assisting the subjects of the notarial process in exercising their rights and obligations is of an independent nature and may be exercised both in connection with a certain notarial act and beyond. At the same time, the provision of legal aid through the implementation of the function of assistance in the exercise of rights related to the performance of a specific notarial act is manifested in compliance with the general and special rules of its performance and is subject to the requirements of the notarial procedural form. In such cases, the unlawfulness of a notary's actions entails the possibility of bringing him or her to legal liability. Provision of legal aid outside the scope of a certain notarial act is not covered by the procedural order of notarial proceedings.

In conclusion, it is noted that the forms of legal aid provided by a notary are as follows: determining whether the true will of the interested parties corresponds to their actions and intentions, providing legal information, providing advice and clarifications on legal issues, drafting legal documents, and requesting documents – evidence in a notarial case. The author substantiates that failure by a notary to fulfil the obligation to protect the parties to a notarial act from improper exercise of their rights will give rise to grounds for invalidation of a notarial deed or a notarised transaction, and for unlawfulness of such actions of a notary.

The legally established procedural procedure for the implementation of each of the specified powers of a notary has been examined and the problematic aspects of their implementation have been clarified, and proposals have been formulated to optimize the regulation of the specified issues in notarial legislation.

Key words: *functions of a notary, notarial activity, legal assistance, notary, renewal of a notary.*

Владикін О.Н.

Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Царик О.В.

Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Дмитрієнко К.О.

Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ПРИНЦИП ДОСТУПНОСТІ ПРАВОСУДДЯ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Стаття присвячена дослідженню принципу доступності правосуддя у цивільному процесі та реалізації останнього в сучасних умовах.

В роботі окреслено вищезазначений принцип як фундаментальну засаду судочинства та проаналізовано процес реалізації останнього з врахуванням здобутків в сфері інформаційно-цифрових технологій в Україні.

Було встановлено думки науковців, що розкривають зміст принципу та визначено як він відображається в Основному Законі держави та Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Задля кращого розуміння, окрему увагу було приділено висвітленню доступу до правосуддя у рішеннях ЄСПЛ («Круслен проти Франції», «Белле проти Франції»).

Виходячи з викладеного, було досліджено проблемні аспекти, які наявні як у осіб, що звертаються до суду так і у суб'єктів, що здійснюють правосуддя.

Зокрема було приділено увагу системі «Електронний суд» та визначено, які труднощі спіткано пересічних громадян при використанні програми в умовах воєнного стану. Окрему увагу в дослідженні було приділено недостатній регламентації дистанційної роботи судів в Україні, що створює правову невизначеність і ускладнює його впровадження.

Наголошено на потребі пошуків шляхів задля вирішення окреслених проблем та запропоновано можливі способи подолання останніх, що забезпечать належний доступ до суду та захист прав і свобод людини і громадянина в майбутньому.

Запропоновано використання досвіду набутого іноземними країнами такими як Естонія, США, Великобританія в процесі протидії поширення COVID-19.

Зазначено про необхідність: запровадження нових сервісів, використання сучасних цифрових технологій у судовому процесі, внесення змін на законодавчому рівні (зокрема до ЦПК України та Закону України «Про судоустрій і статус суддів»), як способів вирішення існуючої проблематики задля забезпечення доступності правосуддя на належному рівні.

Ключові слова: доступність правосуддя, законодавство, судовий процес, воєнний стан, режим відеоконференції

Постановка проблеми. Введення воєнного стану на території України внесло свої корективи у всі сфери діяльності держави, в тому числі правоохоронну. Так, воєнний конфлікт призводить до руйнування інфраструктури, переривання комунікацій та загрози безпеки громадян. В результаті останнього виникає ускладнення з забезпеченням безперебійної роботи судів, та відповідно, захистом прав та свобод людини і громадянина. З вра-

хуванням вищезазначених труднощів, виникла необхідність впровадження дистанційної форми роботи для більш широкого кола осіб. У відповідь на це були внесені зміни у чинне процесуальне законодавство щодо здійснення правосуддя в режимі відеоконференції. Однак, існуючі нормативно-правові акти в основному спрямовані на традиційну форму роботи в судах, і не розкривають специфіку процесів дистанційної роботи, що

створює правову невизначеність і ускладнює процес доступу до правосуддя особам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Доступність правосуддя та питання його реалізації досліджувались у працях таких вчених-юристів: Г. Диков, Ю. Матат, А. Стойка, Н. Сакара, В. Галаган, О. Герасимчук, М. Шумило тощо. Крім цього, зважаючи на необхідність розкриття вказаного принципу через застосування сучасних цифрових технологій в умовах воєнного стану були враховані позиції таких вчених як: А. Гончарук, Р. Арсірій, Ю. Павлова, М. Смокович тощо.

Метою статті є розгляд особливостей функціонування принципу доступності правосуддя в цивільному процесі в умовах воєнного стану та пошук можливих способів задля забезпечення належного захисту прав та свобод осіб.

Виклад основного матеріалу. Правосуддя та доступ особи до зазначеної правової процедури є одним із найвизначніших досягнень сучасної цивілізації, і одним із засадничих принципів, які має забезпечувати демократична держава.

Дотепер питання доступності правосуддя залишається об'єктом наукових досліджень, дискусій та обговорень серед вітчизняних і зарубіжних теоретиків та практиків.

Серед значної кількості думок, можна виділити декілька таких, які на нашу думку, найкраще розкривають зміст вищезгаданого принципу та сутність його дії.

Зокрема, Ю. Кондюріна вказує, що принцип доступності правосуддя полягає в тому, що кожен громадянин має реальну можливість захистити свої права у судовому порядку. При цьому, це також означає відсутність надмірних перешкод у доступі до суду та безпосереднього розгляду справи.

У свою чергу, Н. Сакара визначила доступність правосуддя як стандарт, що відображає вимоги справедливого й ефективного судового захисту. Цей стандарт включає необмежену судову юрисдикцію, належні судові процедури, розумні терміни розгляду справи і можливість будь-якій зацікавленій особі безперешкодно звернутися до суду [1].

Професор О. Михайленко зазначає, що доступність правосуддя можна розуміти як одну з його основ, що означає можливість всіх бажаючих вільно і безперешкодно використовувати цей інститут для захисту своїх прав і законних інтересів у рівних умовах [2].

Розглядаючи питання, що стосується доступності правосуддя та його забезпечення в Україні, можна визначити наступне.

Конституція України не містить прямого визначення принципу доступності правосуддя, але цей принцип впливає з ряду інших положень Основного Закону.

Так, частина 2 статті 8 Конституції України безпосередньо гарантує можливість звернення особи до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина. Згідно з ст. 55 Конституції України, судом захищаються права та свободи людини і громадянина; кожен має гарантоване право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб; ст. 124 Основного Закону передбачає, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами [3].

При цьому чинний Цивільний процесуальний кодекс України (далі – ЦПК України) містить положення, які надають змогу суб'єктам цивільних процесуальних відносин використати доступні інструменти для звернення до суду: ст. 4 ЦПК України визначає, що кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів [4].

Аналогічні положення закріплені в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» (далі – Закон). Відповідно до ст. 2 Закону, суд при здійсненні правосуддя керується засадами верховенства права та повинен забезпечувати кожній особі право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, що гарантуються Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, на які надана згода на обов'язковість Верховною Радою України. Згідно з ст. 7 Закону, кожній особі гарантується захист її прав, свобод і інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім судом, який утворений відповідно до закону [5].

Саме тому, неупереджене та доступне правосуддя є важливою складовою правової держави. Міжнародне та європейське співтовариство відзначають обов'язок держави забезпечувати право кожної людини на доступ до правосуддя, і це передбачено в численних міжнародних правових актах.

Так, п. 1 ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод визначає, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав

та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення [6].

Оцінка судової системи та судового провадження як «доступних» відображається у прецедентній практиці Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) і відповідних критеріях, які Суд використовує згідно з Конвенцією.

Доступність правосуддя зустрічається в практиці Європейського суду з прав людини у вигляді поняття доступності закону. Суд, при вирішенні справи «Круслен проти Франції», визначив, що словосполучення «згідно із законом» вимагає того, щоб закон був доступний для особи, аби вона могла передбачити застосування такого та відповідні наслідки, які не повинні суперечити принципу верховенства права.

У висновку по справі «Белле проти Франції», ЄСПЛ підкреслив, що стаття 6 пункт 1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод гарантує справедливий судовий процес, а одним із важливих аспектів цього принципу є доступ до суду. Згідно з рішенням суду, національне законодавство повинно забезпечувати достатній рівень права особи на суд, що враховує принцип верховенства права в рамках демократичного суспільства. Щоб забезпечити ефективний доступ до судового захисту, особа повинна мати чітку і практичну можливість оскаржити будь-які дії, які порушують її права [7].

Оскільки принцип доступності правосуддя є фундаментальною засадою судочинства, то відповідні інституції мають передбачати собою належну реалізацію щодо захисту прав та свобод людини і громадянина та відповідати сучасним умовам, задля мінімізації ризику утворення колізій та неправильного застосування судами на усіх етапах судового процесу.

Вимушене, у зв'язку зі збройною агресією з боку РФ, введення воєнного стану на території України посилило необхідність та терміновість щодо пошуку ефективних форм для забезпечення доступу до правосуддя особам.

Саме тому, з огляду на сучасні здобутки в сфері інформаційно-цифрових технологій в Україні, важливим кроком є впровадження окремих опробованих кейсів у напрямку здійснення цивільного судочинства, а також під час реалізації права на доступ до справедливого суду.

При цьому, ч. 1 ст. 8 ЦПК передбачає, що ніхто не може бути позбавлений права на інформацію про дату, час і місце розгляду своєї справи або обмежений у праві отримання в суді усної або

письмової інформації про результати розгляду його судової справи. Будь-яка особа, яка не є учасником справи, має право на доступ до судових рішень у порядку, встановленому законом [4].

Проте у зв'язку з впровадженням воєнного стану було порушено звичний порядок роботи правоохоронних та судових органів, а державні сервіси та реєстри, які були доступні раніше, не завжди функціонують в штатному режимі здебільшого з огляду на об'єктивні причини.

У ситуації обмеженого функціонування ЄСІТС, в умовах війни, забезпечення комунікації між судом та учасниками процесу доступними засобами зв'язку (мобільний зв'язок, мережа інтернет) є складним технологічним механізмом, який може бути перерваним у ході реалізації передбачених законом процедур. Це може статися через пошкодження електропередач, зв'язкових ліній, через перебування особи на території де ведуться бойові дії, або на тимчасово окупованій території, де доступ до мережі Інтернет або мобільного зв'язку обмежений або неможливий.

В Україні для забезпечення можливості громадянам направити до суду пакети документів, обміну процесуальними документами в електронній формі, отримання доступу до інформації про рух документів та результатів їх розгляду, було створено систему «Електронний суд». Для використання такого сервісу необхідно авторизуватися через свій електронний цифровий підпис, після чого, учасники цивільного процесу мають змогу подавати до суду свої процесуальні документи, такі як: позовні заяви, клопотання тощо, в електронному форматі.

Відтак, наприклад, за допомогою «Електронного суду», суб'єкт процесуальних правовідносин може звернутися з відповідною заявою про встановлення факту народження або смерті особи у т. ч. на тимчасово окупованій території України. Стаття 317 ЦПК України передбачає реалізацію вищевказаних положень. При цьому важливо зазначити, що такі справи з дня надходження відповідної заяви до суду мають розглядатись невідкладно та ухвалені рішення підлягає негайному виконанню [4].

Зважаючи на те, що система «Електронного суду» є важливою основою для забезпечення доступу громадян до правосуддя, Верховний Суд неодноразово виносив висновки з метою допомоги уникнути розбіжності та неясності, які можуть з'являтися під час судового процесу, де повсякчас використовується функціонал «Електронного суду», та забезпечити єдність

судової практики при застосуванні програмного модуля.

Зокрема постановою від 03.05.2022 року у справі № 205/5252/19 Верховний Суд вказав, що звернення з документами в електронному вигляді з обов'язковим їх посвідченням власним електронним підписом учасника справи та подачі такого через електронний кабінет є заміною стандартному зверненню учасників до суду із позовними заявами, скаргами та іншими процесуальними документами в паперовій формі. Це означає, що надсилання документів до правозахисної установи в електронному вигляді, з дотриманням законодавчих вимог, є законним і належним способом звернення за захистом своїх прав, який не відрізняється від звернення до суду через канцелярію або пошту, і повинен кваліфікуватися як прямий, безпосередній запит.

Разом з цим, не зважаючи на можливість використання сервісу «Електронний суд» для надсилання документів до суду та інших установ в електронному вигляді, та отримання інформації про їх розгляд та результати останнього, в умовах воєнного стану та активних бойових дій такий функціонал виявляється недостатнім і не забезпечує постійну та оперативну комунікацію між сторонами і судами.

Позиція судді Окружного адміністративного суду міста Києва Р. Арсірія з приводу модуля ЄСІТС «Електронний суд» полягає у тому, що розробники головну увагу приділили зручності та «доступності» цього сервісу для позивачів та інших учасників справи. Однак при використанні системи «Електронний суд» звичайні пересічні громадяни часто стикаються з труднощами, що призводить до затримки подання документів з приводу захисту громадянами своїх прав та, відповідно, процесів пов'язаних з їх розглядом [8].

Зазначене підтверджується дослідженням, яке підготувала Громадська приймальня Української Гельсінської спілки з прав людини у м. Хмельницькому. Особи, які користувалися «Електронним судом» зауважили про наявність таких недоліків у роботі, а саме: труднощі з підписанням документів та застосуванням електронного підпису, складність та незрозумілість системи та її інтерфейсу, нестабільна робота «Електронного суду» [9].

Для порівняння, доречно розглянути інформаційну систему суду в Естонії (Kis), яка є сучасною системою управління даними в судах першої апеляційної та касаційної інстанцій. Вона є єдиним інструментом для всіх видів судових проваджень.

Така інформаційна система містить функціонал для реєстрації судових рішень та їх публікації на офіційній веб-сторінці, реєстрації справ та розподілу останніх між судьями, створення повісток тощо. Важливим досягненням також є те, що приватні дані та справи можуть бачити лише судді, що працюють над справою та співробітники суду, пов'язані з нею.

У Сполучених Штатах Америки ефективно працює система електронного доступу до судових записів – Public Access to Court Electronic Records. Ця система дозволяє отримувати інформацію про судові документи, ознайомлюватися з реєстром прийнятих заяв, вивчати хід розгляду справи, а також переглядати календар засідань, які призначені [10].

Тому враховуючи іноземний досвід та визначивши актуальні та тенденційні проблеми, що виникають у громадян під час реалізації свого права на доступ до правосуддя в умовах війни, відповідальним державним структурам доречно виокремити та напрацювати необхідні алгоритми дій з метою розв'язання останніх.

Одним із напрямів розв'язання наявних проблем, пов'язаних з функціонуванням системи «Електронний суд», – є перевірка внесених особою відомостей про себе та інформування про рух і стан розгляду справи, зокрема шляхом застосування технології BankID та Mobile-ID. BankID є електронним ідентифікаційним засобом, підтвердження громадян через банки України з метою надання послуг у електронному вигляді. Принцип роботи полягає в тому, що особа обирає з переліку свою банківську установу, а у наступній комірці вона вказує, яку саме інформацію буде передано на сайт, і підтверджує свою згоду шляхом введенням логіну та пароллю. Після цього отримується смс-пароль, після відправки якого, банк передає всю необхідну інформацію про громадянина.

Застосування та впровадження BankID при доступі до «Електронного суду» в умовах війни є важливим механізмом, з допомогою якого може вирішуватись проблема верифікації особи, адже у такий спосіб здійснюється перевірка особи, підтвердження особи та гарантує те, що тільки правомочні суб'єкти можуть подавати документи та отримувати доступ до інформації про розгляд справи.

Додатковим помічником у такій системі є Mobile-ID. Така технологія передбачає зберігання особистих ключів електронного підпису на SIM-карті та передачу даних через SMS. Громадяни України дедалі активніше використовув-

ють портали державних послуг – підписують петиції на сайті Президента України, замовляють виписки і довідки, реєструють бізнес тощо. Розробники таких електронних послуг вважають, що перевагою застосування Mobile-ID є приватність та зручність системи.

Таким чином, застосування технологій BankID та Mobile-ID допоможе вирішити проблему з підписанням документів та забезпечити їх автентичність.

Впровадження та забезпечення таких технологій при доступі до системи «Електронного суду» є допустимим, завдяки постанові правління Національного банку України від 27.04.2021 № 35 «Про затвердження Змін до Положення про Систему BankID Національного банку України» (далі – Положення).

Зокрема, п. 34-1 Положення вказує, що абонент-ідентифікатор, повинен використовувати метод багатofакторної автентифікації користувача, що включає кілька етапів, перед кожним запитом на електронну дистанційну ідентифікацію, до того, як будуть передані персональні дані цього користувача через систему BankID Національного банку» [11].

При цьому важливо впровадити систему навчально-організаційних заходів щодо використання ЄСІТС «Електронний суд» для пересічних громадян, які згодом матимуть змогу вивчити та виокремити весь необхідний матеріал та застосувати його на практиці, при зверненні через відповідну систему.

Для забезпечення принципу доступності правосуддя, окрім застосування ЄСІТС «Електронного суду» можливе використання альтернативних способів.

У якості вирішення проблеми з доступом до судової системи та відповідної інформації є здійснення процесу інтеграції сервісів електронного суду в систему «Портал Дія». Ці сервіси включають: 1) повідомлення про місце та час проведення судового засідання; 2) доступ до електронних виконавчих документів; 3) доступ до текстів судових рішень.

Реалізація такої схеми є можливою, оскільки наказом Міністерства цифрової трансформації України та Державної судової адміністрації України від 19.04.2021 № 56/126 затверджено Порядок електронної інформаційної взаємодії між Єдиним державним реєстром судових рішень та Єдиним державним веб-порталом електронних послуг «Портал Дія» [12].

Інформаційна взаємодія проводиться безкоштовно за допомогою спеціальних програмних

інтерфейсів автоматизованим методом з використанням технічних і криптографічних засобів для захисту інформації. Це відбувається відповідно до вимог законодавства України, зокрема Закону України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах».

Ще одним позитивним рішенням є здійснення адаптації адміністратором підсистем ЄСІТС загального механізму реєстрації в ЄСІТС для врахування потреб судів, які змінили свою територіальну підсудність. Також слід розробити сервіс налаштувань, що дозволить контролювати отримання або неприйняття повідомлень про надіслані судом документи до Електронного кабінету. Цей сервіс може бути доступний у профілі користувача або представника.

Пропонується також створити електронний ресурс з аутентифікацією користувача, щоб знайти адреси судових установ та телефонні контакти суду, працівників установи, помічників суддів та секретарів судових засідань.

У період дії воєнного стану і в ситуаціях, коли існує загроза життю, здоров'ю та безпеці учасників судового процесу або самого суду, виникає ускладнення з забезпеченням можливості проведення судових засідань за межами судових приміщень для більш широкого кола осіб. Зокрема в судах, які знаходяться на територіях, де тривають активні бойові дії або ті, що знаходяться неподалік від зони бойових дій, тривають дискусії щодо можливості впровадження для них дистанційної форми роботи.

Проте чинне законодавство чітко не регулює особливості дистанційної форми роботи суддів. Існуючі нормативно-правові акти в основному спрямовані на традиційну форму роботи в судах і не враховують специфіку дистанційної роботи. Наприклад, не встановлено правила для дистанційної участі суддів або секретарів у судових засіданнях через режим відеоконференції, процедури підписання судових рішень та інших процесуальних документів тощо. Відсутність конкретних нормативних положень, що регулюють організацію дистанційного судочинства, створює правову невизначеність і ускладнює його впровадження.

Тому зважаючи на поточну ситуацію в Україні, з огляду на щоденні безпекові ризики, необхідна адаптація чинного законодавства до нових реалій функціонування судових органів в умовах війни без обмеження основоположних принципів демократії.

Науковці Дяченко С.В. та Чорна А.І. підкреслюють, що для результативного впровадження відеоконференційного режиму у судовій системі,

державі необхідно звернути увагу на обладнання залів судових засідань та технічні засоби, щоб забезпечити максимально ефективно здійснення правосуддя [13].

Голова Касаційного адміністративного суду М. Смокович, зазначав про важливість організаційно-процесуальної форми, що дозволить учасникам судового процесу брати участь у відеоконференцз'язку поза межами судової зали за допомогою їх власного обладнання. Аналогічну форму автор думки пропонував запровадити і щодо суддів [14].

У даному випадку не можливо не погодитись з думками вчених щодо необхідності впровадження нової організаційно-правової форми здійснення судочинства шляхом використання сучасних технологічних процесів з огляду на збройну агресію з боку РФ проти України з метою задля забезпечення доступності правосуддя та ефективного здійснення останнього.

До прикладу, в Естонії функціонує одна з найефективніших судових систем, завдяки повністю автоматизованим судовим процесам та електронним комунікаційним засобам, відомим як «рішення електронного правосуддя». Усього через 4 дні після оголошення надзвичайної ситуації Рада суддів Естонії опублікувала офіційні рекомендації для судів. Судам дозволено працювати у дистанційному режимі, включаючи суддів, і надано ноутбуки або планшети для виконання роботи з дому. Це рішення стосується судів першої та апеляційної інстанцій. В результаті, значна частина судових засідань тепер проводяться в онлайн-режимі, хоча зазвичай вони відбувалися в судових залах [15].

У зв'язку з пандемією COVID-19 у Великобританії значно збільшилася кількість судових засідань, які проводяться за допомогою додатку BT MeetMe та відеоконференційного сервісу Skype. Для участі в цих засіданнях учасникам надсилають номер конференції або посилання, і вони можуть взяти участь маючи при собі лише мобільний телефон та завантаживши програму BT MeetMe або звичайну версію Skype для переходу до онлайн-засідання. Сам суд використовує платну бізнес-версію Skype [10].

В Україні суди, з врахуванням теперішньої ситуації поширюють реалізацію наступного способу проведення судових засідань. Зокрема у період з 24.02.2022 по 02.05.2022 суди ухвалили та відіслали до ЄДРСР 769 650 рішень, в режимі відеоконференцз'язку, провели 16 324 судових засідань [16].

Не зважаючи на значну кількість засідань проведених дистанційно на законодавчому рівні здійснення цього процесу та можливі варіації його реалізації не є запровадженими та затвердженими.

Так, законопроект № 7316 «Про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України та Господарського процесуального кодексу України (щодо здійснення судочинства в умовах воєнного чи надзвичайного стану)» містить пропозиції щодо внесення змін до чинного ЦПК України: у частині доповнення ст. 128-1 щодо порядку здійснення судових викликів та повідомлень на період дії воєнного чи надзвичайного стану, де визначено, що суд з використанням усіх можливих засобів комунікації зобов'язаний попередити особу про місце, час, дату судового засідання у справі чи інших судових засідань; ст. 211, яка зазначає, що в умовах надзвичайного або воєнного стану суд може прийняти рішення про розгляд справи без повідомлення учасників справи; ст. 212 коли учасники справи та їх представники можуть брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції; ст. 272-1 про особливості вручення судового рішення під час зазначеної обстановки та інші.

Однак цей законопроект не був прийнятий, тому наразі постає багато питань щодо забезпечення доступності правосуддя особам у сучасних умовах з метою недопущення виникнення прогалин у сфері регулювання вищевказаних ЦПК у майбутньому.

Задля зміни поточної ситуації, доречно розглянути такі способи вирішення розглянутої вище проблеми:

Враховуючи сучасний розвиток технологій, пропонується внести зміни до процесуального законодавства, що передбачає можливість проведення судових засідань у режимі відеоконференції, де свідки, перекладачі, спеціалісти, експерти та секретарі судових засідань матимуть можливість брати участь поза межами приміщення суду, використовуючи власні технічні засоби, у разі виникнення умов, що створюють загрозу життю, здоров'ю.

Відповідно до п. 3 ст. 212 чинного ЦПК України, учасники справ мають можливість брати участь у судових засіданнях в режимі відеоконференції поза межами судового приміщення, використовуючи свої власні технічні засоби та електронний підпис. У свою чергу, пункт 7 цієї ж статті визначає, що свідок, перекладач, спеціаліст або експерт можуть брати участь у судовому засіданні через відеоконференцію лише в приміщенні суду.

У даному випадку вбачається недолік, оскільки в сучасних умовах не лише в учасників справи, а і у осіб визначених п. 7 ст. 212 ЦПК можуть з'явитись непереборні обставини, і вони, відповідно, не зможуть прибути до суду для участі у засіданні [4].

Можливість виправлення такої проблематики передбачено у законопроекті від 10.03.2023 № 9090 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо цифровізації судочинства та удосконалення наказного провадження у цивільному судочинстві», який зазначає про необхідність доповнення пунктом 19 статтю 7 ЦПК такого змісту: «в умовах воєнного чи надзвичайного стану, в разі виникнення обставин, які зумовлюють загрозу життю, здоров'ю та безпеці судді, учасників судового процесу, судові засідання можуть проводитися в режимі відеоконференції з використанням власних технічних засобів поза межами приміщення суду в порядку, визначеному цим Кодексом» [17].

Крім цього пропонується внести зміни до ч. 7 ст. 212 ЦПК України, відповідно до якої, свідок, перекладач, спеціаліст у разі виникнення обставин, що загрожують життю та здоров'ю, можуть брати участь у судових засіданнях в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду, за умови наявності електронного кабінету в Єдиній судовій інформаційно-комунікаційній системі та власних технічних засобів.

У судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду текст присяги підписується відповідною особою (свідком, перекладачем тощо) в електронній формі за допомогою електронного кабінету в Єдиній судовій інформаційно-комунікаційній системі. В свою чергу, експерт крім наявності вищевказаного має використовувати електронний підпис.

Також доречно внести зміни до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо особливостей роботи судів у дистанційному форматі, можливості участі суддів та секретарів судових засідань у відеоконференціях, можливості дистанційної участі суддів у судовому розгляді шляхом письмового провадження, особливостей підписання судових рішень та інших документів включаючи використання кваліфікованого електронного підпису без необхідності складання або затримки у складанні їх паперових оригіналів.

Змінити п. 7 статті 11 або додати положення до Закону України «Про судоустрій і статус суддів», які встановлюють, що у випадках, коли з об'єктивних причин пов'язаних з воєнним або

надзвичайним станом та військовими діями, суд не може здійснювати правосуддя, судові засідання можуть проводитися у форматі відеоконференцій поза судом, включаючи можливість участі суддів за допомогою їх власних технічних засобів.

Визначити та затвердити на рівні законодавства можливість для суддів здійснювати правосуддя зі свого робочого кабінету використовуючи ПЕОМ та визначену програму для конференцзв'язку, такі як EasyCon, Zoom, Skype Meet Now.

Вищевказане передбачене законопроектами внесеними на розгляд до Верховної Ради України 10.03.2023. Так, законопроект № 9090 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо цифровізації судочинства та удосконалення наказного провадження у цивільному судочинстві» зазначає про необхідність доповнення ст. 211-1 до ЦПК України, яка визначає, що суддя та секретар судового засідання зможуть брати участь у засіданні через відеоконференцію поза межами судового приміщення, використовуючи електронний кабінет в Єдиній судовій інформаційно-комунікаційній системі. В такому випадку, секретар судового засідання буде вести протокол судового засідання в електронній формі за допомогою засобів Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи.

Застосування порядку проведення судових засідань дистанційно є допустимим за рішенням Вищої ради правосуддя, що ухвалюється за поданням Голови Верховного Суду, шляхом надання такої можливості тому суду, який не має змоги здійснювати правосуддя у традиційному форматі.

Законопроект № 9091 «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо цифровізації судочинства» передбачає доповнення Закону України пунктом 5-1 у статті 15-1. Цей пункт стосується можливості проведення судових засідань у режимі відеоконференції поза межами судового приміщення. Для цього суддя та секретар судового засідання матимуть право використовувати власні технічні засоби та кваліфікований електронний підпис згідно з Положенням про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему або положень, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів).

Крім цього закон передбачає надання суддям права на прямий або автоматизований доступ до інформаційно-комунікаційних систем, довідкових баз даних, реєстрів та банків, держателем (адміністратором) яких є державні органи або органи місцевого самоврядування [18].

Висновки. Таким чином, не зважаючи на те, що судова система враховує сьогоденні реалії та продовжує здійснювати правосуддя, за державою залишаються невирішеними ряд прогалин та упущень, а подальше нормативне врегулювання здійснення цивільного процесу та доступу до нього з боку громадян залишається достатньо актуальним.

Серед проблем, що мають місце та негативно відображаються на результатах виконання державою правоохоронних зобов'язань, виокремлено такі: недоступність судової системи на територіях де ведуться бойові дії та тимчасово окупованих територіях, обмеженість функціонування юридичних реєстрів та сервісів, відсутність норм що регулюють організацію дистанційного судочинства тощо.

Враховуючи потребу проведення судових засідань у режимі відеоконференції та відсутність чіткого регулювання даного процесу, посилаючись на пропозиції вчених та іноземний досвід, було запропоновано доповнити чинне законодавство зокрема ЦПК України та Закон України «Про судоустрій і статус суддів» новими нормами, що забезпечать проведення судових засідань поза межами приміщень суду особам, які здійснюють правосуддя та затвердження переліку програм для відеоконвертенцзв'язку.

Крім цього було проаналізовано систему «Електронний суд» та визначено, що остання не забезпечує належний доступ до правосуддя через складні реєстраційні процеси та способи ідентифікації громадян. Тому було зазначено про необхідність облаштування системи новими інструментами задля забезпечення належної верифікації особи та спрощення процедури підписання документів.

Відтак задля вирішення усієї сукупності проблем та реалізації принципу доступності правосуддя в сучасних умовах, були запропоновані рекомендації: розробити сервіси, що забезпечать отримання потрібної інформації громадянами на усіх етапах судового процесу; запровадити використання сучасних програм та систем при здійсненні правосуддя (BankID, Mobile-ID, «Дія»); внести зміни до чинного законодавства аби не допускати виникнення колізій та прогалин, проводити навчальні заходи щодо використання сучасних цифрових засобів.

Отже, визнання, всебічне та вчасне вирішення існуючих недоліків та застосування наданих рекомендацій, закладення необхідних для їх усунення базисів сприятиме спрощенню здійснення діяльності судових та правоохоронних органів і забезпечить надійну реалізацію звернення до суду громадян для захисту своїх прав та свобод.

Список літератури:

1. Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах: монографія. Харків: Право, 2010. С. 256
2. Михайленко О. Про систему елементів доступності громадян до правосуддя. *Вісник Академії прокуратури України*. 2007. № 3. С. 39–43
3. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 09.06.2023).
4. Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 10.06.2023).
5. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 11.06.2023).
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 09.05.2023).
7. Практичний посібник зі статті 6. Право на справедливий суд. Рада Європи. Європейський суд з прав людини. 2013. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_UKR.pdf
8. Електронне судочинство в період воєнного стану: очікування та реальність. Судово-юридична газета. URL: <https://sud.ua/uk/news/blog/242253-elektronne-sudochinstvo-v-period-voynnogo-stanu-ochikuvannya-ta-realnist> (дата звернення: 13.06.2023).
9. Звернення до суду: з якими проблемами стикнулися громадяни в умовах війни. Українська Гельсінкська спілка з прав людини. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/zvernennia-do-sudu-z-iyakumy-problemamy-styknulyisia-hromadiany-v-umovakh-viyny/> (дата звернення: 11.06.2023).
10. Дистанційне правосуддя – виклик для сучасної демократії. Центр демократії та верховенства права. URL: <https://cedem.org.ua/analytics/dystantsijne-pravosuddia/> (дата звернення: 13.06.2023).
11. Про затвердження Положення про Систему BankID Національного банку України : Постанова Нац. банку України від 17.03.2020 р. № 32. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0032500-20#Text>(дата звернення: 14.06.2023).

12. Про затвердження Порядку електронної інформаційної взаємодії між Єдиним державним реєстром судових рішень та Єдиним державним веб-порталом електронних послуг «Портал Дія» : Наказ М-ва цифр. трансформації України від 19.04.2021 р. № 56/126. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0647-21#Text>(дата звернення: 14.06.2023).

13. Чорна А. І., Дяченко С. В. Розгляд цивільних справ у судовому засіданні в режимі відеоконференції як складник доступу до правосуддя. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 4/2021. С. 289–292

14. М. Смокович. Здійснення правосуддя в умовах воєнного стану: до питання законодавчих змін. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. № 70. 2022

15. Засідання, де адвокати працюють з мобільних телефонів в авто: європейський е-суд. *Новини України та Світу*. Головні і останні новини – NV. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/robota-sudiv-v-onlayn-rezhimi-yak-se-vidbuvayetsya-elektronniy-sud-novini-50088097.html> (дата звернення: 14.06.2023).

16. ДСА України про здійснення правосуддя в умовах війни станом на 2 травня 2022 року. URL: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/pres-centr/news/1271621/> (дата звернення: 11.06.2023)

17. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо цифровізації судочинства та удосконалення наказного провадження у цивільному судочинстві : Проект Закону України від 10.03.2023 р. № 9090. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JI089031?an=1> (дата звернення 12.06.2023)

18. Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо цифровізації судочинства : Проект Закону України від 10.03.2023 р. № 9091. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/JI089041?an=1> (дата звернення 12.06.2023)

Vladykin O.N., Tsaryk O.V., Dmitriyenko K.O. THE PRINCIPLE OF ACCESSIBILITY OF JUSTICE IN CIVIL PROCEEDINGS UNDER MARTIAL LAW

The article is devoted to the study of the principle of accessibility of justice in the civil process and the implementation of the latter in modern conditions. The work outlines the above-mentioned principle as a fundamental principle of legal proceedings and analyzes the process of implementing the latter, taking into account the achievements in the field of information and digital technologies in Ukraine.

The opinions of scientists were established, revealing the content of the principle and determining how it is reflected in the Basic Law of the State and the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. For better understanding, special attention was paid to the coverage of access to justice in the decisions of the ECHR («Kruslen v. France,» «Belle v. France»).

Based on the above, the problematic aspects that exist both in persons applying to the court and in subjects administering justice were investigated.

In particular, attention was paid to the Electronic Court system and determined what difficulties ordinary citizens face when using the program under martial law. Special attention in the study was paid to insufficient regulation of remote work of courts in Ukraine, which creates legal uncertainty and complicates its implementation.

The need to find ways to solve the outlined problems is emphasized and possible ways to overcome the latter are proposed, which will ensure proper access to the court and protection of the rights and freedoms of man and citizen in the future.

It is proposed to use the experience gained by foreign countries such as Estonia, the USA, Great Britain in the process of counteracting the spread of COVID-19.

The need is indicated: the introduction of new services, the use of modern digital technologies in the judicial process, amendments at the legislative level (to the Code of Civil Procedure of Ukraine and the Law of Ukraine «On the Judicial System and Status of Judges»), as ways to solve the existing problems in order to ensure the availability of justice at the appropriate level.

Key words: *accessibility of justice, legislation, judicial process, martial law, videoconference mode.*

Волкова Н.В.

Національний університет «Одеська юридична академія»

ПРАВОВИЙ СТАТУС УЧАСНИКІВ СПРАВИ ПРО УСИНОВЛЕННЯ ДИТИНИ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Стаття присвячена комплексному дослідженню встановленню кола учасників справи про усиновлення дитини у цивільному судочинстві. Здійснено огляд законодавства та доктринальних підходів щодо складу учасників справи про усиновлення дитини та визначення їх правового статусу у цій справі. Справи про усиновлення дитини підлягають розгляду тільки у цивільному судочинстві у порядку окремого провадження, де учасниками справи відповідно до норм цивільного процесуального законодавства є заявник та заінтересовані особи. Правовий статус заявника у справах про усиновлення дитини мають усиновлювачі, тобто особи, які бажають усиновити дитини та відповідають вимогам, визначеними законодавством України. Правовий статус заінтересованої особи справі про усиновлення дитини у передбачених сімейним законодавством випадках можуть мати особи, які повинні надати згоду на усиновлення, зокрема: батьки дитини; другий з подружжя, якщо усиновлення дитини здійснюється одним із подружжя; опікун, піклувальник дитини або її батьки; заклад охорони здоров'я або навчальний заклад, якщо дитина не має батьків і перебуває у цих закладах (ст. ст. 217, 220-222 СК України). Встановлено, що дитина, яку усиновляють приймає участь при розгляді справи про її усиновлення як заінтересована особою. Здійснивши аналіз цивільного процесуального законодавства встановлено, що орган опіки та піклування є обов'язковим учасником справи про усиновлення дитини для надання висновку по справі. Додатково аргументовано про доцільність внесення змін до ст. 19 СК України про обов'язкову участь органу опіки та піклування у справах про усиновлення дитини для надання висновку.

Виявлена помилкова судово практика про залучення органу ДРАЦС до участі у справі про усиновлення дитини як заінтересованих осіб. Аргументовано, що цей орган не має жодного правового інтересу у справах про усиновлення дитини та залучення його до суду не має жодних підстав. У випадках, якщо суд ухвалить рішення про усиновлення дитини та після набрання законної сили таке рішення підлягає реєстрації органами ДРАЦС відповідно до їх посадових повноважень.

Ключові слова: усиновлення дитини, учасники справи про усиновлення дитини, заявник, заінтересовані особи, цивільне судочинство, окреме провадження.

Постановка проблеми. На сьогодні інститут усиновлення дитини є одним із найкращих засобів забезпечення захисту сімейних прав та інтересів дитини, яка втратила батьків або з інших причин позбавлена батьківського піклування, що здійснюється виключно у цивільному судочинстві у порядку окремого провадження. Відповідно до ст. 207 СК України «усиновлення визначається як прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, здійснене на підставі рішення суду» [1]. Закон України «Про охорону дитинства» зазначає, що «усиновлення (удочеріння) дитини визначається як оформлена спеціальним юридичним актом (рішенням суду) передача на виховання в сім'ю неповнолітньої дитини на правах сина чи дочки» (ч. 1 ст. 24) [2]. Таке законодавче визначення суперечить нормам сімейного законодавства, оскільки відповідно до

ст. 208 СК України усиновити можна не тільки неповнолітню дитину, а також й повнолітніх осіб при певних умовах, передбачених законом. Майже аналогічне визначення усиновлення надається у ст. 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», в якій усиновлення визначається як «прийняття усиновлювачем у свою сім'ю дитини на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду» [3]. На суперечність вищезазначених норм вказує Л. М. Токарчук та зауважує, що «... усиновлення може здійснюватися вітчимою (мачухою) дитини, яка проживає в сім'ї з одним із батьків та з їхнім подружжям, які фактично є вітчимою або мачухою. І права таких дітей так само мають захищатися, як і права дітей, які мають статус дітей-сиріт та дітей, позбавлених

батьківського піклування. Це не враховано у законодавчих визначеннях усиновлення» [4, с. 201]. І насправді, «відповідно до норм сімейного законодавства усиновити можуть не тільки дитину, яка має статус дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування»[5].

В юридичній літературі науковцями також звертається увага на проблемні питання щодо визначення кола учасників справи про усиновлення дитини, а саме вказується на те, що «одним із проблемних аспектів розгляду цивільних справ щодо усиновлення є неповне або неправильне визначення кола осіб, які беруть участь у справах цієї категорії» [6, с. 37]. Все це призводить до необхідності аналізу доктринальних положень та чинного законодавства в площині визначення правового статусу учасників справи про усиновлення дитини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі аспекти щодо визначення кола учасників справ про усиновлення дитини досліджували наступні науковці О. С. Бурлака, В.В. Коморов, З. В. Ромовська, Л. М. Токарчук та інші, які зробили значний внесок у дослідження цього питання.

Метою статті є вирішення проблем щодо визначення правового статусу учасників справи в цивільних справах щодо усиновлення дитини.

Виклад основного матеріалу. Щодо встановлення кола учасників справи про усиновлення дитини, необхідно враховувати той факт, що ці справи підлягають розгляду у порядку окремого провадження відповідно до якого учасниками справи є заявник (заявники), заінтересовані особи (ч. 3 ст. 42 ЦПК України). Таке ж положення міститься й у ч. 4 ст. 294 ЦПК України, у якій зазначено, що справи окремого провадження суд розглядає за участю заявника і заінтересованих осіб.

Правовий статус заявника у справах про усиновлення мають усиновлювачі, тобто особи, які бажають усиновити дитини та відповідають вимогам, визначеними законодавством України. Відповідно до ст. 211 СК України усиновлювачем дитини може бути «...дієздатна особа віком не молодша двадцяти одного року, за винятком, коли усиновлювач є родичем дитини; особа, що старша за дитину, яку вона бажає усиновити, не менш як на п'ятнадцять років; подружжя, а також особи, зазначені у ч. ч. 4, 5, 6 ст. 211 СК України». Отже, у ч. ч. 4–6 ст. 211 СК України містяться додаткові вимоги щодо осіб усиновлювачів, якщо такими є особи, які не перебувають у шлюбі між собою.

В такому разі ці особи можуть усиновити дитину, якщо вони проживають однією сім'єю.

Також постановою Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей» від 10 липня 2019 року № 603 встановлюється ще одна додаткова вимога до осіб, які мають намір усиновити дитину, а саме: «громадяни України, які бажають усиновити дитину, проходять курс підготовки з питань виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, за програмою, затвердженою Мінсоцполітики, крім випадків, коли заявники є родичами дитини, її опікунами, піклувальниками, прийомними батьками, батьками-вихователями» [7]. Однак відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 15 квітня 2022 року № 447 «Про внесення змін до Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини» «під час дії на території України надзвичайного або воєнного стану проходження особами, які перебувають у сімейних, родинних відносинах, (у тому числі хрещеними батьками) в сім'ї яких влаштовуються діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, під опіку, піклування, курсу навчання з виховання таких дітей у центрі соціальних служб не вимагається» [8].

Ще однією вимогою до особи, яка бажає усиновити дитину, є її стан здоров'я, що має підтверджуватись медичним висновком. З цього приводу О. С. Бурлака зазначає, що «на практиці трапляються випадки, коли суди під час розгляду справ про усиновлення приймали заяви та документи про стан здоров'я, які не відповідають вимогам п. 22 Порядку, що передбачає подання не будь-якого документа про стан здоров'я особи заявника, а саме медичного висновку, складеного за формою згідно з Додатком 3 названого Порядку. Також у процесі підтвердження стану здоров'я дитини суди приймали до розгляду заяви про усиновлення, до яких додані не медичні висновки про стан здоров'я, фізичний та розумовий розвиток дитини за формою згідно з Додатком 2 Порядку, а довідки про диспансерний огляд» [9, с. 27]. Статтею 212 СК України передбачений також перелік випадків, коли особа не може бути усиновлювачем, а у ст. 213 СК України закріплений перелік осіб, які мають переважне право на усиновлення дитини перед іншими.

Також у справах про усиновлення можливо пред'явлення спільної вимоги про усиновлення дитини подружжям. До того ж, норми сімейного

законодавства України встановлюють переважне право на усиновлення саме подружжям, згідно зі ст. 213 СК України. Подана заява подружжя повинна бути підписана ними обома, та при розгляді справи про усиновлення є обов'язковою їх особиста участь.

Необхідно зауважити, що відповідно до ст. 223 СК України у справах про усиновлення дитини не допускається звернення з заявою через представника. Отже, провадження у цій категорії справ може бути відкрито тільки за заявою особи, яка є кандидатом на усиновлення дитини.

Визначаючи заінтересованих осіб у справах про усиновлення дитини, можна зазначити, що статус заінтересованої особи у цій справі у передбачених сімейним законодавством випадках можуть мати особи, які повинні надати згоду на усиновлення. Наприклад, до таких осіб законодавець відносить: батьків дитини; другого з подружжя, якщо усиновлення дитини здійснюється одним із подружжя; опікуна, піклувальника дитини або її батьків; заклад охорони здоров'я або навчальний заклад, якщо дитина не має батьків і перебуває у цих закладах (ст. ст. 217, 220-222 СК України).

Відповідно до ст. 218 СК України «...згоду на усиновлення повинна надати сама дитина, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити». Отже, суд залучає дитину для участі у справі для надання згоди на її усиновлення. Така згода надається у формі, що відповідає її вікові та стану здоров'я, якщо дитина не усвідомлює факту усиновлення, то її згода не потрібна. Сімейне законодавство також передбачає, що згода дитини на усиновлення не потрібна у випадках, якщо вона проживає в сім'ї усиновлювачів і вважає їх своїми батьками (ч. 4 ст. 218 СК України). Аналізуючи вище наведені норми, звертає на себе увагу, те що законодавством України не встановлюється чіткий вік дитини, з якого вона може надати згоду на її усиновлення. Натомість у деяких зарубіжних країнах передбачений такий вік, наприклад, у Німеччині «для здійснення факту усиновлення в німецькому законодавстві має бути згода дитини. Зокрема, для того, аби висловити свою волю, дитина має досягти 14 років. До досягнення такого віку за дитину згоду на усиновлення надає законний представник» [10, с. 76].

Участь дитини у судовому засіданні зумовлена не тільки згодою її на усиновлення, але й тим, що необхідна згода дитини також на зміну імені, якщо така дитина звикла до цього ім'я та розуміє факт усиновлення. Таке положення передбачено ч. 1 ст. 231 СК України, відповідно до якої

«за заявою усиновлювачів може бути змінено ім'я дитини. Для такої зміни потрібна згода дитини. Така згода не вимагається, якщо дитина живе в сім'ї усиновлювачів і звикла до нового імені». Щодо визначення віку дитини, з якого вона може надати згоду на зміну свого імені, то законодавець також його не встановлює. З цього приводу З. В. Ромовська зазначає «...про семирічний вік, який вибраний не випадково. Дитина готується до школи або вже навіть навчається, саме під цим іменем відома у своєму середовищі, тому сама має брати участь у вирішенні питання про його заміну» [11, с. 295]. Однак, розглядаючи питання про вік дитини, з якої вона може надати свою згоду, необхідно зазначити, що «...це питання є дуже суперечливим, оскільки кожна дитина відповідно до її фізичного або психічного розвитку у різному віці може усвідомлювати певний факт. Так, наприклад, одна дитина може усвідомлювати певні обставини у п'ятирічному віці, а інша - тільки з настанням десяти років тощо. Отже, на нашу думку, поняття віку в означеній ситуації є оціночним поняттям й встановити певний конкретний вік дитини, з якого вона може усвідомлювати певні факти та висловити свою думку, неможливо, адже це не буде відповідати дійсності та інтересам самої дитини. Тому варто підтримати законодавчі приписи відповідно того, що згоду на усиновлення та на зміну імені при усиновленні може надати дитина, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити» [5].

Розглядаючи правовий статус дитини у справах про усиновлення, необхідно зазначити, що з аналізу норм цивільного процесуального законодавства вбачається, що дитини приймає участь у справах про її усиновлення та входить до складу учасників справи, однак законодавець не визначає її правовий статус у цій справі. На це також звертає увагу І. Ю. Татулич та зазначає, що «...законодавець, попри те, що дитина є суб'єктом цивільних процесуальних відносин та бере участь під час розгляду справи, дає свою згоду на усиновлення, якщо вона за віком і станом здоров'я усвідомлює факт усиновлення, на жаль, не визначає її процесуальний статус у процесі» [12, с. 366]. Щодо цього питання, то в юридичній літературі висловлена правова позиція, що дитина займає правовий статус заінтересованої особи у справах про усиновлення, аргументуючи це тим «...оскільки взаємовідносини дитини із заявником залежать від обставин, що підлягають встановленню, а також можуть вплинути на її права та обов'язки. Рішення у справі зумовлює зміну правового статусу усинов-

леної дитини та усиновителя, виникнення у них взаємних прав та обов'язків» [13, с. 159]. Вважаємо за необхідне підтримати таку позицію науковців.

Не менш важливе місце серед учасників справи про усиновлення дитини займає орган опіки та піклування. Так, відповідно до ч. 4 ст. 42 ЦПК України учасниками справи окремого провадження є органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. Крім того відповідно до ч. 6 ст. 56 ЦПК України такий орган має право приймати участь у справі у формі надання висновку на виконання своїх повноважень. Орган опіки та піклування відповідно до ч. 2 ст. 312 ЦПК України є обов'язковим учасником справи про усиновлення дитини для надання висновку про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини. Однак, звертаємо увагу, що з аналізу положень ч. 4 ст. 19 СК України не передбачено обов'язкова участь цих органів для надання висновків у справах про усиновлення. Встановлюється тільки обов'язок участі органів опіки та піклування у справах щодо скасування усиновлення та визнання його недійсним. Необхідно також звернути увагу на законодавчі приписи, а саме у ч. 1 ст. 12 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» зазначено, що «безпосереднє ведення справ та координація діяльності стосовно дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, покладаються на служби у справах дітей. Служба у справах дітей оформляє документи на усиновлення і застосування інших форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, визначених законом» [3]. Крім того, відповідно до цивільного процесуального законодавства до такого висновку органу опіки та піклування повинні надати до суду наступні документи: «акт обстеження умов життя заявника, складений за місцем його проживання; свідоцтво про народження дитини; медичний висновок про стан здоров'я дитини, про її фізичний і розумовий розвиток; у випадках, встановлених законом, згода батьків, опікуна, піклувальника дитини, закладу охорони здоров'я або навчального закладу, а також самої дитини на усиновлення» (ч. 3 ст. 312 ЦПК України) [14].

У доктринальних положеннях права також більшість науковців дотримується позиції про обов'язкову участь органів опіки та піклування у справах про усиновлення дитини для надання висновку. Так, наприклад, В. М. Барсукова вказує на «обов'язок органів опіки та піклування надати

висновок про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини» [15, с. 33]. Бурлака О. С. зазначає, «що розгляд справи про усиновлення дитини не може здійснюватися без участі органу опіки та піклування, а також надання останнім висновку про доцільність усиновлення та його відповідність інтересам дитини» [9, с. 27].

Отже, для усунення протиріч між нормами сімейного та цивільного процесуального законодавства вважаємо за необхідне доповнити ч. 4 ст. 19 СК України та передбачити участь органів опіки та піклування у справах про усиновлення обов'язковою.

На підставі вищенаведеного вважаємо за доцільне частину четверту ст. 19 СК України доповнити абзацом другим такого змісту:

«При розгляді судом справ про усиновлення обов'язковою є участь органу опіки та піклування, представленого належною юридичною особою».

З аналізу доктринальних положень права та судової практики, встановлено, що до заінтересованих осіб у справах про усиновлення також відносять органи ДРАЦС. З таким положенням не можна погодитись з огляду на те, що цей орган не має жодного правового інтересу в даній справі та залучення такого органу до суду не має жодних підстав. У випадках, якщо суд ухвалить рішення про усиновлення дитини, після набрання законної сили таке рішення підлягає реєстрації органами ДРАЦС відповідно до їх посадових повноважень.

Висновки. Підсумовуючи вище наведене, необхідно зазначити, що правильне визначення учасників будь-якої справи є гарантією ефективного захисту прав та інтересів особи у цивільному судочинстві. Правовий статус заявника у справах про усиновлення мають усиновлювачі. Встановлено, що правовий статус заінтересованої особи у цій справі у передбачених сімейним законодавством випадках можуть мати особи, які повинні надати згоду на усиновлення, а саме: батьки дитини; другий з подружжя, якщо усиновлення дитини здійснюється одним із подружжя; опікун, піклувальник дитини або її батьки; заклад охорони здоров'я або навчальний заклад, якщо дитина не має батьків і перебуває у цих закладах (ст. ст. 217, 220–222 СК України), а також сама дитина, якщо вона за своїм віком та станом здоров'я усвідомлює факт усиновлення. Самостійним та обов'язковим учасником справи про усиновлення дитини є орган опіки та піклування, який приймає участь у справі для надання висновку на виконання своїх повноважень відповідно до ч. 6 ст. 56 та ч. 2 ст. 312 ЦПК України.

Список літератури:

1. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 р. № 2947-III. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2947-14>
2. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>
3. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13.01.2005 № 2342-IV. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2342-15>
4. Токарчук Л. М. Влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як реалізація принципу державної охорони сім'ї : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2021. 511 с.
5. Волкова Н. В. Захист сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03 / Волкова, Наталія Василівна. Одеса, 2022. 444 с. URL : <https://hdl.handle.net/11300/23333>
6. Барсукова В. М., Гриненко А. Д. Справи про усиновлення дітей – нова категорія справ, що розглядаються судами. *Вісник Верховного Суду України*. 1997. № 2. С. 36–38.
7. Про внесення змін до Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей : постанова Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 р. № 603. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/603-2019-%D0%BF#Text>
8. Про внесення змін до Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини : постанова Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 р. № 603. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/603-2019-%D0%BF#Text>
9. Бурлака О. С. Деякі проблемні аспекти розгляду цивільних справ щодо усиновлення. *Приватне та публічне право*. 2020. № 4. С. 26–30.
10. Калаянов Д. П., Іванова М. М. Правове регулювання усиновлення за законодавством України та деяких зарубіжних країн. *Юридичний бюлетень*. 2020. Вип. 17. С. 70–77.
11. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України : науково-практичний коментар. Київ : ВД «Ін Юре», 2003. 532 с.
12. Татулич І. Ю. Правове регулювання процедури усиновлення в Україні // *Legal science and education in Ukraine and EU countries: a paradigm shift : Collective monograph*. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2021. 488 р.
13. Комаров В. В., Світлична Г. О., Удальцова І. В. Окреме провадження : монографія / за ред. В.В. Комарова. Харків : Право, 2011. 312 с.
14. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1618-15>
15. Барсукова В. М. Розгляд судами справ про усиновлення (удочеріння) дітей. *Вісник Верховного Суду України*. 1999. № 5. С. 32–35.

Volkova N.V. LEGAL STATUS OF THE PARTICIPANTS IN THE CASE OF ADOPTION OF A CHILD IN CIVIL JUDICIARY

The article is devoted to a comprehensive study of establishing the circle of participants in the case of child adoption in civil proceedings. A review of the legislation and doctrinal approaches regarding the composition of the participants in the child adoption case and determination of their legal status in this case was carried out. Cases of adoption of a child are subject to consideration only in civil proceedings in the order of a separate proceeding, where the participants in the case, in accordance with the norms of civil procedural legislation, are the applicant and interested persons. The legal status of the applicant in child adoption cases is held by adopters, that is, persons who wish to adopt a child and meet the requirements defined by the legislation of Ukraine. The legal status of an interested person in the case of adoption of a child in the cases provided for by family law can be held by persons who must give consent to the adoption, in particular: the child's parents; the second spouse, if the child is adopted by one of the spouses; guardian, custodian of the child or his parents; a health care institution or an educational institution, if the child does not have parents and is in these institutions (Articles 217, 220-222 of the Family Code of Ukraine). It is established that a child who is adopted takes part in the consideration of the case of his adoption as an interested person. After analyzing the civil procedural legislation, it was established that the guardianship authority is a mandatory participant in the child adoption case to provide an opinion on the case. Additionally, it is argued about the expediency of making changes to Art. 19 of the Code of Ukraine on the mandatory participation of the body of guardianship and guardianship in cases of adoption of a child to provide an opinion.

Erroneous judicial practice on the involvement of the DRATSS body in the case of adoption of a child as an interested party has been revealed. It is argued that this body does not have any legal interest in child adoption

cases and there is no reason to bring it to court. In cases where the court decides on the adoption of a child and after entering into legal force, such a decision is subject to registration by the bodies of the DRACS in accordance with their official powers.

Key words: *adoption of a child, participants in a child adoption case, applicant, interested persons, civil proceedings, separate proceedings.*

Давидова І.В.

Національний університет «Одеська юридична академія»

Павлова В.Г.

Національний університет «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ АЛІМЕНТНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ІНШИХ ЧЛЕНІВ СІМ'Ї ТА РОДИЧІВ

Стаття присвячена дослідженню проблемних питань, які виникають у зобов'язальних відносинах утримання інших членів сім'ї та родичів. Враховуючи існування неможливості одержання аліментів від осіб, які за законом є аліментнозобов'язаними законодавець надає право слабким учасникам сімейних правовідносин, якими виступають, наприклад, малолітні, неповнолітні внуки, малолітні, неповнолітні брати та сестри, малолітні, неповнолітні падчерка, пасинок тощо на одержання аліментів від інших членів сім'ї та родичів. Робиться висновок, що структура Глави 22 СК України складається із кореспондуючих зобов'язань по утриманню інших членів сім'ї та родичів. Проаналізовано черги аліментнозобов'язаних осіб. Також виділено дві групи аліментних правовідносин між іншими членами сім'ї та родичами. У першу включено та проаналізовано відносини між особами, зв'язаними кровною спорідненістю: між братами і сестрами; бабою, дідом та внуками. До другої групи віднесено та проаналізовано сімейні правовідносини, що виникають між особами, які не зв'язані спорідненістю. Робиться висновок, що специфіка сімейних правовідносин, які пов'язані із матеріальним аспектом – аліментними зобов'язаннями, обумовлює виникнення на практиці низки проблем, які потребують детального наукового дослідження задля захисту прав учасників аліментних правовідносин. Особливу увагу приділено визначенню доказів, що підтверджують неможливість аліментнозобов'язаних осіб першої черги надавати матеріальну допомогу, а також категорії «поважні причини», за якими батьки не можуть надавати утримання своїй дитині. Зазначено, що предмет доказування у справах про стягнення аліментів з інших членів сім'ї та родичів значно ширший ніж у справах про стягнення аліментів з батьків на утримання їх дітей, тому суд в процесі розгляду справи повинен ретельно перевіряти факти і обставини, на які посилаються сторони як на підставу своїх вимог. Досліджено відносини, коли одна особа без оформлення опіки чи піклування бере на себе добровільно обов'язок по вихованню і утриманню чужої дитини – фактичне виховання. Робиться висновок, що за злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів) ст. 164 Кримінального кодексу України встановлено кримінальну відповідальність.

Ключові слова: аліментні зобов'язання, обов'язок по утриманню інших членів сім'ї та родичів, аліментні правовідносини, аліментнозобов'язані особи, розмір аліментів, порядок сплати аліментів, учасники сімейних правовідносин, сімейне право.

Постановка проблеми. Глава 22 Сімейного кодексу України (далі – СК України) присвячена зобов'язальним відносинам утримання інших членів сім'ї та родичів, з визначенням розміру та порядку сплати аліментів на їх користь. Неможливість одержання аліментів від осіб, які за законом є аліментнозобов'язаними надає право слабким учасникам сімейних правовідносин, якими виступають, наприклад, малолітні, неповнолітні внуки, малолітні, неповнолітні брати та сестри, малолітні, неповнолітні падчерка, пасинок тощо на одержання аліментів від інших членів сім'ї та родичів.

В теорії сімейного права виділяють дві черги аліментнозобов'язаних осіб. До першої черги відносяться діти, батьки, чоловік та дружина, колишні члени подружжя. До другої черги аліментнозобов'язаних осіб відносяться інші член сім'ї та родичі: баба, дід, внуки, правнуки, прабаба, прадід, брати і сестри, вітчим, мачуха, пасинок, падчерка. Слід зазначити, що крім окреслених осіб, закон відносить до другої черги також особи, у сім'ї якої виховувалася дитина.

Структура Глави 22 СК України складається із кореспондуючих зобов'язань по утриманню інших членів сім'ї та родичів. Наприклад, ст. 265,

яка закріплює обов'язок по утриманню баби, діда своїх внуків кореспондує із ст. 266, яка, в свою чергу, закріплює обов'язок по утриманню внуками своїх бабу та діда, прабабу та прадіда. Також, ст. 268 яка закріплює обов'язок по утриманню мачухою, вітчимою своїх падчерку, пасинка кореспондує із ст. 269, яка, в свою чергу, закріплює обов'язок по утриманню падчеркою, пасинком мачуху, вітчима.

Таким чином, аліментні правовідносини між іншими членами сім'ї можна розділити на дві групи. У першу можна включити відносини між особами, зв'язаними кровною спорідненістю: між братами і сестрами; бабою, дідом та внуками. У правовідносинах такого виду зобов'язаною стороною може виступати кожна з перелічених осіб. До другої групи можна віднести сімейні правовідносини, що виникають між особами, які не зв'язані спорідненістю. Такими особами СК України називає мачуху, вітчима, падчерку, пасинка, фактичних вихователів і колишніх вихованців. Специфіка сімейних правовідносин, які пов'язані із матеріальним аспектом – аліментними зобов'язаннями, обумовлює виникнення на практиці низки проблем, які потребують детального наукового дослідження задля захисту прав учасників аліментних правовідносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми аліментних правовідносин були предметом наукового дослідження: Л.В. Афанасєвої, В.С. Гопанчука, О.О. Дерій, В.А. Кройтор, Р.А. Майданика, З.В. Ромовської, Л.В. Сапейко, Р.О. Стефанчука, Є.О. Харитонова, В.П. Юрасова, О.А. Явора та інших.

Мета статті полягає у визначенні проблемних питань, пов'язаних із застосуванням глави 22 СК України, що присвячена аліментним зобов'язанням інших членів сім'ї та родичів.

Основний матеріал дослідження. Обов'язок баби та діда по утриманню своїх малолітніх, неповнолітніх внуків виникає за наявності чітко вказаних в ст. 265 СК України підстав: 1 – відсутність аліментнозобов'язаних осіб – матері, батька, якщо в порядку ст. 46 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) їх оголошено померлими або у випадку офіційної констатації їх смерті; 2 – нездатність в силу поважних причин забезпечувати належне утримання своїх дітей, що, в свою чергу, може бути наслідком непрацездатності чи низького рівня доходів батьків; 3 – наявність необхідних матеріальних засобів в баби, діда; 4 – нужденність малолітніх, неповнолітніх внуків, їх гостра потреба у допомозі.

В юридичній літературі під поважними причинами, за якими батьки не можуть надавати утримання своїй дитині розуміються: тяжка тривала хвороба, каліцтво, що перешкоджає працювати та виключає можливість мати самостійний заробіток (дохід), інвалідність, якщо пенсії недостатньої для утримання ні дитини, ні себе, за необхідності систематичного лікування, придбання чисельних медикаментів, що з рештою призводить до нужденності. Крім зазначених, поважними слід вважати також випадки визнання батьків безвісно відсутніми, якщо їх було оголошено померлими або у разі їх неповнолітності. В разі, якщо аліментнозобов'язаними є баба, дід одночасно з боку батька чи матері за рішенням суду аліменти дитині повинні бути присуджені окремо з кожного з них. «При цьому, сукупний розмір аліментів, що підлягає стягненню на одну дитину, має бути необхідним та достатнім для забезпечення гармонійного розвитку дитини і не може бути менше 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку» [1].

Обов'язок по утриманню припиняється на момент досягнення внуками 18-річного віку. За наявності спроможності баби, діда надавати необхідну матеріальну допомогу своїм непрацездатним внукам, обов'язок по утриманню в них не виникає, при цьому, допомога може бути надана у добровільному порядку та не носить характеру аліментного зобов'язання.

Враховуючи, що дід, баба, прадід, прабаба перебувають у кровному спорідненні з онуками, правнуками, законодавець, виходячи із обов'язку спорідненості, зобов'язав повнолітніх внуків та правнуків утримувати своїх непрацездатних бабу, діда, прабабу, прадіда, які потребують матеріальної допомоги і якщо у них немає чоловіка, дружини, повнолітніх дочки, сина або ці особи з поважних причин не можуть надавати їм належного утримання. При цьому, аліментні зобов'язання у внуків та правнуків виникають за наявністю конкретних умов, зазначених у статті, що коментується, а саме:

1) непрацездатність баби, діда, прабаби, прадіда та їх потреба в отриманні матеріальної допомоги; 2) відсутність у баби, діда, прабаби чи прадіда чоловіка, дружини, повнолітніх дочки, сина або наявність зазначених осіб, які неспроможні з поважних причин надавати належного утримання; 3) повноліття внуків та правнуків, їх спроможність надання матеріальної допомоги, тобто наявність необхідних матеріальних засобів.

Аліментні зобов'язання між бабусями (дідусями) і внуками (внучками) розрізняються залежно

від розподілу покладених на них обов'язків по утриманню один одного. Зобов'язаною стороною в цих правовідносинах можуть бути як дідусь або бабуся (ст. 265 СК України), так і внук або внучка, правнуки (ст. 266 СК України).

У зв'язку з тим, що предмет доказування у справах про стягнення аліментів з інших членів сім'ї та родичів значно ширший ніж у справах про стягнення аліментів з батьків на утримання їх дітей, суд в процесі розгляду справи повинен ретельно перевіряти факти і обставини, на які посилаються сторони як на підставу своїх вимог.

Отже, право на утримання дід, баба, прадід, прабаба набувають лише за умови непрацездатності та потреби у матеріальній допомозі, наприклад, у зв'язку із необхідністю систематичного лікування, придбання чисельних медикаментів. При цьому, суд має дослідити матеріальне становище діду, баби, прадіду, прабаби, перевіряючи такі письмові докази як довідку про розмір пенсії, якщо пенсіонер працює, то довідку про розмір заробітної плати (доходу), наявність нерухомого та рухомого майна тощо.

Непрацездатна вдова, вдівець підтверджують свій статус свідоцтвом про смерть чоловіка, дружини або рішенням суду про оголошення особи померлою, яке набрало законної сили. Свідоцтво про народження, відповідна відмітка у паспорті, довідка з місця проживання підтверджують факт наявності повнолітніх сина, дочки. При цьому, доказами того, що аліментозобов'язані особи першої черги не можуть надавати матеріальну допомогу з поважних причин, можуть бути будь-які дані: тяжка невиліковна хвороба, яка підтверджується довідкою медичного закладу, скрутне матеріальне становище, яке підтверджується малим розміром пенсії (довідка пенсійного фонду), відсутність доходів (довідка про перебування на обліку у статусі безробітного у відповідному центрі зайнятості), перебування в місцях позбавлення волі (довідка ОВС), наявність на утриманні інших осіб, їх безвісна відсутність (рішення суду) та інші обставини, що мають істотне значення.

Виходячи із змісту ст. 267 СК України утримання братів і сестер може бути представлене і юридично оформлене у вигляді двох груп правовідносин: – з утримання малолітніх, неповнолітніх братів та сестер; – повнолітніх братів і сестер. Аліментні зобов'язання у повнолітніх братів, сестер виникають за наявністю передбачених у ч. 1 статті, що коментується підстав. Для здійснення утримання брати, сестри повинні досягти повноліття та мати можливість матеріально забез-

печувати братів і сестер; утримувачами можуть бути малолітні та неповнолітні брати та сестри, які потребують матеріальної допомоги, якщо вони не мають батьків, чоловіка, дружини або ці особи з поважних причин не можуть надавати їм належного утримання.

В юридичній літературі під поважними причинами, за якими батьки не можуть надавати утримання своїй дитині розуміються: тяжка тривала хвороба, каліцтво, що перешкоджає працювати та виключає можливість мати самостійний заробіток (дохід), інвалідність, якщо пенсії недостатньої для утримання ні дитини, ні себе, за необхідності систематичного лікування, придбання чисельних медикаментів, перебування в місцях позбавлення волі (довідка ОВС), наявність на утриманні інших осіб. Крім зазначених, поважними слід вважати також випадки визнання батьків безвісно відсутніми, якщо їх було оголошено померлими або у разі їх неповнолітності. Таким чином, підставою для виникнення аліментного зобов'язання у повнолітніх братів, сестер щодо своїх малолітніх, неповнолітніх братів та сестер є звільнення батьків, чоловіка, дружини в силу зазначених обставин від сплати аліментів. Суд повинен ретельно перевіряти забезпеченість аліментозобов'язаних братів, сестер з тим, щоб зобов'язання з утримання не позначалося істотним чином на їх матеріальному становищі, істотно не погіршувало його.

Аліментні зобов'язання у повнолітніх братів, сестер, щодо утримання непрацездатних повнолітніх братів та сестер відповідно до ч. 2 статті, що коментується виникають за умови досягнення повноліття та матеріальної можливості на утримання братів і сестер; їх потреби в матеріальній допомозі та відсутності чоловіка, дружини, батьків або повнолітніх дочки, сина.

Непрацездатна вдова, вдівець підтверджують свій статус свідоцтвом про смерть чоловіка, дружини або рішенням суду про оголошення особи померлою, яке набрало законної сили. Непрацездатність (1, 2 чи 3 групи) може статися за віком та за станом здоров'я, що підтверджується довідкою, виданою Медико-соціальною експертною комісією. Потреба в матеріальній допомозі має місце за наявності пенсії, яка не перевищує мінімального доходу на одного чоловіка, тобто не забезпечує прожитковий мінімум, у зв'язку із необхідністю систематичного лікування, придбання чисельних медикаментів.

При цьому, суд відмовляє у задоволенні позову про стягання аліментів, якщо повнолітні брат, сестра надали докази про неможливість надання

матеріальної допомоги або їх сукупний дохід менше доходу позивача.

Аліментні правовідношення характеризуються тим, що платником аліментів виступає повнолітня працездатна особа, яка має необхідні для аліментування кошти, а одержувачем аліментів, навпаки, виступає непрацездатна або малолітня, неповнолітня особа, яка неспроможна утримувати себе самостійно. Аліментнозобов'язаними по відношенню до малолітніх, неповнолітніх падчерки, пасинка мачуха та вітчима стають за відсутності аліментнозобов'язаних осіб першої та другої черги, а саме: матері чи батька, діда, баби, повнолітніх братів та сестер або наявності поважних причин, внаслідок яких ці особи не можуть надавати належного утримання. відповідний обов'язок утримувати малолітніх, неповнолітніх падчерку, пасинка є обов'язком третього порядку.

Обов'язок мачухи та вітчима по утриманню падчерки, пасинка виникає за наявності наступних умов: – спільного проживання разом з падчеркою чи пасинком; – малолітності та неповноліття падчерки чи пасинка; – потреби у матеріальному забезпеченні падчерки або пасинка; – відсутності у падчерки та пасинка матері, батька, діда, баби, повнолітніх братів та сестер або наявності поважних причин, з огляду на які ці особи не можуть надавати їм належного утримання; – наявності достатніх матеріальних засобів мачухи чи вітчима для надання матеріальної допомоги своїй падчерці та пасинку.

Особливістю положень ст. 268 СК України є можливість звільнення у судовому порядку мачуху, вітчима від обов'язку утримувати падчерку, пасинка чи обмеження його певним строком. Закон встановлює дві підстави для звільнення аліментнозобов'язаних мачухи та вітчима, а саме: 1) їх нетривале спільне проживання з батьком чи матір'ю дитини; 2) негідну поведінку у шлюбних відносинах матері, батька дитини.

Слід зазначити, що в законодавстві відсутнє визначення дефініції «нетривалого проживання». Звичайно, це повинен бути термін, який би свідчив, що мачуха і вітчима жили з утримувачами однією сім'єю, турбувалися про них. У судовій практиці вироблено правило, відповідно до якого нетривалим суди визнають спільне проживання, що продовжувалося менше п'яти років. Крім того, ст. 270 СК України встановлюється мінімальний п'ятирічний строк, сплив якого дає підстави для виникнення обов'язку пасинка та падчерки по утриманню мачухи чи вітчима [1]. У разі застосування норми ч. 2 ст. 268 СК України, суд, викорис-

туючи аналогію, нетривалим строком визначає строк до п'яти років.

В законі також не дається перелік дій, які можуть бути визначені як «негідна поведінка» у шлюбних відносинах матері чи батька дитини. При цьому, слід враховувати, що в даному випадку має місце не перебування у фактичних шлюбних відносинах, а наявність зареєстрованого шлюбу між батьком та мачухою чи матір'ю та відчимом. В юридичній літературі під категорією «негідна поведінка» зазвичай розуміють: систематичне зловживання алкогольними напоями чи наркотичними засобами, насильство щодо другого з подружжя або дитини, поширення неправдивих відомостей про них, подружні зради, відсутність піклування про сім'ю, приниження особистості тощо. Таким чином, суд у кожному конкретному випадку повинен ретельно перевіряти факти і обставини, на які посилаються сторони як на підставу своїх вимог та кваліфікувати дії зазначених осіб як негідну поведінку.

Слід зазначити, що виникнення аліментних зобов'язань по утриманню дітей не завжди пов'язано із родинними відносинами. Стаття 269 СК України передбачає можливість виникнення обов'язку по утриманню дитини у осіб, в сім'ї яких вона виховувалася, так званих фактичних вихователів. Аліментний обов'язок фактичного вихователя виникає за умови: 1) виховання дитини у його сім'ї; 2) відсутності в особи батьків, тобто аліментнозобов'язаних осіб першої черги; 3) відсутності в особи баби, діда, повнолітніх братів і сестер – аліментнозобов'язаних осіб другої черги; 4) здатності вихователя надавати матеріальну допомогу такій дитині [2]. Відносини, коли одна особа без оформлення опіки чи піклування бере на себе добровільно обов'язок по вихованню і утриманню чужої дитини, традиційно в юридичній літературі називаються фактичним вихованням, а особу, яка взяла дитину на виховання і утримання – фактичним вихователем, дитину – вихованцем. Одже, підставою виникнення аліментного обов'язку закон вважає факт прийняття дитини у сім'ю на постійне виховання й утримання (фактичне виховання) без її усиновлення або встановлення над нею опіки, піклування. Фактичним виховання називається тому, що не пов'язане з якимось юридичним оформленням.

При цьому, суд при вирішенні справ про стягнення аліментів на дитину з осіб, які фактично її виховували й утримували, має всебічно перевіряти факт прийняття дитини у сім'ю на виховання,

строк, на протязі якого дитина виховувалася у цій сім'ї, перебування дитини на утриманні фактичного вихователя, а також факт проживання дитини як члена сім'ї вихованця. Також, суд при розгляді такої категорії справ має встановлювати наявність усіх передбачених ст. 269 СК умов, необхідних для виникнення у вихованця права на матеріальну допомогу.

«Оскільки держава не в змозі утримувати непрацездатних осіб, то законодавством покладено обов'язок аліментування на інших членів сім'ї та родичів. Такий обов'язок інші члени сім'ї можуть виконувати на підставі аліментного договору» [3].

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що ст. 164 Кримінального кодексу України встановлено кримінальну відповідальність за злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів), а також злісне ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їх утриманні. Карасться злісне ухилення від сплати аліментів громадськими роботами на строк від вісімдесяти до ста двадцяти годин або арештом на строк до трьох місяців, або обмеженням волі на строк до двох років [4].

Список літератури:

1. Сімейний кодекс України: Кодекс України від 10 січня 2002 р. № 2947-III // *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
2. Науково-практичний коментар сімейного кодексу України / авт. кол.: Багач Е. М., Білоусов Ю. В., Ватрас В. А., Давидова Н. О., Козинець А. О. – К. : Ліга 2010. – 577 с. – https://www.studmed.ru/bagach-em-blousov-yuv-smeyniy-kodeks-ukrayini-naukovo-praktichniy-komentar_b7156cf7f08.html
3. Сімейне право України: підручник / за ред. А. О. Дутко. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. 480 с. – <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2605/1/simeine%20pr.pdf>
4. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III // *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

Davydova I.V., Pavlova V.G. PROBLEMATIC ISSUES OF ALIMONY OBLIGATIONS OF OTHER FAMILY MEMBERS AND RELATIVES

The article is devoted to the study of problematic issues that arise in the mandatory relationship of maintenance of other family members and relatives. Given the existence of the impossibility of receiving alimony from persons who are legally liable for alimony, the legislator grants the right to weak participants in family legal relations, which are, for example, minors, minor grandchildren, minors, minor brothers and sisters, minors, minor stepdaughter, stepson, etc. to receive alimony from other family members and relatives. It is concluded that the structure of Chapter 22 of the Criminal Code of Ukraine consists of corresponding obligations for the maintenance of other family members and relatives. The queues of alimony-related persons are analyzed. There are also two groups of alimony legal relations between other family members and relatives. The first section includes and analyzes relationships between people connected by blood kinship: between brothers and sisters; grandmother, grandfather and grandchildren. The second group includes and analyzes family legal relations that arise between persons who are not related by kinship. It is concluded that the specifics of family legal relations related to the material aspect – alimony obligations, causes the emergence in practice of a number of problems that require detailed scientific research to protect the rights of participants in alimony legal relations. Special attention is paid to determining the evidence confirming the impossibility of first-line alimony-related persons to provide financial assistance, as well as the category of «valid reasons» for which parents cannot provide maintenance to their child. It is noted that the subject of evidence in cases of recovery of alimony from other family members and relatives is much broader than in cases of recovery of alimony from parents for the maintenance of their children, so the court in the process of considering the case should carefully check the facts and circumstances referred to by the parties as the basis for their claims. The article examines relationships when one person, without registration of guardianship or guardianship, voluntarily assumes the responsibility for the upbringing and maintenance of someone else's child – actual upbringing. It is concluded that Article 164 of the Criminal Code of Ukraine establishes criminal liability for malicious evasion of payment of funds established by a court decision for the maintenance of children (alimony).

Key words: alimony obligations, the obligation to support other family members and relatives, alimony legal relations, alimony-related persons, the amount of alimony, the procedure for paying alimony, participants in family legal relations, Family Law.

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 346.16

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.2/07>

Поєдинок В.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

КОРПОРАТИВНА СТАЛІСТЬ: НОВИЙ ПОРЯДОК ДЕННИЙ ДЛЯ КОМПЛАЄНСУ Й КОНСАЛТИНГУ

Статтю присвячено дослідженню основних аспектів проекту Директиви ЄС про належну обачність щодо корпоративної сталості та його імплікацій для бізнесу (CSRD), зокрема, в аспекті комплаєнсу та консалтингу, що є важливим для України з огляду на її статус країни-кандидата на вступ до ЄС.

З'ясовано, що упродовж останнього десятиліття в країнах Європи поширюється імперативне законодавство, яке вимагає від великих компаній ідентифікувати і пом'якшувати ризики, пов'язані з корупцією, порушенням прав людини, порушеннями вимог щодо охорони здоров'я і охорони праці та шкідливим впливом на довкілля, у власних ланцюгах постачання. Відповідно до CSRD держави-члени повинні забезпечити, щоб компанії здійснювали належну обачність (due diligence) щодо прав людини та впливу на довкілля. Передбачено застосування адміністративних санкцій та встановлення режиму цивільно-правової відповідальності у разі, коли компанії не виконують вимоги щодо належної обачності, що призводить до завдання шкоди, якої інакше можна було б уникнути. CSRD перетворює недопущення шкідливих впливів на права людини та довкілля з добровільної практики компаній в нормативний стандарт їхньої поведінки. Тож дотримання вимог Директиви стане частиною комплаєнсу компанії як її внутрішнього процесу, спрямованого на забезпечення відповідності існуючим нормам та правилам.

Визначено, що проект Директиви про належну обачність щодо корпоративної сталості (CSRD) генерує три рівні викликів для бізнесу: 1) необхідність урахування компаніями нових вимог у власних комплаєнс-системах, що вимагає як істотного підвищення рівня розвитку власне таких систем, так і адаптації бізнес-свідомості загалом – для того, щоб комплаєнс не мав формального характеру (явища «greenwashing», «human rights washing»); 2) необхідність перегляду підходу до ролі консалтингу в сфері корпоративної сталості – від управління комплаєнсом до активного спонукання клієнтів до комплексного переосмислення власних бізнес-моделей на засадах сталого розвитку («консалтинговий активізм»); 3) необхідність організаційної та ментальної підготовки українського бізнесу, який, на відміну від бізнесу в країнах ЄС, не має укорінених традицій роботи в рамках корпоративної соціальної відповідальності та нефінансової звітності.

Ключові слова: сталий розвиток, корпоративна сталість, відповідальна поведінка бізнесу, належна обачність, дью ділідженс, комплаєнс, внутрішньогосподарські відносини, консалтинг.

Постановка проблеми. Упродовж останнього десятиліття в країнах Європи поширюється імперативне законодавство, яке вимагає від великих компаній ідентифікувати і пом'якшувати ризики, пов'язані з корупцією, порушенням прав людини, порушеннями вимог щодо охорони здоров'я і охорони праці та шкідливим впливом на довкілля,

у власних ланцюгах постачання [1, с. 100]. Прикладами відповідних національних законів є британський Закон про сучасне рабство (2015), Закон Нідерландів про належну обачність щодо дитячої праці (2017), французький Закон про обов'язок пильності (2017), німецький Закон про належну обачність щодо ланцюгів постачання (2021), нор-

везький Закон про прозорість бізнесу та умови щодо прав людини та достойних умов праці (2021)) [2].

Для України, з огляду на її статус країни-кандидата на вступ до ЄС, важливим є очікуване прийняття Директиви про належну обачність щодо корпоративної сталості (Proposal for the Directive on Corporate Sustainability Due Diligence, скорочена назва – Corporate Sustainability Reporting Directive (CSRD)) [3]. Рано чи пізно постане питання про імплементацію цієї Директиви, що створить нові виклики в площині комплаєнсу як внутрішнього процесу компаній, спрямованого на забезпечення дотримання існуючих правил та вимог, що, у свою чергу, актуалізує роль і зовнішнього консалтингу. Для українського бізнесу ці виклики можуть бути особливо драматичними з огляду на відсутність укорінених традицій корпоративної соціальної відповідальності та нефінансової звітності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правове регулювання нефінансової звітності в ЄС і проблеми запровадження її в Україні досліджувалися І. Коваленко (Лукач). Проблематикою бізнесу і прав людини займаються О.О. Уварова, Ю.С. Разметаєва. Водночас, проект Директиви про належну обачність щодо корпоративної сталості в українській юридичній літературі дотепер не розглядався.

Метою статті є дослідження основних аспектів проекту Директиви про належну обачність щодо корпоративної сталості та його імплікацій для бізнесу, зокрема, в аспекті комплаєнсу та консалтингу.

Виклад основного матеріалу. Проект Директиви про належну обачність щодо корпоративної сталості було внесено Європейською комісією напередодні повномасштабного вторгнення росії до України – 23 лютого 2022 р. 1 червня 2023 р. проект Директиви розглянув Європейський парламент, який вніс численні поправки [4]. Далі на проект Директиви чекає процес, відомий під назвою «трилог». У контексті звичайної законодавчої процедури ЄС трілог є неформальним міжінституційним переговорним процесом між представниками Європейського парламенту, Ради Європейського Союзу та Європейської комісії. Метою трілогу є досягнення тимчасової угоди щодо законодавчого пропозиції, яка була б прийнятною як для Парламенту, так і для Ради, як співзаконодавців. Цю тимчасову угоду потім необхідно прийняти кожній з цих інституцій у рамках їхніх офіційних процедур [5].

У разі прийняття Директиви перед Україною постане необхідність її імплементації, що буде неабияким потрясінням для вітчизняного бізнесу. Необхідно зазначити, що для бізнесу у країнах ЄС вимога обов'язкової належної обачності щодо прав людини та впливу на довкілля також є істотним викликом; однак європейський бізнес все ж таки встиг звикнути до правової рамки корпоративної соціальної відповідальності (КСВ), та нефінансової звітності, правову основу якої на сьогодні складає Директива 2014/95/ЄС від 22 жовтня 2014 р. про розкриття нефінансової інформації (NFRD) [6].

NFRD застосовується до публічних компаній, банків, страхових компаній та інших компаній, які національні органи визначають «суб'єктами публічного інтересу», та які мають понад 500 співробітників. Директива є частиною стратегії ЄС з заохочення корпоративної соціальної відповідальності. На додаток до звичайного щорічного звіту про управління, вона передбачає публічне розкриття нефінансової інформації з екологічних питань, соціальних питань та питань щодо найманих працівників, питань протидії хабарництву та корупції, різноманітності, поваги до прав людини. Компанії зобов'язані розкривати ризики своєї діяльності, пов'язані з зазначеними питаннями, політики, прийняті з метою зменшення цих ризиків, та результати реалізації цих політик. Важливо, що компанії, які звітують згідно з NFRD, дотримуються й інших міжнародних та європейських стандартів у сфері соціальної та екологічної відповідальності – як-от Глобальний договір ООН, ISO 2600, або Керівні принципи ОЕСР [7].

Український бізнес фактично пропустив у своєму розвитку етап, пов'язаний з КСВ та нефінансовою звітністю. Запровадження нефінансової звітності в Україні почалося з фальстарту, і надалі ця ідея не пустила коріння.

Так, у жовтні 2017 року у статті 1 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» з'явилося визначення поняття «звіту про управління» як документа, що містить фінансову та нефінансову інформацію, яка характеризує стан і перспективи розвитку підприємства та розкриває основні ризики і невизначеності його діяльності. Звіт про управління подається разом з фінансовою звітністю та консолідованою фінансовою звітністю. Від подання звіту про управління звільняються мікропідприємства та малі підприємства. Середні підприємства мають право не відображати у звіті нефінансову інформацію (ч. 7 ст. 11 Закону).

Наказом Міністерства фінансів України від 07.12.2018 р. №982 затверджено Методичні рекомендації зі складання звіту про управління. П. 4 Рекомендацій встановлює, що великим підприємствам, середня кількість працівників яких на дату складання річної фінансової звітності перевищує критерій у 500 працівників, *рекомендується* включати у звіт про управління нефінансові показники діяльності, що містять інформацію щодо впливу його діяльності, зокрема на навколишнє середовище, довкілля, соціальні питання, у тому числі питання соціального захисту працівників підприємства, поваги прав людини, боротьби з корупцією та хабарництвом. Якщо підприємство не провадить політики щодо зазначених питань, то рекомендується у нефінансовій інформації зазначати відповідне пояснення.

І. Коваленко слушно вказує, що вимоги до нефінансової звітності мали б міститися в законі, а не у підзаконному акті; більше того, згаданий підзаконний акт має лише рекомендаційне застосування [8, с. 182]. Ключовий для європейського права принцип «дотримуйся або пояснюй» («comply or explain»), було позбавлено реального змісту. Так, відповідно до NFRD, якщо компанія не здійснює політик відносно одного або більшої кількості питань нефінансової звітності, нефінансовий звіт *повинен* містити чітке й обґрунтоване пояснення цього. Тимчасом, абз. 7 п. 4 Методичних рекомендацій вказує, що якщо підприємство не провадить політики щодо відповідних питань, то *рекомендується* у нефінансовій інформації зазначати відповідне пояснення. Не дивно, що на практиці українські Звіти про управління в основному фокусуються на фінансових показниках компанії. Часом має місце повне уподіблення Звіту про управління традиційній фінансовій звітності, без розкриття нефінансової інформації [9].

Пояснювальний меморандум до нової Директиви про належну обачність щодо корпоративної сталості (CSRD) вказує, що, як виявилось, добровільні заходи не привели до значних поліпшень у різних секторах, і, в результаті, спостерігаються негативні екстерналії від виробництва та споживання в ЄС як всередині, так і за його межами. Певні компанії ЄС асоціюються з негативними впливами на права людини (як-от примусова праця, дитяча праця, недостатня безпека та охорона праці, експлуатація працівників) та довкілля (як-от викиди парникових газів, забруднення, втрата біорізноманітності та деградація екосистем), у тому числі, завдяки своїм ланцюгам постачання.

Вимоги CSRD поширюватимуться на ширше коло суб'єктів – приблизно на 50 тис. компаній проти 11 тис. компаній, що наразі підпадають під дію NFRD [7]. Що більш важливо – зобов'язання за CSRD є куди більш далекосяжними і не обмежуються звітністю (як зазначалося вище, прозвітувати можливо і про те, що компанія нічого не робить). Відповідно до ст.4 CSRD держави-члени повинні забезпечити, щоб компанії здійснювали *належну обачність (due diligence) щодо прав людини та впливу на довкілля*, як це передбачено статтями 5–11, виконуючи такі дії: (а) інтегрувати належну обачність в свої політики згідно зі статтею 5; (б) виявляти фактичні або потенційні негативні впливи згідно зі статтею 6; (в) запобігати та зменшувати потенційні негативні впливи, припиняти наявні негативні впливи та мінімізувати їх масштаб відповідно до статей 7 та 8; (д) встановити та підтримувати процедуру розгляду скарг відповідно до статті 9; (е) контролювати ефективність політики щодо належної обачності та заходів згідно зі статтею 10; (ф) публічно інформувати про належну обачність згідно зі статтею 11.

Згідно з п. 54 Преамбули та ст. 20 CSRD держави-члени повинні передбачати стримуючі, пропорційні та ефективні санкції за порушення вимог Директиви. Для забезпечення ефективності такої системи санкцій, *адміністративні санкції*, які належить накладати національним органам, повинні включати грошові санкції. У випадку, якщо правова система держави-члена не передбачає адміністративних санкцій, передбачених цією Директивою, правила щодо адміністративних санкцій повинні застосовуватися таким чином, щоб санкцію ініціював компетентний орган, а накладав суд.

Крім того, ст. 22 CSRD запроваджує *цивільно-правову відповідальність* у випадках, коли компанії, на які поширюється ця Директива, не виконують вимоги щодо належної обачності, встановлені у статтях 7 та 8, що призводить до завдання шкоди, якої інакше можна було б уникнути.

Таким чином, CSRD перетворює недопущення шкідливих впливів на права людини та довкілля з добровільної практики компаній в нормативний стандарт їхньої поведінки. Тож дотримання вимог Директиви стане частиною комплаєнсу компанії як її внутрішнього процесу, спрямованого на забезпечення відповідності існуючим нормам та правилам. При цьому доцільно виділяти такі *напрями впливу CSRD на комплаєнс-системи компаній*:

1) Впровадження CSRD спрямоване на **підвищення прозорості та порівнянності даних щодо**

сталого розвитку, які надаються компаніями. Це дозволить інвесторам, споживачам, працівникам та іншим стейкхолдерам приймати більш обґрунтовані рішення та оцінювати екологічні, соціальні та управлінські (ESG) практики компаній. У свою чергу, компаніям доведеться збирати, інтегрувати та представляти достовірні дані про сталість діяльності, що вимагає створення надійних систем і процесів для забезпечення точності і достовірності такої інформації;

2) Дотримання CSRD передбачає збір, управління та інтеграцію широкого спектру даних, пов'язаних зі сталістю діяльності компаній (як-от інформація про викиди парникових газів, споживання енергії, використання води, соціальні впливи, рівень різноманітності, охорону здоров'я та безпеку працівників, практики ланцюга постачання та багато іншого). Збір таких даних може бути складним і потребувати значних ресурсів, надто для організацій з глобальною діяльністю або різноманітними бізнес-підрозділами. Він вимагає створення надійних механізмів збору даних, реалізації системи управління даними та забезпечення цілісності інформації на усіх етапах. Також можуть знадобитися зусилля з залучення зовнішніх стейкхолдерів, як-от постачальники та партнери, для збору відповідних даних, що додатково ускладнюватиме виконання вимог CSRD;

3) Вимоги CSRD стимулюють впровадження та покращення систем внутрішнього контролю та процесів для забезпечення точності та достовірності даних про сталість діяльності. Компаніям доведеться впровадити відповідні механізми для перевірки повноти та цілісності даних, а також точності використовуваних розрахунків та методик. CSRD також наголошує на необхідності відповідальності директорів щодо виконання її вимог, що вимагає від компаній інтеграції міркувань сталості у свої структури управління та процеси прийняття рішень;

4) CSRD надає велике значення залученню стейкхолдерів та підзвітності. Посилення залученості стейкхолдерів сприяє підвищенню довіри, прозорості та діалогу, дозволяючи компаніям краще розуміти та враховувати сталість у своїх стратегіях та операціях. Крім того, CSRD зміцнює підзвітність, вимагаючи від компаній повідомляти про ризики, впливи та заходи з мінімізації стосовно сталості. Це сприятиме культурі відповідальності бізнес-поведінки та стимулюватиме компанії активно вирішувати питання ESG та інтегрувати сталість у свої стратегії та операції.

Слід наголосити, що набрання CSRD чинності та прийняття відповідних національних законів з метою її імплементації (у тому числі й в Україні) висуне вимоги змін не тільки до комплаєнс-систем компаній, а й до бізнес-свідомості компаній загалом, інакше комплаєнс перетвориться на імітацію. Широковідомим є термін *«greenwashing»* (буквальний переклад – «відзеленення», за аналогією з відбілюванням), який означає обманну практику представлення компанії, продукту або послуги як дружніх до довкілля або сталих, хоч насправді вони не є такими. Аналогічно, можна говорити і про *«human rights washing»* – оманливі спроби компанії вдати відданість правам людини.

Масштабність, складність означених викликів, так само як і їх новизна, підсилює роль зовнішнього консалтингу як джерела спеціалізованої експертизи. Слід відзначити, що в розвинених зарубіжних країнах консалтинг у сфері корпоративної сталості вже виокремився в окремий напрям, рівень розвитку якого достатній навіть для критичного аналізу. Так, П. Абеда виокремлює 5 причин, з яких консалтингові фірми, які спеціалізуються на корпоративній сталості, не роблять компанії більш сталими:

1) Консультанти кажуть бізнесу те, що він хоче чути. Більшість компаній хочуть почути, що їм достатньо вдатися до мінімальних поправок – на противагу тому, що їхня бізнес-модель загалом не є сталою;

2) Консультанти діють під тим самим бізнес-тиском, що й компанії. Для позначення «сталого» бізнес-мислення часто використовується слоган трьох «Р» (*«people, planet, profit»*) – люди, планета, прибуток). Втім, реальність полягає в тому, що в капіталістичній системі головним критерієм є прибуток. Якщо ви не є прибутковими, вас витіснять з ринку, що навряд чи зробить ваш бізнес сталим, чи не так?

3) Консультанти конкурують, а не співпрацюють. Усім гравцям ринку потрібна єдність та співпраця на основі спільної візії, що веде до майбутнього, де компанії співпрацюють в стійкому світі. Конкурентні ринки не створені для того, щоб здійснити цю візію;

4) Ринок – це проблема, а не рішення. Успіх капіталізму завжди полягав у його адаптивності та здатності створювати нові ринки, що задовольняють потреби споживачів. Спосіб, у який ми підходимо до проблеми сталості, неминуче полягає в створенні нових ринків для її «вирішення».

Консалтингові послуги зі сталого розвитку – один із таких ринків. Однак причиною еко-

логічної кризи є ідеологія, якої дотримуються усі компанії (включаючи консалтингові). Наприклад, економічне зростання є основою економіки і метою всіх компаній, що працюють в рамках цієї системи. Але зростання означає, що наш тиск на довкілля продовжує посилюватися. Оскільки викиди парникових газів пов'язані зі зростанням, вони продовжують збільшуватися, хоч їх потрібно радикально зменшувати. Використання землі зростає, що призводить до знищення природних середовищ і занепаду біорізноманіття... Проте компанії продовжуватимуть дотримуватись переконань, які надалі погіршуватимуть екологічну кризу. Якщо консультанти пропонуватимуть компаніям прийняти новий набір цінностей, консалтингова справа зникне з ринку, оскільки ніхто не замовлятиме її послуги;

5) Консалтинг створює ілюзію змін. Більшість компаній не вбачає потреби у прийнятті стійкішої бізнес-моделі, оскільки вони знають, що інші компанії не докладають зусиль. Однак, оскільки сформувався ринок, що створює ілюзію змін (мається на увазі ринок консалтингових послуг в сфері корпоративної сталості), компанії легко можуть ввести суспільство в оману, змушуючи його думати, що вони справді здійснюють суттєві зміни і надають пріоритет сталості у своєму бізнесі.

Автор доходить висновку, що зрушення можуть статися тільки через зміну парадигми, яка трансформує суспільство і економіку. Консалтингові компанії за своєю природою не призначені для провокування трансформаційних соціальних змін. Це велика дилема, з яким ми стикаємося в створенні стійкого світу [10].

Інший погляд представлений у статті представниці консалтингового бізнесу А. Калро, яка закликає до зміни ролі консалтингу в сфері корпоративної сталості – а саме, до руху від культури комплаєнсу до культури інтегритету (в розумінні чесності, моральності, відданості строгим етичним принципам): «З очевидністю, дотепер значна

частина консалтингового бізнесу в сфері сталого розвитку генерувалася через управління комплаєнсом/сприйняттям. І досі саме цього вимагав ринок, оскільки загальний рівень обізнаності серед клієнтів та інших стейкхолдерів був дуже низьким. Проте все більш очевидно, що такий підхід не відповідає майбутньому, тож ми повинні змінювати наші методички». Таку нову роль авторка називає «консалтинговим активізмом» [11].

Відзначаючи слушність висновків авторки та релевантність дискусії загалом, зазначу, що провідну роль у забезпеченні зміни парадигми наразі повинна брати на себе держава – шляхом прийняття обов'язкового законодавства, доповненого ефективним механізмом притягнення до відповідальності. Проект CSRD є важливим кроком у цьому напрямку.

Висновки. Проект Директиви про належну обачність щодо корпоративної сталості (CSRD) генерує три рівні викликів для бізнесу:

1) необхідність урахування компаніями нових вимог у власних комплаєнс-системах, що вимагає як істотного підвищення рівня розвитку власне таких систем, так і адаптації бізнес-свідомості загалом – для того, щоб комплаєнс не мав формального характеру (явища «greenwashing», «human rights washing»);

2) необхідність перегляду підходу до ролі консалтингу в сфері корпоративної сталості – від управління комплаєнсом до активного спонукання клієнтів до комплексного переосмислення власних бізнес-моделей на засадах сталого розвитку;

3) необхідність організаційної та ментальної підготовки українського бізнесу, який не має укоріненіх традицій роботи в рамці корпоративної соціальної відповідальності та нефінансової звітності.

Подальші перспективи досліджень означеної проблематики полягають, поміж іншого, у детальному аналізі вимог CSRD та перспектив імплементації Директиви в Україні.

Список літератури:

1. Поєдинок В.В. Договірні умови щодо відповідальної бізнес-поведінки. *Право України*. 2022. № 4. С. 96-107.
2. Business and Human Rights Resource Centre. ECCJ publishes updated map & comparative analysis of mHREDD laws & legislative proposals in Europe. 21.03.2022. URL: <https://www.business-human-rights.org/en/latest-news/eccj-updates-map-comparative-analysis-of-mhredd-laws-legislative-proposals-in-europe/>
3. Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on Corporate Sustainability Due Diligence and amending Directive (EU) 2019/1937 COM/2022/71 final. URL: https://ec.europa.eu/info/publications/proposal-directive-corporate-sustainable-due-diligence-and-annex_en.

4. European Parliament. Texts adopted – Corporate Sustainability Due Diligence. 1.06.2023. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2023-0209_EN.html
5. Trilogue. An official website of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/glossary/trilogue.html>
6. Directive 2014/95/EU of the European Parliament and of the Council of 22 October 2014 amending Directive 2013/34/EU as regards disclosure of non-financial and diversity information by certain large undertakings and groups. *OJ L 330*, 15.11.2014, p. 1–9.
7. Anderson, Kara. What is the Non-Financial Reporting Directive (NFRD)? Greenly.Institute, 28.03.2023. URL: <https://greenly.earth/en-us/blog/company-guide/what-is-the-non-financial-reporting-directive-nfrd>
8. Kovalenko, Iryna. Voraussetzungen für die Einführung einer Berichterstattung über Informationen nichtfinanzieller Art in der Ukraine am Beispiel Österreichs. *Zeitschrift für Europarecht, Int. Privatrecht & Rechtsvergleichung*. 2022 04. S.180-186.
9. Гнедіна К., Нагорний П. Звіт про управління: сутність та особливості формування. *Фінансові ресурси: проблеми формування та використання*. 2021. № 1(25). С.134-142.
10. Abela, Paul. Five Reasons Sustainability Consultancies Are Not Making Companies More Sustainable. 7.04.2022. URL: <https://medium.com/climate-conscious/five-reasons-sustainability-consultancies-are-not-making-companies-more-sustainable-6a0df8d014f9>
11. Kalro, Alice. Corporate sustainability consulting: Where is its jackpot opportunity in the 2020s, actually? 3.01.2023. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/corporate-sustainability-consulting-where-its-jackpot-alice-kalro/>

Poiedynok V.V. CORPORATE SUSTAINABILITY: NEW AGENDA FOR COMPLIANCE AND CONSULTING

The article deals with the investigation of the main aspects of the draft EU Directive on Corporate Sustainability Reporting (CSRD) and its implications for businesses, particularly in terms of compliance and consulting, which are important for Ukraine considering its status as a candidate country for EU membership.

It has been revealed that over the past decade, imperative legislation requiring large companies to identify and mitigate risks related to corruption, human rights violations, occupational health and safety, and environmental impacts in their supply chains has been spreading across European countries. According to the CSRD, member states shall ensure that companies exercise due diligence regarding human rights and environmental impacts. Administrative sanctions and a regime of civil liability are envisaged when companies fail to comply with due diligence requirements, resulting in otherwise avoidable harm. The CSRD transforms the prevention of harmful impacts on human rights and the environment from a voluntary practice of companies into a normative standard of their conduct. Therefore, compliance with the Directive's requirements will become part of a company's compliance as an internal process aimed at ensuring adherence to existing norms and rules.

I argue that the CSRD draft presents three levels of challenges for businesses: 1) the need for companies to incorporate new requirements into their compliance systems, which entails significant advancements in the development of such systems and the overall adaptation of business consciousness. This is to prevent compliance from being merely formal (avoiding phenomena like “greenwashing” or “human rights washing”); 2) the need to reconsider the role of consulting in corporate sustainability, shifting from compliance management to actively encouraging clients to comprehensively rethink their business models based on sustainable development (“consulting activism”); 3) the need for organizational and mental preparation of Ukrainian businesses, which, unlike businesses in EU countries, do not have entrenched traditions of working within the framework of corporate social responsibility and non-financial reporting.

Key words: sustainable development, corporate sustainability, responsible business conduct, due diligence, compliance, internal governance, consulting.

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.22

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.2/08>

Скоробагатько А.В.

Національний університет «Одеська морська академія»

ЄДНІСТЬ ТА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ У ТРУДОВОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ: ГЕНЕЗА НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ

У статті проведено дослідження генези теоретичної думки щодо правових категорій єдності та диференціація у трудовому праві з урахуванням становлення даної галузі права в Україні. З'ясовано, що застосування цих категорій в регулюванні трудових відносин відбувалося еволюційно і має тривалу історію. Категорії єдності і диференціація, досліджувалися вченими і застосовувалися законодавцем на всіх етапах формування трудового права і залишаються актуальними на сучасному етапі.

Дослідження єдності й диференціації в правовому регулюванні трудових відносин мають певну періодичність: перші наукові публікації відносяться до останніх десятиліть ХІХ – початку ХХ сторіч, подальші напрацювання відбулися в перші післяреволюційні роки, вагомий внесок у розвиток диференційованого підходу в регулюванні трудових відносин було зроблено в середині минулого століття (40–50 рр.), подальший розвиток дослідження єдності й диференціації набули у 60–80-ті рр. минулого століття, з набуттям Україною незалежності проблеми єдності й диференціації також активно вивчаються представниками національної науки трудового права.

Зазначено, що диференціація правового регулювання трудових правовідносин є об'єктивним і одним із важливих принципів трудового законодавства, вона сприяє якісному врегулюванню трудових відносин, а досягнення оптимальних результатів у трудовій сфері можливе при взаємодії єдності та диференціації як важливих елементів правового регулювання. Аргументовано, що поряд з єдиними підходами в регулюванні трудових відносин, має місце значна диференціація як за об'єктивними, так і суб'єктивними ознаками.

Зроблено висновок, що на сучасному етапі не відмовляючись від диференціації, необхідно вийти на шлях уніфікації умов регулювання трудових відносин, затвердивши єдиний нормативний акт. Реформування трудового законодавства має завершитися прийняттям нового Трудового кодексу України, який би увібрав найважливіші норми і на найвищому рівні врегулював усю сукупність трудових відносин та сприяв забезпеченню соціальної справедливості у сфері праці.

Ключові слова: *трудове законодавство, норми права, єдність та диференціація, регулювання трудових правовідносин.*

Постановка проблеми. В реаліях війни, в нових соціально-економічних умовах господарювання, перед галузевою наукою трудового права постало ряд загальних теоретичних питань, пов'язаних з формуванням сучасного трудового законодавства. Залишається актуальним питання щодо оцінки таких важливих правових категорій у трудовому праві, як єдність та диференціація. Слушно зауважити, що, з часу виокремлення трудового права у самостійну галузь, дослідженню єдності та диференціації правового регулювання

трудових відносин представниками галузевої науки приділялася увага, але не всі питання висвітлені достатньо. Не одержали належного обґрунтування питання диференціації правових норм, й в теорії держави і права.

За час воєнного стану трудове законодавство зазнало суттєвих змін. Тільки до КЗпПУ було внесено більше десяти нових положень щодо врегулювання трудових відносин, набули нової суті окремі критерії диференціації. Тому роль взаємодії єдності та диференціації у регулюванні трудо-

вих правовідносин являють значний інтерес як об'єкт пізнання, зокрема генеза теоретичних підходів до розуміння цих категорій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Якщо заглибитися в історію питання, яке досліджується, то необхідно наголосити, що аналіз наукових праць вчених підтверджує, що історія розвитку законодавства насичена уточненнями та вдосконаленнями, єдністю та диференціацією норм права. Це в повній мірі відноситься до всіх галузей права.

Не применшуючи значення досліджень правових категорій єдність та диференціація в інших галузях права, слід наголосити, що ці правові категорії як у минулому, так і в теперішній час, активно розроблялися фахівцями галузевої науки трудового права. У різні періоди становлення науки трудового права проблеми єдності та диференціації досліджували такі вчені, як В.М. Догадов, С.Л. Робінович-Захарін, М.Г. Александров, М.Й. Бару, Р.І. Кондратьєв, О.І. Процевський, З.К. Симорот. Нині активно взаємодію цих правових категорій у регулюванні трудових відносин активно досліджують В.Я. Бурак, М.І. Іншин, Т.А. Коляда, С.С. Лукаш, С.В. Попов, Н.М. Хуторян, Н.Ю. Щербюк, О.М. Ярошенко та ін. Певним чином підтверджують вище зазначену нами тезу слова Т.В. Колеснік-Омельченко, що саме фахівцям у галузі трудового права належать найбільш ґрунтовні розробки явища єдності та диференціації [1].

Метою статті є дослідження теоретичних поглядів вчених на явища єдності та диференціація у трудовому праві, визначення їх ролі у правовому регулюванні трудових відносин в Україні та їх впливу на формування трудового законодавства.

Виклад основного матеріалу. Ефективність будь-яких правових норм визначається можливістю адекватно відображати обставини суспільної дійсності. У трудовому праві цьому сприяє диференціація правового регулювання трудових відносин, тобто закріплення спеціальних норм, що відображають особливості певних суб'єктів чи кола відносин [2, с. 187].

Слід зазначити, що диференціація з самого початку його зародження була властива трудовому праву. Ще в кінці XIX на початку XX століття трудові відносини окремих категорій найманих працівників регулювалися десятками нормативно-правових актів, як на рівні законів, так і відомчих актів. Звичайно, в умовах розвитку капіталістичних відносин, стрімкого зростання кількості

найманих працівників наявність такої кількості нормативних актів не сприяла чіткому врегулюванню соціально-трудової сфери. Зауважимо, що через 100 років подібна ситуація в регулюванні трудових відносин, повторюється і в незалежній українській державі, а тривале неприйняття законодавцем нового Трудового кодексу України, певна річ, не сприяє належному врегулюванню відносин у сфері праці [3, с. 48].

Перші наукові публікації, в яких розглядалися питання єдності й диференціації в правовому регулюванні трудових відносин відносяться на останні десятиліття XIX сторіччя – початок XX сторіччя. А першими науковцями, які в тій чи іншій мірі досліджували зазначені проблеми, були вже відомі на той час вчені І.С. Войтинський, В.М. Догадов, П.Д. Камінська, Л.С. Таль. Ці науковці стояли у витоків становлення нової галузі права – трудового права.

Аналіз правових норм дореволюційних нормативних актів, дає нам підстави стверджувати, що вже у фабрично-трудоваму законодавстві¹ застосовувалося диференційоване регулювання, визначилась низка критеріїв диференціації. Першими і головними критеріями диференціації трудових відносин, які знайшли широке відображення у нормативних актах, були умови праці та підстави, які визначалися фізіологічними особливостями організму працівника (зокрема, виділялося регулювання праці малолітніх і підлітків), а також мало місце особливе правове регулювання праці жінок. Така диференціація проявлялася в забороні використання їх на роботах із важкими та шкідливими умовами праці чи забороні залучення їх до підземних робіт. Важливо, що визначені у цей період критерії диференціації, такі як статеві-кові особливості організму працівника та умови праці залишилися незмінними до цього часу. Ці критерії збереглися й у подальші періоди становлення і розвитку трудового законодавства та знайшли подальше теоретичне обґрунтування в багатьох наукових працях, що підтверджує їх стійкість і доцільність застосування.

Активізація дослідження ролі єдності й диференціації у регулюванні трудових відносин відбулася в перші післяреволюційні роки. Цей період характеризувався інтенсивним прийняттям різноманітних нормативних актів, в норах яких широко застосовувалася диференціація. На цьому

¹ Фабрично-трудова законодавство сформувалося в царській Росії у досить короткий термін, з 1882 року по 1903 рік. У цей період було прийнято дев'ять законів, що стали основою промислового (робітничого) права.

етапі питання єдності й диференціації в регулюванні трудових відносин активно досліджувалися вже згаданими раніше вченими: В.М. Догадовим і П.Д. Камінською. Зокрема, В.М. Догадов досліджував трудові відносини, в яких суб'єктами виступали різні категорії працівників, при цьому він переконливо аргументував необхідність застосування диференційованого підходу в регулюванні їх праці. Факт застосування диференціації у чинному на той час законодавстві підтверджувала в своїх дослідженнях і П.Д. Камінська. Вона займала практично таку ж саму позицію щодо застосування диференціації у трудових відносинах як і В.М. Догадов, наголошуючи, що наявність різноманітності умов праці вимагає спеціального регламентування. Вчена констатувала увагу на закономірності галузевої диференціації.

У цей же часовий відрізок І.С. Войтинським і Л.С. Талем більш активно поширювалася ідея єдності у правовому регулюванні трудових відносин, а саме, єдність мала проявлятися через встановлення загальних стандартів робочого часу та часу відпочинку, єдиних підходів до нарахування заробітної плати. Погляди цих вчених, на нашу думку, дещо односторонньо відображають тенденцію розвитку трудового законодавства на початку минулого сторіччя, оскільки вже на цьому етапі законодавство, що регулювало трудові відносини й відносини соціального страхування, розвивалося у тісному поєднанні єдності й диференціації. Підтвердженням висловленої нами думки свідчить те, що застосування єдності й диференціації в регулюванні соціально-трудо-вих відносин знайшло закріплення в нормах перших трудових кодексів.

Прийнятий 19 листопада 1922 р. Кодекс законів про працю закріпив соціальне страхування на всіх осіб найманої праці, незалежно від місця роботи, характеру й тривалості способів розрахунку з працівниками. Соцстрахування охоплювало надання: лікарської допомоги; допомоги по безробіттю; додаткової допомоги; допомоги по інвалідності; допомоги членам сім'ї трудящих за наймом у разі смерті або безвісної відсутності їх годувальника [4]. Важливо відзначити, що страхові внески до фонду соцстраху вносилися наймодавцями, заборонялися будь-які обкладення і вирахування із заробітної плати працівників на проведення їх соцстрахування.

Аналіз наукових праць підтверджує, що в науці трудового права диференціація праці працівників спочатку досліджувалася тільки як диференціація, заснована на об'єктивних факторах (особли-

вості окремих галузей народного господарства, нерівні кліматичні умови тощо). Об'єктивні критерії безперечно мали місце й сприяли диференційованому регулюванню трудових відносин, але необхідно визнати ще й той факт, що в цей час застосовувалися також і критерії суб'єктивної диференціації, оскільки законодавцем враховувалися фізіологічні особливості організму малолітніх, підлітків і жінок, вік, стать, а також мало місце застосування класового підходу в регулюванні трудових відносин. Визначені на цьому етапі критерії диференціації: робота на важких, небезпечних і шкідливих виробництвах, галузь застосування найманої праці, професійна приналежність, місце виконання роботи, стать та вік працівників дістали подальшого розвитку і в наступні періоди становлення науки трудового права.

У післявоєнний період нові теоретичні розробки поєднання єдності й диференціації в регулюванні трудових правовідносин мали місце у працях М.Г. Александрова, Ф.М. Левіант, А.Є. Пашерстніка, С.Л. Рабінович-Захаріна. Зокрема, Так, М.Г. Александров наголошував на єдності трудового права як галузі, що регулює, незалежно від сфери застосування праці, трудові відносини всіх громадян. У ґрунтовних дослідженнях із зазначеної проблематики, які проводила Ф.М. Левіант, також вказувалося на єдність трудового права як його важливу особливість. Разом з тим вчена відзначає, що єдність принципів організації праці й трудових відносин не виключає диференціацію та дає, на наш погляд, досить широке і змістовне визначення цієї дефініції. А.Є. Пашерстник у своїх працях довів наявність галузевого критерію диференціації в трудовому праві Вчений також наголошував, що єдність трудового права не лише не суперечить диференціації правового регулювання, але навпаки – передбачає його. Важливо відзначити, що в цей же період Я.А. Карасьов і Г.І. Гуляєв, досліджуючи принципи трудового права, зробили спробу зв'язати єдність і диференціацію в правовому регулюванні праці з галузевими принципами.

Аналіз юридичної літератури підтверджує, що подальший розвиток дослідження єдності й диференціації набули у 60–80-ті роки минулого століття. Зокрема значний внесок у розв'язання теоретичних і практичних проблем єдності й диференціації у трудовому праві внесли науковці: М.Й. Бару, Б.К. Бегичев, С.О. Іванова, Р.З. Лівшиць, Р.І. Кондратьєв, Ю.П. Орловський, О.І. Процевський, І.О. Снігірьова, З.К. Симорот, В.М. Толкунова, О.І. Шебанова та інші відомі

науковці, які послідовно вивчали дану проблему в галузевій науці. Необхідно зауважити, що їх дослідження хоч і були проведені на основі аналізу вже неіснуючого законодавства, проте не втратили своєї актуальності й в умовах формування сучасної правової системи, і, певна річ, їх наукові надбання цінні для розвитку теорії національного трудового права.

Чітку наукову позицію на досліджувані правові категорії висловлював М.Й. Бару. Він неодноразово відзначав важливість єдності й диференціації в регулюванні правових відносин. Більше того, за свідченням цього вченого, деталізація й конкретизація єдиних основоположних принципів трудового права досягається шляхом диференціації, що проявляється у врахуванні особливостей тих чи інших відносин у цілому чи особливостей окремих сторін і рис цих відносин.

У свою чергу, Ю.П. Орловський, підкреслюючи особливе значення проблеми єдності й диференціації для трудового права, більше уваги звертає на диференційоване регулювання трудових відносин. Утім, науковець приходять до висновку, що диференціація сприяє єдності трудового права, а єдність створює умови для диференціації правового регулювання. І.О. Снігірьова звертає увагу на відмінності в нормах трудового права по галузевому критерію. При цьому, вчена розглядає єдність і диференціацію як дві складові одного явища, у зв'язку з чим пояснює їх нерозривний зв'язок. Слід зазначити, що дослідниця також аргументовано доводить необхідність уніфікації (інтеграції) правового регулювання.

З часом співзвучну думку щодо значення і взаємодії дефініцій, що аналізуються сформулював відомий український правознавець З.К. Симорот. Аргументуючи об'єктивну необхідність диференціації і єдності трудового права вчений відзначає, що єдність і диференціація не тільки не протиставляються одне одному, а між ними існує взаємозв'язок, який полягає в тому, що диференціація законодавства про працю мислиться лише в межах його єдності. Висловлена точка зору, безперечно є переконливою і є актуальною в умовах творення в Україні нового трудового законодавства.

З кінця 60-х років минулого століття наряду з дослідженнями об'єктивних критеріїв диференціації вчені-юристи все більше уваги стали приділяти суб'єктивним критеріям диференціації. У трудовому законодавстві того періоду діяли норми, в яких закріплювалися підвищені гарантії для жінок, проявлялася турбота про функцію

материнства, яку виконує жінка. Враховуючи цей фактор, В.М. Толкунова виділяє серед критеріїв диференціації фізіологічні особливості організму жінок. О.І. Шебанова вказує на особливості правового регулювання праці молоді і визначає критерієм диференціації статеві особливості працівника².

Отже, аналіз поглядів вчених підтверджує, що питання єдності регулювання трудових відносин розглядалися вченими, як правило, в діалектичному зв'язку з диференціацією без протиставлення одне одному. У змісті норм трудового права знайшли відображення відмінності у фізіологічних властивостях організму працівника, в умовах праці, умовах життя в різних районах країни, характері трудового зв'язку працівника з підприємством, вагомості галузей народного господарства й виду трудової діяльності. Необхідно відзначити, що науковцями постійно відстоювалася точка зору про виділення в самостійний вид такого критерію диференціації норм трудового права, як умови праці.

Зважаючи на вищевикладене, можна зробити узагальнення, що з середини 70-х років XX століття всі критерії диференціації правового регулювання підрозділяються більшістю вчених на дві групи: 1) обумовлені об'єктивними умовами праці, тобто обставинами, пов'язаними із зовнішніми об'єктивними факторами процесу праці (об'єктивна диференціація); 2) обумовлені суб'єктивними особливостями, що враховують властивості, які характеризують суб'єкта трудового права (суб'єктна диференціація). Також очевидним є той факт, що суб'єктна диференціація, порівняно з об'єктивною диференціацією, більш мобільна, оскільки, як вірно стверджує А.М. Апанасенко, її існування обумовлено природними властивостями (стать, вік, фізіологічні особливості, стан здоров'я) самої особистості, тобто організму працівника. Зміна зазначених властивостей відбувається, як правило, незалежно від самої особистості [5, с. 394].

У наукових публікаціях вченими постійно висловлюються думки, що єдність і диференціація законодавства при регулюванні правових відносин взаємодіють і, як правило, знаходяться в діалектичному зв'язку (така позиція є домінуючою), проте, зустрічаються й відмінні точки зору щодо правової сутності цих дефініцій. Є автори, які вважають їх особливістю методу правового

² Див. більш детально Скоробагатько А.В. Єдність та диференціація правового регулювання пенсійного забезпечення в Україні: монографія. К.: «Освіта України», 2019. С. 50-60.

регулювання. Другі вчені вважають, що диференціація це – принцип правового регулювання трудових відносин. Болгарська вчена К.І. Средкова відзначає, що єдність і диференціація – загальна характеристика й принцип законодавства у відносинах у сфері праці й відносинах по соціальному страхуванню.

Положення, що єдність і диференціація однаково притаманні трудовому праву і знаходяться в нерозривному зв'язку, завжди мало своїх прихильників серед представників сучасної національної науки трудового права, зокрема, це такі відомі українські вчені-трудовики, як: А.М. Апанасенко, Н.Б. Болотіна, В.С. Венедиктов, Г.С. Гончарова, В.В. Жернаков, П.Д. Пилипенко, С.М. Прилипко, О.І. Процевський, В.І. Прокопенко, Н.М. Хуторян, Г.І. Чанишева та інші. Всебічно взаємодію цих правових категорій аналізували у монографічних і дисертаційних дослідженнях В.Я. Бурак, М.І. Іншин, Т.А. Коляда, С.С. Лукаш, Д.Д. Попов, Н.Ю. Щербюк, О.М. Ярошенко. Віддаючи належне науковим висновкам цих вчених, ми проаналізуємо тільки окремі наукові публікації.

Так, на думку професора О.М. Ярошенка, правове регламентування праці характеризується нерозривним зв'язком двох його сторін – диференціації й єдності. Перша сприяє єдності правового регулювання трудових відносин, а друга створює умови для диференціації правового регулювання праці. Такий зв'язок не тільки передбачає взаємне протиставлення, а й вимагає забезпечення єдності за допомогою диференціації, а диференціації – за допомогою єдності [6, с. 236-237].

У свою чергу, Г.І. Чанишева і Н.Б. Болотіна, досліджуючи питання диференційованого регулювання правовідносин, констатують, що в співвідношенні загальних та спеціальних норм виражається єдність, а диференціація – в спеціальних. Вчені доводять, що загальні норми обов'язкові для усіх учасників суспільно-трудова відносин і можуть змінюватися лише в сторону поліпшення стану працівників порівняно з чинним законодавством. Спеціальні норми конкретизують загальні, доповнюють їх, а в деяких випадках встановлюють винятки з загальних норм [7, с. 55].

Подібну позицію займає й професор В.В. Жернаков, зауважуючи, що для трудового права України є характерним поєднання загальних норм, що мають загальну схему дії, і правових норм, дія яких обмежена певним колом осіб або відносин. У цьому виявляється єдність та диференціація. Усе трудове право складає єдину систему, але всередині цієї системи є відмінності [8, с. 42]. Така

ж позиція підтримується Т.А. Колядою. Вона переконливо доводить, що для забезпечення мети права, для забезпечення належного правового регулювання необхідні і єдність, і диференціація. Як єдність не може існувати без диференціації, так і диференціація втрачає зміст без єдності [9, с. 306].

Положення про взаємодію єдності й диференціації розвиваються і в дослідженнях В.Я. Бурака, який доводить, що єдність у цілому основних принципів правового регулювання відносин сфери праці і загальних норм права не виключає диференціації, тобто відмінностей і багатоманітності засобів правової регламентації трудових відносин деяких категорій працівників. Навпаки, законодавець до першого додає друге, щоб у всіх працівників були рівні можливості в реалізації їх трудових прав, оскільки в праці на виробництві зайняті різні категорії працівників [10, с. 316-324].

М.І. Іншин висловлює думку, що диференціація дозволяє досягти більш реальної рівності у порівнянні з тією, що встановлюється загальним законодавством про працю, яке поширюється на всіх працівників. Більш того, за деякими винятками сама диференціація виправдана саме тому, що вона спрямована на встановлення такої соціальної рівності, яка вище за рівень, визначений принципом рівноправ'я [11, с. 170].

Характеризуючи специфіку диференціації в трудовому законодавстві В.М. Дудін наголошує, що перевагою Кодексу законів про працю України є встановлення широких пільг для соціально-вразливих категорій працівників: неповнолітніх, матерів, працівників з інвалідністю та осіб, які навчаються. Незначні винятки прописані для працівників, найнятих за особливими видами трудових договорів. Укласти строковий трудовий договір (контракт) доволі складно, а найбільш гнучкі форми зайнятості (0-годинний робочий час, поділ роботою) і взагалі законодавству не відомі. Застосування особливих форм організації робочого часу (підсумований облік робочого часу, ненормований робочий час) потребує згоди профспілки. Диференціація на підставі локальних нормативних актів має дуже вузькі рамки й можлива лише у бік покращення становища працівника. Сутність диференціації полягає у тому, що погіршення становища будь-якої групи суб'єктів можливе за виняткових умов [2, с. 187-188].

Необхідно відзначити, що сформовані вченими точки зору цілком підтверджують судження, що питання єдності і диференціації представниками науки трудового права розглядаються

в їх взаємозв'язку і взаємодії, без протиставлення одне одному. Саме до такого висновку приводить нас аналіз наукових праць як вчених радянської школи трудового права, так і сучасних науковців.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Знання історії розвитку наукової думки дозволяє пізнати шлях, яким вона йшла до сучасного розуміння правових категорій єдності й диференціації, до визначення їх ролі в регулюванні правовідносин у сфері праці. Застосування єдності і диференціації в регулюванні трудових відносин має тривалу історію, ці категорії застосовувалися на всіх етапах формування трудового законодавства і залишаються актуальними на сучасному етапі. Виходячи з аналізу наукових праць і чинного трудового законодавства, можемо говорити про два блоки критеріїв диференціації у трудовому праві: перший блок – це об'єктивні підстави диференціації (об'єктивна диференціація), другий – суб'єктивні особливості диференціації (суб'єктивна диференціація)

Розуміння тенденцій і закономірностей застосування єдності та диференціації у трудовому праві є важливим і необхідним для прогнозування і визначення шляхів подальшого вдосконалення трудового законодавства. Тільки у взаємодії єдності й диференціації як важливих елементів правового регулювання можливе досягнення оптимального регулювання трудових відносин, адже єдність правового регулювання не виключає, а навпаки, передбачає диференціацію.

Мета досягається застосуванням як загальних правових норм, в яких виражається єдність, так і спеціальних норм, які закріплюють диференціацію, враховуючи специфіку окремих суб'єктів трудових відносин, а, як наслідок, отримуємо – досягнення більш дієвого й результативного використання кожної з досліджуваних правових категорій.

Єдність та диференціація правового регулювання відносин у сфері праці є однією з невід'ємних особливостей трудового права. У наукових працях, як представників радянської школи права, так і представників сучасної науки трудового права, наявна певна аналогія поглядів на розуміння ролі єдності і диференціації у регулюванні трудових відносин, яка зводиться до того, що ефективне регулювання цих відносин можливе тільки в їх взаємодії, адже єдність правового регулювання не виключає, а навпаки, передбачає диференціацію, вони існують, в діалектичному зв'язку без протиставлення одне одному.

Диференціація правового регулювання трудових відносин є обґрунтованим, об'єктивним і важливим принципом трудового законодавства, який не суперечить принципу рівності. У ряді випадків, диференціація об'єктивно необхідна з метою вирівнювання можливостей різних груп працівників. Вона не повинна бути завеликою, не перетворюватися у привілеї, негативна диференціація повинна компенсуватися наданням пільг або гарантій.

Список літератури:

1. Колеснік-Омельченко Т.В. Співвідношення єдності та диференціації в законодавстві про пенсійне забезпечення. *Форум права*. 2010. № 4. С. 487–492 URL: <http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/FP/2010-4/10ktvppz.pdf>
2. Дудін В.М. Узагальнити відмінне: диференціація правового регулювання трудових відносин в Україні та країнах ЄС // *Часопис Київського університету права* • 2018/4. С.187-191.
3. Скоробагатько А.В. Єдність та диференціація правового регулювання пенсійного забезпечення в Україні: монографія. К.: «Освіта України», 2019. 580 с.
4. Кодекс законів о труде УССР. СУ УССР.1922. № 52. Ст.751.
5. Апанасенко А.М. До питання про підстави диференціації правового регулювання соціально-трудо-вих відносин. *Держава і право*. Серія: Юридичні і політичні науки: зб. наук. праць. Вип. 44. Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2009. С. 391-396.
6. Ярошенко О.М. Теоретичні та практичні проблеми джерел трудового права України: монографія. Харків: СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2006. 456 с.
7. Чанишева Г.І., Болотіна Н.Б. Трудове право України. Харків: Одиссей, 1999. 480 с.
8. Трудовое право в вопросах и ответах: учебно-справочное пособие / под ред. Жернакова В.В. Харьков: Одиссей, 2000. 624 с.
9. Коляда Т.А. Сучасні підходи до визначення єдності та диференціації правового регулювання суспільних відносин. Кодифікація трудового законодавства України: стан та перспективи: матеріали наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 25-26 червня 2004 р.) / за ред. д-ра юрид. наук, проф. Венедиктова В.С. Харків: НУВС, 2004. С. 305-308.
10. Бурак В. Єдність правового регулювання і уніфікація в трудовому праві. *Вісник Львівського ун-та*. Серія: Юридична. Львів: ЛДУ, 2000. Вип. 35. С.316-324.
11. Іншин М.І. Правове регулювання службово-трудо-вих відносин в Україні. Харків: НУВС, 2004. 337 с.

**Skorobahatko A.V. UNITY AND DIFFERENTIATION IN LABOR LAW OF UKRAINE:
GENESIS OF SCIENTIFIC VIEWS**

The article researches the genesis of the theoretical opinion regarding the legal categories of unity and differentiation in labor law, taking into account the formation of this branch of law in Ukraine. It was found that the application of these categories in the regulation of labor relations took place evolutionarily and has a long history. The categories of unity and differentiation were studied by scientists and applied by legislator at all stages of the formation of labor law and remain relevant at the present stage.

The investigation of unity and differentiation in the legal regulation of labor relations has a certain periodicity: the first scientific publications refer to the last decades of the 19th and the beginning of the 20th centuries, further researches took place in the first post-revolutionary years, a significant contribution to the development of a differentiated approach in the regulation of labor relations was made in the middle of the last century (40–50 years), further development of the study of unity and differentiation took place in the 60–80s of the last century, with the acquisition of independence by Ukraine, the problems of unity and differentiation are also actively studied by representatives of the national science of labor law.

It is noted that the differentiation of the legal regulation of labor relations is objective and one of the important principles of labor legislation, it contributes to the qualitative regulation of labor relations, and the achievement of optimal results in the labor sphere is possible with the interaction of unity and differentiation as important elements of legal regulation. It is argued that along with uniform approaches to the regulation of labor relations, there is significant differentiation on both objective and subjective features.

It was concluded that at the current stage, without giving up on differentiation, it is necessary to start the path of unification of the terms of regulation of labor relations by approving a single normative act. The reform of the labor legislation should end with the assumption of the new Labor Code of Ukraine, which would incorporate the most important norms and regulate the entire set of relations at the highest level and contribute to ensuring social justice in the labor sphere.

Key words: labor legislation, legal norms, unity and differentiation, regulation of labor relations.

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.2/09>

Рибачек В.К.

Київський університет інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ З РФ

Забезпечення прав людини під час збройних конфліктів, які стають у сучасному світі все жорстокішими та небезпечнішими для людства і довкілля, виступає актуальною проблемою, яка не є остаточно врегульованою ні в міжнародному, ні в національному законодавстві. Екологічні виклики, з якими стикається наша держава з 2014 року під час військової агресії РФ, особливо після повномасштабного вторгнення на територію України, набули ознак екоциду та загрожують як життю людей, так і природним комплексам значних територій, деякі з яких є унікальними як в регіональному, так і в світовому масштабі. У статті на основі характеристики екологічної катастрофи, спричиненої підривом Каховської ГЕС та її можливих наслідків, здійснюється дослідження особливостей правового регулювання та реалізації екологічних прав, яке полягає у сповіщенні населення про різні види екологічної небезпеки (затоплення територій, забруднення води, втрата флори і фауни, мор риби тощо), прийнятих рішеннях щодо покращення ситуації для окремих компонентів довкілля, фіксації та документування всіх порушень екологічного законодавства, обрахування завданої шкоди тощо. Наголошується, що Міндовкілля у розробленій та прийнятій як закон, Стратегії екологічної політики – 2030, слабо врахував можливі військові виклики для довкілля України, не здійснив необхідного і можливого корегування способів та форм захисту екологічних прав людини та охорони довкілля під час повномасштабної збройної агресії.

Залишаються не розробленими організаційно-розпорядчі методи, заходи при виникненні надзвичайних екологічних ситуацій (екологічних катастроф), не розроблений і не доведений до різних гілок влади та до населення алгоритм запобігання летальним наслідкам. Рекомендується на далі визначати попереджувальні дії та можливості – плани реагування на виникнення надзвичайних екологічних ситуацій та аварійного реагування на випадок різних видів забруднення навколишнього середовища в національному законодавстві.

Ключові слова: екологічні права, екологічне законодавство, реалізація екологічних прав, екоцид, екологічна катастрофа, надзвичайна екологічна ситуація.

Постановка проблеми. Провідні фахівці у галузі реалізації та захисту екологічних прав громадян в Україні наголошують, що українське екологічне законодавство можна вважати найпрогресивнішим в світі, адже ще у 1991 році у прийнятому Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» започатковано розділ II «Екологічні права та обов'язки громадян», які у 1996 році були закріплені в статтях 50 і 66 Конституції України [1]. В законодавстві жодної із країн такий термін відсутній, хоч часто вживається в наукових, навчальних та практичних

джерелах. Слід наголосити, що екологічні права є комплексним поняттям, яке охоплює цілу низку таких прав, найголовнішими серед яких є: право на безпечне життя та здоров'я довкілля; здійснення загального і спеціального використання природних ресурсів; вільний доступ до інформації про стан навколишнього природного середовища (екологічна інформація) та вільне отримання, використання, поширення та зберігання такої інформації, за винятком обмежень, встановлених законом тощо. Але формулювання всіх екологічних прав громадян України здійснювалось

при мирному житті, без врахування активних військових дій та агресії іншої держави на території України. Тому дослідження реалізації екологічного права під час повномасштабних військових дій країни-агресора РФ на території нашої держави є своєчасним і актуальним.

Аналіз останніх публікацій. Правові й інші проблеми формування системи екологічних прав та обов'язків громадян, гарантій їх реалізації та захисту в еколого-правовій літературі розглянуті досить повно, дослідженню цих питань присвятили свої праці такі відомі вчені у сфері екологічного права, як: В.І. Андрейцев, Г.В. Анісімова, Г.І. Балюк, В.Л. Бредіхіна, Ю.Л. Власенко, І.І. Каракаш, Н.Р. Кобецька, Т.Г. Ковальчук, С.М. Кравченко, М.В. Краснова, Ю.А. Краснова, Т.І. Макарова, Н.Р. Малишева, А.А. Слєпченко, С.Р. Тагієв, І.А. Толкачова, Т.О. Третяк, Т.А. Шаравська, Ю.С. Шемшученко, О.А. Шомпол та інші. Значні масштаби завданої воєнними діями шкоди життю українців внаслідок обстрілів та бомбардувань майже всієї території нашої держави, застосування неприйнятних методів ведення військових дій внаслідок знищення медичної, енергетичної, транспортної, культурно-освітньої інфраструктури, а також погіршення якості та втрата земельних, лісових, водних ресурсів, нелюдське ставлення до тваринного світу тощо обумовило наукові дослідження з питань запобігання геноциду та екоциду в сучасних умовах. Серед публікацій присвячених реалізації, забезпечення та охорони екологічних прав, а також охорони довкілля в період військових конфліктів слід вказати на роботи У.В. Антонюк, С.В. Грицак, Р.С. Кіріна, К.А. Козмуляк, О.О. Орлової, О.Л. Полонської, В.К. Рибачека, О.О. Сурілової та інших. Хотілося б також згадати матеріали II конкурсу правничих творів-есе учнів 9–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів м. Івано-Франківська (2021 року), які під керівництвом викладачів провели досить цікаві та масштабні дослідження щодо розглядаємої проблеми в період збройного конфлікту [14].

Метою статті є дослідження особливостей правового регулювання та реалізації екологічних прав під час військової агресії РФ, забезпечення необхідного і можливого корегування способів та форм захисту екологічних прав людини та охорони довкілля під час повномасштабної збройної агресії.

Виклад основного матеріалу. Як зазначають правники-науковці, екологічні права є комплексним поняттям, що охоплює цілу низку таких

прав, визначених у ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». В об'єктивному значенні екологічні права та обов'язки – це сукупність правових норм, які утворюють комплексний міжгалузевий інститут екологічного права [7, с. 12].

За визначенням В.І. Андрейцева, гарантії реалізації екологічних прав та обов'язків громадян – це система юридичних засобів забезпечення здійснення екологічних прав та обов'язків фізичними особами у галузі раціонального використання, відтворення та охорони природних ресурсів та комплексів, охорони довкілля та забезпечення екологічної безпеки [3, с. 26]. У свою чергу, під правовою організацією реалізації та захисту екологічних прав громадян доцільно розглядати як сукупність правових форм та засобів, які опосередковують законодавчі засади створення та функціонування структури державних, самоврядних, громадських та інших інституцій в цій галузі, здатної забезпечити переведення положень правових норм про їх гарантії у реальне життя.

Отже, комплекс заходів метою яких є забезпечення прав людей на здорове та безпечне довкілля, збереження природних ресурсів та біорізноманіття, а також запобігання забрудненню навколишнього середовища, забезпечення екологічної безпеки, не допущення екологічної катастрофи можна вважати захистом екологічних прав. Як свідчать багаточисельні зафіксовані факти екоциду [13] на території України, яких за рік повномасштабного вторгнення країни-агресора РФ задокументовано понад 2300 випадків (Крим. Кодекс. Розділ УІІІ, ст. 236–264) розмір збитків від них становить близько 1,9 трлн грн. За словами міністра захисту довкілля та природних ресурсів Р. Стрільця, у зоні бойових дій перебуває найбільш промислово розвинена частина України [11]. Слід підкреслити, що крім руйнації міст і сіл через ракетні обстріли росіян, поранення та смерті цивільного населення в них значна шкода (забруднення хімічними елементами, втрата якості, пожежі, повне знищення тощо) завдана всім компонентам природних комплексів, а саме: земельним, водним, лісовим ресурсам, надрам, фауні та флорі, атмосферному повітрю, рекреаційним ресурсам та морям, мережі заповідників, заказників та національним паркам. Тому таке системне порушення екологічної безпеки території України є небезпечним не лише для нашої держави, а й для Європейського регіону та всього світу в цілому. Зокрема, як зазначає Мальчик О.О. Україна з екологічної

точки зору є унікальною державою, оскільки охоплює 35% біорізноманіття Європи: тут мешкає понад 70 тисяч біологічних видів; 29% території України складається із природної рослинності, а також окультуреної природної рослинності (наприклад, доглянуті пасовища та живоплоти); 16% території України складають ліси; по Україні протікають майже 63 тисяч річок; на території України розташовані 11% Карпатського гірського масиву, де проростає третина всіх видів рослин Європи [9, с. 257].

Але найбільшою екологічною катастрофою світового масштабу за часів ЧАЕС є підриг окупантами дамби Каховської ГЕС вночі 6 червня 2023 року. Цим терористичним актом Росія зробила непридатними до використання понад 18 куб. км води, чим поглибила світову кліматичну кризу, адже підриг дамби призвів до того, що понад 50 тисяч гектарів українських лісів затоплені і щонайменше половина з них може загинути. Затопленими також є 30 населених пунктів Херсонської області (в яких нараховувалось близько 3,8 тис. будинків). До речі, саме Каховське водосховище є об'єктом Смарагдової мережі UA0000106 площею 218, 1 га, визнаним Постійним комітетом Конвенції про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі, а зараз його дно вкрите килимом мертвої риби. Внаслідок російського злочину мертва риба і тварини, пляма мастила не менше 150 тонн, сміття з вигрібних ям та туалетів, хімікати і пестициди з полів дрейфують по Дніпру в Чорне море, яке омиває береги 6 країн, у тому числі Румунії, Болгарії, Туреччини та Грузії, і зв'язане з Середземним морем, яке омиває Європу і Близький Схід.

Проте визначення стану морів наразі неможливо. Хоча й без цього зрозуміло, що ситуація в акваторії Чорного та Азовського морів критична. Внаслідок великої кількості робочих і затоплених військових кораблів, а також замінувань, вибухів й виливу токсичних речовин, якість води суттєво погіршилася. У Чорному морі знайдено загиблими тисячі дельфінів, що може бути обумовлено підвищеним шумом від судноплавства та використання потужних гідроакустичних систем. А на пляжі Одеси викинуло мертвих диких свиней та інших звірів, які затонули через підриг Каховської ГЕС. Також зафіксовано тимчасове зниження солоності води майже у 3 рази. Зменшення солоності вплине на зоопланктон, рибу та дельфінів. Вимерлий фітопланктон буде опускатися на нижні шари моря й поглинати «велику

кількість кисню», перетворюючи кисневі зони на сірководневі. Це буде впливати на мешканців морського придоння, наголосив директор Науково-дослідної установи «Український науковий центр екології моря» Віктор Коморін [5]. Крім того, існує загроза повного вимирання Азовського моря через тривалі обстріли і пошкодження споруд заводу Азовсталь.

Підриг Каховської ГЕС спричинив і людські жертви: відомо, що загиблими є 10 осіб, а 42 особи вважаються зниклими безвісті, з них 7 дітей [10].

Колосальної шкоди завдано лісовому господарству через бойові дії, що відбувались і відбуваються у Київській, Чернігівській, Сумській, Луганській, Донецькій та Херсонській областях. Лісові насадження потерпають від пожеж, бомбардувань, мінування, затоплення тощо.

Через знищення дамби Каховської ГЕС всього під загрозою знищення перебувають тисячі видів тварин і рослин, які мають різний природоохоронний статус, адже на затопленій території проживало близько 20 видів диких тварин, які потенційно загинули (а це були ендемічні види, що зустрічалися лише на Півдні України). То ж збитки, завдані даним екоцидом, неможливо оцінити в грошовому відношенні [10].

За даними Міндовкілля агресор веде бойові дії на території 900 об'єктів природно-заповідного фонду площею 12 406,6 кв.км, що становить близько третини площі природно-заповідного фонду України. Під загрозою знищення перебувають близько 200 територій Смарагдової мережі площею 2,9 млн га. А вже зараз майже 50 об'єктів природно-заповідного фонду повністю зруйновані або частково пошкоджені. Так, у зоні безпосереднього впливу великої води перебувають території НПП «Нижньодніпровський», «Великий Луг», «Кам'янська Січ», у зоні можливого впливу – НПП «Олешківські піски», «Білобережжя Святослава».

Руйнування греблі і різкий спуск великих обсягів вод з Каховського водосховища призвів до зміни екологічного характеру трьох Рамсарських угідь: затоплення «Дельти річки Дніпро», що призведе до загибелі всіх ссавців та інших тварин і знищення гніздування птахів; різкої зміни гідрологічного режиму та осушення «Великих і Малих кучугур» та «Заплава Сім Маяків», що призведе до загибелі великої кількості іхтіофауни та інших гідробіонтів (в основному бентосних організмів). Ситуація загрожує різким опреснінням прилеглих морських акваторій, що може спричинити зміну екологічного характеру та загибель іхтіофауни

та гідробіонтів в двох Рамсарських угіддях «Ягорлицька затока» та «Гендрівська затока».

Зниження рівня води у Каховському водосховищі унеможливило забезпечення питною водою населення Дніпропетровської, Запорізької, Херсонської та Миколаївської областей, зокрема, понад 200 тис. мешканців міст Нікополь, Марганець, Покров, Томаківка. Можливі проблеми з водопостачанням міста Кривий Ріг. Затоплення заплави річки Дніпро унеможливує подачу воду на місто Миколаїв з берегової водозабірної споруди на р. Дніпро.

Дефіцит чистої питної води може стати новою глобальною загрозою для людства. 6 млн українців мають проблеми з доступом до питної води через війну. Також такі чинники як різка зміна клімату, доволі стрімкі темпи урбанізації та промислове забруднення ставить під загрозу право людей на чисту воду. Приблизно 13,8 млн українців потерпають від браку води для гігієнічних та санітарних потреб.

Негативні наслідки цього екоциду є і для зрощувального землеробства на півдні країни. Каховське водосховище було джерелом зрошення для 94% систем у Херсонській, 74% – в Запорізькій та 30% в Дніпропетровській областях, а також водосховище було джерелом живлення для 584 тис. гектарів земель, на які подавалася вода для зрошення. Внаслідок проблем з проведенням зрошення сільськогосподарських угідь є ризик створення продовольчої небезпеки та втрати 14% експортного українського потенціалу зернових.

Лише орієнтовна сума збитків, завданих довкіллю внаслідок збройної агресії Російської Федерації у зв'язку з підливом 06.06.2023 Каховської ГЕС складає 55,63 млрд грн. [6].

Наведені вище свідчення екоциду дають змогу стверджувати про пряме порушення не тільки українського, але і міжнародного екологічного законодавства, прав людини, норм екологічної та техногенної безпеки. Тож, у період воєнного стану доцільно не лише фіксувати порушення стану довкілля та його компонентів, а й приділяти увагу реальним та потенційним наслідкам війни, вивчати їх вплив комплексно, бо екологічні проблеми можуть з часом трансформуватися та спричинити загрози соціального характеру.

Як вірно зауважує Антонок У.В., існуюча екологічна ситуація у зоні бойових дій, становить реальну небезпеку для життя і здоров'я людей, і унеможливує проживати чи, навіть, потенційно перебувати у чистих, якісно безпечних екологічних умовах. Також, громадяни не можуть

повною мірою користуватись природними благами та ресурсами для задоволення своїх фізіологічних потреб та інтересів. Все це у комплексі створює надскладні умови для реалізації конституційних екологічних прав громадян в Україні [4, с. 45]. А проведене дослідження Кіріним Р.С. та Грищак С.В. забезпечення та реалізації екологічних прав у Стратегіях державної екологічної політики і безпеки України під час воєнного періоду (СЄП-2030, СЕБ-2030) показало, що його зміст є достатньо обмеженим і не відповідає поняттю «державна екологічна політика», недопрацьованною виявилась підзаконна підтримка цього документу, що обмежується лише окремими дорученнями для уряду. При цьому позиція уряду виглядає недосконалою та такою, що не у належній мірі реагує на слабкість та неефективність наявної системи забезпечення дотримання екологічних прав. Підкреслюється також на відсутність сталої кореляції СЕБ-2030 не тільки з СЄП-2030, а й з базовим актом екологічного законодавства, антропоохоронний пріоритет якого базується на тому, що саме людина, її життя та здоров'я разом із довкіллям і його станом виступають основними об'єктами права екологічної безпеки [7, с. 65].

То ж можна стверджувати, що сучасний стан реалізації та задоволення екологічних прав українців під час широкомасштабних воєнних дій країни-агресора залишається недосконалим та обмежується оповіщенням, встановленням та фіксацією, документуванням фактів порушення екологічного законодавства (як національного, так і міжнародного), оцінкою та визначенням екологічної шкоди, втрат і збитків, завданих внаслідок збройної агресії (земельні ресурси, надра, водні ресурси, атмосферне повітря, лісовий, природно-заповідний фонд тощо), а також підготовкою матеріалів охоронно-забезпечувальних заходів щодо притягнення винних до відповідальності. При цьому організаційно-розпорядчий аспект реалізації екологічних прав залишається поза увагою як уряду, так і відповідного міністерства. При тому, що інформація про замінування Каховської ГЕС була відома ще взимку 2022 року, але не були здійснені організаційно-розпорядчі заходи щодо покровового алгоритму дій при екологічній небезпеці (ні для жителів, ні для керівництва різних рангів). Також можна стверджувати про відсутність розробки таких заходів та алгоритму дій всіх верств населення при влученні бомб у сміттєзвалища та загоряння їх тощо. Вважаємо за доцільне посилити напрацювання реальних організаційних та методичних

засад альтернативних стратегій попередження можливих екологічних загроз з розробкою та проведенням практичного навчання (певних коротких курсів) щодо поведження населення в критичних екологічних ситуаціях. І як наголошують Кірін Р.С. та Гришак С.В., виклики воєнного періоду зумовлюють й формування відповідної сукупності правового інструментарію, за допомогою якого має вибудовуватися платформа для прямих чи опосередкованих заходів з попередження, охорони захисту та відновлення порушених збройною агресією екологічних прав громадян. Автори пропонують сконцентрувати увагу на розробці та вдосконаленні наступних 6 груп нормативно-правових актів прийнятих під час воєнного стану в Україні: – виявлення, встановлення, фіксація, документування, реєстрація та аналіз фактів порушення екологічних норм національного та міжнародного законодавства; – оцінка та визначення екологічної шкоди, втрат, збитків і наслідків, завданих Україні збройною агресією; – створення в Україні Координаційного центру з оцінки екологічної шкоди; – створення державної системи моніторингу довкілля; – створення правових механізмів з метою здійснення судового захисту прав та інтересів України, у тому числі міжнародного механізму для реєстрації збитків; – особливості проведення ОВД діяльності, пов'язаної з наслідками збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану та у відбудовний період після закінчення воєнних дій; – особливості подання щорічної Національної доповіді про стан НПС в Україні в період воєнного стану [7, с. 70].

Підтримуємо також їх пропозицію щодо конкретизації та уточнення положень СЕП-2030 відносно механізмів забезпечення його реалізації щодо забезпечення здійснення та захисту всього комплексу конституційних та екологічних прав громадян в Україні у воєнний та післявоєнний періоди, а також впорядкування екологічного законодавства України шляхом врахування сучасних мілітарних викликів та шляхів їх подолання по кожному з природних об'єктів і ресурсів із забезпеченням екосистемного та інноваційно-інвестиційного підходів.

Наразі в екологічному законодавстві України вже прийняті зміни на період дії воєнного стану, зокрема [5]: – мораторій на деякі планові та позапланові перевірки; – отримання деяких дозвільних документів на основі подання декларацій з необхідністю здійснення усіх процедур після скасування воєнного стану; – припинення надання адміністративних послуг у сфері моніторингу,

звітності та верифікації викидів парникових газів, а отже відсутність перевірок з цієї підстави та відсутність відповідальності за несвоєчасне подання таких звітів; – звільнення від сплати екологічного податку за 2022 р. підприємств, що розташовані на територіях бойових дій тощо.

Важливим кроком у майбутнє відновлення довкілля України стала «Ukraine Recovery Conference», яка відбулася 4–5 липня 2022 року у м. Лугано (Швейцарія). За результатами її проведення було схвалено програму «Відбудова чистого та захищеного середовища», яка включає в себе проекти щодо: екологічного відновлення території заводу «Радикал», відновлення дикої природи України, відновлення інфраструктури поведження з РАВ та подальший її розвиток, впровадження Єдиної екологічної платформи «ЕкоСистема» загальнодержавної екологічної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи забезпечення доступу до екологічної інформації та її мережі, нарощування мінерально-сировинної бази України, вжиття заходів протипожежної безпеки в лісах України, відновлення інфраструктури державної системи моніторингу атмосферного повітря, що постраждала внаслідок воєнних дій та ін. [10].

Слід наголосити, що незважаючи на погіршення екологічної ситуації в Україні, прояви екоциду, обумовлені військовою агресією РФ, одним із безумовних пріоритетів Міндовкілля сьогодні є адаптація національного довкіллевого законодавства до вимог ЄС. Наразі на розгляді Верховної Ради знаходиться 19 євроінтеграційних довкіллевих законопроектів, чотири з них мають бути прийняті першочергово для виконання Угоди про асоціацію з ЄС.

Висновки. Як засвідчує аналіз наведених вище наукових джерел та особливостей проявів екоциду під час АТО та повномасштабної військової агресії РФ, забезпечення та реалізація екологічних прав під час військового стану є важливим завданням для України. Його належне виконання залежить від конкретизації конституційних положень у законодавчих та підзаконних актах різних галузей, рівня їх оперативного реагування на екологічні виклики, передбачення можливих негативних змін екологічних відносин, які виникають та виникли в цей час. Незважаючи на певні позитивні дії: створення офіційного веб-ресурсу і мобільного додатку Міндовкілля «ЕкоЗагроза», завдяки якому кожен може отримувати достовірну інформацію про стан повітря, води, ґрунту та інші довкіллеві дані; ініціативи «Реформи у сфері довкілля для післявоєнного відновлення та євро-

пейської інтеграції України», де наголошується про принципи зеленого повоєнного відновлення нашої країни; прийняття ЗУ «Про Основні засади (стратегію) екологічної політики на період до 2030 року» та інших програм розвитку компонентів довкілля тощо, слід визнати, що у сучасному міжнародному праві захист права людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля та інших екологічних прав в умовах збройного конфлікту не врегульований, а також відсутні визначені попереджувальні дії та можливості – плани реагування на виникнення надзвичайних екологічних ситуацій та аварійного реагування на випадок різних

видів забруднення навколишнього середовища в національному законодавстві. То ж законодавцям у екологічній сфері треба усвідомити, що передумовою забезпечення фундаментального екологічного права людини під час збройних конфліктів є охорона природного довкілля та правами людини, зокрема правом на життя та правом на охорону середовища її існування, тим більш, що тісний зв'язок між якістю здоров'я, підтверджується міжнародними природоохоронними інструментами, регіональними договорами та судовою практикою, в яких йдеться про життя та здоров'я людини в контексті охорони довкілля.

Список літератури:

1. Конституція України/*Відомості Верховної Ради України*, 1996, № 30, ст. 141.
2. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України/*Відомості Верховної Ради України*, 2019, №16, ст.70.
3. Андрейцев В.І. Екологічне право: Курс лекцій: навч. посіб. для юрид. фак. вузів. Київ: Вентурі, 1996. 207 с.
4. Антонюк У.В. (2022) Захист екологічних прав в Україні в умовах військової агресії. *Право та державне управління*. № 3. С. 42–47. URL :<https://doi.org/10.32840/pdu.2022.3>.
5. Дайджест ключових наслідків російської агресії для українського довкілля за 17-23 червня 2023 року. URL: <https://ecozagroza.gov.ua/news/122>.
6. Екологічне законодавство в умовах воєнного стану – як зберегти природу та діяльність бізнесу? 25.03.2022. URL:<https://eba.com.ua/ekologichne-zakonodavstvo-v-umovahvoennogo-stanu-yak-zberegty-pyrodu-ta-diyalnist-biznesu/>.
7. Кірін Р.С., Грищак С.В. Забезпечення і реалізація екологічних прав у Стратегіях депжавної політики та безпеки: виклики воєнного періоду./ *Juris Europensis Scientia*. 2023. №1. – С.65- 71. URL: http://jes.nuoua.od.ua/archive/1_2023/12.pdf.
8. Краснова М.В., Краснова Ю.А. Реалізація та захист екологічних прав громадян: теоретико-правові аспекти: наукове видання. Київ: ФОП Ямчинський О.В., 2021. 148 с.
9. Мальчик О.О. Удосконалення національного природоохоронного законодавства як об'єктивний наслідок існуючої збройної агресії/ *Продовольча та екологічна безпека у воєнний і післявоєнний часи: правові виклики для України та світу: тези доповідей учасників Міжнародної науковопрактичної онлайн/офлайн конференції* (м. Київ, 16 вересня 2022 р.). Київ: ФОП Ямчинський О.В., 2022. – 299 с.
10. Міжнародна конференція з питань відновлення України. URL:<https://uk.wikipedia.org/wiki/>
11. Підрив Каховської ГЕС: кількість загиблих та зниклих безвісті у Херсонській області зросла. URL: <https://www.volyn24.com/news/204475-pidryv-kahovskoi-ges-kilkist-znyklyh-bezvisty-u-hersonskij-oblasti-zroslo>.
12. Поліщук О. Тотальний воєнний екоцид: що Росія зробила з екологією Донбасу. URL: <https://dif.org.ua/article/totalniy-voenniy-ekotsid-shcho-rosiya-zrobila-z-ekologieyu-donbasu>.
13. Рибачек В.К. Міжнародно-правова регламентація злочину екоциду/ *Часопис цивілістики –науково-практичний журнал Національного університету «Одеська юридична академія»* (випуск № 45), Видавничий дім «Гельветика», 2022 р. – С. 82-87.
14. Сучасні проблеми правового регулювання та модернізації правової системи України (погляд учнів-правників). II Конкурс правничих творів-есе (для учнів 9-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів) (м. Івано-Франківськ, 02 квітня 2021 року) / упорядник Книш В. В. Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Навчально-науковий юридичний інститут. – Івано-Франківськ : Супрун В. П., 2021. – 420 с.

Rybachek V.K. FEATURES OF REALIZATION OF ECOLAWS IN UKRAINE DURING THE ARMED CONFLICT FROM RUSSIAN FEDERATION

Providing of human rights during the armed conflicts that become in the modern world all more cruel and more dangerous for humanity and environment comes forward as an issue of the day, that is not finally well-regulated neither in an international nor in national legislation. Ecological calls into that our state

runs from 2014 during military aggression of Russian Federation especially after full-scale encroachment on territory of Ukraine, purchased signs to ecocide and threaten to both life of people and natural complexes of considerable territories, some of that are unique both in a regional and in world scale. In the article on the basis of description of the ecocatastrophe caused by injury of Kakhovka Hydroelectric power station and her possible consequences, research of features of the legal adjusting and realization of ecolaws, comes true that consists in notification of population about the different types of ecological danger (flood of territories, contamination of water, loss of flora and fauna, pestilence of fish and others like that), made decision in relation to the improvement of situation for the separate components of environment, fixing and realization documents of all violations of ecolaw, shortchanging of the inflicted harm and others like that. It is marked that Ministry of guard of environment and natural resources in worked out and accepted as a law, Strategies of ecological politics – 2030, poorly took into account possible soldiery calls for the environment of Ukraine, did not carry out necessary and possible корегування methods and forms of protection of ecological human rights and guard of environment during the full-scale armed aggression Ministry of guard of environment and natural resources It is marked that Міндовкілля in worked out and accepted as a law, Strategies of ecological politics – 2030, poorly took into account possible soldiery calls for the environment of Ukraine, did not carry out necessary and possible methods and adjustment forms of protection of ecological human rights and guard of environment during the full-scale armed aggression. The organizationally-prescriptive methods of action remain not worked out in case of occurring of ecological emergencies (ecocatastrophes), not worked out and not well-proven to the different branches of power and to the population algorithm of action for prevention of lethal consequences. To recommend on farther to determine the preventive operating and possibilities – plans of reacting on the origin of ecological emergencies and emergency reacting in case of different types of contamination of environment in a national legislation.

Key words: ecolaws, ecolaw, realization of ecolaws, ecocide, ecocatastrophe, ecological emergency.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.9: 351.74

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.2/10>

Азаренко Т.І.

Науково-дослідний інститут публічного права

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПЕРЕВІРКИ НА ДОБРОЧЕСНІСТЬ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ НА ПРИКЛАДІ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ ТА УГОРЩИНИ

У статті досліджено правове регулювання перевірки доброчесності в Сполучених Штатах Америки та Угорщині. Окреслені основні етапи становлення даного виду перевірки, як адміністративно-правового засобу запобігання корупції, в кожній із країн. Визначені переваги запровадження перевірки на доброчесність та основні спірні правові питання, які виникають у ході застосування даного превентивного, антикорупційного заходу, які існують як в Сполучених Штатах Америки, яка має багаторічний досвід перевірки доброчесності поліцейських, так і в Угорщині, яка порівняно нещодавно запровадила перевірку доброчесності в національне законодавство. Наголошено, що кожна з країн має свої особливості перевірки, але єдину мету – запобігання корупції серед поліцейських та формування доброчесного складу поліції, яка ефективно реалізовується як в Сполучених Штатах Америки так і в Угорщині.

Звернено увагу на те, що перевірка доброчесності здійснюється і в Україні щодо окремих державних органів влади, в тому числі й щодо правоохоронних органів, натомість в Національній поліції України не запроваджена перевірка доброчесності. Запропоновано запровадити перевірку на доброчесність в Національній поліції, адже даний правоохоронний орган має широкі повноваження, значний адміністративний ресурс та право застосування примусу, що може впливати на корупційні ризики в діяльності поліції. Недоброчесність, корумпованість поліції, в свою чергу, викликає недовіру суспільства до правоохоронних органів та державних інституцій в цілому, дискримінації влади, може негативно вплинути на інвестиційний клімат України та на результати боротьби зі злочинністю в державі. Зауважено, що перевірка на доброчесності в Національній поліції повинна здійснюватися відповідно з чіткими правилами, що мають бути врегульовані на законодавчому рівні.

Ключові слова: доброчесність, перевірка на доброчесність, тест на надійність, поліція, запобігання корупції.

Постановка проблеми. Починаючи з 2014 року в Україні було здійснено ряд реформ, серед яких важливе місце займає антикорупційна реформа. Прийнятий в жовтні 2014 році пакет антикорупційного законодавства закріпив, крім іншого, інститут перевірки доброчесності, як один із механізмів запобігання корупції. З того часу дана перевірка здійснюється в судовій системі, а також щодо прокурорів, працівників Національного антикорупційного бюро України, Національного агентства запобігання корупції та Бюро економічної безпеки України. Натомість, реформована ще в 2015 році Національна поліція не здійснює

перевірку на доброчесність поліцейських, що є, на нашу думку, значною прогалиною. Адже саме поліцейські, як представники правоохоронних органів, наділені широкими повноваженнями, значним адміністративним ресурсом та правом застосування примусу, що часто є спокусою для вчинення недоброчесних, корупційних дій, що в свою чергу призводить до недовіри до правоохоронних органів і державних органів загалом.

Пошук дієвий інструмент запобігання корупції, створення доброчесної правоохоронної системи, стало актуальним для багатьох країн. В Сполучених Штатах Америки, Австралія та низки євро-

пейських країн одним з таких інструментів стала перевірка доброчесності. Досвід кожної держави є цінним для України, адже кожен з них має свої особливості, дослідивши які, можна виявити позитивні сторони та недоліки даної перевірки, що є корисним на шляху запровадження такої перевірки в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню правових аспектів перевірки доброчесності в зарубіжних країнах присвячено праці таких учених, як: Ангеленюк А.М.Ю., яка на прикладі Чехії та Румунії дослідила доброчесність у діяльності поліції [1, с. 13-22]; Рибак О.О. у своїй роботі проаналізувала перевірку на доброчесність як дієвого інструмента запобігання корупції на досвіді Румунії та Молдови [2, с. 140-145]. Дані праці є важливими для розробки правового механізму перевірки доброчесності в Україні, але для більш широкого розуміння даного питання доцільно, на нашу думку, розглянути правові аспекти перевірки доброчесності поліції в Сполучених Штатах Америки, які мають найбільший досвід використання даної перевірки та Угорщини, яка межує з Україною. Тож дане дослідження ґрунтується на аналізі законодавства Сполучених Штатів Америки та Угорщини, наукових статей, науково-методичній літературі та періодичних виданнях даних країн та України.

Мета статті полягає в аналізі нормативно-правових актів, що регулюють перевірку доброчесності в США та Угорщині; визначенні основних етапів формування перевірки; виявленні ключових переваг та недоліків перевірки в кожній з країн; окресленні можливості запровадження перевірки доброчесності в Національній поліції України.

Виклад основного матеріалу. Інститут перевірки доброчесності поліцейських не є новим для більшості країн. Даний вид перевірки активно реалізується в низці європейських країн й в Австралії та вже понад 50 років використовується в Сполучених Штатах Америки. Першими резонансними викриттями недоброчесних поліцейських, які вважаються фундаментальними для запровадження перевірки доброчесності, стали свідчення поліцейського з Нью-Йорка. Так, поліцейський Франческо Вінсент Серпіко, який наприкінці 1960-х і на початку 1970-х років був поліцейським під прикриттям, працюючи в Брукліні, Бронксі та Манхеттені, щоб викрити рекет, викрив факти корупції в поліції. У квітні 1970 року він написав матеріал на першій сторінці The New York Times про поширену корупцію в поліції Нью-Йорка,

яка заробляла мільйони доларів на рік на платіжках від торговців наркотиками, бандитів і навіть малого бізнесу [3]. Це привернуло увагу країни до проблеми, адже його повідомлення про достовірні докази широко поширеної корупції в поліції ще у 1967 році були безрезультатними. Ця історія змусила мера Нью-Йорка Джон В. Ліндсі створити, в квітні 1970 року, комісію з розслідування ймовірної корупції в поліції, яка отримала назву Комісія Кнаппа, на честь свого очільника Персі Вітмена Кнаппа, яка вперше використала тестування доброчесності в поліцейській діяльності.

Крім того, комісія надала ряд рекомендацій серед яких: створення зовнішнього агентства для розслідування звинувачень у корупції й розміщення на всіх дільницях негласних інформаторів; вимога підзвітності на всьому ланцюгу командування та встановлення вищих покарань за корупцію; надання додаткових стимулів для «відмінної роботи поліції»; необхідність командирам нести відповідальність за дії своїх підлеглих та подавати періодичні звіти про ключові аспекти, які можуть породжувати корупцію; удосконалити методи і стандарти перевірки та відбору [4]. Рекомендація використовувати «спеціальні операції», тобто використання таємних співробітників для імітації корупційних можливостей поліцейських, підозрюваних у неетичній поведінці лягло в основу перевірки доброчесності, яка була закріплена на законодавчому рівні та стала результативним механізмом запобігання корупції.

Одним із позитивних прикладів результату такої перевірки можна назвати дослідження телеканалу ABC News (США), який в 1970-х роках провів свою перевірку доброчесності поліції в Маямі, передавши через рольових гравців 31 гаманець з грошима та ідентифікаційними номерами 31 поліцейському. Більшість поліцейських виявилися доброчесними, але дев'ять офіцерів зберігали гроші, а потім були звільнені та/або притягнуті до кримінальної відповідальності. Тридцять років потому ABC News повторив тест на доброчесність у Лос-Анджелесі та Нью-Йорку. Двадцять гаманців з грошима та документами було передано офіцерам поліції Лос-Анджелеса, а ще двадцять – офіцерам поліції Нью-Йорка. Офіцери вилучили всі сорок гаманців без жодної копійки, що може свідчити позитивній динаміці застосування перевірки.

Враховуючи результативність даної перевірки, США й донині активно її використовує, шляхом імітаційних методів розслідування, який має показати, чи є поліцейські в певних змодельова-

них ситуаціях корумпованими чи схильними до вчинення інших злочинів, зловживаючи своїм становищем та статусом. Такі перевірки можуть бути цілеспрямованим (у випадку підозри поліцейського у вчиненні протиправних дій чи скарг) та випадковими або вибірковими (без наявних причин), такий вид перевірки проводять декілька головних відділень поліції, зокрема Департамент поліції Лос-Анджелеса (LAPD), Департамент поліції Нью-Йорка (NYPD) і Департамент поліції Нового Орлеана (NOPD), щоб визначити, чи поведінка їх офіцерів відповідає посадовим обов'язкам. Стів Ротлейн зазначив, що існує дві точки зору щодо випадкових перевірок доброчесності. Одні вважають такі перевірки непотрібними. Інші стверджують, що цей тип перевірки є необхідний для того, щоб гарантувати, що співробітники правоохоронних органів не зловживають своїми повноваженнями, і що вибіркове тестування співробітників є законним і необхідним заходом для підтримки доброчесності в поліцейській організації. Крім того, автор зазначає й інші суперечливі питання перевірки, однією з яких є провокація до вчинення протиправної поведінки (пастка). Застосування даного елемента перевірки є досить суперечливим та не зважаючи на багаторічний досвід використання в США і досі не вирішеним тому часто є об'єктом судових справ [5].

Отже, багаторічна практика застосування перевірки доброчесності поліцейських в Сполучених Штатах доводить свою ефективність, але й донині існують суперечливі питання щодо окремих видів та елементів перевірки.

Натомість для Угорщини перевірка доброчесності є порівняно новим інструментом запобігання корупції. Вперше проект доброчесності був запущений Державною аудиторською службою у 2009 році. Відтоді в Угорщині було досягнуто значного прогресу у створенні організаційної культури доброчесності. Так, Державна аудиторська служба (ASZ) перейняла досвід моделі управління доброчесністю, запровадженою в державному управлінні Нідерландів експертами з Аудиторської служби Нідерландів. Суть моделі полягає в тому, що органи державного управління у формі самооцінки щорічно оцінюють ризики корупції, які виникають під час їхньої діяльності, а потім перевіряють, чи створені та діючі ними засоби контролю забезпечують достатній захист від виявлених ризиків [6]. Починаючи з 2012 року результати проекту ASZ також оприлюднюються в урядових рішеннях.

В 2013 році було видано Постанову Уряду «Про систему управління доброчесністю орга-

нів державного управління та порядок прийому лобістів» 50/2013. (II.25), яка поширюється на державні адміністративні органи, які перебувають під контролем чи наглядом уряду, та їхніх службовців, за винятком правоохоронних органів і військової служби національної безпеки [7].

Перевірка доброчесності правоохоронних органів регулюється іншими нормативними актами. Так, Законом «Про внесення змін до деяких законів про правоохоронну та суміжну діяльність» CXLVII 2010 року [8] було внесено ряд змін якими запроваджено перевірку доброчесності, або тест на надійність (*megbízhatósági vizsgálatok*), як зазначено в угорському законодавстві.

З 1 січня 2011 року перевірка на надійність є частиною Закону XXXIV 1994 року «Про поліцію», згідно якому метою перевірки надійності є визначення того, чи виконує відповідна особа службові обов'язки, передбачені законом, чи посадові обов'язки, передбачені законодавством, колективним договором, трудовим договором. Дисциплінарне провадження або провадження про порушення не може бути розпочате на підставі порушень, виявлених під час перевірки надійності.

Незважаючи на нетривале застосування даного виду перевірок, Угорщина виявила правові прогалини перевірки, які були виправлені шляхом внесення змін в Закон. Так § 7/A Закону XXXIV доповнено пунктом 1a, згідно з яким з метою перевірки виконання посадових і службових обов'язків орган, який проводить перевірку на надійність, штучно створює життєві ситуації, які реально мають місце або можуть бути припущені під час виконання роботи. На місці випробування на надійність може бути розміщений об'єкт, здатний досягти мети, визначеної вище, який не завдає шкоди чи здоров'я, який за своїм характером і призначенням вписується в штучну життєву ситуацію. Отже, законодавець наголосив, що перевірка має бути безпечною.

Здійснює дану перевірку, згідно з Постановою Уряду «Про призначення органу поліції, який виконує завдання внутрішньої профілактики та розкриття злочинів, а також про встановлення детальних правил виконання його завдань, перевірку бездоганного способу життя та перевірку надійності» 293/2010. (XII. 22) [9], Служба національної оборони (NVSZ).

Згідно п. 2 § 7/A Закону XXXIV призначає перевірку надійності з обґрунтуванням її необхідності керівник органу, що виконує функції внутрішньої протидії правопорушенням та розкриття злочинів,

постановою. Про призначення та закінчення даної перевірки необхідно негайно повідомити прокурора – шляхом направлення відповідної постанови. На підставі ухвали та детального плану проведення перевірки надійності прокурор протягом двох робочих днів погоджує призначення перевірки на надійність або відмовляє у її погодженні. Пізніше було додано п. 2а згідно з яким прокурор протягом 8 робочих днів з моменту отримання постанови про завершення перевірки достовірності перевіряє її законність і повертає до органу, який її надав. У разі виявлення порушення законодавства своїм письмовим мотивованим рішенням органу, який проводить перевірку надійності, доручає прийняти нове рішення, а якщо встановлює, що перевірка надійності проведена не так, як детальний план, порушує кримінальну справу. Дане положення забезпечує додатковий контроль проведення перевірки прокурором та встановлює відповідальність органу, який здійснює перевірку, за порушення плану перевірки.

Правила за якими здійснюється перевірка доброчесності визначені Постановою Уряду 194/2022. (V/27.) «Про правила перевірки бездоганного способу життя та тесту на надійність, а також про призначення поліцейського органу, який виконує внутрішні завдання з запобігання злочинам та розкриття злочинів, а також виконання своїх обов'язків, детальні правила ідеального способу життя перевірка та тест на надійність. Про внесення змін до Постанови Уряду» 293/2010 (XII.22.) [10]. Постановою визначені елементи, які мають міститися в рішенні про розслідування; що має включати детальний план проведення розслідування. Крім того, згідно з §10 Постанови життєва ситуація, яка повинна бути створена для цілей розслідування, повинна бути такою, щоб особа, якої стосується розслідування, була зобов'язана вжити заходів і процедур. Життєва ситуація, що склалася, не може обмежувати свободу вибору особи, щодо якої проводиться розслідування, способу дій та процесуального порядку. Вибір місця та методу розслідування не може перешкоджати виконанню обов'язків і завдань особи, щодо якої проводиться розслідування. Метод розслідування не повинен передбачати приниження підслідної особи, заподіяння шкоди її честі та доброму репутації, загрозу життю чи фізичній недоторканності підслідної особи чи інших осіб. Розслідування не може загрожувати процедурі іншого органу.

Параграфом 11 Постанови визначено, що включає рішення про припинення процедури

якщо через об'єктивні обставини створення штучної життєвої ситуації, включеної до детального плану проведення розслідування, навіть не розпочалося. Також зазначено, що інформація про припинення або завершення процедури повинна бути надіслана розслідуваному учаснику органу, щодо якого проводиться розслідування, яка містить факт припинення процедури, а також дату початку та закінчення розслідування, із зазначенням року, місяця та числа. Якщо розслідування було видано проти члена групи персоналу організації, що стосується розслідування, який виконує конкретне службове завдання, ім'я якого ще не могло бути названо на момент видачі наказу, рішення про припинення процедури містить лише точну назву відповідного організаційного підрозділу та дату початку та закінчення розслідування. Інформація про припинення процедури повинна бути надіслана командирі штабу або особі, яка виконує повноваження роботодавця, зі змістом згідно з частиною (2). Інформація для членів штабної групи, яких торкнулося розслідування, має бути оголошена командиром, відповідальним за штаб, або за повноваженнями роботодавця. Постанова про припинення провадження має бути надіслана прокурору, який ухвалив постанову [10].

Також Законом та Постановою визначені й інші норми, які регулюють здійснення перевірки надійності. Досить важливими, на нашу думку є положення, які були додані до Закону XXXIV а саме, що тест на надійність може бути призначений, до одного й того ж суб'єкту, не більше трьох разів на календарний рік, крім випадків, якщо таке перевірка не розпочалася через об'єктивні обставини; тривалість перевірки щоразу становить не більше 15 днів, але одноразово може бути продовжена на ще 15 днів; інформування керівництва про проведення перевірки.

Отже, погоджуємося з генерал-лейтенант поліції Угорщини Золтаном Болчиком, що тест на надійність – це правовий інститут, пов'язаний суворими правилами. Кожен момент, кожна деталь визначається Законом про поліцію та Постановою Уряду, яка регулює діяльність NVSZ. Також він зазначив, що за перші 10 років (з 2011 по 2021 рік) прокуратура Угорщини санкціонувала 8830 перевірок надійності. Про законність впровадження свідчить той факт, що всі проведені слідчі дії були проведені законно, і для більшості обстежених підтверджено, що вони виконували свою роботу чесно. Водночас варто додати, що 127 справ закінчено повідомленням, оскільки фігурантам оголошено про підозру у вчиненні злочину [11].

Висновки. Перевірка доброчесності не є новим механізмом запобігання корупції та виявлення недоброчесних поліцейських, але незважаючи на багаторічний досвід перевірки існують питання, які потребують додаткового вивчення. Такі питання існують як Сполучених Штатах, яка є засновницею даного виду перевірки, так і в Угорщині, країні, що порівняно нещодавно застосовує перевірку доброчесності. В США досі є спірним питанням застосування провокації та випадкових перевірок. Угорщина шляхом внесення змін в закони врегулювала питання щодо термінів

та періодичності проведення перевірки, контролю її законності, безпечності. Та незважаючи на всі спірні питання, які можуть виникнути, переваги застосування перевірки є значно вищим.

Вважаємо, що перевірку доброчесності необхідно запровадити в Національній поліції України, адже доброчесність поліцейських є запорукою ефективного виконання ними правоохоронних функцій, довіри суспільства та загального зменшення корупції в країні. Такі перевірки мають здійснюватися згідно з чіткими правилами, які відповідають національним нормативно-правовим актам.

Список літератури:

1. Ангеленюк А.-М. Ю. Доброчесність у діяльності поліції зарубіжних країн: правова характеристика. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2021. Вип.4 (96). С.13-22 URL: <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/1428/1328> (дата звернення: 28.05.2023).
2. Рибак О.О. Перевірка на доброчесність як дієвий інструмент запобігання корупції. Досвід Румунії та Молдови. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції № 1. 2019 С.140-145. URL: http://apnl.dnu.in.ua/1_2019/1_2019.pdf#page=140 (дата звернення: 30.05.2023).
3. By David Burnham Graft Paid to Police Here Said to Run Into Millions The New York Times Archives April 25, 1970 URL: https://www-nytimes-com.translate.goog/1970/04/25/archives/graft-paid-to-police-here-said-to-run-into-millions-survey-links.html?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc (дата звернення: 10.06.2023).
4. Knapp, Monserrat, Sprizzo, Thomas, & Vance et al., The Knapp Commission Report on Police Corruption. 1972, Summary URL: <https://iwpchi.files.wordpress.com/2019/12/knapp-commission-report-part-1.pdf> (дата звернення: 03.06.2023).
5. Steve Rothlein. Conducting Integrity Tests on Law Enforcement Officers https://www.llrmi.com/articles/legal_update/le_integrity_tests/ (дата звернення: 20.05.2023).
6. Domokos László. Integritás, etikus vezetés és vezetői teljesítmény a közszférában Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek XIII. évf. 2016 2 4-16 URL: https://matarka.hu/koz/ISSN_1786-1594/vol_13_no_2_2016/ISSN_1785-1594_vol_13_no_2_2016_004-016.pdf (дата звернення: 18.06.2023).
7. Korm. rendelet az államigazgatási szervek integritásirányítási rendszeréről és az érdekérvényesítő fogadásának rendjéről 50/2013. (II. 25.) URL: https://net-jogtar-hu.translate.goog/jogszabaly?docid=a1300050.kor&_x_tr_sl=hu&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc (дата звернення: 18.06.2023).
8. Törvény egyes rendészeti tárgyú és az azokkal összefüggő törvények módosításáról CXLVII.2010. évi URL: <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1000147.TV> (дата звернення: 11.06.2023).
9. Korm. Rendelet 293/2010. (XII. 22.) a rendőrség belső bűnmegelőzési és bünfelderítési feladatokat ellátó szerve kijelöléséről, valamint feladatai ellátásának, a kifogástalan életvitel ellenőrzés és a megbízhatósági vizsgálat részletes szabályainak megállapításáról 2022.07.01. URL: https://njt-hu.translate.goog/jogszabaly/2010-293-20-22?_x_tr_sl=hu&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc (дата звернення: 25.06.2023).
10. Korm. Rendelet 194/2022. (V. 27.) a kifogástalan életvitel ellenőrzés és a megbízhatósági vizsgálat szabályairól, valamint a rendőrség belső bűnmegelőzési és bünfelderítési feladatokat ellátó szerve kijelöléséről, valamint feladatai ellátásának, a kifogástalan életvitel ellenőrzés és a megbízhatósági vizsgálat részletes szabályainak megállapításáról szóló 293/2010. (XII. 22.) Korm. rendelet módosításáról 2023.02.01. URL: <https://njt.hu/jogszabaly/2022-194-20-22> (дата звернення: 17.06.2023).
11. Szemán László János Törvények szabályozzák a megbízhatósági vizsgálatokat. Magyar Nemzet. 2021.05.05 URL: <https://magyarnemzet.hu/belfold/2021/05/torvenyek-szabalyozzak-a-megbizhatosagi-vizsgalatokat> (дата звернення: 08.06.2023).

Azarenko T.I. FOREIGN EXPERIENCE OF LEGAL REGULATION OF INTEGRITY CHECKS OF POLICE OFFICER ON THE EXAMPLE OF THE UNITED STATES OF AMERICA AND HUNGARY

The article examines the legal regulation of integrity checks in the United States of America and Hungary. The main stages of the formation of this type of inspection as an administrative and legal means of preventing

corruption in each of the countries are outlined. The identified advantages of the introduction of integrity checks and the main controversial legal issues that arise in the course of the application of this preventive, anti-corruption measure, which exist both in the United States of America, which has many years of experience in checking the integrity of police officers, and in Hungary, which relatively recently introduced integrity checks in national legislation. It was emphasized that each of the countries has its own verification features, but the only goal is to prevent corruption among police officers and to form a virtuous police force, which is effectively implemented both in the United States of America and in Hungary.

Attention was drawn to the fact that integrity checks are carried out in Ukraine for certain state authorities, including law enforcement agencies, but integrity checks have not been implemented in the National Police of Ukraine. It is proposed to introduce an integrity check in the National Police, because this law enforcement body has wide powers, significant administrative resources and the right to use coercion, which can affect corruption risks in the police. The dishonesty and corruption of the police, in turn, causes public distrust of law enforcement agencies and state institutions as a whole, discrimination by the authorities, and can negatively affect the investment climate of Ukraine and the results of the fight against crime in the state. It was noted that the integrity check in the National Police should be carried out in accordance with clear rules that should be regulated at the legislative level.

Key words: *integrity, integrity check, reliability test, police, corruption prevention.*

Бойко В.П.

Науково-дослідний інститут публічного права

СУТНІСТЬ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СУДОВОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ

В статті актуалізовано сутність адміністративно-правового забезпечення ефективності функціонування судової влади в Україні. Зроблено висновок, що правова держава та ефективне справедливе судочинство є невід'ємними взаємопов'язаними явищами правової демократичної держави. Доведено, що об'єктивною необхідністю заперечення усіх сфер правового порядку в Україні, забезпечення її територіальної цілісності та незалежності, розвитку економіки, залучення інвестицій, гарантування прав і свобод громадян є незалежна та ефективна система правосуддя та ефективне її забезпечення. Судді є квіткою есенцією судової влади та мають бути моральною елітою суспільства. Їх добросовісність та професійність, якісний відбір та проходження кар'єри є провідним публічним інтересом суспільства. Нульова толерантність до корупції, височайша добросовісність, належний професіоналізм, стійкість до впливу зі сторони можновладців, здійснення судочинства у відповідності до принципу верховенства права, згідно з яким справедливе рішення є наріжним чинником судової влади є сутністю нового правосуддя України. Підкреслено, що виявлення, фіксація та справедливе притягнення до юридичної відповідальності суддів, які скоїли корупційні діяння є необхідним для громадянського суспільства. Діяльність Національного антикорупційного бюро України, Спеціалізованої антикорупційної прокуратури та Вищого антикорупційного суду є позитивним чинником очищення судової гілки влади. Проте, зазіхання законодавчою та виконавчою владою, під цим приводом, стосовно зниження гарантій незалежності судової влади буде не виваженим протиправним кроком. Адже, незалежність суду та недоторканість суддів є необхідною умовою функціонування правової соціальної держави. Повага до Європейських цінностей здійснення судочинства з урахуванням практики Європейського суду з прав людини є провідним аспектом забезпечення панування принципу верховенства права при здійсненні правосуддя в Україні.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення, ефективність, справедливість, публічна адміністрація, судова влада, суддя, сутність.

Актуальність дослідження. Адміністративне право України як галузь права є унікальною за своєю сутністю, яка регулює специфічні суспільні відносини у сфері державного управління. Оскільки органи судової влади прямо пропрційно відносяться до вказаної сфери, то і регулюються вони відповідно за принципами адміністративного права.

Органи судової влади покликані на забезпечення законних прав та інтересів громадян. Ця окрема гілка влади повинна бути незалежною, некорумпованою та самостійною для того щоб це зробити.

Її ефективність це одна із ключових складових сучасної європейської правової держави, якою є Україна. Для того щоб забезпечити правосуддя в нашій країні на високому рівні, якому будуть довіряти громадяни. Необхідно найвищим чином безперервно постачати продуктивність розгляду

і вирішення різного роду судових справ на судових засіданнях.

Ефективність цієї сфери виявляється у прояві корисного результату забезпечення правосуддя. Тому для забезпечення ефективності захисту порушених прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб виникає необхідність визначення поняття та дослідження сутності адміністративно-правового забезпечення ефективності функціонування судової влади в Україні.

Огляд останніх досліджень і публікацій. До проблематики визначення сутності адміністративно-правового забезпечення ефективності судової влади звертали свою увагу такі вчені-юристи С. Бондар, А. Борко, О. Гумін, О. Дручек, Р. Ігонін, І. Ієрусалімова, О. Клименко, Я. Лазур, Н. Литвин, А. Олійник, І. Прошутя, К. Степаненко, К. Толкачев та інші. Проте, до аналізованих нами питань вони зверталися лише побічно,

досліджуючи інші більш загальні, спеціальні чи суміжні виклики.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі праць вчених-юристів виявити та описати сутнісні характеристики адміністративно-правового забезпечення ефективності судової влади України.

Виклад основних положень. Відповідно до академічного тлумачного словника української мови, сутність – це найголовніше, основне істотне в кому-, чому-небудь; суть, зміст. У філософії – головне, визначальне в предметі, що зумовлене глибинними зв'язками й тенденціями розвитку і пізнається на рівні теоретичного мислення [1].

Термін «ефективний» означає, той який приводить до потрібних результатів, наслідків, дає найбільший ефект [2].

Відповідно до цього, головним завданням цього дослідження є виявлення основного чинника забезпечення потрібного результату судової гілки влади, згідно із сучасними тенденціями розвитку нашого суспільства.

В. Татьков вважає, що реформування судової системи, в тому числі вжиття постійних заходів для належної організації їх роботи, завжди залишається актуальним та пріоритетним завданням. Ефективність правосуддя залежить не лише від визначених процесуальних форм її здійснення, професійної якості всього суддівського корпусу, але й безпосередньо від зовнішньої і внутрішньої організаційної, управлінської діяльності суду. Так, основними критеріями оцінки ефективності господарського судочинства є: доступність і незалежність суду, якість кадрового складу судової системи – професіоналізм суддів і працівників апарату суду, ефективність судового управління – управління як судовою системою так і окремим судом, довіра до суду. Однією з важливих умов доступності правосуддя є поінформованість особи про організацію і порядок діяльності судів. Правосуддя не стане доступним, якщо система судів лишатиметься для особи складною та незрозумілою щодо визначення компетентного суду для вирішення її справи. Завданням подальшого розвитку правосуддя є підняття на більш високий якісний рівень утвердження верховенства права у суспільстві та забезпечення кожній людині, а так само і кожному суб'єкту господарської діяльності права на справедливий розгляд незалежним і неупередженим судом [3].

Таким чином, чимала кількість об'єктивних чинників впливають на ефективність відправлення правосуддя в Україні.

Безперечно, першим і найважливішим питанням стратегії української судової влади є забезпечення незалежності суддів та самостійності судової системи на державному, інституційному та індивідуальному рівні, захист від будь-якого впливу. Незалежність суддів є невід'ємною складовою їхнього статусу, конституційним принципом організації та функціонування судів і професійної діяльності суддів. Незалежність суддів полягає передусім у їхній самостійності, непов'язаності при здійсненні правосуддя будь-якими обставинами та іншою, крім закону, волею. Гарантована Конституцією України незалежність суддів забезпечується в тому числі гарантованим державою особливим порядком фінансування судів і діяльності суддів, що спрямований на встановлення належних умов для здійснення незалежного правосуддя. Не зважаючи на окремі позитивні зрушення, що окреслились у питанні фінансуванні судів після проведення судової реформи, практика сьогодення вимагає подальшого посилення фінансових гарантій судової системи за відсутності яких неможливе існування саме ефективного судочинства. Тому не випадково суддівська спільнота визначила на найближчу перспективу одним із стратегічних завдань розвитку судової влади покращення стану фінансування, що передбачає забезпечення достатньої кількості необхідних ресурсів для покриття витрат щодо здійснення правосуддя, а також запровадження належного і прозорого управління та ефективного використання ресурсів [3].

Згідно із вищезазначеним незалежність, неупередженість та самостійність судової гілки влади залишаються головними чинниками для якісного та ефективного судочинства.

Крім того, можемо підвести ризику та зробити висновок, що все ж таки ключовою фігурою в судовій системі є суддя, тому саме від нього залежить ефективність функціонування судової гілки влади. Такі невід'ємні якості, як: компетентність, професіоналізм, сукупність вмінь та знань формують такі елементи як якість та ефективність судового рішення.

Крім того, суддя повинен бути добре змотивованим, щоб якісно, ефективно, незалежно та неупереджено здійснювати правосуддя. Для цього суддя повинен бути забезпечений високою заробітною платою, має бути гарантована безпека для нього та членів його родини.

Обов'язковою умовою підвищення якості судової діяльності є також спеціалізація судів та суддів, хоча не всі науковці поділяють цю точку

зору. Сенс спеціалізації полягає у забезпеченні належної якості та ефективності правосуддя, його доступності для людей [4].

Чуприна Ю. пропонує здійснювати оцінку ефективності функціонування судової влади за наступними критеріями: якість виконання обов'язків і завдань, що визначається на підставі таких показників як: а) кількість справ, які розглядалися суддею; б) кількість повернутих справ, тобто якість судового розгляду; в) оперативність розгляду справ; професійну компетентність, яка тісно пов'язана з попереднім показником, засновується на професійних знаннях, і може виходити також із якості судового розгляду; етика поведінки, яку можна встановити шляхом встановлення кількості звільнень суддів і причин цих звільнень порівняно з попереднім періодом, та кількості випадків притягнення їх до дисциплінарної відповідальності. Крім того, про якість здійснення правосуддя може свідчити і оцінка корумпованості судової влади [5].

Ми вважаємо, що вище перераховані критерії оцінки ефективності функціонування судової влади є об'єктивними та повністю відповідають сьогоденним нормам оцінки обставин надання послуг судочинства в нашій державі.

Критерієм спеціалізації є предмет спірних правовідносин і властива йому відповідна процесуальна процедура. Спеціалізація судової системи як спеціальний прояв загальнотеоретичного принципу розподілу функціональних повноважень може мати зовнішні та внутрішні прояви. Конкретні форми реалізації принципу спеціалізації індивідуальні для кожної держави, оскільки є результатом її історичного розвитку, традицій, розвинутої правової системи і соціально-економічного стану суспільства. Перед європейськими державами, які нещодавно увійшли до Ради Європи або до Європейського Союзу, також постало завдання реалізації принципу спеціалізації у побудові судової системи. Розуміючи важливість відповідності судових систем міжнародним стандартам, більшість із них виходила з того, що «зовнішня» спеціалізація є переважно результатом політичної доцільності та економічної спроможності створити і утримувати ще одну складову системи, а «внутрішня» спеціалізація є об'єктивною необхідністю, що без надмірних витрат (фінансових, організаційних, кадрових, ресурсних) здатна забезпечити реалізацію права людини на правосуддя, що здійснюється компетентним, фаховим судом [5].

Слід звернути увагу на те, що оцінювання ефективності діяльності судів під час надання судових

послуг може здійснюватися як різними суб'єктами всередині судової системи, так й особами, які звертаються до судових органів. Так, наприклад, особа, яка звертається до адміністративного суду з позовом, навряд чи може дати оцінку судовому адмініструванню, яке пропонується як критерій проектом «Система оцінки якості роботи суду: стандарти, критерії, показники та методи». Дати оцінку лідерським, професійним та управлінським якостям голови суду чи керівника апарату суду можуть лише працівники конкретного адміністративного суду. Тому система критеріїв оцінювання ефективності діяльності судів під час надання судових послуг повинна задовольняти оцінку ефективності їхньої діяльності незалежно від суб'єктів її здійснення [6].

Для адміністративно-правового забезпечення ефективності функціонування судової влади в Україні потрібна підтримка та сприяння держави і тільки в цьому випадку можна розраховувати на позитивний результат. Так, наприклад у вересні 2002 року, було створено Європейську комісію з питань ефективності правосуддя (СЕРЕЈ). На сьогодні СЕРЕЈ є унікальним органом для всіх європейських країн, що об'єднує експертів 47 держав – членів Ради Європи, що створений оцінювати ефективність функціонування судових систем, а також пропонувати практичні інструменти і заходи для надання більш кваліфікованих судових послуг. Особливий акцент робиться на порівнянні Європейських судових систем і обміну знаннями про те, як вони функціонують [7].

За цим проектом було створено «Контрольний перелік сприяння якості правосуддя та якості роботи судів» - перший інструмент, розроблений робочою групою з питань якості роботи (GT-QUAL) Європейської комісії з питань ефективності правосуддя Ради Європи у 2008 році. Цей інструмент створений для збору інформації та здійснення аналізу відповідних аспектів, пов'язаних з якістю правосуддя та роботи суду. На відміну від інших моделей моніторингу якості (системи судової досконалості, наприклад), він зосереджується на трьох рівнях – на державному рівні, рівні суду та рівні окремого судді. Головна мета цього інструменту - допомогти правовим системам у зборі належної інформації та аналізі відповідних аспектів щодо питань якості [7].

Тим самим, аналіз ефективності функціонування судової гілки влади дає можливість виявити її недоліки. Крім того, за допомогою Європейської комісії з питань ефективності правосуддя є можливість аналізувати ефективність роботи не лише

власної судової системи, а й інших Європейських країн світу. Загалом, стратегія та політика цього проекту виявляється в наступному: – удосконалення робочих та операційних процесів; – якісний підбір кадрових ресурсів та статусу суддів; – оцінка засобів правосуддя; – оцінка ефективності доступу до правосуддя та комунікація з відвідувачами та громадськістю.

Ключовими критеріями діяльності адміністративних судів під час надання судових послуг варто визнати своєчасність розгляду справи адміністративної юрисдикції та якість винесених суддею адміністративних судів рішень. Зазначені критерії в сукупності дають уявлення про те, яким має бути досконалий адміністративний суд, тобто суд, у якому повною мірою реалізовані базові правові цінності демократичного суспільства: верховенство права, незалежність суду тощо. Такі критерії та показники охоплюють практично всі суттєві аспекти діяльності суду, не обмежуючись лише показником «скасованих чи змінених рішень». За допомогою зазначених критеріїв можна проводити внутрішню оцінку ефективності діяльності адміністративних судів, зосереджуючи увагу саме на ефективності діяльності системи адміністративних судів чи конкретного адміністративного суду, спрямованої на захист прав, свобод людини та громадянина [6].

Крім того, для ефективності надання судових послуг з урахуванням проведеного аналізу міжнародної практики оцінювання діяльності органів правосуддя О. Іванченко запропонував ввести систему критеріїв оцінювання ефективності судів під час надання судових послуг в такому вигляді: якість судового рішення, доступність адміністративного суду, своєчасність розгляду справи адміністративної юрисдикції, професіоналізм суддів і працівників апарату суду, рівень громадської довіри до суду [6].

І дійсно, оцінювання якості надання правосуддя громадянами нашої держави, може покращити ситуацію щодо адміністративно-правового забезпечення ефективності функціонування судової влади держави в цілому. А запропоновані автором критерії оцінювання слід застосувати на практиці.

Отже, сутність адміністративно-правового забезпечення ефективності функціонування судової влади в Україні полягає в: якісному підборі та підготовці кадрів для відправлення судочинства. Такі невід’ємні якості, як: компетентність, професіоналізм, сукупність вмінь та знань судді формують такі елементи як якість та ефективність судового рішення; у високій мотивації та створенні умов для здійснення якісного, ефективного, незалежного та неупередженого правосуддя. Крім того, суддя повинен бути забезпечений високою заробітною платою, йому має бути гарантована безпека для нього та членів його родини; – в якій оцінці надання правосуддя громадянами нашої держави, що може виправити помилки та покращити ситуацію щодо адміністративно-правового забезпечення ефективності функціонування судової влади держави в цілому.

Висновки. Усе вище наведене дає можливість сформулювати наступні узагальнення щодо сутності адміністративно-правового забезпечення ефективності функціонування судової влади в Україні: об’єктивною необхідністю заперечення усіх сфер правового порядку в Україні, невід’ємним і головним чинником якого є незалежна та ефективна система правосуддя, є ефективне забезпечення судової влади; судді є квінтесенцією судової влади та мають бути моральною елітою підготовка суспільства якісного кадрового потенціалу судової гілки влади для відправлення правосуддя, і хоча це ще завжди відповідає дійсності [8]; нульова толерантність до корупції, височайша доброчесність, належний професіоналізм, стійкість до впливу зі сторони можновладців, здійснення судочинства у відповідності до принципу верховенства права, згідно з яким справедливе рішення є наріжним чинником судової влади є сутністю нового правосуддя України; повага до Європейських цінностей здійснення судочинства з урахуванням практики рішень Європейського суду з прав людини є провідним аспектом забезпечення панування верховенства права в судовій системі України; правова держава та ефективне справедливе судочинство є невід’ємними взаємопов’язаними явищами.

Список літератури:

1. Словник української мови: в 11 томах. Том 9. 1978. С. 860.
2. Словник української мови: в 11 томах. Том 2. 1971. С. 492.
3. Татьков В. На шляху до ефективного судочинства. 2020. URL: http://www.arbitr.gov.ua/files/pages/%D0%B4%D0%BE%D0%BF_%D1%82%D0%B0%D1%82.pdf
4. Онопенко В. Про здійснення судочинства у 2006 р. і завдання на 2007 р. *Вісник Верховного Суду України*. 2007. № 4. С. 2-3.

5. Чуприна Ю. Концептуальні засади оцінки ефективності функціонування судової влади. 2019. URL: <http://kbuaa.kharkov.ua/e-book/db/2009-2/doc/2/19.pdf>
6. Іванченко О. Система критеріїв оцінювання ефективності діяльності суддів під час надання судових послуг. 2019. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/11/48.pdf>
7. Звіт про результати оцінювання пілотних судів на основі моделі «Контрольний перелік сприяння якості правосуддя та роботи суддів» Європейської комісії з питань ефективності правосуддя (СЕРЕЈ). 2018. URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2018/06/CMI_Checklist_Report.pdf
8. Верховний Суд звільнив свого голову Князева через стося доларів. Усі деталі справи. BBC. 2023. <https://www.bbc.com/ukrainian/news-65612970>

Boiko V.P. THE ESSENCE OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT FOR THE EFFECTIVENESS OF THE FUNCTIONING OF THE JUDICIARY IN UKRAINE

The article updates the essence of administrative and legal support for the effectiveness of the functioning of the judiciary in Ukraine. It was concluded that the rule of law and effective and fair justice are inseparable and interrelated phenomena of the rule of law democratic state. It has been proven that the objective necessity of denying all spheres of the legal order in Ukraine, ensuring its territorial integrity and independence, economic development, attracting investments, guaranteeing the rights and freedoms of citizens is an independent and effective justice system and its effective provision. Judges are the essence of the judiciary and should be the moral elite of society. Their integrity and professionalism, quality selection and career progression are the leading public interest of society. Zero tolerance for corruption, the highest integrity, proper professionalism, resistance to influence from those in power, the administration of justice in accordance with the principle of the rule of law, according to which a fair decision is the cornerstone of the judicial power, are the essence of the new justice system of Ukraine. It is emphasized that identifying, recording and justly bringing to justice judges who have committed corrupt acts is necessary for civil society. The activities of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office and the High Anti-Corruption Court are a positive factor in cleaning up the judicial branch of government. However, encroachment by the legislative and executive authorities, under this pretext, in relation to the reduction of the guarantees of the independence of the judiciary will be an ill-considered illegal step. After all, the independence of the court and the inviolability of judges are a necessary condition for the functioning of the legal social state. Respect for the European values of the administration of justice, considering the practice of the European Court of Human Rights, is a leading aspect of ensuring the rule of law in the administration of justice in Ukraine.

Key words: administrative and legal support, efficiency, judge, judicial power, justice, public administration, substance.

Георгієвський Ю.В.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Бєлікова М.І.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Зелінська Я.С.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ЗАСОБИ ДОКАЗУВАННЯ АДВОКАТА В ПРОВАДЖЕННІ У СПРАВАХ ЩОДО ОСКАРЖЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ТА НОРМАТИВНИХ АКТІВ

Стаття присвячена дослідженню засобів доказування в провадженні у справах щодо оскарження індивідуальних та нормативних актів. У роботі проаналізовано засоби доказування, процесуальні права і обов'язки сторін та їх представників, пояснення сторін, третіх осіб, їх представників в адміністративному судочинстві та особливої ролі адвоката у справах щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів.

Актуальність теми зумовлена тим, що Україна стала кандидатом у члени для вступу до Європейського Союзу, що зумовило необхідність законодавчого узгодження сфери адміністративного права та судочинства та дослідження засобів доказування в провадженні у справах щодо оскарження індивідуальних та нормативних актів з урахуванням міжнародних перспектив.

Методи аналізу дослідження було обрано різні, а саме методи наукового пізнання, які носять системний та комплексний характер. Так, системно-структурний метод став у нагоді під час вивчення міжнародно-правових засобів доказування для вдосконалення адміністративного законодавства; логіко-юридичний метод – при дослідженні правосуб'єктності учасників справ з оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів; метод правового моделювання допоміг сформулювати конкретні висновки щодо шляхів вдосконалення адміністративного законодавства щодо засобів доказування адвоката у справах щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів.

Окрема увага приділена адміністративній правоздатності та дієздатності позивача та його представника у справах щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів, охарактеризовано особливості прав та обов'язків адвоката як представника.

Досліджено дефініцію доказів та доказування в адміністративному судочинстві та особливості засобів доказування адвокатом у справах з оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів.

Перспективи подальших досліджень передбачають що права й обов'язки адвоката у справах щодо оскарження індивідуальних актів можна розглянути в трьох аспектах: 1) загальні права й обов'язки, якими наділені всі учасники справи; 2) основні права й обов'язки представників в адміністративних справах; 3) професійні права й обов'язки адвокатів.

Констатувати про спеціальну правосуб'єктність адвоката в справах щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів та особливі вимоги до пояснень адвоката як представника сторони або третьої особи.

Результати дослідження можуть бути корисними для юристів, студентів та будь-яких інших осіб, які цікавляться питаннями адміністративного судочинства та захисту прав, свобод та законних інтересів громадян від порушень з боку органів публічного адміністрування.

Ключові слова: адвокат, провадження у справах, індивідуальний акт, нормативно-правовий акт, докази, засоби доказування, захист прав, учасники справи, адміністративне судочинство.

Постановка проблеми. Основне призначення Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАСУ) – є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень (ч. 1. ст. 2 КАСУ). Судове оскарження рішень, дій та бездіяльності суб'єктів владних повноважень є основоположною гарантією правопорядку в державі та може забезпечуватися участю адвоката в даному провадженні. В свою чергу, Конституція України закріпила, що соціальна функція адвокатури полягає в забезпеченні права на захист та наданні професійної правничої допомоги [1]. До осіб, які беруть участь у справі, а саме у провадженні у справах щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів належать сторони, треті особи, представники сторін і третіх осіб та ін. В рамках нашого дослідження є необхідним дослідити представника сторін та їх пояснення, які мають доказове значення, якщо у них містяться відомості про факти, що досліджуються у справі, і є одним із засобів доказування. Тому, набуває актуальності аналіз засобів доказування адвоката у справах щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зауважимо, що важливо узгоджувати національне законодавство з міжнародними нормами, зокрема з правом ЄС, щоб забезпечити належний захист прав, свобод та законних інтересів громадян від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, які приймають незаконні або не відповідні актам вищої юридичної сили постанови, укази і розпорядження, рішення та ін. У зв'язку з цим вчені звертаються до питання узгодження національних законів та норм ЄС у галузі адміністративного судочинства та права в цілому.

Звернемо увагу, що стаття 266 КАСУ присвячена особливостям проваджень щодо оскарження постанов Верховної Ради України, указів і розпоряджень Президента України, рішень Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів і Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів. Дія цієї статті поширюється на випадки оскарження не тільки індивідуальних, а й актів нормативного характеру. Наступна ст. 266-1 КАСУ визначає особливості провадження у справах щодо оскарження індивідуальних актів Національного банку України, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, Міністерства фінансів

України, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку і рішень Кабінету Міністрів України стосовно виведення банків із ринку [2].

В цьому контексті зазначимо, що на думку С. В. Ківалова, правовий акт індивідуальної дії – акт, ухвалений суб'єктом владних повноважень у межах визначеної законодавством компетенції щодо здійснення владних управлінських функцій, дія якого поширюється на вирішення конкретного питання або стосується конкретної особи (фізичної чи юридичної) [3, с. 183]. Індивідуально-правові акти визначають як правозастосовні акти, які приймаються задля вирішення певних управлінських справ, звернені до конкретних осіб-адресатів, визначають їх поведінку і породжують індивідуальні права й обов'язки, мають державно-владний, творчий характер, видаються у встановленому законом порядку уповноваженими на це державними органами і їх посадовими особами, вичерпують себе одноразовим застосуванням [4, с. 151–152].

Додамо, дослідження М. Цвіка та О. Петришина, які розглядають нормативно-правовий акт як офіційний документ, прийнятий компетентними суб'єктами правотворчості, який встановлює, змінює або скасовує норми права [5, с. 191].

Зосередимося саме на адвокаті у справах щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів, де адвокатура серед суб'єктів надання правничої допомоги посідає одне з провідних місць, є важливим і невід'ємним елементом системи практичної реалізації конституційних гарантій, і при вирішенні справ щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів в адміністративному суді надає правничу допомогу та застосовує засоби доказування. Так, під доказами В. М. Бевзенко, Є. В. Додін, Т. О. Коломоєць, А. Т. Комзюк, Н. В. Мельник, Ф. Н. Фаткуллін розуміли як урегульовану процесуальним законодавством, існуючу в певній процесуальній формі інформацію, яка дає можливість адміністративному суду, що розглядає справу, належним чином відтворити й установити всі обставини публічно-правового спору [6, с. 280; 8, с. 118] та ін.

Зауважимо, що загальні засади діяльності адвоката є предметом наукових досліджень таких науковців, як: О. І. Безпалова, А. М. Бірюкова, Ю. М. Бисаги, С. Б. Булеца, Є. О. Бусуріна, Т. Б. Вільчик, Л. О. Волошина, І. В. Головань, Н. С. Горбань, С. М. Гусаров, О. В. Джафарова, В. Р. Дюкіна, М. Ю. Єфіменко, В. В. Заборовський, С. О. Іваницький, А.Т. Комзюк, Л.Г. Лукацька, Ю. О. Меліхова, О. М. Музичук, В. В. Нікітченко,

Н. О. Обловацька, М. А. Погорецький, Ж. М. Пустовіт, І. О. Русанова, А. В. Савченко, В. В. Сокурченко, Н. О. Чудик, Є. Ф. Шкребець, О. О. Юхно, О. Г. Яновська та ін.

Питанням доказової діяльності в адміністративному процесі приділяли увагу такі вчені, як В. М. Бевзенко, Ю. П. Битяк, Л. Р. Біла-Тіунова, Є. Ф. Демський, Є. В. Додін, С. В. Ківалов, Т. О. Коломосць, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, О. В. Кузьменко, Р. С. Мельник, Ю. С. Педько, В. Г. Перепелюк, Н. Г. Саліщева, А. О. Селіванов, М. М. Тищенко, О. Б. Червякова та ін.

Метою статті є дослідження засобів доказування адвоката у справах щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів.

Для досягнення поставленої мети було сформувано та вирішено такі завдання як: – з'ясувати правову природу доказів та засобів доказування в адміністративному судочинстві; – висвітлити пояснення сторін, третіх осіб, їх представників в адміністративному судочинстві; – проаналізувати особливості засобів доказування адвоката у справах щодо оскарження індивідуальних та нормативних актів ;

Виклад основного матеріалу. Пояснення сторін, третіх осіб, їх представників в адміністративному судочинстві по суті можуть бути усними або письмовими, здійснюватися безпосередньо або через представника шляхом повідомлення суду відомих їм обставин, що мають значення для справи [7, с. 30]. В свою чергу, адвокатура України – це недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання організації і діяльності адвокатури в порядку, встановленому Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» і може здійснювати представництво сторін та третіх осіб.

Позивачами у справах щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів можуть бути як фізичні особи (громадяни України, іноземці та особи без громадянства, суб'єкти владних повноважень), так і юридичні особи (підприємства, установи, організації).

Відповідачами – як суб'єкт владних повноважень, так й інші особи, до яких звернена вимога позивача. Зокрема, у справах щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів коло осіб, які можуть звертатися до суду з позовними заявами про оскарження нормативно-правових актів, можуть: (а) особи, щодо яких застосовано нормативно-правовий акт, (б) суб'єкти

правовідносин, до яких може бути застосовано цей акт. Проте може статися й так, що на момент набрання нормативно-правовим актом чинності особа може не знати, що вона стане суб'єктом правовідносин, до яких він застосовується.

Відповідно до ч. 6 ст. 77 КАСУ, якщо особа, яка бере участь у справі, без поважних причин не надасть докази для підтвердження обставин, на які вона посилається, суд вирішує справу на основі наявних доказів. Дефініція міститься у ст. 72 КАСУ: доказами є будь-які фактичні дані, на підставі яких суд встановлює наявність (або відсутність) обставин, що обґрунтовують вимоги й заперечення осіб, які беруть участь у справі, та інших обставин, що мають значення для правильного вирішення справи.

Зокрема, Європейська Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року (ст. 6) визначає відповідні стандарти правового захисту у судовому адміністративному процесі [8]. Зокрема, кожній стороні під час розгляду справи повинні бути надані рівні можливості для представлення своєї справи, і суд має дослідити аргументи кожної з них. Тобто йдеться про реалізацію рівних можливостей доступу до правосуддя.

Так, суд розглядає адміністративні справи не інакше як за позовною заявою, поданою відповідно до КАСУ, в межах позовних вимог. Суд може вийти за межі позовних вимог, якщо це необхідно для ефективного захисту прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень у справах щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів. Кожна особа, яка звернулася за судовим захистом, розпоряджається своїми вимогами на свій розсуд, крім випадків, встановлених КАСУ. Таким правом користуються й особи, в інтересах яких подано позовну заяву, за винятком тих, які не мають адміністративної процесуальної дієздатності. Так, у сукупності адміністративна правоздатність та дієздатність утворюють загальну адміністративну процесуальну правосуб'єктність [6, с. 65-66], яку В. М. Бевзенко визначає як сукупність передбачених КАСУ прав та обов'язків, яких мають та зобов'язані дотримуватися усі без винятку особи, учасники адміністративної справи. Спеціальна правосуб'єктність особи передбачає конкретно визначений процесуальним законодавством обсяг прав та обов'язків, якими наділяється лише обмежене, чітко визначене коло учасників адміністративної справи,

а саме: 1) сторони, 2) треті особи, 3) процесуальні представники, 4) органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб; 5) інші учасники адміністративного процесу [9, с. 191]. В даному контексті набуває значення саме проблематика спеціальної правосуб'єктності процесуальних представників. Додамо, що адвокат має право: 1) звертатися з адвокатськими запитами, у тому числі щодо отримання копій документів, до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань, а також до фізичних осіб (за згодою таких фізичних осіб); 2) представляти і захищати права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб у суді, органах державної влади та органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності, громадських об'єднаннях, перед громадянами, посадовими і службовими особами, до повноважень яких належить вирішення відповідних питань в Україні та за її межами; 3) ознайомлюватися на підприємствах, в установах і організаціях з необхідними для адвокатської діяльності документами та матеріалами, крім тих, що містять інформацію з обмеженим доступом; 4) складати заяви, скарги, клопотання, інші правові документи та подавати їх у встановленому законом порядку; 5) доповідати клопотання та скарги на прийомі в посадових і службових осіб та відповідно до закону одержувати від них письмові мотивовані відповіді на ці клопотання і скарги; 6) бути присутнім під час розгляду своїх клопотань і скарг на засіданнях колегіальних органів та давати пояснення щодо суті клопотань і скарг; 7) збирати відомості про факти, що можуть бути використані як докази, в установленому законом порядку запитувати, отримувати і вилучати речі, документи, їх копії, ознайомлюватися з ними та опитувати осіб за їх згодою; 8) застосовувати технічні засоби, у тому числі для копіювання матеріалів справи, в якій адвокат здійснює захист, представництво або надає інші види правової допомоги, фіксувати процесуальні дії, в яких він бере участь, а також хід судового засідання в порядку, передбаченому законом; 9) посвідчувати копії документів у справах, які він веде, крім випадків, якщо законом встановлено інший обов'язковий спосіб посвідчення копій документів; 10) одержувати письмові висновки фахівців, експертів з питань, що потребують спеціальних знань та ін [10].

Що стосується пояснень адвоката, то воно характеризується наступним: 1) може містити повні відомості щодо фактів, які мають значення для справи (з цим пов'язана і діяльність представників); 2) може бути дані в усній і письмовій формі (у письмовій формі пояснення сторін містяться в позовній заяві та у відзиві на позовну заяву; в усній формі пояснення даються в ході судового розгляду); 3) надання пояснень – це право сторін, а не їхній обов'язок; 4) є юридично зацікавленими в результатах розгляду справи; 5) сторони повинні надати докази на підтвердження обставин, на які вони посилаються, або на спростування обставин справи, на яких наполягає інша сторона.

Звернемо увагу, що у справах про протиправність рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень обов'язок щодо доказування і обґрунтування правомірності таких діянь покладено на відповідача, якщо він заперечує проти позову; якщо особа, яка бере участь у справі, не може самостійно надати суду докази, то вона має зазначити причини цього та повідомити суд, де вони знаходяться чи можуть бути, з тим, щоб суд сприяв у реалізації цього обов'язку та витребував необхідні докази. Якщо особа, яка бере участь у справі, без поважних причин не надасть доказів на пропозицію суду для підтвердження обставин, на які вона посилається, то суд має вирішити справу на основі наявних доказів.

Що стосується обов'язків сторін, то вони є загальними для всіх учасників судового процесу (ст. 134 КАСУ). Зокрема, у ст. 134 КАСУ передбачається, що учасники адміністративного процесу, а також інші особи, присутні у залі судового засідання, зобов'язані беззаперечно виконувати розпорядження головуючого, додержуватися в судовому засіданні встановленого порядку та утримуватися від будь-яких дій, що свідчать про явну зневагу до суду або встановлених в суді правил. Стаття 21 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» закріплює професійні обов'язки адвоката: 1) дотримуватися присяги адвоката України та правил адвокатської етики; 2) на вимогу клієнта надати звіт про виконання договору про надання правової допомоги; 3) невідкладно повідомляти клієнта про виникнення конфлікту інтересів; 4) підвищувати свій професійний рівень; 5) виконувати рішення органів адвокатського самоврядування; 6) виконувати інші обов'язки, передбачені законодавством та договором про надання правової допомоги.

Можемо констатувати, що права й обов'язки адвоката у справах щодо оскарження індивіду-

альних актів можна розглянути в трьох аспектах: 1) загальні права й обов'язки, якими наділені всі учасники справи; 2) основні права й обов'язки представників в адміністративних справах; 3) професійні права й обов'язки адвокатів. Тому, констатуючи можна говорити про спеціальну правосуб'єктність адвоката в досліджуваних справах та особливі вимоги до пояснень адвоката як представника сторони або третьої особи.

Висновки. Таким чином, можна зробити наступні висновки: 1. Процесуальне законодавство виокремлює два види суб'єктів, які мають право звернутися з позовом про скасування нормативно-правового акта: а) суб'єкт, щодо якого застосовано оскаржуваний акт; б) особа, яка є суб'єктом правовідносин, до яких застосовується цей акт; в) потенційна особа, що на момент набрання нормативно-правовим актом чинності може не знати, що вона стане суб'єктом правовідносин, до яких він застосовується; 2. У справах щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів набуває значення саме реалізація спеціальної правосуб'єктності

процесуальних представників (адвокатів) та особливості щодо пояснень таких учасників справи; 3. У досліджуваних справах обов'язок щодо доказування покладено на відповідача, якщо він заперечує проти позову; 4. Якщо особа, яка бере участь у справі, не може самостійно надати суду докази, то вона має зазначити причини цього та повідомити суд, де вони знаходяться чи можуть бути, з тим, щоб суд сприяв у реалізації цього обов'язку та витребував необхідні докази; 5. Якщо особа, яка бере участь у справі, без поважних причин не надасть докази на пропозицію суду для підтвердження обставин, на які вона посилається, то суд має вирішити справу на основі наявних доказів; 6. Суд може вийти за межі позовних вимог, тобто визнати і інші індивідуальні та нормативно-правові акти незаконними або не відповідними актам юридичної сили, якщо це необхідно для ефективного захисту прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень у досліджуваних справах.

Список літератури:

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
3. Ківалов С. В. Правове регулювання оскарження рішень суб'єктів владних повноважень в адміністративних судах. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/585>
4. Державне управління : проблеми адміністративно-правової торії та практики: підручник. За заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ : Факт. 2003. 384 с.
5. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів. За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
6. Комзюк А. Т., Бевзенко В.М., Мельник Р. С. Адміністративний процес України : навч. посіб. К.: Прецедент, 2007. 531 с.
7. Колпаков В. К. Гордеев В. В. Докази та доказування в адміністративному судочинстві : монографія. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т. 2009. 128 с.
8. Європейська Конвенція про захист прав людини та основних свобод 1950 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004
9. Адміністративне право : підручник. За заг. ред. Ю. П. Битяка, В. М. Гарашука, В. В. Зуй. 2-ге вид., переробл. та допов. Х.: Право, 2012. 656 с.
10. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 27. Ст. 282.

Georgiievskiy I.V., Bielikova M.I., Zelinska Ya.O. MEANS OF EVIDENCE BY A LAWYER IN THE PROCEEDINGS IN CASES CONCERNING THE APPEAL OF INDIVIDUAL AND NORMATYVE ACTS

The article is devoted to the study of the means of proof in the proceedings in cases concerning the appeal of individual and normative acts. The work analyzes the means of proof, procedural rights and obligations of the parties and their representatives, explanations of the parties, third parties, their representatives in administrative proceedings and the special role of the lawyer in this proceeding.

The topicality of the topic is due to the fact that Ukraine has become a candidate for membership in the European Union, which necessitated the legislative harmonization of the sphere of administrative law and judicial proceedings and the study of means of proof in the proceedings in cases regarding the challenge of individual and normative acts, taking into account international perspectives.

Different methods of research analysis were chosen, namely methods of scientific knowledge, which are of a systematic and complex nature. Thus, the system-structural method came in handy during the study of international legal means of proof for the improvement of administrative legislation; logical-legal method – when investigating the legal personality of the participants in the proceedings on the appeal of individual and regulatory legal acts; the method of legal modeling helped to formulate specific conclusions regarding the ways of improving the administrative legislation regarding the means of proof of the lawyer in cases regarding the appeal of individual and regulatory legal acts.

Particular attention is paid to the administrative legal capacity and legal capacity of the plaintiffs and their representatives in this proceeding, the features of the rights and duties of the lawyer as a representative are characterized.

The definition of evidence and proof in administrative proceedings and the peculiarities of the means of proof by a lawyer in cases of challenging individual and regulatory legal acts have been studied.

Prospects for further research suggest that the rights and responsibilities of a lawyer in cases concerning the appeal of individual acts can be considered in three aspects: 1) general rights and responsibilities that all participants in the case are entitled to; 2) basic rights and duties of representatives in administrative matters; 3) professional rights and duties of lawyers.

To state about the special legal personality of the lawyer in cases concerning the appeal of individual and regulatory legal acts and the special requirements for the explanations of the lawyer as a representative of a party or a third party.

The results of the study can be useful for lawyers, students and any other person who is interested in issues of administrative proceedings and protection of rights, freedoms and legitimate interests of citizens from violations by public administration bodies.

Key words: *lawyer, case proceedings, individual act, normative act, evidence, means of proof, protection of rights, participants in the case, administrative proceedings.*

Гнедюк В.Л.

Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз
Служби безпеки України

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КІБЕРБЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У статті розглядається адміністративно-правовий статус суб'єктів забезпечення кібербезпеки в Україні. Досліджено законодавчі норми та положення, які визначають статус і повноваження різних суб'єктів, що займаються захистом кіберпростору країни. Детально описано значення правових відносин у забезпеченні кібербезпеки України та окреслено коло учасників системи кібербезпеки, які забезпечують захист прав і свобод осіб у кіберпросторі згідно зі стратегією кібербезпеки країни. В статті також зазначені функції та повноваження Департаменту кіберполіції. Також описана роль Державного центру кіберзахисту та протидії кіберзагрозам у реалізації державної політики забезпечення кібербезпеки України. Центр виконує координаційні функції, спрямовані на ефективну взаємодію органів влади, операторів та провайдерів у попередженні та усуненні наслідків кіберінцидентів, а також забезпечує збір інформації про кіберінциденти та міжнародну координацію з питань кіберзахисту. Стаття закликає до перегляду інституційного механізму формування, координації та контролю за виконанням завдань забезпечення кібербезпеки, зокрема до врахування потреб усіх суб'єктів забезпечення кібербезпеки в Україні. Для досягнення цієї мети пропонується залучення не лише інституції держави, але й бізнесу та громадського суспільства у процес формування і впровадження національної системи кібербезпеки. Стаття має важливе значення для наукового розуміння адміністративно-правового статусу суб'єктів забезпечення кібербезпеки в Україні. Вона розкриває проблеми та недоліки існуючого механізму координації та взаємодії, що потребують перегляду та удосконалення. Результати дослідження можуть бути використані як підстава для розробки та впровадження ефективної системи кібербезпеки в Україні, яка враховуватиме інтереси всіх зацікавлених суб'єктів та забезпечуватиме належний захист кіберпростору країни.

Ключові слова: кіберпростір, Стратегія кібербезпеки, Департамент кіберполіції, суб'єкт, кіберзлочинність, координація.

Постановка проблеми. Актуальність адміністративно-правового статусу суб'єктів забезпечення кібербезпеки в Україні полягає в необхідності ефективного регулювання діяльності цих суб'єктів з метою забезпечення безпеки і захисту кіберпростору країни. Кіберзагрози постійно зростають, і це створює необхідність у зміцненні заходів з кібербезпеки та встановленні правових норм, що регулюють діяльність суб'єктів цієї сфери.

Забезпечення кібербезпеки є надзвичайно важливою задачею, оскільки інформаційні системи та мережі є необхідною складовою частиною сучасного суспільства та використовуються в різних сферах діяльності, включаючи державний сектор, бізнес, освіту, охорону здоров'я та особисте використання громадян.

Проблемою є недостатня гармонізація законодавства, що регулює кібербезпеку в Україні. Існують різні нормативно-правові акти, які визна-

чають правила та вимоги щодо кібербезпеки, проте вони не завжди узгоджені та не мають єдиного підходу до визначення статусу суб'єктів забезпечення кібербезпеки. Це ускладнює роботу суб'єктів кібербезпеки, призводить до неповноцінного захисту кіберпростору та підвищує ризики кібератак.

Отже, актуалізація адміністративно-правового статусу суб'єктів забезпечення кібербезпеки в Україні має на меті вирішити цю проблему та забезпечити ефективне функціонування цієї сфери. Встановлення чіткого статусу допоможе унормувати діяльність суб'єктів, визначити їх повноваження, обов'язки та відповідальність, а також сприятиме покращенню співпраці з іншими суб'єктами правового простору, включаючи правоохоронні органи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Робота ґрунтується на аналізі законодавства

України та зарубіжних країн, науково-методичної літератури, методичних посібників, наукових статей, періодичних видань та напрацювань сучасних та попередніх вчених і дослідників, серед них: С. Х. Барегамян, Т. В. Ткач, Є. І. Цифра, Л. Ю. Веселова тощо.

З основних невирішених частин проблеми адміністративно-правового статусу суб'єктів забезпечення кібербезпеки в Україні, які потребують подальшого дослідження, можна виділити: недостатню координацію, потребу у скоординованому регулюванні, залучення бізнесу та громадського суспільства, підвищення освіти та свідомості.

Метою статті є аналіз адміністративно-правового статусу суб'єктів забезпечення кібербезпеки в Україні, визначення їх повноважень та ролі в системі кібербезпеки. Стаття також спрямована на виявлення проблем і недоліків існуючого механізму координації та взаємодії в цій сфері, а також пропонує шляхи поліпшення та розвитку національної системи кібербезпеки, залучаючи різні зацікавлені сторони, такі як державні органи, бізнес і громадське суспільство.

Виклад основного матеріалу. Правові відносини виступають як основний механізм управління суспільними відносинами за допомогою правових норм. Вони забезпечують виконання правових норм і включають в себе встановлення загальних правил поведінки, визначення суб'єктів, їх правового статусу, взаємних прав та обов'язків, а також заходів відповідальності за порушення правил. Однак, саме існування правових норм не призводить автоматично до виникнення правових відносин. Вони виникають лише в разі наявності обставин, передбачених відповідними нормами права. Тому важливим завданням при розробці моделі забезпечення кібербезпеки України є забезпечення можливості суб'єктів права стати учасниками правових відносин в сфері кібербезпеки і надання їм відповідної компетенції [9, с. 16].

Один з перших офіційних актів, який визначив систему суб'єктів забезпечення кібербезпеки, є Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року «Про Стратегію кібербезпеки України». В цьому документі було вперше використано термін «національна система кібербезпеки». Основними учасниками цієї системи є органи інформаційної безпеки, які забезпечують захист прав і свобод осіб у кіберпросторі. Згідно з главою 3 Стратегії, головними суб'єктами забезпечення кібербезпеки є Міністерство оборони

України, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Служба безпеки України, Національна поліція України, Національний банк України, розвідувальні органи, які можуть бути покладені спеціальні завдання відповідно до закону [3].

Інший перелік суб'єктів закріплено у ст. 8 Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», відповідно до якої до основних суб'єктів забезпечення кібербезпеки віднесено: Раду національної безпеки і оборони України, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство оборони України, Генеральний штаб Збройних Сил України, Службу безпеки України, Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України, розвідувальні органи, тощо [8, с. 89]. Згідно зі статтею 5 Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», суб'єктами, які безпосередньо здійснюють заходи з забезпечення кібербезпеки в рамках своєї компетенції, є наступні:

- міністерства та інші центральні органи виконавчої влади;
- місцеві державні адміністрації;
- органи місцевого самоврядування;
- правоохоронні, розвідувальні і контрольно-розвідувальні органи, суб'єкти оперативно-розшукової діяльності;
- Збройні Сили України, інші військові формування, утворені відповідно до закону;
- Національний банк України;
- підприємства, установи та організації, віднесені до об'єктів критичної інфраструктури;
- суб'єкти господарювання, громадяни України та об'єднання громадян, інші особи, які провадять діяльність та / або надають послуги, пов'язані з національними інформаційними ресурсами, інформаційними електронними послугами, здійсненням електронних правочинів, електронними комунікаціями, захистом інформації та кіберзахистом [2].

Законом України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» визначена загальна система суб'єктів забезпечення кібербезпеки. Кожен учасник правових відносин у сфері кібербезпеки має власні повноваження, які допомагають йому здійснювати свою діяльність і вживати заходів для підтримки належного стану кібербезпеки. Адміністративно-правовий статус кожного суб'єкта забезпечення кібербезпеки є індивідуальним і характеризується певними особливостями, відображеними в їх правах та обов'язках. Законодавство також встановлює мінімальний

набір повноважень, які є спільними для всіх учасників забезпечення кібербезпеки. В межах своєї компетенції суб'єкти забезпечення кібербезпеки:

- Здійснюють заходи для запобігання використанню кіберпростору воєнними, розвідувально-підривними, терористичними та іншими протиправними та злочинними цілями.

- Виявляють та реагують на кіберінциденти та кібератаки, усувають їх наслідки.

- Здійснюють обмін інформацією про реалізовані та потенційні кіберзагрози.

- Розробляють і впроваджують заходи у сфері кібербезпеки, кібероборони та кіберзахисту, включаючи запобіжні, організаційні, освітні та інші.

- Забезпечують проведення аудиту інформаційної безпеки, в тому числі на об'єктах, що перебувають у їхній управлінні або підпорядковані їм об'єкти.

- Здійснюють інші заходи щодо розвитку та забезпечення безпеки кіберпростору [8, с. 90–91].

Після аналізу переліку суб'єктів, зазначених у Законі, можна зробити висновок про дублювання деяких суб'єктів. Наприклад, Національна поліція України входить як правоохоронний орган як до числа суб'єктів, зазначених у статті 5, так і визначена як основний суб'єкт у статті 8. Також незрозумілим є включення Національного банку України і Збройних сил України як суб'єктів забезпечення кібербезпеки одночасно до статей 5 і 8 Закону.

Крім того, логіка статті 8 законодавчого акта передбачає наявність додаткових суб'єктів, окрім основних, але перелік таких додаткових суб'єктів не визначений законодавцем. Ці прогалини у законодавстві заважають створенню цілісної та ефективною організаційної структури системи суб'єктів забезпечення кібербезпеки в кібернетичній сфері.

Слід зазначити, що в Стратегії кібербезпеки України, яка є підзаконним нормативно-правовим актом, перелік органів у сфері забезпечення кібербезпеки сформульований більш виважено та логічно, порівняно з Законом [9, с. 17].

У Стратегії забезпечення кібербезпеки України та Законі про основні засади забезпечення кібербезпеки України закріплені специфічні повноваження основних суб'єктів національної системи кібербезпеки. Ці основні суб'єкти включають Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України, Національну поліцію України, Службу безпеки України, Міністерство оборони України та Генеральний штаб Збройних сил України, розвідувальні органи та Національний банк України.

Закон про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України визначає загальні напрями діяльності та повноваження цієї служби у сфері забезпечення кібербезпеки України. Проте безпосередня реалізація державної політики в цій галузі покладена на спеціальний орган, що діє в складі Служби спецзв'язку – Державний центр кіберзахисту та протидії кіберзагрозам (Центр). Функції Центру передбачають переважно координаційну спрямованість і полягають у забезпеченні ефективної взаємодії органів державної влади з питань запобігання та усунення наслідків кіберінцидентів, координації діяльності операторів та провайдерів щодо збору інформації про кіберінциденти та міжнародної координації з питань кіберзахисту [13].

З урахуванням останніх тенденцій у сфері адміністративно-правового та організаційного забезпечення кібербезпеки як на міжнародному рівні, так і на внутрішньому рівні країн, у тому числі провідних держав світу, та з урахуванням змін в кібернетичній політиці національної безпеки, спостерігається активний процес модернізації секторів безпеки. Цей процес є необхідним для відповіді на сучасні виклики та загрози у кіберпросторі, зокрема враховуючи зростаючий потенціал використання кіберпростору у злочинних цілях [10, с. 144].

На сьогоднішній день провідні держави світу та суспільство загалом все більше покладаються на безперешкодне функціонування кіберпростору і визнають його значення. В цьому контексті відбувається модернізація кібербезпеки паралельно з активним реформуванням управлінських структур та впорядкуванням нормативного поля. Метою цих заходів є забезпечення цілісності державної політики в сфері кібербезпеки. Також важливими елементами є роз'яснювальна робота серед населення щодо кіберзагроз, збільшення чисельності підрозділів, зайнятих у системі кіберзахисту, розроблення кіберзброї та проведення пробних військово-розвідувальних акцій у кіберпросторі, а також посилення контролю за національним інформаційним простором, включаючи методи доступу і контент [4, с. 23].

Органи Національної поліції України відповідно до Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» є важливими складовими елементами національної системи кібербезпеки. Україна активно формує цю систему відповідно до світових тенденцій в галузі кіберзахисту. Реалізація функціонування системи кібербезпеки є критичним фактором, оскільки

вона гарантує захист життєво важливих інтересів людей, громадян, суспільства та держави в кіберпросторі. За словами М. М. Присяжнюка і Є. І. Цифри, Україна потребує адекватної системи безпеки в умовах, коли національна безпека все частіше стикається з новими викликами, що відрізняються від традиційних загроз. Активна діяльність провідних держав у кіберпросторі, зміни в підходах до внутрішньої інформаційної політики, формування потужних транснаціональних злочинних груп, спеціалізованих у кіберзлочинах, ставлять перед Україною завдання визначення короткотермінових і довготермінових пріоритетів трансформації вітчизняного сектора безпеки [11, с. 65].

Основні органи національної поліції України, які займаються кібербезпекою, включають:

– Департамент кіберполіції: Це спеціалізована підрозділена національної поліції, яка спеціалізується на виявленні, розслідуванні та протидії кіберзлочинності. Вона має експертні знання та ресурси для виявлення кіберзагроз та розслідування кіберпреступності.

– Відділи кіберполіції на регіональному рівні: Окрім центрального Департаменту кіберполіції, на регіональному рівні також функціонують відділи кіберполіції, які виявляють та розслідують кіберзлочини на території конкретних регіонів України [1].

За визначенням В. В. Берези, Департамент кіберполіції Національної поліції України виконує комплекс функцій, визначених на нормативно-правовому рівні. Щоб виконати ці функції, Департамент кіберполіції повинен мати відповідні повноваження. В. В. Береза розкриває сутність повноважень Департаменту кіберполіції як суб'єкта протидії кіберзлочинам, враховуючи поняття «право» і «обов'язок». Право в цьому контексті означає закріплену на нормативно-правовому рівні поведінку, яку Департамент кіберполіції використовує для боротьби з кіберзлочинністю. Обов'язок, згідно з пропозицією науковця, означає встановлену на нормативно-правовому рівні необхідну поведінку, яку Департамент кіберполіції повинен дотримуватися в процесі боротьби з кіберзлочинністю [5, с. 32].

Після проведення аналізу Закону України «Про Національну поліцію» та Наказу Національної поліції України «Про Положення про Департамент кіберполіції Національної поліції України», можна виділити наступні функції Департаменту:

– Адміністративна: департамент кіберполіції організовує та контролює діяльність підпорядко-

ваних підрозділів у сфері протидії кіберзлочинності з виконання вимог законодавства України.

– Оперативно-розшукова: департамент здійснює оперативно-розшукові заходи для викриття причин і умов, що призводять до кіберзлочинів. Він організовує виконання доручень слідчого та прокурора щодо проведення слідчих та розшукових дій у кримінальних провадженнях.

– Нормотворча: департамент вносить пропозиції щодо вдосконалення законодавства у сфері протидії кіберзлочинності та бере участь у розробленні та опрацюванні проектів законодавчих та інших нормативно-правових актів у цій галузі.

– Кадрова: департамент сприяє правильному підбору, розстановці, навчанню та вихованню кадрів у своїй структурі та підпорядкованих підрозділах.

– Інформаційного забезпечення: департамент забезпечує формування та наповнення інформаційних масивів даних та автоматизованих інформаційних систем.

– Превентивна та профілактична: департамент визначає, розробляє та забезпечує реалізацію організаційних та практичних заходів з метою запобігання та протидії кримінальним правопорушенням у сфері кіберзлочинності. Він також проводить роз'яснювальну роботу серед населення з питань дотримання законодавства України у сфері використання новітніх технологій, захисту та протидії кіберзагрозам у повсякденному житті [6, с. 86].

На сьогоднішній день, однією з основних проблем забезпечення кібербезпеки в Україні є відсутність належної координації між відповідними відомствами. Це призводить до неузгодженості дій у створенні окремих елементів системи кібербезпеки та відсутності загальнонаціонального координаційного центру, який би узгоджував і координував діяльність правоохоронних органів, силових структур і відомств щодо протидії реальним загрозам інформаційного та кіберпростору України. Такий центр міг би також керувати проведенням комплексних навчань з кібербезпеки, подібних до навчань Cyber Storm, які проводяться в США, або Cyber Europe, які проводяться в ЄС.

Отже, для забезпечення належної координації дій всіх зацікавлених суб'єктів важливо реалізувати інструменти забезпечення та організації кібербезпеки. Також потрібно удосконалити інституціональний механізм формування, координації та контролю за виконанням завдань щодо розбудови кібернетичного суспільства. В цьому контексті важливим є розвиток механізмів парт-

нерства між державою, бізнесом та громадянами у сфері кібербезпеки. Ці механізми можуть включати обмін інформацією між державними ситуаційними центрами та центрами реагування на кіберзагрози з представниками бізнесу та громадського суспільства, поліпшення взаємодії між провайдером інтернет-послуг та користувачами для інформування про кібервтручання.

Для досягнення цих цілей важливо створити центр взаємодії та координації, що об'єднуватиме всіх зацікавлених суб'єктів. Цей центр відіграватиме роль основного органу для узгодження і співпраці між різними структурами, залученими до кібербезпеки. Він буде відповідальний за забезпечення ефективної комунікації, обміну інформацією та координацію заходів з протидії кіберзагрозам. Такий центр стане центральним пунктом для спільного планування, організації навчання, обміну кращими практиками та розробки стратегій у сфері кібербезпеки [7, с. 20–21].

Враховуючи наведене, потрібно критично оцінити поняття національної системи кібербезпеки згідно з законодавством та переглянути обмеження, що стосуються основних суб'єктів забезпечення кібербезпеки та суб'єкта координації, які виключно належать державним інституціям. Важливо врахувати потреби всіх суб'єктів забезпечення кібербезпеки в Україні, згідно зі статтею 5 Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України».

Сучасна організація структури системи кібербезпеки стикається з проблемою неефективності координації та взаємодії не лише між основними суб'єктами забезпечення кібербезпеки національної системи, але й всередині самої системи. Тому необхідно переглянути підхід до координації та забезпечення взаємодії між усіма суб'єктами, які здійснюють відносини в кіберпросторі.

Оновлений підхід повинен забезпечувати ефективну координацію та взаємодію між державними органами, бізнесом, громадянами та іншими суб'єктами, які мають відношення до кібербезпеки. Важливо створити механізми для обміну інформацією, спільного планування, навчання та розробки стратегій. Такий оновлений підхід сприятиме підвищенню ефективності сис-

теми кібербезпеки та забезпечить кращий захист інформаційного простору країни [12, с. 5].

Висновки і перспективи подальших досліджень. В адміністративно-правовому вимірі суб'єкти забезпечення кібербезпеки в Україні мають специфічний статус і регулюються законодавством, спрямованим на забезпечення безпеки та захисту інформації в кіберпросторі. Україна приділяє значну увагу кібербезпеці та впровадженню заходів для запобігання та протидії кіберзлочинності. Суб'єктами забезпечення кібербезпеки в Україні можуть бути державні органи, спеціалізовані служби, науково-дослідні установи, компанії, які надають послуги з кібербезпеки, та інші організації, що займаються захистом інформації та кіберпростору.

Органи державної влади в Україні приділяють значну увагу питанням кібербезпеки і розробляють стратегічні та тактичні плани для забезпечення цілісності та безпеки кіберпростору. Вони співпрацюють з іншими країнами та міжнародними організаціями з метою обміну інформацією та спільної протидії кіберзагрозам. Забезпечення кібербезпеки в Україні є важливим питанням національної безпеки і розвитку країни. Зростання кількості кіберзагроз та кібератак вимагає постійного удосконалення та модернізації заходів забезпечення кібербезпеки.

Суб'єкти забезпечення кібербезпеки несуть велику відповідальність за захист критичних інформаційних систем та мереж в Україні. Вони залучаються до розробки та впровадження стратегічних планів, створення технічних засобів захисту, проведення аудиту безпеки, навчання персоналу та проведення регулярних вправ та тренувань. Загалом, адміністративно-правовий статус суб'єктів забезпечення кібербезпеки України підтримує їх роль у захисті країни від кіберзагроз та виконанні завдань щодо забезпечення кібербезпеки.

Перспективи подальших досліджень в галузі кібербезпеки в Україні є широкими і важливими для забезпечення стійкості та безпеки кіберпростору. Деякі з можливих напрямків досліджень включають: аналіз та прогнозування кіберзагроз; розвиток захисту критичних інфраструктур кібербезпеки в хмарних та мобільних середовищах.

Список літератури:

1. Про затвердження Положення про Департамент кіберполіції Національної поліції України: наказ Національної поліції України від 10.11.2015, № 85: веб-сайт. URL: http://old.npu.gov.ua/mvs/-control/main/uk/publish/printable_article/1816252 (дата звернення: 29.05.2023).
2. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05.10.2017, № 2470-IX: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення: 27.05.2023).

3. Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27.01.2016. «Про Стратегію кібербезпеки України» Указ Президента України від 15.03.2016, № 96 / 2016: веб-сайт. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96/2016#Text> (дата звернення: 29.05.2023).
4. Барегамян С. Х. Система забезпечення безпеки кіберпростору в Україні. *Кібербезпека та системи захисту інформації: виклики сьогодення*: зб. матеріалів круглого столу. Маріупольський державний університет; Кафедра математичних методів та системного аналізу. Маріуполь, 2017. С. 23–26.
5. Береза В. В. Поняття та класифікація повноважень Департаменту кіберполіції Національної поліції України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2018. № 3 (82). С. 30–39.
6. Білобров Т. В. Адміністративно-правовий статус Департаменту кіберполіції Національної поліції України: дисертація... канд. юрид. наук, спец.: 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2020. 209 с.
7. Бурячок В. Л. Інформаційна та кібербезпека: соціотехнічний аспект: підручник / за заг. ред. В. Б. Толубка. Київ: ДУТ, 2015. 288 с.
8. Бухарєв В. В. Адміністративно-правові засади забезпечення кібербезпеки України: дисертація... канд. юрид. наук, спец.: 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Суми: Ун-т сучасних знань, 2018. 221 с.
9. Веселова Л. Ю. Компетенція суб'єктів адміністративно – правового забезпечення національної безпеки України в кібернетичній сфері. *Право і суспільство*. 2019. № 5 (2). С. 14–20.
10. Демедюк С. В. Окремі питання адміністративно-правового та організаційного забезпечення кібербезпеки. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 2. С. 144–147.
11. Присяжнюк М. М., Цифра Є. І. Особливості забезпечення кібербезпеки. *Реєстрація, зберігання і обробка даних*. 2017. Т. 19. № 2. С. 61–68
12. Ткач Т. В. Органи Національної поліції України в національній системі кібербезпеки. *Юридичний бюлетень*. Вип. 11. Ч. 2. 2019. С. 111–118.
13. У Держспецв'язку створено Державний центр кіберзахисту та протидії кіберзагрозам: веб-сайт. URL: <http://www.dsszzi.gov.ua/> (дата звернення: 28.05.2023).

Gnediuk V.L. ADMINISTRATIVE-LEGAL STATUS OF CYBERSECURITY SUBJECTS IN UKRAINE

The article examines the administrative and legal status of subjects involved in ensuring cybersecurity in Ukraine. It explores the legislative norms and provisions that define the status and powers of different entities engaged in protecting the country's cyberspace. The article provides a detailed description of the significance of legal relations in ensuring Ukraine's cybersecurity and outlines the participants in the cybersecurity system who safeguard the rights and freedoms of individuals in cyberspace in accordance with the country's cybersecurity strategy. It also highlights the functions and powers of the Cyber Police Department. Additionally, it describes the role of the State Center for Cyber Protection and Countering Cyber Threats in implementing the state's cybersecurity policy. The Center performs coordination functions aimed at facilitating effective interaction among government bodies, operators, and providers in preventing and mitigating the consequences of cyber incidents. It also ensures the collection of information on cyber incidents and international coordination in cybersecurity matters. The article calls for a review of the institutional mechanism for the formation, coordination, and control of cybersecurity tasks, particularly taking into account the needs of all entities involved in ensuring cybersecurity in Ukraine. To achieve this goal, the involvement of not only state institutions but also businesses and civil society is proposed in the process of establishing and implementing a national cybersecurity system. The article holds significant value in advancing scholarly understanding of the administrative and legal status of entities involved in ensuring cybersecurity in Ukraine. It reveals the problems and deficiencies in the existing coordination and interaction mechanism that require revision and improvement. The research findings can serve as a basis for the development and implementation of an effective cybersecurity system in Ukraine that considers the interests of all stakeholders and ensures proper protection of the country's cyberspace.

Key words: cyberspace, Cybersecurity Strategy, Cyber Police Department, subject, cybercrime, coordination.

Денисенко К.В.

Академія Державної пенітенціарної служби

Шамрук Н.Б.

Академія Державної пенітенціарної служби

Борко І.С.

Академія Державної пенітенціарної служби

РОЛЬ МІНІСТЕРСТВА ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНИ У ЦИФРОВІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО- ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню ролі Міністерства цифрової трансформації України у цифровізації діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України та розробці етапів налагодження співробітництва між вказаними інституціями. Акцентовано увагу на опосередкованій ролі Міністерства цифрової трансформації України в цифровізації вітчизняної пенітенціарної системи, що обмежується зверненнями державного підприємства «Національні інформаційні системи» щодо модернізації Єдиного реєстру засуджених та осіб, узятих під варту. Поряд із цим зазначається, що відповідно до Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2021 р. № 365-р «Деякі питання цифрової трансформації», Міністерство цифрової трансформації України не залучене до удосконалення роботи Єдиного реєстру засуджених та осіб, узятих під варту, що, видається незрозумілим з огляду на функціональну спрямованість цього міністерства.

Підкреслюється, що національна кримінально-виконавча система характеризується наявністю стереотипів про свою жорстокість та відсутність людиноцентризму, незважаючи на постійне проведення реформ. У зв'язку із цим, саме Державна кримінально-виконавча служба України потребує застосування у свою практику засад Е-урядування з метою формування відкритості та прозорості своєї діяльності. Провідну роль у процесі впровадження Е-урядування в діяльність пенітенціарної системи України може мати Міністерство цифрової трансформації України як орган, що має позитивний досвід створення цифрових проєктів та є центральним у формуванні та реалізації державної політики у сфері цифровізації.

З огляду на зазначене авторами дослідження наголошено на доцільності створення нового структурного елементу Е-урядування як Е-в'язниця і рамках його розробки пропонується налагодити співпрацю Міністерства юстиції України із Міністерством цифрової трансформації України за запропонованими етапами в яких відповідальним за підготовку проєкту нормативно-правового акту, який би регулював порядок використання системи Е-в'язниця було б Міністерством юстиції України, а за розробку електронної системи Е-в'язниця – Міністерство цифрової трансформації України.

Ключові слова: *діджиталізація, кримінально-виконавча система, пенітенціарна система, Е-урядування, Е-в'язниця, засуджені, ув'язнені.*

Постановка проблеми. Протягом останніх років пенітенціарна політика нашої держави неодноразово зазнавала реформування, яке було спрямоване на гуманізацію кримінального покарання і приведення його норм відповідно до міжнародних стандартів. Поліпшення умов тримання засуджених та ув'язнених, розширення їхніх прав, активне впровадження пробачійних програм, введення в обіг Єдиного реєстру засуджених та осіб,

узятих під варту – все це є першими кроками на шляху до створення кримінально-виконавчої системи європейського зразка.

Із метою ефективного виконання рекомендацій Ради Європи у сфері виконання кримінальних покарань, 16 грудня 2022 року була прийнята Стратегія реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року (далі – Стратегія), однією зі стратегічних цілей якої визначено розширення

можливостей цифровізації пенітенціарної системи [1]. Одним із способів виконання вище зазначеної цілі в діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВС України) може стати її співпраця з Міністерство цифрової трансформації України (далі – Мінцифри) як з центральним органом виконавчої влади, що формує та реалізовує державну політику у сфері цифровізації. В майбутньому це допоможе оптимізувати роботу органів та установ виконання кримінальних покарань та надасть більше перспектив для контролю за їхньою діяльністю, в тому числі в частині протидії корупції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання щодо ролі Мінцифри у цифровізації діяльності ДКВС України є не дослідженим на сучасному етапі державотворення. Дана стаття є першою науковою розвідкою на дану проблематику у вітчизняній правовій літературі.

Метою статті є дослідження ролі Мінцифри у розширенні можливостей цифровізації пенітенціарної системи України, а також розробка етапів налагодження співробітництва між ДКВС України та Мінцифри.

Виклад основного матеріалу. Найпершим кроком до цифровізації діяльності ДКВС України стало запровадження у 2018 році Єдиного реєстру засуджених та осіб, узятих під варту (далі – Реєстр). Реєстр – інформаційна система, що містить відомості про засуджених, осіб, узятих під варту, та складається з чотирьох модулів: інформаційно-аналітичний модуль обліку засуджених та осіб, узятих під варту; модуль електронних сервісів управління справами суб'єктів пробації; модуль електронних сервісів медичного забезпечення засуджених та осіб, узятих під варту; Єдиний реєстр осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи [2].

Цікавим видається те, що адміністратором Реєстру виступило державне підприємство «Національні інформаційні системи», яке є структурним підрозділом Міністерства юстиції України, а реалізація Реєстру була здійснена за допомогою підтримки таких проєктів, як EU Project «Pravo-Justice» та EDGE, які не були пов'язані із тоді діючим органом – Державним агентством з питань електронного урядування.

У 2019 році урядом України, замість вказаного вище агентства, було створено нову інституцію – Мінцифри, яка є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики:

у сферах цифровізації, цифрового розвитку, цифрової економіки, цифрових інновацій та технологій, електронного урядування та електронної демократії, розвитку інформаційного суспільства, інформатизації; у сфері впровадження електронного документообігу; у сфері розвитку цифрових навичок та цифрових прав громадян; у сферах відкритих даних, публічних електронних реєстрів тощо [3]. В 2023 році Мінцифри себе зарекомендувало як осередок успішної політики з цифровізації державного та суспільного життя: розробка мобільного застосунку «Дія», постійне розширення адміністративних послуг онлайн, а з початком повномасштабного вторгнення російської федерації, саме міністр цифрової трансформації Михайло Федоров ініціював створення першої у світі IT-армії. Все це є невичерпним переліком позитивних здобутків Мінцифри та є вагомими причинами чому саме зазначена вище інституція може відіграти провідну роль у розширенні можливостей цифровізації діяльності вітчизняної кримінально-виконавчої системи.

На сайті ДКВС України зазначено, що протягом 2023-го року планується модернізація Єдиного реєстру засуджених та осіб, узятих під варту, в тому числі розширення його аналітичного функціоналу. Планується впровадження та забезпечення функціонування системи збору даних для комплексної оцінки виправних колоній, слідчих ізоляторів, установ виконання покарань, закладів охорони здоров'я та державних підприємств ДКВС України. Також планується впровадження електронних систем бухгалтерського, кадрового та статистичного обліку (МІА), електронного документообігу в органах та установах пенітенціарної системи [4]. Окрім цього, подяка за підтримку стратегічної цілі щодо розширення можливостей цифровізації пенітенціарної системи висловлюється вже відомому проєкту EU Project Pravo-Justice, який фінансується за рахунок коштів Європейського Союзу та спрямований на реалізацію принципу верховенства права в Україні.

Таким чином, виникає питання: якою є роль центрального органу виконавчої влади, що формує та реалізовує державну політику у сфері цифровізації, в діяльності ДКВС України? Відмітимо, що в протоколі № 3 із засідання комісії з питань розподілу коштів для забезпечення протидії інформаційним загрозам з боку держави-агресора, кіберзахисту, відновлення та розвитку цифрової інфраструктури держави, де одним із членів комісії, зазначено, що відповідно до механізмів державного управління сферою інформати-

зації Мінцифри, як Генеральний замовник Національної програми інформатизації отримало від державного підприємства «Національні інформаційні системи» для організації та проведення експертизи послуги з модернізації (доопрацювання) програмного забезпечення групи підсистем «Єдиний реєстр засуджених та осіб, узятих під варту», загальна кошторисна вартість 7032,00 тис. грн [5]. А відтак, Мінцифри надає послуги з модернізації електронних підсистем ДКВС України.

У Розпорядженні Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2021 року № 365-р «Деякі питання цифрової трансформації» вказано, що відповідальними органами за виконання автоматизації ведення справ засуджених та осіб, узятих під варту, автоматизації оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення (підсистема КАСАНДРА), модернізації Єдиного реєстру засуджених та осіб, узятих під варту є Міністерство юстиції України, державна установа «Центр пробації» (за згодою), державна установа «Центр охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України» (за згодою), державне підприємство «Національні інформаційні системи» (за згодою) [6]. Отже, Мінцифри не залучене до удосконалення роботи Реєстру, що, на наш погляд, видається незрозумілим з огляду на функціональну спрямованість цього міністерства.

Згадані вище нормативно-правові акти дають нам можливість зробити висновок, що Мінцифри досить опосередковано бере участь в оцифруванні діяльності ДКВС України. На нашу думку, для розширення можливостей уже наявних напрацювань, а також створення ефективної цифрової пенітенціарної системи, необхідним є залучення органу, що, по-перше, є провідним у реалізації державної політики у сфері цифровізації в Україні, а, по-друге, вже має успішні цифрові проєкти на своєму рахунку.

На сучасному етапі державотворення ДКВС України перебуває в стадії реформування і також потребує «ведення діалогу» із громадянами та реалізації принципів прозорості та відкритості [6, с. 26]. Тривалий час політика виконання кримінальних покарань базувалась на жорстокому поводженні із в'язнями та засудженими, була закритою для суспільства, що породжувало багато міфів про співробітників і систему виконання покарань взагалі, а також створювало умови для розвитку корупції, зловживань, нелюдського поводження із в'язнями та засудженими та порушення їхніх прав [7, с. 215].

Кримінально-виконавча система і досі має славу жорстокої, антигуманної інституції. Це

чітко можна побачити в щорічних звітах Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, оскільки монітори національного превентивного механізму постійно констатують факти недотримання прав людини щодо засуджених та ув'язнених з боку співробітників ДКВС України. На наш погляд, вище вказане пояснюється низькою вмотивованістю персоналу ДКВС України, а також відсутністю об'єктивного контролю за усуненням недоліків, на яких наголошують монітори національного превентивного механізму. Одним із способів удосконалення окресленої вище проблеми може стати наявність електронної платформи із використанням штучного інтелекту, де монітори національного превентивного механізму мали б можливість фіксувати свої рекомендації щодо дотримання прав людини в місцях несвободи і, відповідно, штучний інтелект міг прослідкувати за станом їх виконання, до прикладу, за допомогою фотофіксації.

У Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року визначено, що завданнями з реалізації стратегічної цілі номер 8 «Розширення можливостей цифровізації пенітенціарної служби» є: модернізація Єдиного реєстру засуджених та осіб, взятих під варту, у тому числі розширення його аналітичного функціонала; впровадження електронного моніторингу на пробації; створення та впровадження автоматизованої системи обліку матеріальних ресурсів; впровадження та забезпечення функціонування системи збору даних для цілей комплексної оцінки виправних колоній, слідчих ізоляторів, установ виконання покарань, закладів охорони здоров'я та державних підприємств Державної кримінально-виконавчої служби; впровадження електронних послуг у медичній сфері; впровадження електронних систем бухгалтерського, кадрового та статистичного обліку (МІА); впровадження електронного документообігу в органах та установах пенітенціарної системи [1].

Всі ці завдання, зазначені в Стратегії, є актуальними для ДКВС України, але не менш важливим для виконання цілі щодо розширення можливостей цифровізації пенітенціарної системи є впровадження концепції електронного урядування в органах та установах ДКВС України. Можливо законодавець це і мав на увазі, судячи із зазначеного вище, але фактично та юридично це не вказано окремим завданням чи ціллю.

Концепція електронного урядування в Україні була схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20.09.2017 р. № 649-р у якому

зазначено, що з огляду на міжнародний досвід розвиток електронного урядування є одним з основних факторів забезпечення успішності реформування та підвищення конкурентоспроможності країни. Реформа будь-якої галузі в сучасних умовах спрямована на широке використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій для досягнення необхідного рівня ефективності та результативності. Адже саме інструменти е-урядування здатні забезпечити значне покращення якості обслуговування фізичних і юридичних осіб та підвищення відкритості, прозорості та ефективності діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування [8].

На момент схвалення цього Розпорядження, в Україні діяло Державне агентство з питань електронного урядування, повноваження якого були спрямовані на впровадження Е-урядування в Україні. В 2019 році його було перетворено на Мінцифри, яке фактично забрало на себе функцію свого попередника.

Відтак ми пропонуємо об'єднати усі запропоновані в Стратегії завдання відповідно до Концепції електронного урядування України і створити нову його складову – Е-в'язницю. Такий підхід вже існує в Сінгапурі, де можна подати звернення, замовити бесіду або побачення на сайті Singapore prison service.

Е-в'язниці комп'ютеризують та інтегрують усі дії, пов'язані з в'язницею та управлінням ув'язненими у в'язниці. Цей пакет програм надає важливу інформацію про ув'язнених, які перебувають у в'язницях, у режимі реального часу для працівників пенітенціарних установ та інших суб'єктів, залучених до системи кримінального правосуддя. Це також полегшує онлайн-запит на відвідування та розгляд скарг [9].

Для того, щоб об'єднати всю цифрову пенітенціарну систему в єдину, видається необхідним наявність потужного потенціалу та досвіду створення такої платформи. Саме Мінцифри має необхідні ресурси для реалізації вище зазначеного. Так, підтвердженням цієї тези є позитивні практики щодо впровадження цифрових, проєктів, яких станом на 2023 рік налічується 94 проєкти (<https://plan2.diia.gov.ua/projects>). І з кожним днем кількість онлайн-послуг за вказаними проєктами зростає. Зазначене нами вище доводить, що успішна цифровізація в Україні, а особливо в ДКВС України, можлива за участі центрального органу виконавчої влади, що формує та реалізовує державну політику у сфері цифровізації. Використання потужностей різноманітних гран-

тових, благодійних проєктів має місце бути, але обов'язковим та дієвим є сприяння органів державної влади. Тим паче, що в Міністерстві юстиції України вже наявні проєкти, які були реалізовані за допомогою Мінцифри.

Однак, потрібно наголосити, що такий структурний елемент Е-урядування як Е-в'язниця не є нагальним для суспільства чи органів публічного адміністрування. Але його створення допоможе забезпечити безперешкодну комунікацію не лише із громадськістю, а й між самими органами та установами ДКВС України, органами внутрішніх справ і допоможе наблизити Україну до міжнародних стандартів. Це є необхідним не лише для виконання цілей Стратегії, але і для боротьби із корупцією, подолання стереотипів про пенітенціарну систему України, яку часто порівнюють із радянською та наближення вступу України до Європейського Союзу. Можна легко «втратити» чи «зіпсувати» папірець, але внести некоректні цифри, факти чи дані, за роботи надійної та ефективної електронної системи, буде набагато складніше і таким чином, реформування пенітенціарної системи відбуватиметься прозоро та відкрито.

З огляду на зазначене вище, видається доцільною співпраця ДКВС України із Мінцифри за розробленими нами етапами налагодження співробітництва між ними у сфері створення єдиної цифрової пенітенціарної системи «Е-в'язниця», а саме:

КРОК 1: переосмислення стратегічної цілі щодо розширення можливостей цифровізації, тобто її переформатування на ціль щодо створення єдиної уніфікованої системи Е-в'язниця, де всі органи та установи ДКВС України матимуть доступ до даних одне одного. Мова йде не лише про дані щодо засуджених, але й також персоналу, їхні доходи, матеріальне забезпечення установ тощо. Причому ця система повинна бути публічною, щоб будь-який громадянин мав можливість побачити витрати установи, її матеріально-технічне забезпечення, подати туди звернення, записатися на побачення, отримати максимально коректну відповідь на своє звернення;

КРОК 2: розробка системи Е-в'язниця, визначення її розділів, адміністративних послуг, адміністраторів, модераторів, користувачів тощо;

КРОК 3: подання пропозицій Міністерством юстиції України до Мінцифри щодо співпраці у розробці платформи Е-в'язниця;

КРОК 4: визначення відповідальних суб'єктів за розробку системи Е-в'язниця в теоретичному (підготовка проєкту нормативно-правового акту,

який би регулював порядок використання системи Е-в'язниця) та практичному (розробка електронної системи Е-в'язниця) аспектах;

КРОК 5: запуск пілотного проєкту Мінцифри та Міністерства юстиції України «Е-в'язниця»;

КРОК 6: оцінка результатів використання пілотного проєкту Е-в'язниця Міністерством юстиції України та Мінцифри, відповідно до звітів органів та установ виконання кримінальних покарань;

КРОК 7: удосконалення нормативно-правових та практичних засад використання системи Е-в'язниця Міністерством юстиції України та Мінцифри, відповідно до оцінки результатів використання пілотного проєкту (за необхідності);

КРОК 8: активне впровадження системи Е-в'язниця в діяльність органів та установ ДКВС України.

Висновки. Проведене дослідження продемонструвало, що незважаючи на те, що Мінцифри є провідним органом у сфері цифровізації в Україні і має цілу низку результативних цифро-

вих проєктів, які активно впроваджуються в рамках розвитку концепцій електронного урядування та електронної демократії, роль Мінцифри в цифровізації діяльності органів та установ ДКВС України є опосередкованою та обмежується лише зверненнями державного підприємства «Національні системи України», щодо модернізації Єдиного реєстру засуджених та осіб, узятих під варту.

Кримінально-виконавча система України характеризується наявністю стереотипів про свою жорстокість та відсутність людиноцентризму попри те, що перебуває в стадії реформування. У зв'язку із цим, саме ДКВС України потребує впровадження у свою практику засад Е-урядування з метою формування відкритості та прозорості своєї діяльності.

У рамках застосування Концепції електронного урядування в Україні, авторами дослідження пропонується створити єдину систему Е-в'язниця і в рамках її розробки налагодити співпрацю Міністерства юстиції України із Мінцифри.

Список літератури:

1. Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022-2024 роках : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 р. №1153-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 15.06.2023).
2. Про затвердження Порядку формування та ведення Єдиного реєстру засуджених та осіб, узятих під варту : Наказ Міністерства юстиції України від 26.06.2018 р. №2023/5. Дата оновлення: 13.05.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0762-18#Text> (дата звернення: 15.06.2023).
3. Питання Міністерства цифрової трансформації України : Постанова Кабінету Міністрів України від 18.09.2019 р. №856. Дата оновлення: 11.11. 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.06.2023).
4. Стратегічна ціль 8: розширення можливостей цифровізації пенітенціарної системи : офіційний веб-сайт Державної кримінально-виконавчої служби України. URL: <https://kvs.gov.ua/new/note/12958/> (дата звернення: 15.06.2023).
5. Протокол № 3 засідання комісії з питань розподілу коштів для забезпечення протидії інформаційним загрозам з боку держави-агресора, кіберзахисту, відновлення та розвитку цифрової інфраструктури держави. URL: https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%BB_07022023.pdf (дата звернення: 15.06.2023).
6. Denysenko K.V., Borko I.S. (2022) Establishment of the conception of E-governance in institutions of execution of punishments and detention centers of Ukraine. *Modern aspects of modernization of science: status, problems, development trends* : materials of the 23th International Scientific and Practical Conference (Diekirch, August 7, 2022). Kyiv : Publishing Group «Scientific Perspectives», 2022. P. 25-30.
7. Денисенко К.В., Борко І.С. Формування відкритості та прозорості діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України. *Інтеграція теорії у практику: проблеми, пошуки, перспективи* : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 04 листоп. 2022 р.) / гол. ред. О. М. Тогочинський ; Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів : Академія ДПТС, 2022. С. 215-217.
8. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.09.2017 р. №797-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80#n14> (дата звернення: 15.06.2023).
9. E-prisons : web-site of National informatics center. URL: <https://www.nic.in/products/eprisons/> (дата звернення: 15.06.2023).

Denysenko K.V., Shamruk N.B., Borko I.S. THE ROLE OF THE MINISTRY OF DIGITAL TRANSFORMATION OF UKRAINE IN DIGITALIZATION OF ACTIVITY OF STATE CRIMINAL AND EXECUTIVE SERVICE OF UKRAINE

The article is dedicated to research of the role of the Ministry of digital transformation of Ukraine in digitalization of activity of the State Criminal and Executive service of Ukraine and creation of steps in establishing cooperation between these institutions. Authors focused attention on the mediated role of the Ministry of digital transformation of Ukraine in digitalization of the domestic penitentiary system, that is limited to applications of state enterprise «National information systems» about modernization of Unified register of convicts and persons taken into custody.

Along with this is noted that according to the Cabinet of Ministers of Ukraine Resolution from 2021, December 17 № 365-p «Some issues of digital transformation», the Ministry of digital transformation of Ukraine does not attract improvement of working of the Unified register of convicts and persons taken into custody. It is not understood in view of the functional directivity of the ministry. National criminal and executive system is characterized by the presence of stereotypes about his cruelty and absence of human-centeredness despite reforms. In this regard, the State Criminal and Executive service of Ukraine needs to use principles of E-Governance in order to form openness and transparency in his activity. Leading role in the process of establishment of E-Governance in the activity of the penitentiary system of Ukraine can have the Ministry of digital transformation of Ukraine as an institution which is central in formation and realization of state politics in the area of digitalization and has positive experience of creating of digital projects.

Taking into consideration the above mentioned, authors of the research emphasize the feasibility of creating a new structure element E-Governance as E-prison and within the framework authors proposed establishment cooperation of the Ministry of justice of Ukraine with the Ministry of digital transformation of Ukraine with using proposed steps. The Ministry of justice of Ukraine will be responsible for preparing a project of legal-normative act on procedure using the system E-prison and the Ministry of digital transformation of Ukraine will be responsible for creation of the system E-prison.

Key words: *digitalization, criminal and executive system, penitentiary system, E-Governance, E-prison, convicts, prisoners.*

Дерець В.А.

Інститут держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ЩОДО ОСІБ, ЯКІ У ЗВ'ЯЗКУ З ВІЙНОЮ ОТРИМАЛИ ТИМЧАСОВИЙ ЗАХИСТ ЗА КОРДОНОМ (НА ПРИКЛАДІ ПОЛЬЩІ)

В статті надано характеристику змісту державної політики України щодо осіб, які у зв'язку з війною в Україні отримали тимчасовий захист за кордоном, та наведено фактори, що впливають на визначення її змісту (на прикладі Польщі); визначено органи виконавчої влади, які відповідають/повинні відповідати за її формування та реалізацію; внесено пропозиції щодо удосконалення організаційно-правових засад державної політики України щодо осіб, які у зв'язку з війною отримали тимчасовий захист за кордоном.

Зазначається, що оскільки таке явище, як масова міграція українців за кордон у зв'язку з війною в Україні та отримання тимчасового захисту в іншій державі, є новим для України, його дослідження та дослідження пов'язаних з ним питань з позицій української адміністративно-правової науки перебуває на початковій стадії.

Зроблено висновок, що державна політика України щодо осіб, які у зв'язку з війною отримали тимчасовий захист за кордоном, має включати дві складові: не залишати без уваги вирішення проблем своїх громадян та осіб, які мають постійне місце проживання в Україні, у період дії наданого їм тимчасового захисту у зв'язку з війною в Україні, та сприяти реалізації їх прав людини та громадянина під час перебування під тимчасовим захистом; а також мотивувати їх до повернення в Україну після війни. Це необхідно враховувати органам виконавчої влади України при формуванні та реалізації державної політики у воєнний та повоєнний період, при визначенні стратегічних цілей та завдань розвитку держави у повоєнний період. Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади і надалі мають займатися вирішенням відповідних питань у межах своєї сфери управління та компетенції. Кабінету Міністрів доцільно посилити координацію їх діяльності, а також створити тимчасовий допоміжний орган для підвищення ефективності, оперативності та злагодженості такої діяльності, надання консультативно-дорадчої допомоги під час її здійснення.

***Ключові слова:** тимчасовий захист, Польща, внутрішньо переміщені особи, біженці, державна політика, Кабінет Міністрів України, міністерство.*

Постановка проблеми. З початком повномасштабного вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 року мільйони громадян України змушені були шукати тимчасового захисту в інших країнах світу. За інформацією Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, станом на 28 березня 2023 року загальна кількість громадян України, які офіційно отримали тимчасовий захист в ЄС, перевищила 5 млн осіб [1].

За період своєї незалежності Україна не стикалася з такою масовою міграцією своїх громадян за кордон. Тому надання тимчасового захисту в інших країнах світу українським втікачам від війни є новим суспільним та правовим явищем для України.

Станом на початок 2023 року 1,5 млн українців отримали тимчасовий захист у Республіці Польща. Варто зазначити, що польська влада вже

багато зробила для надання українцям статусу тимчасового захисту та його забезпечення. Наразі війна в Україні триває, і Республіка Польща продовжує опікуватися українцями, яким надала прихисток.

Не дивлячись на те, що статус тимчасового захисту надається та забезпечується іншою державою, Україна не може та не повинна відмежуватися від цих питань, адже статус тимчасового захисту надається громадянам з України та особам, які мають постійне місце проживання в Україні. Такий підхід має знаходити своє відображення в нормотворчій та правозастосовній діяльності органів державної влади. В тому числі, органи виконавчої влади України мають формувати та реалізовувати таку державну політику, щоб не залишати осіб, які отримали тимчасовий захист за кордоном, без опіки Української дер-

жави і створювати передумови для їх повернення додому. Адміністративно-правова наука повинна забезпечувати наукове підґрунтя для такої діяльності. Тому питання організаційно-правових засад державної політики щодо осіб, які у зв'язку з війною в Україні отримали тимчасовий захист за кордоном (зокрема, у Польщі), є вельми актуальним та особливо важливим для України в нинішніх умовах і з наукової, і з практичної точок зору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки таке явище, як масова міграція українців за кордон у зв'язку з війною в Україні та отримання тимчасового захисту в іншій державі, є новим для України, його дослідження та дослідження пов'язаних з ним питань з позицій української адміністративно-правової науки перебуває на початковій стадії.

Війна в Україні триває з 2014 року. Багато громадян, які проживали в Донецькій, Луганській областях та АР Крим змушені були переїхати в безпечні області України та набути правового статусу внутрішньо переміщених осіб. Мала місце і міграція за кордон, але вона не була такою чисельною, як після початку повномасштабного вторгнення росії в Україну. Це сформувало запит на активізацію в Україні державно-управлінських та адміністративно-правових досліджень правового статусу внутрішньо переміщених осіб, його забезпечення та захисту. Зокрема, це питання комплексно досліджували К. О. Крахмальова (адміністративно-правове забезпечення статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні), Т. Р. Кульчицький (правове регулювання соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в Україні), Е. З. Зейтуллаєва (багаторівневе врядування процесами адаптації внутрішньо переміщених осіб в Україні). Багато науковців досліджували окремі аспекти правового статусу внутрішньо переміщених осіб та його правового забезпечення. Основним нормативно-правовим актом, яким врегульовано правовий статус внутрішньо переміщених осіб в Україні, є Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII [2].

Правовий статус біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, в Україні також має адміністративно-правове закріплення та визначається Законом України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 08 липня 2011 року № 3671-VI [3]. До війни росії проти України, для біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, Україна виступала прийма-

ючою стороною. Проблематику адміністративно-правового забезпечення статусу біженців досліджувала, зокрема, Н. М. Грабар.

Наразі Польща в українсько-польських відносинах у цьому питанні є стороною, яка приймає українських втікачів від війни. Ключовий польський закон, що регулює ці питання, – Закон «Про допомогу громадянам України у зв'язку зі збройним конфліктом на території України» від 12 березня 2022 року [4].

Питання, пов'язані з правовим статусом тимчасового захисту осіб з України, які змушені втікати від війни в інші країни, а також змісту державної політики України щодо цієї проблематики та суб'єктів її формування і реалізації лише починають ставати предметом досліджень українських науковців. Наприклад, в українській науковій періодиці однією з перших наукових статей, яка присвячена цьому питанню, є наукова стаття К. М. Левандовскі на тему «Тимчасовий захист та статус біженця в контексті української кризи» [5]. Розробка теоретичних та організаційно-правових засад цієї тематики знаходиться на початковій стадії.

Метою статті є характеристика змісту державної політики України щодо осіб, які у зв'язку з війною в Україні отримали тимчасовий захист за кордоном, та факторів, що впливають на визначення її змісту (на прикладі Польщі); визначення органів виконавчої влади, які відповідають/повинні відповідати за її формування та реалізацію; внесення пропозицій щодо удосконалення організаційно-правових засад державної політики України щодо осіб, які у зв'язку з війною отримали тимчасовий захист за кордоном.

Виклад основного матеріалу. Як зазначено вище, близькими за змістом до терміна «особи, які потребують тимчасового захисту» є терміни «внутрішньо переміщені особи» та «біженці». Вони мають спільні та відмінні ознаки. Війна, бойові дії на території України, що створюють загрозу життю та здоров'ю населення, є підставою для набуття кожного із статусів – внутрішньо переміщеної особи, біженця, особи, яка потребує тимчасового захисту.

Відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання

у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру. Тобто, внутрішньо переміщена особа не перетинає кордону своєї держави і не втрачає її захист. Вона перетинає межі відповідних адміністративно-територіальних одиниць у межах своєї держави. Вона має право повернутися до покинутого місця свого проживання. Якщо вона є громадянином цієї держави, то вона не втрачає громадянства цієї держави і, відповідно, прав та обов'язків громадянина.

Біженці – це іноземці, особи без громадянства, які перетинають кордон своєї держави чи держави постійного проживання. Для осіб, які потребують тимчасового захисту, однією з ознак є масовість вимушеного пошуку захисту. Спільними ознаками для біженців та осіб, які потребують тимчасового захисту, є те, що вони є іноземцями, особами без громадянства та перетинають кордон своєї держави чи держави постійного проживання. А спільними ознаками для внутрішньо переміщеної особи та осіб, які потребують тимчасового захисту, є те, що вони залишаються громадянами своєї держави та мають право повернутися до місця свого постійного проживання, а також інші права та обов'язки людини та громадянина.

Правовий статус особи, яка отримала тимчасовий захист, має тимчасовий характер та надається на певний період. У Польщі – це період від 24 лютого 2022 року до 4 березня 2024 року. Після завершення строку, на який надається статус тимчасового захисту, особи з України повинні будуть або залишити територію Польщі, або змінити цей статус на інший правовий статус.

Варто наголосити на тому, що Україна не повинна приділяти меншу увагу забезпеченню правового статусу людини та громадянина тих осіб з України, які отримали тимчасовий захист в іншій державі, ніж забезпеченню статусу внутрішньо переміщених осіб. Розглядати осіб, які отримали тимчасовий захист, як таких, що тимчасово не перебувають під опікою України, а тому потребують меншої уваги з боку держави України, – це хибний підхід. Нормотворча та правозастосовна діяльність відповідних органів державної влади України повинна спрямовуватися на сприяння реалізації та забезпечення їх прав людини та громадянина у період дії наданого їм іншою державою правового статусу тимчасового захисту у зв'язку з війною в Україні.

В Україні відсутній центральний орган виконавчої влади, що комплексно займається проблемами осіб з України, які у зв'язку з війною отримали тимчасовий захист в інших державах. Питаннями осіб, які перебувають за кордоном, в тому числі тих, які отримали тимчасовий захист, опікується Міністерство закордонних справ України, дипломатичні та консульські установи. Відповідно до сфер своєї компетенції ними також займається Міністерство освіти і науки України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство соціальної політики України та інші центральні органи виконавчої влади. Серед завдань Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України є забезпечення формування та реалізація державної політики з питань внутрішньо переміщених осіб та громадян України, які покинули своє місце проживання на тимчасово окупованій території внаслідок або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту та/або тимчасової окупації частини території України та виїхали за кордон, сприяння реалізації їх прав і свобод та створення умов для добровільного повернення таких осіб до покинутого місця проживання або інтеграції за новим місцем проживання [6].

На нашу думку, Кабінету Міністрів України, як вищому органу в системі органів виконавчої влади, доцільно посилити координацію та контроль діяльності міністерств та інших центральних органів виконавчої влади щодо вжиття ними необхідних заходів із забезпечення прав і свобод осіб, які отримали тимчасовий захист за кордоном у зв'язку з війною в Україні. Потребують посилення координаційні відносини між центральними органами виконавчої влади, зокрема з Адміністрацією Державної прикордонної служби України, Державною міграційною службою України, Державною митною службою України. Рекомендуємо утворити тимчасовий допоміжний орган при Кабінеті Міністрів України, до складу якого будуть входити, зокрема, представники центральних органів виконавчої влади, які відповідно до своєї компетенції сприяють реалізації прав людини та громадянина тих осіб, які отримали тимчасовий захист за кордоном у зв'язку з війною в Україні.

Окрему увагу в документах державної політики необхідно приділяти питанню мотивування та сприяння поверненню осіб, які отримали тимчасовий захист, у повоєнний період в Україну. Це є ще одним аспектом державної політики щодо осіб, які у зв'язку з війною в Україні отримали

тимчасовий захист за кордоном. Україна вже зараз повинна опікуватися питанням повернення своїх громадян додому у повоєнний період. Інакше їй загрожує демографічна криза та криза трудових ресурсів для відновлення країни після війни.

Згідно з соціологічними опитуваннями Варшавської школи економіки, 90 % тих, хто виїхали до Польщі у зв'язку з війною, планують повернутися до України. Разом з цим, цей відсоток може стати в декілька разів меншим у зв'язку з наступними ризиками. Особливо вразливою є частка тих осіб, які під час війни втратили житло та джерела для існування, а також українська молодь, яка отримає вищу освіту в Польщі. Чим довше триватиме війна в Україні, тим значнішими будуть втрати її соціально-побутової сфери, інфраструктури, економіки тощо. Це спонукатиме українців залишатися за кордоном та провокуватиме нову міграцію, в тому числі переїзд чоловіків, сім'ї яких перебувають за кордоном. За час тривалого перебування за кордоном багато українців вже вирішують свої побутові та фінансові проблеми, сформують соціальні зв'язки, що також впливатиме на їх рішення не повертатися в Україну. Крім цього, за офіційними даними, відсоток повернення переселенців до своїх країн після локальних воєн, Першої та Другої світових воєн складає 30-40% [8]. Потрібно брати до уваги й те, що Польща та Україна є близькими за мовою, менталітетом, культурою, політикою, спільністю історії на окремих етапах розвитку державності. Тому загроза неповернення багатьох українців додому є досить високою.

Польська економіка отримала суттєве «впливання» робочої сили за рахунок осіб з України, які отримали тимчасовий захист. Відповідно до статистичних даних, середній вік таких осіб – 38 років. Враховуючи брак робочої сили та старіння населення в Польщі, вона буде зацікавлена в тому, щоб особи, які отримали тимчасовий захист, продовжували працювати на її економіку.

Крім цього, у багатьох країнах спрощено процедуру нострифікації дипломів про вищу освіту для втікачів від війни з України. На нашу думку, це матиме позитивне значення для осіб, які отримали тимчасовий захист, адже дозволить їм працювати за фахом та фінансово себе забезпечувати, зменшивши тягар на державні та місцеві бюджети приймаючої держави. Однак, це містить і ризик сприяння неповерненню українців додому, адже фінансові умови інших країн (в тому числі, Польщі) для висококваліфікованих українців можуть виявитися більш привабливими, ніж в Україні.

Щоб повертати своїх громадян додому, Україна після закінчення війни має продовжувати свій розвиток, орієнтуючись на європейські цінності та засади, формувати та реалізовувати державну політику, яка гарантуватиме кожній людині впевненість у сьогоденні та майбутньому. Необхідно створювати відповідні безпекові, політичні, економічні, соціальні та інші умови, що мотивуватимуть осіб, які отримали тимчасовий захист у Польщі, повернутися додому після війни.

Поділяємо підхід, що ефективність державної політики щодо захисту прав та інтересів громадян України, які зазнали негативних наслідків збройної агресії та у зв'язку з цим вимушено перебувають за кордоном, залежить від злагодженої та тісної взаємодії всіх гілок влади. Кабінету Міністрів України доцільно розробити та схвалити довгострокову Стратегію державної політики щодо захисту прав та інтересів громадян України, які зазнали негативних наслідків збройної агресії та вимушено перебувають за кордоном, а також розробити та схвалити план реалізації Стратегії, визначивши у ньому завдання і заходи, що сприятимуть поверненню з-за кордону громадян України, які зазнали негативних наслідків збройної агресії та вимушено перебувають на території іноземних держав, як пріоритетні.

Також серед фахівців дискутується пропозиція створення при Кабінеті Міністрів України Координаційного штабу з питань повернення в Україну громадян України, які були вимушені покинути державу внаслідок бойових дій. Пропонується, щоб це був координуючий орган у сфері формування та реалізації зазначеної державної політики. До його діяльності варто залучити народних депутатів України, представників міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, що формують та/або реалізують державну політику у суміжних сферах, міжнародних партнерів України, представників органів місцевого самоврядування, представників громадянського суспільства [9]. На нашу думку, функції такого Координаційного штабу міг би виконувати запропонований нами тимчасовий допоміжний орган при Кабінеті Міністрів України, який міг би опікуватися і питанням повернення в Україну осіб, які отримали тимчасовий захист.

Висновки. Державна політика України щодо осіб, які у зв'язку з війною отримали тимчасовий захист за кордоном, має включати дві складові: не залишати без уваги вирішення проблем своїх громадян та осіб, які мають постійне місце проживання в Україні, у період дії наданого їм тим-

часового захисту у зв'язку з війною в Україні, та сприяти реалізації їх прав людини та громадянина під час перебування під тимчасовим захистом; а також мотивувати їх до повернення в Україну після війни. Це необхідно враховувати органам виконавчої влади України при формуванні та реалізації державної політики у воєнний та повоєнний період, при визначенні стратегічних цілей та завдань розвитку держави у повоєнний період. Також існує низка факторів, які необхідно брати до уваги, формуючи державну політику повернення в Україну осіб, які перебувають під тимчасовим захистом інших держав.

Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади і надалі мають займатися вирішен-

ням відповідних питань у межах своєї сфери управління та компетенції. Кабінету Міністрів доцільно посилити координацію їх діяльності, а також створити тимчасовий допоміжний орган для підвищення ефективності, оперативності та злагодженості такої діяльності, надання консультативно-дорадчої допомоги під час її здійснення.

Перспективи подальших досліджень питання організаційно-правових засад державної політики України щодо осіб, які у зв'язку з війною в Україні отримали тимчасовий захист за кордоном, полягають у розробці ключових положень цієї державної політики та завдань органів публічної адміністрації щодо її формування та реалізації.

Список літератури:

1. Висновок Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій, національних меншин і міжнаціональних відносин щодо проекту Постанови Верховної Ради України «Про звернення до Кабінету Міністрів України стосовно удосконалення засад формування державної політики щодо громадян України, які були вимушені покинути державу внаслідок бойових дій: проект Постанови Верховної Ради України» (реєстр. № 9115 від 17.03.2023 р.). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1722355>

2. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII. Дата оновлення: 02.06.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 10.05.2023)

3. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: Закон України від 08.07.2011 р. № 3671-VI. Дата оновлення: 23.03.2023. URL: // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17#Text> (дата звернення: 10.05.2023)

4. O pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa: Ustawa z dnia 12 marca 2022 r. URL: <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/pomoc-obywatelom-ukrainy-w-zwiazku-z-konfliktem-zbrojnym-na-terytorium-19216115> (дата звернення: 10.05.2023)

5. Левандовскі К.М. Тимчасовий захист та статус біженця в контексті української кризи. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2022. Вип. 55. С. 88-93. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2022_55_20

6. Деякі питання Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій: постанова Кабінету Міністрів України від 08.06.2016 р. № 376. Дата оновлення: 18.02.2023. URL: // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.05.2023)

7. Лібанова Е. До 90% можуть повернутися, але плани можуть змінюватися. URL: <https://minfin.com.ua/2022/05/06/84908432/>

8. Про звернення до Кабінету Міністрів України стосовно удосконалення засад формування державної політики щодо громадян України, які були вимушені покинути державу внаслідок бойових дій: проект Постанови Верховної Ради України (реєстр. № 9115 від 17.03.2023 р.). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41546>

Derets V.A. ORGANIZATIONAL AND LEGAL PRINCIPLES OF THE STATE POLICY OF UKRAINE REGARDING PERSONS WHO RECEIVED TEMPORARY PROTECTION ABROAD IN CONNECTION WITH THE WAR (ON THE EXAMPLE OF POLAND)

The article provides a description of the content of the state policy of Ukraine regarding persons who received temporary protection abroad in connection with the war in Ukraine, and factors influencing the determination of its content are given (using the example of Poland); bodies of executive power responsible/should be responsible for its formation and implementation are defined; proposals were made to improve the organizational and legal foundations of the state policy of Ukraine regarding persons who received temporary protection abroad in connection with the war.

It is noted that since such a phenomenon as mass migration of Ukrainians abroad in connection with the war in Ukraine and obtaining temporary protection in another state is new for Ukraine, its

study and the study of related issues from the standpoint of Ukrainian administrative and legal science is at an initial stage.

It was concluded that the state policy of Ukraine regarding persons who received temporary protection abroad in connection with the war should include two components: not to neglect the solution of the problems of its citizens and persons who have a permanent place of residence in Ukraine, during the period of validity the temporary protection granted to them in connection with the war in Ukraine, and to promote the realization of their human and citizen rights during their stay under temporary protection; and also to motivate them to return to Ukraine after the war. This must be taken into account by the executive authorities of Ukraine in the formation and implementation of state policy in the war and post-war period, in determining the strategic goals and objectives of the state's development in the post-war period. Ministries and other central executive authorities should continue to deal with relevant issues within their sphere of management and competence. It is expedient for the Cabinet of Ministers to strengthen the coordination of their activities, as well as to create a temporary auxiliary body to increase the efficiency, effectiveness and coherence of such activities, and to provide advisory assistance during its implementation.

Key words: *temporary protection, Poland, internally displaced persons, refugees, state policy, Cabinet of Ministers of Ukraine, ministry.*

Карпенко С.Р.

Університет митної справи та фінансів

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ІНСТРУМЕНТИ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА В КОСМІЧНІЙ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

У пропонованій статті здійснений аналіз інституціональних інструментів інформаційно-аналітичного забезпечення адміністративно-правового регулювання відносин державно-приватного партнерства в космічній галузі України. Встановлено, що для виконання цілей та задач адміністративно-правового регулювання відносин державно-приватного партнерства в космічній галузі України, з урахуванням тенденцій сучасного розвитку даної сфери життєдіяльності суспільства, все більшого значення набуває його інформаційно-аналітичне забезпечення. Наголошено, що розкриття сутності інформаційно-аналітичного забезпечення адміністративно-правового регулювання відносин державно-приватного партнерства в космічній галузі дозволяє визначитися з методами адміністративно-правового регулювання відносин, пов'язаних із упорядкуванням інформаційних відносин у даній сфері, в умовах активного формування задач для фахівців у сфері програмування стосовно автоматизації інформаційних процесів в певній організаційній структурі, а також у вирішенні інших практичних задач стосовно адміністративно-правового регулювання відносин державно-приватного партнерства в космічній галузі. Запропоноване визначення категорії «інформаційно-аналітичне забезпечення адміністративно-правового регулювання відносин державно-приватного партнерства в космічній галузі», під яким слід розуміти об'єднання всього масиву інформації, яка використовується, певних методів та способів її обробки, а також діяльності відповідних спеціалістів стосовно належного застосування даних, відомостей та знань в організації справи адміністративно-правового регулювання в цій сфері. Визначено, що ефективне інформаційно-аналітичне забезпечення можливе лише за наявності тих об'єктивних, актуальних і достовірних відомостей, що оцінюються як важлива інформація, а із загального масиву даних відбираються тільки ті відомості, які дійсно потрібні для забезпечення процесу інформаційно-аналітичного забезпечення окремого рівня адміністративно-правового регулювання, обов'язково відповідають даному рівню та суттєво зменшують його невизначеність. Сформульовано висновок про те, що заходи з використання фахівцями Державного космічного агентства України новітніх інформаційних технологій забезпечить належне функціонування інституту державно-приватного партнерства в космічній галузі України.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, відносини, державно-приватне партнерство, інформаційна технологія, інформаційно-аналітичне забезпечення, інформація, інституційний інструмент, космічна галузь.

Постановка проблеми. У справі ефективного виконання цілей та задач адміністративно-правового регулювання відносин державно-приватного партнерства в космічній галузі України, а також з урахуванням актуальних сьогодні напрямків розвитку даної сфери життєдіяльності суспільства, особливо великого значення набуває інформаційно-аналітичне забезпечення даного процесу. Не викликає жодного сумніву та обставина, що виявлення сутності організаційно-правового аспекту інформаційно-аналітичного забезпечення адміністративно-правового регулювання відно-

син державно-приватного партнерства в космічній галузі України дозволяє визначитися з методами адміністративно-правового регулювання групи суспільних відносин, тісно пов'язаних з організацією відносин насамперед інформаційних в даній сфері, в складних умовах процесу інформатизації процесу формування задач для інженерів-системотехніків, програмістів комп'ютерних програм стосовно автоматизації інформаційних процесів в конкретній організаційній структурі адміністративно-правового регулювання, а також у вирішенні інших актуальних практичних задач сто-

совно адміністративно-правового регулювання відносин державно-приватного партнерства в космічній галузі України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення проблем належного функціонування системи сучасного інформаційно-аналітичного забезпечення адміністративно-правового регулювання відносин державно-приватного партнерства в космічній галузі України відбувалося в працях вітчизняних науковців, у тому числі, в галузі адміністративного права, серед яких варто відзначити роботи В. Авер'янова, І. Арістової, Г. Атаманчука, О. Баїк, О. Бандурки, Ю. Битяка, М. Бліхар, В. Богуцького, Н. Бортника, Т. Василевської, М. Гарашука, Д. Голосніченка, І. Голосніченка, В. Гриньової, С. Гусарова, О. Дніпрова, В. Зуя, Є. Додіна, С. Ківалова, С. Ковалевської, М. Коваліві, Т. Коломоєць, В. Колпакова, Н. Леська, І. Личенка, А. Мельника, М. Мельника, В. Ортинського, Н. Ортинської, У. Парпан, І. Пахомова, Л. Попової, І. Самсіна, О. Сушинського, О. Хитрої, Л. Чистоклетова, А. Школик та інших. Віддаючи належне цим науковим доробкам, варто зазначити, що у вітчизняній юридичній науці все ще відсутнє комплексне системне дослідження проблем інформаційно-аналітичного забезпечення адміністративно-правового регулювання відносин державно-приватного партнерства в космічній галузі України. Саме дана обставина обумовлює актуальність даного дослідження і важливість подальшого наукового пошуку напрямків розв'язання цього питання.

Метою статті є здійснення теоретичного аналізу інституціональних інструментів інформаційно-аналітичного забезпечення адміністративно-правового регулювання відносин державно-приватного партнерства в космічній галузі України і пропонування відповідних змін до чинної законодавчої бази.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для уточнення розуміння значення інформаційно-аналітичного забезпечення адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства в космічній галузі України необхідно насамперед визначитися з поняттям «забезпечення». Справа полягає в тому, що термін «забезпечення» означає дію, а також зберігання, виконання будь-чого, гарантування реалізації того чи іншого процесу [1, с. 150]. Тобто, у випадку, якщо ведуть мову про будь-яке часткове забезпечення адміністративно-правового регулювання, вказуючи на конкретний якісний його аспект (приміром, інформаційний), то, як правило, мають на

увазі насамперед комплекс засобів, умов та дій, які гарантують належне протікання процесів адміністративно-правового регулювання.

З метою з'ясування змісту поняття інформаційно-аналітичного забезпечення необхідно зрозуміти, в першу чергу, що саме повинно бути забезпечено. При цьому, якщо йдеться про забезпеченість суб'єктів адміністративно-правового регулювання множинністю інформації, тобто лише про її наявність, то воно вичерпується, завершується і стає реальним вже з її появою [2, с. 134]. Якщо ж мова ведеться про забезпечення організованості існування самої системи адміністративно-правового регулювання, упорядкованості взаємодії, а також функціонування її складових елементів, то під забезпеченням варто розуміти, в першу чергу, діяльність організаційну [3, с. 159]. До категорії «інформаційно-аналітичне забезпечення» обґрунтовано віднесений також його організаційний аспект, що вказує на основні напрямки юридичного регулювання саме забезпечення інформаційного [4, с. 38-39]. Наведене значення даного терміну може бути співвіднесеним з організацією діяльності, пов'язаною із збором, реєстрацією, зберіганням, передачею, обробкою та поданням інформації.

Категорія «інформаційно-аналітичне забезпечення» більш за все відповідає поняттю створення та підтримки відповідних організаційно-функціональних характеристик адміністративно-правового регулювання. Отже, існують відповідні об'єктивні підстави для виділення трьох наступних значень дефініції «інформаційно-аналітичне забезпечення»: як забезпеченості системи адміністративно-правового регулювання відповідним обсягом інформації, як діяльності, тісно пов'язаної з організацією процесу збору, реєстрації, передачі, зберігання, обробки та представлення інформації і як діяльності стосовно цілеспрямованого формування суспільної та індивідуальної свідомості учасників суспільних відносин стосовно адміністративно-правового регулювання в конкретній галузі. На практиці ж адміністративно-правового регулювання усі вказані аспекти змісту інформаційно-аналітичного забезпечення є нерозривними [5, с. 142].

Отже, інформаційно-аналітичне забезпечення адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства в космічній галузі України – це поєднання всієї інформації, яка використовується, специфічних засобів та методів її обробки, а також діяльності спеціалістів стосовно ефективного використання даних, відомостей,

знань у справі організації адміністративно-правового регулювання цієї сферою.

З точки зору теорії інформаційного забезпечення адміністративно-правового регулювання, інформація є результатом аналітико-синтетичної обробки відомостей (або даних) стосовно об'єкта адміністративно-правового регулювання, який підтримує його функціонування. Виходячи зі змісту сутності такої категорії, як «інформація», з'являється необхідність визначення терміну «інформаційно-аналітична робота» як різновид забезпечення діяльності з адміністративно-правового регулювання. При цьому слід зазначити, що інформаційно-аналітична робота (а у вузькому розумінні – опрацювання інформації) здійснюється в більшості випадків абсолютно свідомо. Хоча на рівні мистецтва управління інформація може стати результатом підсвідомої обробки даних (певних відомостей) стосовно об'єкта адміністративно-правового регулювання [6, с. 122]. Таким чином, інформація завжди має в цілому порівняльний характер.

З точки ж зору теорії інформації, інформація, що оброблюється під час адміністративно-правового регулювання, є предметом публічно-управлінської праці. У цьому зв'язку особливо принципового значення набуває зовсім інший зміст інформаційно-аналітичного забезпечення – як напрямку діяльності з адміністративно-правового регулювання. І хоча його вивченню приділяється достатньо багато уваги з боку дослідників, щодо його складу спільної дослідницької думки все ще не розроблено. Наприклад, представники теорії інформації під інформаційно-аналітичним забезпеченням, як правило, розуміють певну сукупність методів та засобів, які забезпечують функціонування інформаційних процесів [7, с. 4]. Розробники ж в галузі проектування і експлуатації сучасних багатопроекторних та багатомашинних систем поняття інформаційно-аналітичного забезпечення пропонують визначати як сукупність єдиної системи класифікації і кодування техніко-економічної інформації, уніфікованої системи документації, які організовані певним чином, а також описані за допомогою технічних засобів, що застосовуються з метою обслуговування користувачів різної відомчої підлеглості [8, с. 43].

У процесі адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства в космічній галузі України його суб'єкти регулярно мають справу з інформацією як необхідним засобом розробки публічно-управлінських рішень, а також їх реалізації. Продуктивність та якість їхньої роботи

головним чином залежать від належним чином організованого процесу інформування – своєчасного отримання і опрацювання потрібної інформації. За її допомогою відбуваються циклічні повторення етапів процесу адміністративно-правового регулювання, тобто одержання, опрацювання повідомлень про становище керованого об'єкта, прийняття нових рішень та передача їх у вигляді управлінських команд.

Для того, щоб інформаційно-аналітичне забезпечення адміністративно-правового регулювання стало ефективним, практика та теорія відпрацювали цілу низку вимог до нього, серед яких виокремлюють наступні: мінімальність інформації (що передбачає обмеження збирання та обробки тільки тих повідомлень (тієї інформації), без яких управляти об'єктом взагалі неможливо) і достатність інформації (вона наголошує, що інформація має надавати вичерпне та повне уявлення про процес функціонування об'єкта, а також про оптимальні чи близькі до них рішення) [9, с. 225]. Під час визначення потреб в певних видах інформації слід, насамперед, враховувати значимість її кожного виду для адміністративно-правового регулювання, частоту створення, а також взаємозв'язок з іншими видами інформації.

Інформаційно-аналітичне забезпечення адміністративно-правового регулювання є однією з функцій створення відповідних умов для ефективного здійснення управлінської діяльності на всіх її рівнях – від певної посадової особи до органів публічної влади вищого рівня [10]. Дану функцію в теорії та практиці адміністративно-правового регулювання ще називають інформаційно-аналітичним забезпеченням. На загальнодержавному рівні головними завданнями стосовно інформаційного забезпечення адміністративно-правового регулювання визнаються: створення інформаційних систем адміністративно-правового регулювання; визначення потреб суб'єктів державно-приватного партнерства в нових інформаційних технологіях та базах даних; розробка типових проектів та стандартів інформаційного забезпечення адміністративно-правового регулювання; визначення і реалізація політики держави, здійснення державного керівництва впровадженням нових інформаційних технологій в сфері адміністративно-правового регулювання; організація міжнародного співробітництва в галузі обміну інформацією стосовно адміністративно-правового регулювання; здійснення безпаперового документообігу; удосконалення статистичної звітності щодо функціонування системи органів

виконавчої влади; підготовка нормативно-правових актів з питань інформаційного забезпечення адміністративної системи держави, її органів, в тому числі, її захисту від стихійних, техногенних та соціогенних загроз.

Охопити інформацію про всі управлінські процеси будь-якої сфери суспільних відносин стає практично неможливим у зв'язку з обмеженими природними можливостями людини. Ученими доведено, що завдяки власним фізіологічним особливостям людина здатна сприймати від 6-ти до 9-ти одиниць інформації за одну секунду, в той час як у середньому для управління динамічною соціальною організаційною структурою потрібно прийняти і врахувати 12-18 [11, с. 130]. Практика знайшла вихід у створенні нових ієрархічних структур адміністративно-правового регулювання. Саме це зумовило залучення до справи управління соціальними системами достатньо великої кількості фахівців.

Проблема комплексного керування інформаційним забезпеченням під час організації адміністративно-правового регулювання багатогранна та все ще мало досліджена з використанням комплексного і системного підходів. Це зумовлено тією обставиною, що проблематика має багато аспектів: соціальних, у тому числі, технічних, юридичних, психологічних і організаційних. Причиною даного факту, окрім іншого, виступає зовсім невелика кількість фахівців, здатних аналізувати інформаційні відносини у комплексі, з урахуванням одразу багатьох різних аспектів. Дане явище є об'єктивним, оскільки не може одна окрема людина досягнути все неосяжне. Обсяг та зміст інформації, потрібної різним суб'єктам адміністративно-правового регулювання, залежать насамперед від масштабу та важливості тих рішень, які приймаються. Чим масштабніше та важливіше рішення, що приймається, тим значно більшою за обсягом і різноманітністю за власним змістом потрібна інформація для його підготовки та прийняття.

Наступним чинником є кількість та характер параметрів, необхідних для реалізації завдань адміністративно-правового регулювання. Чим більша кількість параметрів, тим більший обсяг інформації, потрібний для здійснення процесу управління. Важливим також виглядає такий фактор, як тривалість циклу процесу адміністративно-правового регулювання. При адміністративно-правовому регулюванні варто також враховувати величину і різноманіття внутрішніх та зовнішніх впливів, кількість і якість їх показників, які

характеризують результати роботи всієї системи. Дуже важливим елементом системи є також своєчасність надходження інформації. Від цього значною мірою залежить рівень якості прийнятих управлінських рішень. Добре відомо, що будь-яка затримка інформації досить часто неминуче призводить до втрати нею своєї актуальності. На підставі ж неповної інформації можуть прийматися тільки наближені, головним чином інтуїтивні рішення [12, с. 133]. Існує також інша небезпека. При затримці інформації повідомлення, які в ній містяться, можуть дещо застаріти, а прийняті на їхній базі управлінські рішення вплинуть на протікання керованого процесу негативно і призведуть до небажаних наслідків. Зокрема, неповна та несвоєчасно одержана інформація, призначена для правоохоронних органів позбавить співробітників можливості затримати злочинця найближчим часом.

Внаслідок обмеженості чи необ'єктивності інформації може бути спотворена сама сутність управлінського впливу, значно знижена його ефективність уже після його ухвали. Це актуалізує проблему вивчення інформаційно-аналітичного забезпечення адміністративно-правового регулювання на одне з перших місць в теорії управління соціальними системами (в соціальній кібернетичі). Варто також наголосити, що проблема надійного інформаційного забезпечення суб'єктів адміністративно-правового регулювання в різних країнах перетворюється на одну з ключових. Це пов'язано з тією обставиною, що суб'єкти адміністративно-правового регулювання все тісніше й тісніше пов'язують рівень ефективності повсякденної роботи, пов'язаної з пошуком необхідних їм законних рішень. Більше того, сучасні споживачі інформації, як правило, не задовольняються лише простою організацією пошуку та зберігання інформації. Вони прагнуть бачити як своєрідного «інтелектуального помічника» комп'ютеризовані апаратно-програмні комплекси у системі транскордонної мережі телекомунікації (Інтернеті тощо), які б певною мірою також здійснювали аналітико-синтетичне опрацювання інформації [13, с. 164]. Усе це висуває нові вимоги до інформаційно-аналітичного забезпечення адміністративно-правового регулювання.

Для належного функціонування системи інформаційно-аналітичного забезпечення адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства в космічній галузі України важливе значення набувають принципи її побудови внаслідок специфіки самого державно-при-

ватного партнерства в космічній галузі України. Головним об'єднуючим принципом виступає принцип єдності частин у цілому, потреба в якому зумовлена, в першу чергу, створенням з певних інформаційних ресурсів якісного продукту – всієї системи інформаційно-аналітичного забезпечення. Повинен існувати обов'язковий взаємозв'язок цільового призначення окремих інформаційних ресурсів з головною метою інформаційно-аналітичного забезпечення адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства в космічній галузі України, що дозволить визначати ступінь впливу кожної складової на ціле і обмежувати, в свою чергу, неефективне використання різних ресурсів для досягнення локальних і неперіоритетних цілей. Для якісного інформаційно-аналітичного забезпечення адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства в космічній галузі України, реалізацію принципу єдності частин в цілому слід вважати пріоритетним питанням, що зумовлюється не завжди конструктивним впливом діяльності різних органів державної влади і рівнів публічного управління в системі державного регулювання державно-приватного партнерства в космічній галузі України на ступінь досягнення головної мети – створення та використання об'єктів космічної діяльності на користь інноваційного шляху розвитку економіки України та задоволення потреб усього суспільства.

Ще одним об'єднуючим принципом інформаційно-аналітичного забезпечення повинен стати принцип системного представлення життєвого циклу об'єкту космічної діяльності, оскільки створення, насамперед, новітніх технологій, потрібних нашій країні для подальшого зміцнення інноваційної бази її економічного розвитку і конкурентоспроможності продуктів космічної діяльності на світовому ринку, може здійснюватися завдяки цілеспрямованій реалізації об'єктів космічної діяльності в різних галузях господарства. Дуже важливим в сучасних умовах виглядає також принцип прогнозування суспільної потреби в інформаційних ресурсах [14, с. 171]. Значущість даного принципу зумовлена необхідністю підтримки цілеспрямованого і безперервного забезпечення інформаційними ресурсами в умовах впливу різноманітних зовнішніх та внутрішніх чинників на функціонування державно-приватного партнерства в космічній галузі України. Принцип доступності інформаційних ресурсів зумовлює наявність спеціально створених державою належним чином технічно оснащених центрів

доступу до інформації з питань космічної діяльності, покликаних спростити діяльність суб'єктів космічної діяльності та ще більше наблизити їх до вже існуючих державних інформаційних ресурсів. Реалізація принципу всебічності пов'язана із завданням стосовно створення загальнодержавного веб-порталу з питань космічної діяльності з розміщенням на ньому існуючих інформаційних ресурсів, які б максимально та всебічно висвітлювали всі аспекти функціонування державно-приватного партнерства в космічній галузі України. Реалізація принципу зовнішнього доповнення інформаційних ресурсів спрямована на встановлення норми стосовно ефективності функціонування системи адміністративно-правового регулювання та зворотного зв'язку для її оцінювання в часі з метою внесення необхідних змін. Саме такий підхід, на нашу думку, забезпечить динамічність функціонування і розвитку державно-приватного партнерства в космічній галузі України, а також відповідність її умовам та вимогам сьогодення. Дуже важливим принципом адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства в космічній галузі України варто визнати також принцип постійного розвитку його інформаційних ресурсів.

Тобто, для якісного інформаційно-аналітичного забезпечення адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства в космічній галузі України реалізація вказаних вище принципів забезпечить, максимальну, якісну, всебічну та належну поінформованість як суб'єктів адміністративно-правового регулювання, так і суспільства, особливо учасників державно-приватного партнерства в космічній галузі, а також дозволить оптимізувати витрати часу на пошуки необхідних ресурсів та забезпечити повноту визначення відповідних інформаційних джерел.

Інформаційно-аналітичне забезпечення функціонування системи адміністративно-правового регулювання державно-приватного партнерства в космічній галузі України здійснюється за двома основними напрямками: інформаційне забезпечення процесу створення космічної діяльності та задоволення потреб громадськості України в інформації стосовно об'єктів космічної діяльності. Зокрема, відповідно до цих напрямів Пункт приймання інформації ПП-137 призначений для приймання, реєстрації та попередньої обробки інформації дистанційного зондування Землі низької розрізненості з природно-ресурсних та метеорологічних космічних апаратів [15, с. 468].

Висновки. Таким чином, інформаційно-аналітичне забезпечення адміністративно-правового регулювання відносин державно-приватного партнерства в космічній галузі України являє собою систему процесів з підготовки та надання відповідному суб'єкту адміністративно-правового регулювання достовірної, своєчасної і повної належним чином підготовленої інформації для розв'язання управлінських, наукових, технічних та інших задач у відповідності з етапами їх розв'язання із заздальгідь завданою періодичністю. З метою підвищення рівня якості інформаційно-аналітичного забезпечення адміністративно-правового регулювання відносин державно-приватного

партнерства в космічній галузі України варто розширити функціональні можливості діючих баз даних. Існує потреба в створенні нових баз даних, зокрема, всі нововведення в установах космічної галузі мають на меті створення єдиного формату публічного управління в установах Державного космічного агентства України по всій країні, що значно полегшує та вдосконалює діяльність органів державного контролю. Також зазначені заходи з використання фахівцями Державного космічного агентства України новітніх інформаційних технологій дозволять забезпечити належне функціонування інституту державно-приватного партнерства в космічній галузі України.

Список літератури:

1. Негодченко В. О. Адміністративно-правові засоби забезпечення обігу інформації підрозділами інформаційно-аналітичного забезпечення органів внутрішніх справ. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2015. Вип. 18(1). С. 149-153.
2. Котковський В. Р. Інформаційно-аналітичне забезпечення прийняття управлінських рішень у діяльності органів державної влади. *Теорія та практика державного управління*. 2015. Вип. 4. С. 132-138.
3. Мамонов К. А., Пруненко Д. О., Угоднікова О. І. Формування системи інформаційно-аналітичного забезпечення стратегії управління інтелектуальним капіталом будівельних підприємств. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2017. № 60. С. 153-163.
4. Березняк Н. В. Проблеми інформаційно-аналітичного забезпечення інноваційної діяльності. *Наука, технології, інновації*. 2018. № 1. С. 37-42.
5. Хрідочкін А. В., Приймаченко Д. В., Макушев П. В. Особливості реалізації інформаційно-аналітичного забезпечення процесу адміністративно-правового регулювання у сфері праці. *Правова позиція*. 2022 № 4 (37). С.141-146.
6. Саричев Ю. О. Інформаційно-аналітичне забезпечення як вид інформаційного забезпечення в системі державного управління. *Вісник Національної академії державного управління при Президенті України. Серія : Державне управління*. 2017. № 3. С. 120-126.
7. Аляев Г. Теорія інформації на тлі історії філософії. *Науковий вісник Чернівецького університету. Філософія*. 2015. Вип. 754-755. С. 3-8.
8. Петренко Л. М. Інформаційно-аналітична діяльність як основа професійної компетентності майбутніх операторів з обробки інформації та програмного забезпечення. *Професійна освіта : проблеми і перспективи*. 2017. Вип. 13. С. 42-46.
9. Трофімцов В. А. Поняття інформації у світлі інформаційно-аналітичного забезпечення протидії тероризму. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Вип. 3. С. 225-228.
10. Філіпова Н. В. Зміна співвідношення понять «державне управління», «публічне адміністрування», «публічне управління» в системі суспільно-політичної трансформації. *Державне управління : удосконалення та розвиток*. 2015. № 6. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2015_6_5.
11. Сеник С. Генезис інформаційно-аналітичного забезпечення національної поліції України. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2018. Вип. 66. С. 128-137.
12. Адамовський В. І., Семенюк-Прибатень А. В. Міжнародний досвід організації інформаційно-аналітичної діяльності : тенденції нормативно правової співпраці України та зарубіжних країн. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2023. Вип. 75(3). С. 129-136.
13. Мандзюк О. А. Методологічні засади дослідження аналітичної діяльності у сфері інформаційного права. *Право і суспільство*. 2017. № 5. С. 160-167.
14. Палій С. Сучасні тенденції розвитку інформаційно-аналітичного забезпечення у контексті прийняття ефективних управлінських рішень (на прикладі органів державної влади України). *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук*. 2022. Вип. 10. С. 166-174.
15. Основи космічної ситуаційної обізнаності (Space Situational Awareness, SSA). Іноземний і вітчизняний досвід космічної діяльності у сфері оборони : монографія / Д. М. Випорханюк, С. В. Ковбасюк. Житомир: Видавець О. О. Євенок, 2018. 532 с.

Karpenko S.R. THE INSTITUTIONAL INSTRUMENTS OF INFORMATION AND ANALYTICAL SUPPORT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF RELATIONS OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN THE SPACE SECTOR OF UKRAINE

The proposed article analyzes the institutional instruments of information and analytical support of administrative and legal regulation of relations of public-private partnership in the space sector of Ukraine. It is established that in order to fulfill the goals and objectives of administrative and legal regulation of relations of public-private partnership in the space sector of Ukraine, taking into account the tendencies of modern development of this sphere of life of society, its information and analytical support is becoming increasingly important. It is emphasized that the disclosure of the essence of information and analytical support of administrative and legal regulation of relations of public-private partnership in the space industry allows to determine the methods of administrative and legal regulation of relations related to the ordering of information relations in this field, in the conditions of active formation of problems for specialists in specialists The sphere of programming regarding the automation of information processes in a certain organizational structure, as well as in solving other practical problems regarding the administrative and legal regulation of relations of public-private partnership in the space sector. The proposed definition of the category "Information and analytical support of administrative and legal regulation of relations of public-private partnership in the space industry", which should be understood as combining the entire array of information used, certain methods and methods of its processing, as well as the activities Application of data, information and knowledge in organizing the case of administrative and legal regulation in this area. It is determined that effective information and analytical support is possible only in the presence of those objective, relevant and reliable information that are evaluated as important information, and only that information that is really needed to ensure the process of information and analytical support of a separate level are selected from the total array of data. Administrative and legal regulation, necessarily correspond to this level and significantly reduce its uncertainty. The conclusion is formulated that measures for the use of specialists of the State Space Agency of Ukraine of the latest information technologies will ensure the proper functioning of the Institute of Public Private Partnership in the Space Industry of Ukraine.

Key words: *administrative and legal regulation, relations, public-private partnership, information technology, information and analytical support, information, institutional instrument, space industry.*

Плетньова Т.Р.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ НА ДЕРЖАВНІЙ СЛУЖБІ: ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Стаття присвячена аналізу деяких проблем теорії та нормативно-правового регулювання управління персоналом на державній службі. Автор звертається до поняття, ознак, системи, суб'єктів управління персоналом на державній службі, що супроводжується й аналізом нормативно-правового регулювання. На переконання автора, сутнісний зміст поняття «управління персоналом на державній службі» можна досягнути лише у співвідношенні з такими поняттями, як: «державне управління», «управління державною службою», «управління персоналом». Підкреслюється багатоаспектність поняття «управління персоналом на державній службі». Автор пропонує декілька підходів до визначення поняття «управління персоналом на державній службі» та визначає специфічні особливості функціонального та системного підходів, їх значення. Дослідження економічних концепцій управління персоналом дозволило автору простежити зміну підходів у відношенні персоналу державної служби в історичному контексті, у тому числі встановити взаємозв'язок цих підходів з моделями державної служби. Досліджуючи чинне законодавство України з питань державної служби, автор: 1) звернувся до норм Конституції України та міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; 2) підкреслив особливе значення Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 р.; 3) відмітив, що серед підзаконних нормативно-правових актів, які регулюють питання управління персоналом на державній службі, переважна більшість є постановами Кабінету Міністрів України (надав їх класифікацію) та наказами Національного агентства України з питань державної служби України; 4) проаналізував положення окремих нормативно-правових актів, що визначають особливості управління персоналом на державній службі в умовах воєнного стану в Україні; 5) звернув увагу на нормативні акти міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, якими регулюються питання управління персоналом в цих державних органах.

Ключові слова: управління персоналом, кадри, людські ресурси, державна служба, державний службовець, державне управління.

Постановка проблеми. Зростання наукового інтересу до дослідження проблем управління персоналом на державній службі пов'язане зі стійким переконанням науковців та практиків, згідно якого ефективність державної служби безпосередньо залежить від професіоналізму державних службовців. Державна служба, орієнтована на надання якісних адміністративних послуг населенню, як і будь-яка інша суспільна сфера, репрезентована її персоналом. Досягнення високого рівня якості, гнучкості та продуктивності персоналу державної служби вимагає впровадження сучасних підходів управління персоналом на державній службі. Все це зумовлює необхідність аналізу як теорії управління персоналом на державній службі, так і проблем його нормативно-правового регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Не зважаючи на відсутність комплексних досліджень управління персоналом на державній

службі, окремі аспекти цієї проблематики були висвітлені в працях вітчизняних та зарубіжних вчених. Організаційно-правові засади управління державною службою України аналізували Л.Р. Біла-Тіунова, Д.В. Балух, О.О. Кравченко, Н.С. Панова та ін. Є.І. Бородін, С.М. Серьогін, Н.А. Липовська та інші вчені досліджували теоретичні аспекти управління персоналом в органах публічної влади, детально розкриваючи його поняття, риси, систему тощо. Особливості управління персоналом органів внутрішніх справ проаналізовані О.М. Бандуркою, Н.П. Матюхіною, Х.П. Ярмачі та ін. Проблеми кадрового забезпечення державної служби аналізувались А.В. Андрєєвим, А.Б. Гришук, Т.Є. Кагановською та ін. Праці цих та інших вчених-адміністративістів (А.Ф. Мельник, О.Ю. Оболенський, А.Т. Гаркуша, С.О. Гайдученко та ін.) та економістів (Ф.І. Хміль, М.В. Кармінська-Белоброва)

становили теоретичне підґрунтя при написанні цієї наукової статті.

Метою статті є аналіз деяких теоретичних питань (поняття, ознак, системи, підходів) та правових засад (з акцентом на чинне нормативно-правове регулювання) управління персоналом на державній службі.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи теоретичні проблеми управління персоналом на державній службі, необхідно розпочати з комплексного аналізу таких понять як «управління», «державне управління» «управління державною службою» та «управління персоналом». Так, «управління» вважається систематично здійснюваним цілеспрямованим впливом людей на суспільну систему в цілому або її окремі ланки на підставі пізнання й використання властивих системі об'єктивних закономірностей і тенденцій в інтересах досягнення поставленої мети, забезпечення її (системи) оптимального функціонування та розвитку [1, с. 29]. У свою чергу, залежно від об'єкту, котрий зазнає управлінського впливу, виділяють біологічне (об'єкт – тваринний і рослинний світ), технічне (об'єкт – техніка), соціальне (об'єкт – людина) управління тощо [2, с. 12].

«Державне управління» розглядається як вид соціального управління, що являє собою цілеспрямований організаційний та регулюючий вплив держави на стан і розвиток суспільних процесів, свідомість, поведінку та діяльність особи і громадянина з метою досягнення цілей та реалізації функцій держави, відображених у Конституції та законодавчих актах, шляхом запровадження державної політики, виробленої політичною системою та законодавчо закріпленої, через діяльність органів державної влади, наділених необхідною компетенцією. Окремим видом державно-управлінської діяльності виокремлюють «управління державною службою» – діяльність уповноважених на те суб'єктів щодо забезпечення ефективної організації і функціонування всіх складових інституту державної служби, визначення основних напрямків його розвитку. Управлінню державною службою, як виду державного управління, характерні всі ознаки останнього (виконавчо-розпорядчий, юридично-владний, підзаконний характер; організаційний зміст діяльності; безперервність здійснення та ін.) [3, с. 56].

У відношенні поняття «управління персоналом» доречно звернутися до наукових концепцій, які стосувалися визначення місця і ролі працівника в організаціях. Першою з концепцій, суто економічною за змістом, є *концепція управління*

трудовими ресурсами, у межах якої людина розглядається як носій трудової функції, праця якого, вимірюється витратами робочого часу та заробітною платою. Ця концепція широко застосовувалася у колишніх пострадянських державах до здобуття ними незалежності та переорієнтації на демократичні та європейські цінності. Характерними ознаками радянського кадрового управління, і на державній службі у тому числі, згідно цієї концепції були: необхідність суворого виконання кадрами рішень керівництва, у тому числі політичного, надмірний контроль та вимоги до дисципліни, досягнення цілей виробництва та державної служби, не зважаючи на інтереси та прагнення державних службовців [4, с. 32-33].

Більш поширеними та пристосованими до особливостей сучасної державної служби можна вважати *адміністративні концепції*: управління персоналом у вузькому розумінні (організаційно-адміністративна) та управління людськими ресурсами (адміністративно-соціальна). Перша характеризується тим, що працівник розглядається виключно через виконувану ним формальну роль – посаду, а управління здійснюється за допомогою адміністративних механізмів (повноважень, функцій тощо) [5, с. 11]. Ця концепція притаманна державам, у яких переважає кар'єрна модель державної служби з характерними для неї: поступовим просуванням по службі кар'єрними сходами шляхом зайняття вищої посади за принципом трудового стажу; службою впродовж життя; орієнтацією на норми, а не на цілі (Іспанія, Франція, ФРН та ін.) [6, с. 26].

Концепції управління людськими ресурсами виходить з того, що працівник оцінюється в якості невідновлюваного ресурсу – елементу соціальної організації в єдності трьох основних компонентів: трудової діяльності, соціальних відносин, стану працівника. Управління людськими ресурсами означає якісне управління персоналом, яке ґрунтується на твердженні, що кожен співробітник має особистий потенціал, який організація може розкрити повністю, створивши ідеальні умови, в яких працівник буде виконувати покладені на нього обов'язки [7, с. 38]. Застосування концепції управління людськими ресурсами на державній службі переважає у державах з посадовою моделлю державної служби, для якої характерні: навчання, розвиток та просування державного службовця за результатами праці, наявність особливих вимог до управлінських кадрів – нормативне визначення статусу вищого корпусу державної служби, укладання контрактів, що базуються

на управлінні якістю та досягненні кінцевої мети (Естонія, Нідерланди, Швеція та ін.) [6, с. 26]. Але враховуючи той факт, що за сучасних умов жодна з держав світу не реалізує посадову або кар'єрну модель державної служби «в чистому вигляді», це стосується і концепцій управління персоналом на державній службі, які ніколи не застосовуються відокремлено, а окремі елементи яких особливим чином поєднані та впроваджені в національні системи державної служби різних країн.

Заслуговує на увагу також гуманістична концепція управління людиною, основна увага якої приділена організаційній культурі та впливу культурного контексту на управління персоналом. Тобто працівник розглядається вже не лише як один з видів ресурсів, нехай навіть найголовніших, а ще як індивід, що володіє набором особистісних характеристик (базових та тих, що у процесі трудової та іншої діяльності постійно формуються та трансформуються), які визначають його поведінку в організації [7, с. 39]. Управління талантами, соціальний діалог та корпоративна культура на державній службі – є результатами впровадження цієї концепції у сферу державного управління.

Термін «управління персоналом на державній службі» використовується у вітчизняному законодавстві [8]. Враховуючи, що управління персоналом на державній службі є важливою складовою системи державної служби, йому характерними є перелічені вище загальні риси державного управління та управління державною службою. З-поміж спеціальних ознак управління персоналом державної служби можна виділити такі: 1) завданнями та функціями у цій сфері наділені особливі суб'єкти (зокрема, Кабінет Міністрів України (далі – КМУ), центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері державної служби (далі – НАДС), Комісія з питань вищого корпусу державної служби (на загальнодержавному рівні); державні секретарі міністерств та інші керівники державної служби, служби управління персоналом (на рівні державних органів) тощо; 2) об'єктом управління є персонал органів державної влади – державні службовці та увесь адміністративно-управлінський, інженерно-технічний, обслуговуючий, робочий, постійний і тимчасовий персонал органів державної влади, тобто усі люди, що працюють в державних органах [9, с. 515]; 3) мета управління персоналом на державній службі полягає у забезпеченні державної служби кадрами, їх ефективне використання,

професійний та соціальний розвиток задля найкращого виконання публічних завдань і функцій [10, с. 29]; 4) складність визначення успішності реалізації функцій управління персоналом – мірилом можуть виступати такі параметри, як: ефективність державної служби, якість надання адміністративних послуг, задоволеність громадян, задоволеність персоналу державної служби тощо.

Можна запропонувати багато підходів до визначення управління персоналом, адаптованих до специфіки такої організаційної одиниці, як державний орган: а) згідно телеологічного підходу управління персоналом є комплексом управлінських (організаційних, економічних, правових) заходів щодо кількісних та якісних характеристик персоналу державної служби і спрямованості його трудового потенціалу на цілі і завдання державного органу; б) відповідно до дескриптивного підходу управління персоналом на державній службі є самостійним видом діяльності, спрямованим на підвищення службової, творчої віддачі й активності державних службовців, розробка й реалізація ефективної політики підбору й розстановки персоналу, дотримання порядку прийняття та звільнення державних службовців, вирішення питань, пов'язаних з їх навчанням та підвищенням кваліфікації; в) у межах мотиваційного підходу управління персоналом можна визначити як безперервний процес, спрямований на цільову зміну мотивації державних службовців з метою отримання від них максимальної віддачі, а отже, і високих кінцевих результатів у виконанні службових повноважень; г) організаційний підхід, згідно якого управління персоналом – це комплекс взаємопов'язаних економічних, організаційних і соціально-психологічних методів, що забезпечують ефективність службової діяльності та дієвість державної служби у цілому. Не зважаючи на всю різноманітність і невичерпаність підходів до визначення управління персоналом в державних органах, на окрему увагу заслуговують функціональний та системний підходи.

Функціональний підхід розглядає управління персоналом на державній службі як цілеспрямовану скоординовану діяльність керівників та фахівців служб управління персоналом, інших уповноважених суб'єктів, щодо здійснення широкого спектру функцій у відношення підпорядкованого ним персоналу, зокрема, щодо: відбору, прийняття на службу та звільнення, планування, забезпечення організації, мотивації роботи службовців, управління конфліктами і стресами, забезпечення безпеки персоналу, ділової оцінки пра-

цівників, їх професійного навчання, підвищення кваліфікації і перепідготовки, управління процесом кар'єрного просування по службі, оцінки результативності праці керівників і спеціалістів, аудиту діяльності персоналу [9, с. 727]. У свою чергу, С.О. Гайдученко, визначаючи управління персоналом державної служби як цілеспрямовану діяльність керівників органу державної влади і служби управління персоналом, наголошує на таких його сучасних напрямках, як: формування та розвиток колективу державних службовців, а також забезпечення соціально значущих результатів його діяльності шляхом виявлення і реалізації особистісних здібностей, якостей, професійного потенціалу і мотиваційних установок кожного державного службовця. Таке визначення, на думку автора, відображує орієнтовану на особистість державного службовця вітчизняну політику управління персоналом державної служби [11, с. 15].

У межах *системного підходу* управління персоналом державного органу представляє собою підсистему системи управління таких державних органів. Ця система є соціальною, відкритою та характеризується наявністю власного об'єкта, суб'єкта управління та інших взаємопов'язаних елементів. Щодо переліку останніх існують різні точки зору. Наприклад, С.М. Серьогін відносить до останніх: 1) підсистему нормативно-правового, науково-методичного, інформаційного та соціально-психологічного забезпечення управління персоналом державної служби; 2) підсистему стратегічного, тактичного та операційного планування персоналу; 3) підсистему управління процесами підбору, відбору та призначення на посади державної служби; 4) підсистему управління розвитком персоналу (професійна орієнтація та соціальна адаптація персоналу, навчання персоналу, оцінювання результатів службової діяльності, службове просування, формування кадрового резерву, підготовка керівних кадрів); 5) підсистему управління трудовими відносинами (організаційна культура; система комунікацій та взаємовідносин; система прийняття рішень; управління командами, конфліктами та стресами; управління взаємодією з профспілками); 6) підсистему управління мотивацією персоналу (оплата праці, заохочення і соціальні гарантії); 7) підсистему регламентування робочого часу, відпочинку, відпусток; 8) підсистему дисциплінарної та матеріальної відповідальності державних службовців [12, с. 29-30]. З цього переліку впливає що сучасний зміст управління персоналом державної

служби знаходиться далеко за межами виключно формального адміністративного регулювання трудової (службової) діяльності персоналу державних органів. Стає помітним впровадження концепції управління людськими ресурсами на державній службі – управління, спрямованого на створення культури залучення працівників, сприянні їхньому розвитку та узгодженні цілей працівників з цілями організації.

Досліджуючи питання «управління персоналом органів внутрішніх справ», Н.П. Матюхіна встановила, що останнє об'єднує собою всю сукупність організаційних заходів, спрямованих на оптимальне кількісне та якісне формування персоналу та повне використання його можливостей у процесі професійної діяльності (політику відбору та прийому працівників, розвиток кар'єри, мотивацію, звільнення, вихід на пенсію, лідерство у колективі, підготовку та перепідготовку працівників, управління конфліктами і т. ін.) [13, с. 91].

Управління персоналом на державній службі здійснюється в певних напрямках і конкретних формах. Воно реалізується на основі і отримує своє закріплення в правових нормах. Від належного правового забезпечення залежить ефективність механізму управління персоналом кожного державного органу окремо і на загальнодержавному рівні загалом, його подальший розвиток і вдосконалення.

Відповідно до ст. 5 Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 р. (далі – Закон України) правове регулювання державної служби здійснюється Конституцією Україною (далі – КУ), цим та іншими законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, постановами Верховної Ради України, указами Президента України (далі – ПУ), актами КМУ та НАДС [14]. Однак, правове регулювання управління персоналом державної служби має свої особливості. Нормами вищої юридичної сили та прямої дії, що стосуються й управління персоналом на державній службі, є такі положення КУ: 1) рівне право доступу громадян України до державної служби (ст. 38 КУ) [15], дотримання якого є обов'язковим у ході відбору кандидатів на зайняття посад державної служби; 2) здійснення державної влади з дотриманням принципу законності (ст. 19 КУ) [15], який відповідно поширюється і на управління персоналом державної служби; 3) заборона будь-яких видів дискримінації та гендерна рівність (ст. 24 КУ) [15]; 4) право на працю, заборона незаконного звільнення, право на належні, без-

печні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом (ст. 43 КУ) [15] – стосуються персоналу державної служби як особливого виду трудової діяльності з виконання функцій і завдань держави; 5) право на судовий захист у національних судах та міжнародних судових установах (ст. 55 КУ) [15], що надає можливість державним службовцям оскаржувати рішення, дії та бездіяльність, що мали місце у їх відношенні суб'єктами управління персоналом державної служби.

Важливе значення для управління персоналом на державній службі має ідеологія людиноцентризму, основою якої є конституційна засада, що визнає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю в Україні (ст. 3 КУ) [15]. Як слушно вказує В.В. Юровська, підсумовуючи аналіз філософії людиноцентризму, її значення полягає не тільки у визнанні людини соціокультурним феноменом, який є центральною ланкою всіх соціальних процесів та явищ, але й у вивченні проблем людини в усіх її сутнісних аспектах (в тому числі і в аспекті її зв'язку з державою) [16, с.102]. Якщо на початку становлення державної служби в Україні її кадрове забезпечення здебільшого мало своїм призначенням оформлення службових відносин (заповнення трудових книжок, ведення особових справ, виплату лікарняних та облік відпусток, тощо), то сучасний підхід до управління персоналом на державній службі ґрунтується на положеннях людиноцентризму: передбачає максимальний розвиток ініціативи, професійних навичок, здібностей та умінь державних службовців, забезпечення їх прав, заохочення досягнень і особистого вкладу, створення гарантій творчого зростання.

Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України (ст. 9 КУ). Низка чинних міжнародно-правових договорів України поряд з іншим стосуються й питань управління персоналом на державній службі. В якості прикладу можна навести і Загальну декларацію прав людини від 10.12.1948 р., якою закріплено право кожного на рівний доступ до державної служби у своїй державі. Аналогічні норми встановлені і в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. Реалізація Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої

сторони від 16.09.2014 р. зумовила необхідність модернізації державної служби до європейських стандартів, впровадження принципів «належного врядування», імплементації актів європейського законодавства до національної правової системи. Сучасна державна служба України, у тому числі система управління її персоналом, розвиваються в умовах імплементації до національного законодавства положень Рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи («Про статус публічних службовців в Європі від 24.02.2000 р., «Щодо кодексів поведінки для публічних службовців» від 11.05.2000 р. тощо), та директив Ради ЄС (76/207/ЕЕС «Щодо запровадження принципу рівного ставлення до чоловіків та жінок у питаннях зайнятості, професійної підготовки, підвищення по службі та умов праці» від 09.02.1976 р., 1999/70/ЄС «Про рамкову угоду про роботу на визначений термін» від 28.06.1999 р. тощо. Підписання Меморандуму взаєморозуміння між Урядом України і ОЕСР щодо поглиблення співробітництва від 07.10.2014 р. започаткувало впровадження інструментів та підтримки програми SIGMA (Support for Improvement in Governance and Management) та зумовило нові вимоги до національної системи управління персоналом державної служби, яка мусила відповідати ознакам управління, орієнтованого на результат та стратегічного управління.

Основу правового регулювання управління персоналом на державній службі становлять норми Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 р., який встановлює: суб'єктний склад управління державною службою, а також повноваження цих суб'єктів з питань управління персоналом державної служби; регулює порядок вступу, проходження та припинення державної служби; визначає питання просування державною службою, професійного навчання, підвищення кваліфікації, оплати праці та заохочення, умов праці, дисциплінарної та матеріальної відповідальності тощо [14]. Правове регулювання питань управління персоналом на державній службі також здійснюється й іншими законами, серед яких: Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р., закон «Про центральні органи виконавчої влади» від 17.03.2011 р., закон «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. та ін.

Підзаконні нормативно-правові акти («secondary legislation») становлять цілісну систему деталізованого правового регулювання державно-службових відносин, що передбачені Законом України. Аналіз чинного законодавства засвідчив, що у регулюванні питань управління пер-

соналом, наразі провідну роль відіграють саме постанови КМУ та накази НАДС. Однак, на увагу також заслуговують і укази Президента України. Зокрема, можна відзначити чинний Указ ПУ від 24.03.2021 р., яким введено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11.03.2021 р. «Про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя». Цим підзаконно-правовим актом, визначено намір України запровадити програму підготовки кадрів для забезпечення процесу деокупації та реінтеграції, управління деокупованою територією [17]. Так, на виконання цього Указу ПУ були затверджені освітньо-наукова програма «Постконфліктне врядування» й освітньо-професійна програма «Урядування на повосенних територіях», якими безпосередньо урегульовані питання підготовки професійних кадрів для деокупованих територій АРК, міста Севастополя, Донецької та Луганської областей.

Повертаючись до нормативно-правових актів КМУ звернемось до класифікації С.В. Андрєєва. Вчений поділяв правові акти КМУ з питань кадрового забезпечення державної служби на такі види: 1) акти, що регулюють підготовку, стажування, перепідготовку та підвищення кваліфікації державних службовців; 2) акти, що регулюють прийняття, проходження і просування державних службовців; 3) акти, що регулюють діяльність органів влади у галузі кадрового забезпечення державної служби [18, с. 53]. Ми, досліджуючи особливе значення актів КМУ у системі правового регулювання відносин з управління персоналом на державній службі, прийшли до висновку, про можливість виділення таких груп:

а) акти, якими врегульовані окремі питання управління персоналом під час вступу, проходження та припинення державної служби (постанови КМУ «Про затвердження Порядку проведення конкурсу на зайняття посад державної служби» від 25.05.2016 р., «Питання оплати праці працівників державних органів» від 18.01.2017 р., «Про затвердження Положення про систему професійного навчання державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад» від 6.02.2019 р.; «Про затвердження Порядку укладення контрактів про проходження державної служби» від 17.06.2020 р. та ін.);

б) акти, що визначають правовий статус суб'єктів управління персоналом державної

служби (зокрема, постанови КМУ «Про затвердження Положення про Національне агентство України з питань державної служби» від 01.10.2014 р., «Про затвердження Положення про Комісію з питань вищого корпусу державної служби» від 25.03.2016 р.);

в) акти, якими визначаються стратегічні напрями розвитку законодавства у сфері державної служби, пріоритети модернізації управління персоналом на державній службі. Наприклад, Концепція реформування системи професійного навчання державних службовців, голів місцевих держадміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад (розпорядження КМУ від 01.12.2017 р.), Концепція впровадження інформаційної системи управління людськими ресурсами в державних органах (розпорядження КМУ від 01.12.2017 р.), Стратегія реформування державного управління України на 2022–2025 роки (розпорядження КМУ від 21.07.2021 р.), Державна стратегія забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року (розпорядження КМУ від 12.08.2022 р.), План пріоритетних дій Уряду на 2023 рік (розпорядження КМУ від 14.03.2023 р.) та ін.;

г) акти, які забезпечують оперативне реагування на зміну важливих обставин, у тому числі в умовах надзвичайних ситуацій різного характеру. Наприклад, введення воєнного стану на території України призвело до виникнення особливих умов здійснення державного управління, викликало необхідність впровадження відповідних змін до порядку проходження державної служби та управління персоналом державною службою (постанови КМУ «Деякі питання організації роботи державних службовців та працівників державних органів у період воєнного стану», від 12.04.2022 р., «Про реалізацію експериментального проекту щодо створення резерву працівників державних органів для роботи на деокупованих територіях України» від 23.05.2023 р. тощо).

Відповідно до п. 3 ч. 3 ст. 13 Закону України «Про державну службу» НАДС видає у випадках, встановлених цим Законом, нормативно-правові акти з питань державної служби [14]. Загалом, залежно від характеру вимог, що у них сформульовано, А.Т. Гаркуша поділяла накази НАДС таким чином: 1) накази, що стосуються загальних та організаційних питань управління; 2) накази з виробничо-технічних питань управління; 3) кадрові накази, або накази з питань особового

складу. Найважливіші накази – нормативні, що містять норми права, запроваджують юридичні відносини, розраховані на багаторазове використання та забезпечуються силою державного примусу і мають усі характерні ознаки нормативно-правових актів [19, с. 139]. До нормативних наказів НАДС, регламентуючих управлінську діяльність у відношенні персоналу державної служби, належать такі: «Про затвердження Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування» від 05.08.2016 р., «Про затвердження Положення про Всеукраїнський конкурс кращі практики управління персоналом» від 03.09.2018 р., «Про затвердження Методики оцінювання результативності професійного навчання державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування» від 03.12.2020 р. та ін.

Слід зазначити, що питання управління персоналом на державній службі в окремих системах органів безпосередньо регулюються і правовими актами міністерств, центральних органів виконавчої влади та ін. Наприклад, наказом Державної аудиторської служби України (далі – ДАС) від 05.01.2021 р. визначені заходи з підвищення ефективності управління кадрами в органах ДАС, зміцнення їх професійного потенціалу; наказом Державної митної служби України (далі – ДМС) від 26.08.2021 р. затверджена Стратегія управління персоналом ДМС на 2021–2024 роки; наказом Державної податкової Служби України (далі – ДПС) від 22.11.2021 р. затверджено Стратегічний план ДПС на 2022–2024 роки, одна з місій якого «Формування кваліфікованої, ефективною та мотивованою команди» безпосередньо стосується питання управління персоналом в системі податкових органів тощо. Тобто правове регулювання питань управління персона-

лом на державній службі охоплює норми великої кількості актів – різних за юридичною силою, суб'єктом прийняття та сферою дії, що вказує на розширення та розвиток законодавства із вказаного питання.

Висновки. Таким чином, у ході дослідження були розкриті деякі теоретичні та нормативно-правові проблеми управління персоналом на державній службі. Шляхом співвідношення понять «державне управління», «управління державною службою» та «управління персоналом на державній службі» були виділені загальні риси цих понять (виконавчо-розпорядчий, юридично-владний та підзаконний характер; організаційний зміст діяльності; безперервність здійснення та ін.) та специфічні риси останнього (пов'язані з особливостями суб'єктного складу, об'єктом управління персоналом на державній службі тощо). За допомогою аналізу економічних концепцій управління персоналом були запропоновані різні підходи до визначення «управління персоналом на державній службі» (телеологічний, дескриптивний, мотиваційний, організаційний, функціональний та системний). Аналіз правових засад управління персоналом на державній службі показав, що правове регулювання цього питання здійснюється комплексом правових актів, що приймаються як на загальнодержавному рівні і стосується персоналу державної служби загалом, так і в межах окремих органів і поширюють свою дію виключно на персонал цього органу. Поєднання загальнодержавного та локального регулювання управління персоналом на державній службі, з залученням різних суб'єктів до цього процесу, визначається, зокрема, і практичною необхідністю подальшої модернізації системи управління персоналом на державній службі в межах реформи державної служби України.

Список літератури:

1. Мельник А.Ф., Оболенський О.Ю., Васіна А.Ю., Гордієнко Л.Ю. Державне управління: навч. посіб. Київ: Знання-Прес, 2003. 343 с.
2. Адміністративне право України: підручник / Ю.П.Битяк (кер.авт.кол), І. М. Балакарева, І. В. Бойко та ін.; за заг. ред. Ю. П. Битяка. Харків: Право, 2020. 392 с.
3. Кравченко О.О. Управління державною службою в Україні: організаційно-правові засади: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2010. 213 с.
4. Крушельницька О.В. Мельничук Д.П. Управління персоналом: навч. посіб. Київ: Кондор, 2005. 308 с.
5. Хміль Ф.І. Управління персоналом: підручник. Київ: Академвидав, 2006. 488 с.
6. Боссарт Д., Демке К. Державна служба у країнах-кандидатах до вступу до ЄС: нові тенденції та вплив інтеграційного процесу (пер. з англ. О.М. Шаленко). Київ: Міленіум, 2004. 128 с.
7. Кармінська-Белоброва М. В. Особливості сучасних концепцій управління персоналом. *Вісник Національного технічного університету "ХПІ" (економічні науки)*: зб. наук. пр. Харків : НТУ «ХПІ». 2018. № 37 (1313). С. 36-40.

8. Стратегія реформування державного управління України на 2022-2025 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.07.2021 р. № 831-р/ Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-%D1%80#n9> (дата звернення: 10.06.2023).
9. Енциклопедичний словник з державного управління / за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна; уклад. Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.. Київ : НАДУ, 2010. 820 с.
10. Кагановська Т. Є. Кадрове забезпечення державного управління в Україні: монографія. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2010. 330 с.
11. Гайдученко С. О. Формування інноваційної технології оцінювання в управлінні персоналом. державної служби. : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.03. Дніпропетровськ, 2010. – 20 с.
12. Управління персоналом в органах публічної влади : навч. посіб. / С. М. Серьогін та ін. Дніпро. : ДРІДУ НАДУ, 2019. 200 с.
13. Матюхіна Н.П. Управління персоналом органів внутрішніх справ України (Теоретичні та прикладні аспекти): монографія / за заг. ред. Бандурки О.М. Харків: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 1999. 287 с.
14. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/889-19> (дата звернення: 10.06.2023).
15. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.06.2023).
16. Юровська, В. В. Людиноцентристська концепція адміністративно-правової доктрини: філософський аспект нової ідеології адміністративного права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2016. № 41. Т. 3. С. 96-102.
17. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року «Про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя»: Указ Президента України від від 24.03.2021 року № 117/2021/ Президент України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117/2021#Text> (дата звернення: 10.06.2023).
18. Андрєєв, А. В. Проблеми правового регулювання кадрового забезпечення державної служби України. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2019. 417 с.
19. Гаркуша А.Т. Адміністративно-правовий статус Національного агентства України з питань державної служби: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Одеса, 2017. 248 с.

Pletnova T.R. PERSONNEL MANAGEMENT IN THE CIVIL SERVICE: SOME PROBLEMS OF THEORY AND LEGAL REGULATION

The article is devoted to a comprehensive analysis of the issues of personnel management in the civil service. The author has chosen the approach according to which a comprehensive study of this issue is carried out simultaneously in the theoretical and practical areas, in particular, the definition of such theoretical foundations as the concept, features, system, subjects of personnel management in the civil service is accompanied by an analysis of regulatory and legal regulation to verify the compliance of the logic of theoretical developments with current legislation. The author is convinced that the essential content of the concept of "personnel management in the civil service" can be comprehended only in relation to such concepts as: "state management", "civil service management", "personnel management". The author then proposes several approaches to defining the concept of "personnel management in the civil service" and determines the priority of the functional and systemic approaches. The study of economic concepts of personnel management allowed the author to trace the change of approaches to civil service personnel in the historical and geographical context, including the interrelation of these approaches with models of civil service. While studying the current legislation of Ukraine on civil service, the author: 1) refers to the provisions of the Constitution of Ukraine and international treaties ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine; 2) identifies the special significance of the Law of Ukraine "On Civil Service" of 10.12.2015 3) noted that among the by-laws and regulations governing HRM in the civil service, the vast majority are the Resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine (provided their classification) and orders of the National Agency for Civil Service of Ukraine; 4) analysed the provisions of the acts defining the specifics of HRM in the civil service under martial law in Ukraine; 5) drew attention to the internal acts of ministries and central executive authorities which regulate HRM in the civil service. The conclusions drawn by the author based on the results of the study confirmed the justification of the approach to the study of the issue of personnel management in the civil service.

Key words: *personnel, human resources, civil servant, state body, state management.*

Семеняка А.Г.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ТА ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВНИХ ІНСТИТУЦІЙ УКРАЇНИ, В ЯКИХ ДІЮТЬ ПІДРОЗДІЛИ ДЕТЕКТИВІВ

В даній статті пропонується докладний огляд еволюції та функціональної ролі детективних підрозділів в органах державної влади України. Розкриваються важливі аспекти, пов'язані зі становленням та функціональним розвитком цих підрозділів, розглядаючи їх історичний контекст.

Дане дослідження прослідковує етапи розвитку детективних підрозділів різних історичних епох в Україні, їхні функції та вплив на правоохоронну систему. Здійснюється розгляд послідовних змін, що відбулися в цих підрозділах після отримання Україною незалежності, включаючи реорганізацію структури, вдосконалення процедур та набуття нових функцій. Стаття також досліджує історію інституцій, до яких входять підрозділи детективів (НАБУ, БЕБ, Національна поліція та інші). Також розглядається функціональна роль підрозділів детективів у боротьбі зі злочинністю різного рівня, включаючи корупцію.

На основі зібраних даних та аналізу здійснені висновки про ефективність функціонування детективних підрозділів в Україні та рекомендації щодо потреб подальшої модернізації та підвищення їхньої професійної компетентності для забезпечення ефективної боротьби зі злочинністю в Україні. Дослідження також охоплює сучасні тенденції та перспективи розвитку детективної роботи в Україні.

Загальні висновки статті підкреслюють важливу роль детективів у боротьбі зі складною злочинністю та забезпеченні законності в Україні. Автор підкреслює значення розвитку цих структур та підвищення професійних стандартів детективів для забезпечення правопорядку та довіри громадян до правоохоронних органів країни.

Ключові слова: детектив, історія, розвиток, функції, Державне бюро розслідувань, Національне антикорупційне бюро, Бюро економічної безпеки, Національна поліція.

Постановка проблеми полягає у вивченні історії підрозділів детективів в різних правоохоронних структурах України та їхнього розвитку з метою розуміння їхньої функціональної ролі, теперішнього стану та історичного спадку. Дослідження історичного контексту допоможе зрозуміти, які фактори сприяли формуванню та еволюції детективних підрозділів. Аналіз функцій підрозділів детективів в правоохоронних інституціях допоможе з'ясувати фактори, що негативно впливають на виконання функціональних обов'язків детективів. Вивчення історії підрозділів детективів у правоохоронних структурах України дозволить виявити перспективи розвитку підрозділів детективів, наявні досягнення та недоліки, а також зробити висновки щодо ефективності їх роботи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналізом досліджуваної проблематики, історії розвитку та функцій підрозділів детективів, займалися такі провідні вітчизняні вчені, як О. Бутин, І. Марченко, В. Куценко, М. Петрова, В. Багач, С. Головач, О. Чернев, Н. Іванова,

М. Кравченко, Л. Семенчук, а також зарубіжні дослідники Дж. Сміт, А. Мюллер, Д. Джонсон, М. Лопез, Дж. Дюпон.

Мета статті. Дослідження спрямоване на розкриття історичного контексту формування детективних підрозділів, аналіз функцій підрозділів детективів у правоохоронних органах, оцінку ефективності їхньої роботи та ідентифікацію викликів, з якими вони зіштовхуються.

Виклад основного матеріалу. На початку ХХ ст., у період формування Української Держави (1917–1920 рр.), були створені перші поліцейські органи, які займалися розслідуванням злочинів. Поліція виконувала функції детективів та проводила слідчі дії для розкриття злочинів. У період радянської влади, з 1920-х до 1990-х рр., функції підрозділів державних детективів в Україні здійснювали органи внутрішніх справ (ОВС), які займалися розслідуванням кримінальних справ та виконували оперативно-розшукову діяльність.

Після отримання Україною незалежності в 1991 р., було розпочато реформування пра-

воохоронної системи. У 2015 р. було запроваджено Закон України «Про Національну поліцію України», проте вперше запроваджено інститут детективів в історії незалежної України в Національному антикорупційному бюро.

Історія формування підрозділів детективів в Національній поліції України починається з моменту створення цього органу. Офіційно Національна поліція України була утворена 7 липня 2015 р. В Головному слідчому управлінні Національної поліції України (ГСУ НПУ) в цілях підвищення продуктивності боротьби з тяжкими та особливо тяжкими злочинами був початий експеримент зі створення служби детективів, що поєднує в собі слідчі та оперативні функції. Наприклад, в Харківському ГУНП було створено відділ, штатний розпис якого налічував 30 працівників, 1/3 налічує працівників з досвідом роботи слідчих, інші працівники – з досвідом роботи оперативних служб [1, с. 149].

Наразі ці служби виконують різноманітні завдання, залежно від своєї спеціалізації, такої як розслідування тяжких злочинів, злочинів у сфері наркотиків, злочинів у сфері економіки та фінансів, боротьби з корупцією та інше. В результаті експерименту ГУНП кількість оперативних працівників в окремих відділах поліції була значно скорочена. Таким чином Національна поліція змогла зменшити кількість необхідного часу до реалізації кримінального провадження.

У рамках цього процесу було проведено інтенсивне навчання та перепідготовку кадрів, впроваджено нові методи та підходи до роботи, а також забезпечено спеціалізовану технічну базу. Детективи активно співпрацюють з іншими правоохоронними органами з метою забезпечення ефективного розслідування.

Постійне підвищення кваліфікації та розвиток професійних навичок детективів є важливим завданням для забезпечення їхньої ефективної роботи в майбутньому. Також важливим є визначення повноважень, прав та обов'язків детективів Національної поліції на законодавчому рівні.

Після реформування поліції в Україні, діяльність державних детективів отримала новий імпульс. Було створено спеціалізовані підрозділи, які займаються розслідуванням складних кримінальних справ. Зокрема, було створено слідчо-розшукові відділення та інші спеціалізовані структури, які забезпечують ефективне розслідування злочинів у різних галузях, таких як економічна злочинність, наркоторгівля, кіберзлочинність тощо.

У процесі розвитку службової діяльності державних детективів в Україні зроблено значні зусилля щодо підвищення професійної компетентності та підготовки кадрів. Було створено спеціалізовані навчальні центри та академії, які забезпечують професійну підготовку державних детективів з урахуванням сучасних вимог та стандартів.

Також важливим напрямком розвитку є співпраця з міжнародними партнерами та прийняття передового досвіду в галузі розслідування злочинів. Україна активно співпрацює з міжнародними організаціями та країнами, обмінюючись досвідом, навчаючись новим методам та практикам розслідування.

Бюро економічної безпеки України (БЕБ) є одним із ключових правоохоронних органів, який займається розслідуванням економічних злочинів та захистом економічних інтересів держави. Історія створення Бюро економічної безпеки України налічує лише кілька років, оскільки воно було створено у 2021 р., проте має передісторію, оскільки створення подібного, більше аналітичного, ніж силового, направленості органу для боротьби з економічними злочинами, пропонувалось з 2013-го року у вигляді Служби фінансових розслідувань та, пізніше, – фінансової поліції та Національного бюро фінансової безпеки.

В уряді відбулася дискусія щодо майбутнього органу фінансових розслідувань. У підсумку Міністерством фінансів України було внесено свій законопроект про створення Служби фінансових розслідувань, який так і не було розглянуто.

30 серпня 2019 року на доручення Президента України проект закону про Бюро фінансових розслідувань внесли до Верховної Ради як невідкладний, проте 2 жовтня 2019 року зняли з розгляду. Офіційно БЕБ розпочав свою діяльність 25 листопада 2021 року [2, с. 66].

Діяльність Бюро економічної безпеки спрямована на розслідування економічних злочинів, таких як корупція, відмивання грошей, фінансові шахрайства, порушення митних правил та інші. Детективи БЕБ проводять слідчі дії, збирають докази, здійснюють аналіз фінансово-економічної діяльності підозрюваних осіб. Бюро економічної безпеки розслідує злочини з маніпулювання на фондовому ринку, незаконний обіг підакцизних товарів, шахрайство, ухилення від сплати податків, фальсифікацію фінансових документів тощо. До того ж, до підслідності Бюро економічної безпеки переходить низка статей Кримінального кодексу України, які пов'язані з економічними

злочинами (наприклад, ст.ст. 204, 205-1, 206, 212, 212-1, 218-1, 219 тощо).

Фокусом роботи Бюро економічної безпеки мають стати розслідування злочинів щодо нецільового використання публічних коштів, рейдерські захоплення підприємств, протиправне заволодіння майном підприємств тощо.

Бюро економічної безпеки має відповідати двом ключовим критеріям: 1) об'єднати в своїй підслідності розслідування всіх економічних злочинів проти фінансових інтересів держави, запобігати їх вчиненню, розробляти нові методи розслідування саме таких злочинів й мати дуже сильну аналітичну складову під час їх розслідування; 2) бути політично та операційно незалежним органом.

В сучасних реаліях України потрібним є не черговий правоохоронний орган із заплутаною чи паралельною підслідністю (з проблемами на кшталт НАБУ чи ДБР), а створення нової служби зі збалансованим акцентом не лише на розслідуванні, а й на потужній аналітиці економічних процесів в Україні та світі, а також превентивних заходах реагування, відповідальної за розслідування економічних злочинів проти держави та консолідації всіх повноважень для боротьби з фінансовими злочинами проти держави саме в одному відомстві, позбавивши цих функцій інші органи досудового розслідування, перш за все СБУ та Національну поліцію з тим, щоб зменшити необґрунтований та безпідставний тиск на бізнес [2, с. 66].

Розвиток Бюро економічної безпеки України є постійним процесом. Організація продовжує залучати досвід зарубіжних партнерів та впроваджувати нові методи розслідування економічних злочинів. Також здійснюється співпраця з іншими правоохоронними інституціями України з метою ефективної координації та спільного подолання економічних злочинів. Державні детективи взаємодіють з поліцією, прокуратурою, судом та іншими службами, обмінюються інформацією, спільно проводять операції та координують свої дії для ефективного розкриття злочинів та притягнення до відповідальності.

У майбутньому Бюро економічної безпеки України очікується подальше зміцнення ролі в системі боротьби з економічною злочинністю, попри те, що наразі Бюро економічної безпеки зіштовхується з проблемою збереження незалежності органу при необхідності переймання досвіду роботи передуючих БЕБ структур.

Національне антикорупційне бюро України (НАБУ) було створено у 2014 р. з метою

боротьби з корупцією та розслідуванням злочинів, пов'язаних зі зловживанням службовим положенням. НАБУ є державним правоохоронним органом, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових. Історія підрозділів детективів НАБУ та державних детективів в цілому починається з моменту створення цієї структури.

Створення НАБУ стало можливим завдяки прийняттю Закону України «Про національне антикорупційне бюро», зусиллям уряду та міжнародних партнерів для створення незалежного органу, здатного ефективно боротися з корупцією на високому рівні.

Детективи НАБУ проводять розслідування корупційних злочинів, зокрема високопосадових осіб та посадовців державних органів. Вони здійснюють оперативно-розшукову діяльність, збирають докази, проводять гласні та негласні слідчі дії та співпрацюють з іншими правоохоронними органами.

Важливим є зауваження, що, згідно зі ст. 17 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» детективам НАБУ надані права, аналогів яким немає в інших вітчизняних відомствах. Детективи НАБУ мають такі права: заводити оперативно-розшукові справи на підставі постанови, що затверджується начальником відповідного підрозділу Національного бюро; здійснювати на підставах і в порядку, установлених законом, гласні та негласні оперативно-розшукові заходи; витребувати за рішенням керівника структурного підрозділу Національного бюро та одержувати в установленому законом порядку у вказаному в запиті вигляді та формі від інших правоохоронних та державних органів, органів місцевого самоврядування інформацію, необхідну для виконання обов'язків Національного бюро, зокрема відомості про майно, доходи, видатки, фінансові зобов'язання осіб, які ними декларуються у встановленому законом порядку, відомості про використання коштів Державного бюджету України, розпорядження державним або комунальним майном; знайомитися в державних органах, органах місцевого самоврядування із документами та іншими матеріальними носіями інформації, необхідними для попередження, виявлення, припинення та розслідування кримінальних правопорушень, віднесених законом до підслідності Національного бюро (зокрема, з такими, що містять інформацію з обмеженим

доступом); отримувати від банків, депозитарних, фінансових та інших установ, підприємств та організацій незалежно від форми власності (на підставі рішення Директора Національного бюро або його заступника, погодженого з прокурором) інформацію про операції, рахунки, вклади, правочини фізичних та юридичних осіб, яка необхідна для виконання обов'язків Національного бюро; на підставі відповідного рішення суду на термін до 10 днів опечатувати архіви, каси, приміщення (за винятком жилих) чи інші сховища, брати їх під охорону; надсилати державним органам, органам місцевого самоврядування обов'язкові до розгляду пропозиції та рекомендації щодо усунення причин і умов, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень [3].

Ці функції викликають питання щодо можливостей реалізації процесу в розумні строки в зв'язку з тим, що раніше ці функції були розділені за традиційним типом: слідчий здійснює слідчі дії та доручає проведення негласних слідчих дій уповноваженим по проведенню оперативно-розшукових заходів.

Об'єднання слідчої та оперативно-розшукової компетентностей має позитивний аспект, що заключається в концентрації в одній особі необхідного набору інформації для ведення досудового розслідування, та негативного, що характеризується збільшенням необхідного часу на проведення кримінального провадження.

Оскільки робота НАБУ є зразком для майбутнього розвитку впровадження діяльності детектива в інших органах, це питання потребує негайного вирішення. Способом вирішення вченими пропонується запровадження нової процесуальної категорії помічника детектива [4, с. 101].

Одним з важливих аспектів роботи державних детективів є підготовка матеріалів для суду. Вони збирають, аналізують та систематизують докази,

готують необхідну документацію, що буде використовуватись на судовому розгляді кримінальних справ.

Висновки. Державні інституції в яких діють підрозділи детективів займаються попередженням, виявленням, припиненням, розслідуванням та розкриттям корупційних правопорушень, віднесених до підслідності органів, до яких вони належать, а також запобігання вчиненню нових, шляхом збору, аналізу та інтерпретації доказів у кримінальних справах. Вони проводять слідчі дії, такі як опитування свідків, отримання висновків експертів та виконання оперативних заходів для встановлення фактів і затримання злочинців.

Крім того, державні детективи здійснюють кримінальну розвідку, вивчають кримінальні тенденції, аналізують інформацію та здійснюють оперативну діяльність з метою запобігання злочинам і виявлення причетних осіб.

Історія державних інституцій в яких діють підрозділи детективів в Україні не є лінійною, в зв'язку з чим перший детективний підрозділ виникає лише в 2014 р., як підрозділ саме Національного антикорупційного бюро України. Пізніше, в 2017 р., в межах експерименту Головного Управління Національної поліції, виникають підрозділи детективів в Національній поліції. В 2021 р. виникають підрозділи детективів в Бюро економічної безпеки України.

Слід підкреслити, що НАБУ наразі виступає зразком для впровадження нових підрозділів детективів в інших органах.

Отже, розвиток службової діяльності державних детективів в Україні в контексті Національної поліції спрямований на покращення розслідування злочинів, підвищення професійної підготовки та спеціалізації, а також забезпечення безпеки громадян та правопорядку.

Список літератури:

1. Заворіна О., Фомін О. Діяльність підрозділів детективів у Національній поліції України: сучасний стан і перспективи. *Право і безпека*. Харків: ХНУВС, 2021. № 2 (81). С. 149-153.
2. Кириченко Є. Історичні аспекти формування та розвитку державних органів із забезпечення економічної безпеки в Україні. *Актуальні питання забезпечення фінансової безпеки держави в умовах глобалізації*: зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 лют. 2022 р.). Харків: ХНУВС, 2022. С. 63-68.
3. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14.10.2014 № 1698-VII. База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18> (дата звернення 19.06.2023).
4. Рокуль С. Юридична визначеність повноважень та діяльності детектива в кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. Дніпро: ДНУ, 2018. №. 2. Т. 2. С. 98-102.

Semenyaka A.G. HISTORY OF DEVELOPMENT AND FUNCTIONS OF STATE INSTITUTIONS IN UKRAINE THAT INCLUDE DETECTIVE DIVISIONS

This article provides a detailed overview of the evolution and role of detective units in the governmental authorities of Ukraine. It explores important aspects related to the establishment and development of these units, considering their historical context and impact on the current situation in the country.

The research traces the stages of development of detective units in various historical epochs on the territory of Ukraine, their functions, and influence on the law enforcement system. It examines the successive changes that occurred in these units after Ukraine gained independence, including restructuring, procedural improvements, and the acquisition of new functions. The article also investigates the history of institutions that encompass detective units (NABU, BEB, National Police, and others). It also discusses the role of detectives in combating crime at various levels, including corruption.

Based on the collected data and analysis, conclusions are drawn regarding the effectiveness of detective units in Ukraine and recommendations are provided for further modernization and enhancement of their professional competence to ensure effective crime fighting in the country. The research also covers current trends and prospects for the development of detective work in Ukraine.

The overall conclusions of the article emphasize the significant role of detectives in combating complex crime and ensuring the rule of law in Ukraine. The author highlights the importance of developing these structures and raising professional standards for detectives to uphold law and order and foster trust between citizens and the country's law enforcement agencies.

Key words: *detective, history, functions, National Anti-Corruption Bureau, Bureau of Economic Security, National Police.*

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.31+343.35

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.2/20>

Боровик А.В.

Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука

МЕТА ТА МОТИВИ ПОСЯГАНЬ НА ПРЕДСТАВНИКІВ ВЛАДИ

У статті на підставі аналізу наукової літератури та судової практики досліджено різновиди мети та мотивів посягань на представників влади з метою виявлення проблем у цій сфері та розроблення пропозицій щодо їх розв'язання.

За результатами дослідження встановлено, що метою посягань на представників влади у тих випадках, коли вона чітко не визначена у диспозиції відповідної статті, може бути перешкодження виконанню ними своїх службових обов'язків, прагнення порушника уникнути відповідальності за свої протиправні діяння чи делікти, вчиненні іншими суб'єктами адміністративних чи кримінальних правопорушень.

Мотиви посягань на представників влади можуть бути різними, зокрема помста, небажання підкорюватися законним вимогам, невдоволення законною діяльністю потерпілих, негативне до них ставлення тощо.

Водночас встановити певну мету чи мотив не завжди можливо. Тому застосування юридичних конструкцій, пов'язані з мотивом та/або метою вчинення кримінального правопорушення на кшталт «у зв'язку з виконанням службових обов'язків», «у зв'язку з діяльністю» та подібних їм є цілком виправданим. З огляду на це в диспозиціях статей, що містять підстави кримінальної відповідальності за посягання на представників влади, недоцільно передбачати конкретні мотиви на кшталт помсти, невдоволення законною діяльністю потерпілого тощо, оскільки це може суттєво ускладнити правозастосування через неможливість встановлення цієї ознаки суб'єктивної сторони кримінального правопорушення.

Аргументовано, що мета та мотив кримінальних правопорушень, передбачених ст. 351, 351-1, 351-2 КК України, може бути будь-якою з огляду на відсутність у диспозиціях цих статей відповідних юридичних конструкцій, призначених для позначення цих ознак суб'єктивної сторони кримінального правопорушення. Водночас такі конструкції видаються зайвими з огляду на те, що зміст кримінально протиправних діянь, що позначаються терміном «перешкодження» (невиконання законних вимог, створення перешкод у роботі та надання завідомо неправдивої інформації), свідчить про те, що посягання вчиняється у зв'язку з виконанням обов'язків потерпілими.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, мета кримінального правопорушення, мотив кримінального правопорушення, суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, кримінальна відповідальність, виконання службових обов'язків, посягання на представників влади.

Постановка проблеми. Однією з особливостей посягань на представників влади є наявність мотиву та/або мети вчинення зазначених деліктів, пов'язаних з виконанням потерпілими службових обов'язків. У кожному кримінальному правопорушенні, передбаченому ст. 342, 343, 345, 347, 348, 349, 350, 352 КК України, існує вказівка на мотив або мету з якою мають вчинятися ці делікти.

Тому для складів зазначених кримінально протиправних діянь ці ознаки суб'єктивної сторони є обов'язковими. Саме вони допомагають відмежувати посягання на представників влади від інших злочинів і кримінальних проступків. Водночас із встановленням цих ознак, їх розмежуванням у правозастосовній діяльності виникає чимало труднощів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Актуальні проблеми кримінальної відповідальності за посягання на представників влади знайшли відображення у працях Г. Є. Болдаря, Л. П. Брич, А. С. Габуди, Н. О. Гуторової, Ю. П. Дзюби, Л. В. Дороша, О. О. Дудорова, О. В. Зайцева, І. М. Залялової, О. О. Кашкарова, В. А. Клименка, В. О. Навроцького, В. І. Осадчого та інших. Водночас низка питань у цій сфері залишаються недостатньо дослідженими або дискусійними, а тому потребують подальших наукових розвідок.

Мета статті полягає у дослідженні мети та мотивів посягань на представників влади з метою виявлення проблем у цій сфері та розроблення пропозицій щодо їх розв'язання.

Виклад основного матеріалу. Важливо розкрити конкретні види мотивів та мети, які характерні посяганням на представників влади. Ці ознаки суб'єктивної сторони мають безпосереднє кримінально-правове значення для притягнення до кримінальної відповідальності суб'єктів відповідних злочинів і кримінальних проступків.

У кримінальних правопорушеннях, передбачених ст. 342, 343, 344 КК України, виділяють різні види мотивів та/або мети.

Стаття 342 КК України. Мета опору, передбаченого ч. 1 або 2 ст. 342 КК України, на переконання В. І. Осадчого, полягає в прагненні його суб'єкта припинити або змінити виконання потерпілим своїх обов'язків [1, с. 798]. Водночас мета опору, передбаченого ч. 3 ст. 342 КК України, – в примушенні потерпілих до виконання явно незаконних дій.

У вироках суду для позначення мети опору використовують словосполучення на кшталт «намагався перешкоджати законній діяльності поліції» [2], «перешкоджання законним діям працівника правоохоронних органів» [3], «перешкоджання виконанню поліцейським своїх службових обов'язків, а саме затриманню правопорушника» [4], «перешкоджав доставленню правопорушника до відділу поліції з метою складання протоколу про адміністративне правопорушення» [5], «намагаючись уникнути затримання» [6], «намагаючись втекти з місця скоєння правопорушення» [7] тощо.

Мотивом опору зазвичай вчені називають невдоволення законною діяльністю потерпілого [1, с. 798; 8, с. 321-322]. Супутніми (не головними) можуть бути інші мотиви: користь, заздрість, хуліганські спонукання [8, с. 321-322]. Однак у вивчених судових рішеннях виявити мотиви вчинення цих деліктів не вдалося.

Стаття 343 КК України. Домінуючим мотивом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 343 КК України, здебільшого визнають невдоволення законною діяльністю потерпілого [1, с. 801; 8, с. 325; 9, с. 133; 10, с. 159]. Між тим, особа може бути цілком задоволена діяльністю працівника правоохоронного органу, розуміти, що той сумлінно виконує свої службові обов'язки, але при цьому бажати уникнути відповідальності (найпоширеніший мотив), до якої винний може бути притягнутий [10, с. 159].

Іншим мотивом цього злочину, як зауважують науковці, може бути корисливий, мотив ненависті, хибне почуття обов'язку (Є. В. Пилипенко) [9, с. 133], користь, заздрість, хуліганські спонукання (Г. Є. Болдарь) [8, с. 325], користь, нерозуміння правомірності дій службової особи правоохоронного органу (бажання «відновити справедливість»), бажання догодити керівництву, покращення показників роботи тощо (Є. М. Блажівський) [10, с. 159].

Є. В. Пилипенко стверджує, що при вчиненні злочину, передбаченого ст. 343 КК України, можливі соціально-нешкідливі спонукання, що необхідно враховувати при призначенні покарання. Наприклад, недбале, чисто формальне виконання обов'язків з протидії злочинності з боку службової особи може викликати, як віктимна поведінка, зворотну реакцію у виді незаконного втручання в таку «діяльність» з метою перешкодити їй через неефективність та добитися бажаного ставлення до такої діяльності [9, с. 126].

Звернення до судової практики за ст. 343 КК України засвідчує, що в судових вироках зазначається переважно мета, а тому мотив досить часто залишається невстановленим. Саме мета перешкоджання виконанню обов'язків у більшості випадків ймовірно пов'язана з невдоволенням законною діяльністю потерпілого, на якому наголошували вчені.

Стаття 344 КК України. Мотив невдоволення діяльністю потерпілих визнають основним і в складі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 344 КК України [1, с. 803; 8, с. 326]. Натомість супутніми (не головними) цього делікту можуть бути інші мотиви: користь, заздрість, хуліганські спонукання [8, с. 326]. Вироків за цією статтею у Єдиному державному реєстрі судових рішень практично немає, а тому підтвердити чи спростувати позиції вчених складно. Водночас слід зазначити, що як і в кримінальному правопорушенні, передбаченому ст. 343 КК України, мета перешкоджання виконанню обов'язків у біль-

шості випадків ймовірно пов'язана з невдоволенням законною діяльністю потерпілого.

Стаття 345 КК України. В. І. Осадчий зазначає, що юридична конструкція «у зв'язку з виконанням цим працівником службових обов'язків» вказує на мету злочину, передбаченого ст. 345 КК України, – не допустити діяльності працівника правоохоронного органу, змінити її характер, припинити її чи вчинити злочин через діяльність, яка вже відбулася [1, с. 805]. Схожу позицію займає Г. Є. Болдарь зауважуючи, що мета цього злочину – запобігти виконанню працівником правоохоронного органу його службових обов'язків, припинити або змінити характер такого виконання безпосередньо в момент посягання або в майбутньому чи вчинити посягання із помсти за діяльність у минулому [8, с. 328]. Трьох періодів виконання службових обов'язків (минулого, теперішнього і майбутнього) стосується і позиція Л. П. Брич на думку якої значення слів «у зв'язку з» виконанням службових обов'язків виявляється через мету дій винного і, як відомо, має три прояви, а саме з метою: 1) не допустити виконання службових обов'язків (діяння вчиняється до початку виконання потерпілим службових обов'язків); 2) зупинити, перервати виконання потерпілим своїх службових обов'язків (відповідно, діяння вчиняється у процесі виконання потерпілим своїх службових обов'язків); 3) помститися потерпілому за виконання ним своїх службових обов'язків (діяння можуть учинити як у процесі, так і після закінчення виконання потерпілим своїх службових обов'язків) [11, с. 1055-1056].

Мотивами вчинення погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345 КК України) визнають невдоволення законним виконанням працівником правоохоронного органу своїх службових обов'язків (домінуючий мотив), користь, заздрість, хуліганські спонукання (супутні мотиви) (Г. Є. Болдарь) [8, с. 328], прагнення перешкодити потерпілому у момент посягання або в майбутньому виконувати свої службові обов'язки, помста за виконання цих обов'язків у минулому (А. В. Бойко) [12, с. 160-161].

За відсутності таких мотивів дії винного підлягають кваліфікації за іншими статтями КК України. На переконання С. І. Дячука за відсутності мотиву вчинення злочину, передбаченого ст. 345 КК України, – «у зв'язку з виконанням потерпілим службових обов'язків» дії винного кваліфікуються за статтями Особливої частини Кодексу, що передбачають відповідальність за злочини проти

життя та здоров'я особи [13, с. 1114]. Схожої позиції дотримується А. В. Бойко зауважуючи, що якщо особі, вказаній у ст. 345 КК України, шкоду здоров'ю заподіяно не у зв'язку з її службовою діяльністю, а з інших мотивів (особиста неприязнь, ревності, хуліганські спонукання, помста на побутовому ґрунті тощо), відповідальність за ст. 345 КК України виключається. Дії винного потрібно розцінювати як злочин проти здоров'я особи (ст. 121-126, 129 КК України) [12, с. 160-161]. Водночас існують і думки щодо кваліфікації вчиненого у таких ситуаціях не лише як кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи. Наприклад, В. А. Клименко стверджує, що умисне нанесення побоїв або заподіяння тілесних ушкоджень працівникові правоохоронного органу чи його близькому родичу на ґрунті, наприклад, неприязних особистих стосунків кваліфікуються як злочин проти особи. Якщо погроза вчинюється внаслідок особистих неприязних стосунків або є невід'ємною ознакою якогось іншого злочину, то вчинене за наявності необхідних умов треба кваліфікувати за відповідними статтями КК (наприклад, за ст. 129, 152, 187, 189, 262, 289 КК України) [14, с. 776].

У вироках зазначається про те, що цей злочин вчиняється «з метою перешкодження затриманню працівниками поліції» [15], «з мотивів явної неповаги до охоронюваних законом цінностей – життя та здоров'я людини, нормальної роботи правоохоронних органів та їх авторитету..., з метою невиконання законних вимог працівників поліції» [16], «з метою припинення виконання останнім службових обов'язків по здійсненню первинного реагування на повідомлення про правопорушення та охорони громадського порядку» [17], «з метою перешкодження виконання службових обов'язків працівниками правоохоронного органу, а саме: перевірки наявності документів, які посвідчують його особу та осіб, які були з ним присутні..., з мотивів обурення вимогами поліцейських надати документи» [18], «з метою перешкодження виконанням працівником правоохоронного органу... своїх службових обов'язків, а саме здійснення супроводу під час проходження освідування на стан алкогольного сп'яніння... для оформлення вчинених адміністративних правопорушень» [19], «особою, невдоволеною виконанням службових обов'язків поліцейськими» [20], «з мотивів особистої неприязні» [21] тощо.

У певних випадках простежується умовно первинна і вторинна мета цього кримінально проти-

правного діяння, зокрема в одному випадку така мета полягала у *«залякуванні поліцейських, щоб вони не переслідували правопорушника»* [22].

Стаття 346 КК України. Мета злочину, передбаченого ст. 346 КК України, – вплинути на державну чи громадську діяльність шляхом вчинення описаних у ст. 346 КК України діянь чи вчинити їх у будь-який час до або після її завершення (В. І. Осадчий) [1, с. 808]; запобігти, припинити або змінити характер державної чи громадської діяльності діяча безпосередньо в момент посягання або в майбутньому чи вчинити посягання із помсти за таку діяльність у минулому (це може бути прагнення усунути від займаної посади, вплинути на прийняття важливого рішення, відсторонити політичну партію від участі у виборах, мітингах, демонстраціях, акціях протесту тощо) (Г. Є. Болдарь) [8, с. 330].

Наявність мети під час вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 345, 346 КК України, може свідчити про необхідність кваліфікації вказаних деліктів *за сукупністю з іншими статтями* КК України. З цього приводу В. А. Клименко зазначає, що якщо погроза, тілесні ушкодження, побіи або інші насильницькі дії були вчинені з метою перешкодити виконанню державним діячем своїх обов'язків або з метою прийняття ним незаконного рішення, вчинене треба кваліфікувати за сукупністю злочинів – за відповідною частиною ст. 346 і ст. 344 КК України [14, с. 780].

Мотивом кримінального правопорушення є невдоволення діяльністю державного чи громадського діяча (В. І. Осадчий) [1, с. 808], невдоволення законною державною чи громадською діяльністю потерпілого (домінуючий мотив), користь, заздрість, хуліганські спонукання (супутні мотиви) (Г. Є. Болдарь) [8, с. 329-330].

Оскільки обов'язковою ознакою злочину є мотив – злочин вчинюється у зв'язку з державною чи громадською діяльністю потерпілих, то за його відсутності дії винного кваліфікуються за статтями Особливої частини Кодексу, що передбачають відповідальність за злочини проти життя та здоров'я особи [13, с. 1116].

У Єдиному державному реєстрі судових рішень вказівок на мету чи мотив цього злочину не встановлено, зокрема й тому, що такі злочини вчиняються вкрай рідко.

Стаття 347 КК України. Мета цього делікту, на думку В. І. Осадчого, – не допустити діяльність працівника правоохоронного органу, припинити чи змінити її характер або вчинити злочин через діяльність, що мала місце [1, с. 810]. Г. Є. Болдарь

наголошує, що мета кримінального правопорушення, передбаченого ст. 347 КК України, – запобігти, припинити або змінити характер «виконання» працівником правоохоронного органу його службових обов'язків безпосередньо в момент або після такого виконання, у майбутньому чи вчинити посягання із помсти за таку діяльність у минулому. Це може бути бажання відсторонити працівника правоохоронного органу від розслідування кримінального провадження, вплинути на прийняття відповідного рішення у справі тощо [8, с. 331].

Л. П. Брич вважає, що якщо винний шляхом умисного знищення чи пошкодження майна працівника правоохоронного органу, працівника державної виконавчої служби, приватного виконавця прагнув вплинути на них з метою перешкодити виконанню ними службових обов'язків або добитися прийняття незаконних рішень, вчинене слід визнавати сукупністю злочинів і кваліфікувати за статтями 347 і 343 КК України [11, с. 1060].

Мотивом цього кримінального правопорушення визнають помсту за виконання працівником правоохоронного органу своїх службових обов'язків або примусове виконання рішень державним виконавцем чи приватним виконавцем (Л. П. Брич, Л. В. Дорош) [11, с. 1060; 23, с. 730], невдоволення діяльністю працівника правоохоронного органу (В. І. Осадчий) [1, с. 810], невдоволення законним виконанням працівником правоохоронного органу його службових обов'язків (домінуючий мотив), користь, заздрість, хуліганські спонукання (супутні мотиви) (Г. Є. Болдарь) [8, с. 331].

Як зауважує С. І. Дячук, знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу з інших мотивів (не у зв'язку з виконанням потерпілим службових обов'язків), наприклад, у зв'язку з тим, що потерпілий образив винного під час квартирної сварки тощо, має кваліфікуватися за відповідною частиною ст. 194 КК України [13, с. 1117-1118].

У вирокх за цією статтею мету та/або мотив позначають такими конструкціями: *«у зв'язку із виконанням потерпілою особою службових обов'язків та з метою її примушування до відмови від давання показань»* [24], *«з метою перешкодження виконанню покладених на працівників поліції службових обов'язків по охороні громадського порядку та безпеки... з метою уникнення відповідальності та завдання шкоди працівникам правоохоронних органів»* [25], *«з мотивом помсти за виконання службових обов'язків, пов'язаних*

з неодноразовим притягненням до кримінальної відповідальності за вчиненні злочини» [26] тощо.

У судовій практиці є ситуації, які свідчать про те, що конструкція «у зв'язку з виконанням службових обов'язків» та подібні їй якраз підходить для випадків, коли встановити мету чи мотив немає можливості, однак обставини події чітко свідчать про те, що посягання на представників влади здійснюється у зв'язку з виконанням потерпілим службових обов'язків.

Наприклад, водій Особа-5, порушивши правила дорожнього руху, на законну вимогу працівників поліції не зупинився. Тому правоохоронцями створено штучний затор службовим автомобілем для зупинки транспортного засобу правопорушника Особа-5. Однак Особа-5 усвідомлюючи, що перед ним знаходиться службовий автотранспорт правоохоронного органу, в якому перебувають поліцейські Особа-7 та Особа-8, здійснив його пошкодження (вм'ятини металу кузова в районі колісної арки на задньому правому крилі та пошкодження зовнішньої ручки дверей) [27].

Стаття 348 КК України. На переконання В. А. Клименка злочин, передбачений ст. 348 КК України, може бути вчинений не тільки з метою перешкодити потерпілому виконати свої службові обов'язки або обов'язки по охороні громадського порядку (під час їх виконання або в майбутньому), а також із мотивів помсти за таку діяльність у минулому [14, с. 783]. В. І. Осадчий наголошує, що суб'єктивна сторона цього злочину характеризується: мотивом – невдоволення виконанням працівником правоохоронного органу службових обов'язків або здійснення членом громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону чи військовослужбовцем діяльності щодо охорони громадського порядку; метою – не допустити такої діяльності, припинити її, змінити її характер або вчинити посягання через діяльність, яка вже відбулася [1, с. 811-812]. Л. П. Брич переконана, що мотив у складі злочину, передбаченого ст. 348 КК України, є його обов'язковою ознакою і водночас ще й розмежувальною ознакою складів злочинів, передбачених статтями 112 і 348 КК України. Мотив також є ознакою, яка визначає норму, передбачену ст. 348 КК України як спеціальну – останню ланку в ланцюгу багатоступеневої конкуренції загальної і спеціальної норм, який утворюють ч. 1 ст. 115, п. 8 ч. 2 ст. 115, ст. 348 КК України. За такого виду конкуренції пріоритет на застосування має ст. 348 КК України, як норма, яка має найширший зміст, зокрема, мотив вчинення злочину в ній конкретизований найбільше [11, с. 1063].

У вироках зазначалося, що цей злочин вчинявся через «небажання підкоритись законним вимогам співробітників поліції, з метою уникнення притягнення до кримінальної відповідальності» [28], «з невстановлених мотивів» [29], «з мотивів помсти та перешкодження в майбутньому виконувати свої службові обов'язки» [30], «з метою втечі щоб уникнути кримінальної відповідальності» [31], «з причин особистого негативного ставлення до працівників правоохоронних органів» [32] тощо.

Водночас встановити мотив цього злочину не завжди можливо. Винний, наприклад, може посылатися на те, що «не знав про те, що потерпілий є поліцейським» [33].

Стаття 349 КК України. Мотиви злочину, передбаченого ст. 349 КК України, на думку Л. В. Дорош, можуть бути різними: корисливий, прагнення уникнути відповідальності за вчинений злочин тощо. На кваліфікацію злочину вони не впливають [23, с. 735].

У ст. 351, 351-1, 351-2 КК України безпосередньо відсутні вказівки на мотив чи мету перешкодження діяльності певних представників влади. Виходячи з цього мета та мотив зазначених кримінальних правопорушень може бути будь-якою. В. І. Осадчий стверджує, що мета і мотив для кваліфікації злочинів, передбачених ст. 351, 351-1, 351-2 КК України, значення не мають [1, с. 817, 818, 822]. Термін «перешкодження», який використовується у назвах зазначених статей, включає передбачені в їх диспозиціях такі діяння як невиконання законних вимог, створення перешкод у роботі та надання завідомо неправдивої інформації. Зміст цих діянь свідчить про те, що посягання вчиняється у зв'язку з виконанням обов'язків потерпілими, а тому ймовірно законодавець слушно визнав зайвими такі конструкції, що визначають мету чи мотив деліктів, передбачених ст. 351, 351-1, 351-2 КК України.

Висновки. Отже, метою посягань на представників влади у тих випадках, коли вона чітко не визначена у диспозиції відповідної статті, може бути перешкодження виконання ними своїх службових обов'язків, прагнення порушника уникнути відповідальності за свої протиправні діяння чи делікти, вчиненні іншими суб'єктами адміністративних чи кримінальних правопорушень.

Мотиви посягань на представників влади можуть бути різними, зокрема помста, небажання підкорюватися законним вимогам, невдоволення законною діяльністю потерпілих, негативне до них ставлення тощо.

Водночас встановити певну мету чи мотив не завжди можливо. Тому застосування юридичних конструкцій, пов'язані з мотивом та/або метою вчинення кримінального правопорушення на кшталт «у зв'язку з виконанням службових обов'язків», «у зв'язку з діяльністю» та подібних їм є цілком виправданим. З огляду на це в диспозиціях статей, що містять підстави кримінальної відповідальності за посягання на представників влади, недоцільно передбачати конкретні мотиви на кшталт помсти, невдоволення законною діяльністю потерпілого тощо, оскільки це може суттєво ускладнити правозастосування через неможливість встановлення цієї ознаки суб'єктивної сторони кримінального правопорушення.

Мета та мотив кримінальних правопорушень, передбачених ст. 351, 351-1, 351-2 КК України, може бути будь-якою з огляду на відсутність у диспозиціях цих статей відповідних юридичних конструкцій, призначених для позначення цих ознак суб'єктивної сторони кримінального правопорушення. Водночас такі конструкції видаються зайвими з огляду на те, що зміст кримінально протиправних діянь, що позначаються терміном «перешкоджання» (невиконання законних вимог, створення перешкод у роботі та надання завідомо неправдивої інформації), свідчить про те, що посягання вчиняється у зв'язку з виконанням обов'язків потерпілими.

Список літератури:

1. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. [2-ге вид., переробл. і доповн.]. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.
2. Вирок Автозаводського районного суду м. Кременчука від 29 листопада 2021 р. Справа № 524/10436/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101411142>.
3. Вирок Бабушкінського районного суду м. Дніпропетровська від 02 червня 2022 р. Справа № 932/7715/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104565634>.
4. Вирок Кіровського районного суду м. Кіровограда від 16 грудня 2021 р. Справа № 404/8162/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101938722>.
5. Вирок Могилів-Подільського міськрайонного суду Вінницької області від 26 травня 2022 р. Справа № 138/700/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104474989>.
6. Вирок Соснівського районного суду м. Черкаси від 14 січня 2022 р. Справа № 712/14284/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102617032>.
7. Вирок Жовтневого районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 03 листопада 2021 р. Справа № 212/2183/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100759921>.
8. Кримінальне право. Особлива частина: підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Луганськ: Елтон-2, 2012. Т. 2. 780 с.
9. Пилипенко Є. В. Перешкоджання діяльності у кримінальному праві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Сєвєродонецьк, 2018. 228 с.
10. Блажівський Є. М. Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність за кримінальним правом України: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2010. 234 с.
11. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [А. М. Бойко, Л. П. Брич, О. О. Дудоров та ін.] ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. [10-те вид., переробл. та доповн.]. Київ : Дакор, 2018. 1360 с.
12. Бойко А. В. Кримінальна відповідальність за погрозу або насильство щодо працівника правоохоронного органу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2013. 231 с.
13. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. [2-ге вид., переробл. та доповн.]. Київ : Дакор, 2008. 1428 с.
14. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / відп. ред. С. С. Яценко. 2-ге вид., переробл. та доповн. Київ : А.С.К., 2002. 968 с.
15. Вирок Калуського міськрайонного суду Івано-Франківської області від 26 квітня 2021 р. Справа № 345/2825/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96539815>.
16. Вирок Малиновського районного суду м. Одеси від 21 квітня 2022 р. Справа № 521/15184/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104401810>.
17. Вирок Суворовського районного суду м. Одеси від 21 квітня 2022 р. Справа № 523/7965/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104039122>.
18. Вирок Іршавського районного суду Закарпатської області від 04 травня 2022 р. Справа № 301/1133/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104172385>.

19. Вирок Любешівського районного суду Волинської області від 04 травня 2022 р. Справа № 162/154/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104167506>.
20. Вирок Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 05 травня 2022 р. Справа № 344/21254/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104194675>.
21. Вирок Київського районного суду м. Полтави від 06 травня 2022 р. Справа №552/1379/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104198006>.
22. Вирок Кам'янка-Бузького районного суду Львівської області від 10 вересня 2021 р. Справа № 446/838/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99507010>.
23. Кримінальний кодекс України: наук.-практ. комент.: у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., доповн. Харків: Право, 2013. Т. 2: Особлива частина. 1040 с.
24. Вирок Богунського районного суду м. Житомира від 30 листопада 2022 р. Справа №295/10156/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107586438>.
25. Вирок Рокитнівського районного суду Рівненської області від 04 травня 2020 р. Справа № 571/1386/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89069560>.
26. Вирок Олександрійського міськрайонного суду Кіровоградської області від 20 січня 2021 р. Справа № 941/9/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94256144>.
27. Вирок Сарненського районного суду Рівненської області від 07 листопада 2022 р. Справа № 572/2088/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107174030>.
28. Вирок Прилуцького міськрайонного суду Чернігівської області від 19 травня 2020 р. Справа № 740/1193/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89319617>.
29. Вирок Менського районного суду Чернігівської області від 09 липня 2020 р. Справа № 736/1495/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90305277>.
30. Вирок Печерського районного суду м. Києва від 08 липня 2021 р. Справа № 757/31640/21-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98179020>.
31. Вирок Борщівського районного суду Тернопільської області від 20 квітня 2022 р. Справа № 596/964/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104027347>.
32. Вирок Приморського районного суду м. Одеси від 31 травня 2022 р. Справа № 522/8778/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105051533>.
33. Вирок Богунського районного суду м. Житомира від 31 січня 2022 р. Справа №295/14957/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102859619>.

Borovyk A.V. PURPOSE AND MOTIVES OF ATTACKS ON GOVERNMENT OFFICIALS

According to the analysis of scientific literature and case law, the article examines the types of objectives and motives of attacks on government officials with a view to identifying problems in this area and developing proposals for their solution.

The study has established that the purpose of attacks on government officials, in cases where it is not clearly defined in the disposition of the relevant article, may be obstruction of their performance of their official duties, the offender's desire to avoid liability for their unlawful acts or torts committed by other subjects of administrative or criminal offenses.

The motives for attacks on government officials may vary, including revenge, unwillingness to obey legal requirements, dissatisfaction with the victims' legitimate activities, negative attitudes toward them, etc.

At the same time, it is not always possible to establish a specific purpose or motive. Therefore, the use of legal constructions related to the motive and/or purpose of a criminal offense, such as "in connection with the performance of official duties," "in connection with activities" and similar ones, is quite justified. According to this, it is inappropriate to provide for specific motives such as revenge, dissatisfaction with the victim's lawful activities, etc. in the dispositions of articles containing grounds for criminal liability for attacks on government officials. This may significantly complicate law enforcement due to the impossibility of establishing this feature of the subjective side of the criminal offense.

The author argues that the purpose and motive of criminal offenses under Articles 351, 351-1, 351-2 of the CC of Ukraine may be any according to the absence of relevant legal constructions in the dispositions of these articles intended to denote these signs of the subjective side of a criminal offense. At the same time, such constructions seem unnecessary because the content of the criminal offenses denoted by the term "obstruction" (failure to comply with legal requirements, creating obstacles to work and providing deliberately false information) indicates that the offense is committed in connection with the performance of duties by the victims.

Key words: *criminal offense, purpose of a criminal offense, motive of a criminal offense, subjective side of a criminal offense, criminal liability, performance of official duties, encroachment on representatives of the authorities.*

Бугера С.І.

Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України

ДО ПИТАННЯ ПРОТИДІЇ ШАХРАЙСТВУ З ПЛАТІЖНИМИ КАРТКАМИ

У статті розглянуто питання протидії шахрайству з платіжними картками. Встановлено, що шахрайство з платіжними картками можна класифікувати як: банкоматне шахрайство; шахрайство в середовищі Card-Not-Present; шахрайство в термінальній мережі; соціальна інженерія. Для протидії шахрайству з платіжними картками важливим є використання зарубіжного досвіду з цього питання. Зокрема, використання електронних систем запобігання шахрайству, а також електронних засобів контролю в США на сьогодні є пріоритетом та складовою міжнародної політики із ведення електронної комерційної діяльності. Досвід США може бути адаптований в Україні щодо: створення Єдиної інформаційної системи профілактики шахрайства у сфері електронної комерції та торгівлі, яка поєднуватиме різноманітні інформаційні ресурси, платформи та бази даних про шахраїв; реформування інституту кримінальної відповідальності за електронне торговельно-комерційне шахрайство; використання новітніх електронних систем та досягнень штучного інтелекту щодо запобігання електронного комерційного шахрайства; посилення міжнародного співробітництва та залучення громадськості до соціально-виховної роботи з профілактики шахрайства в сфері електронної торгівлі. Встановлено, що протидії шахрайству з платіжними картками потребує комплексного вирішення. Насамперед, доцільним є вдосконалення законодавства з цього питання, зокрема в частині кримінальної відповідальності. Важливим є також дослідження зарубіжного досвіду в частині розроблення запобіжних заходів на спеціально-криминологічному та загальносоціальному рівнях. При цьому одним з найбільш дієвих способів протидії шахрайству з платіжними картками залишається виконання громадянами таких правил: отримувати інформацію, особливо з приводу фінансових виплат, лише з офіційних джерел; не переходити за сумнівними гіперпосиланнями; не повідомляти конфіденційну інформацію, зокрема дані банківських карток, стороннім; у разі підозри шахрайських дій – негайно повідомляти правоохоронним органам. Офіційні сторінки державних органів, благодійних організацій, банківських структур у месенджерах та соціальних мережах мають бути верифікованими.

Ключові слова: платіжні картки, шахрайство, протидія, законодавство, зарубіжний досвід.

Постановка проблеми. Протидія шахрайству з платіжними картками залишається актуальною проблемою і під час повномасштабної війни в Україні. При цьому найпоширенішим видом шахрайства стала фейкова соціальна допомога від державних чи міжнародних організацій: у 2022 році Національний банк України виявив близько 4500 фішингових ресурсів, для порівняння – у 2021 році ця цифра була на порядок меншою [1].

Необхідно зазначити, що Верховна Рада України утворила Тимчасову слідчу комісію (ТСК) із питань розслідування можливих фактів шахрайства у сфері фінансових послуг, які здійснюються з використанням інформаційних, електронних комунікаційних систем та електронних комунікаційних мереж. Серед основних завдань

ТСК: розслідування можливих фактів шахрайства та іншої незаконної діяльності у сфері фінансових послуг та ринків фінансових послуг, які здійснюються з використанням інформаційних, електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем та електронних комунікаційних мереж, а також розслідування можливих фактів залучення та навчання третіх осіб з метою їх участі в незаконній діяльності у сфері фінансових послуг та ринків фінансових послуг. За результатами роботи члени ТСК мають підготувати пропозиції про вдосконалення законодавства щодо протидії шахрайству та іншій незаконній діяльності у сфері фінансових послуг та ринків фінансових послуг [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання протидії шахрайству з платіжними

картками досліджували у свої працях такі вчені, як А. О. Єременко, А. М. Клочко, О. В. Курман, С. І. Ніколаюк, О. І. Олійничук, С. В. Поперешняк, Т. В. Романенко, С. В. Самойлов та інші. При цьому підвищення рівня використання інформаційно-комунікаційних технологій у фінансовій системі та необхідність забезпечення удосконалення протидії шахрайству з платіжними картками, потребують проведення подальших наукових досліджень.

Метою статті є дослідження проблем протидії шахрайству з платіжними картками та розроблення практичних рекомендацій з даного питання.

Виклад основного матеріалу. Кримінальні правопорушення, що вчиняють у сфері банківської діяльності, стали досить поширеними і становлять суттєву небезпеку для суспільства й держави і одним із виявів таких суспільно небезпечних діянь є шахрайство з використанням банківських платіжних карток, оскільки суспільна небезпечність таких злочинів полягає в тому, що, поряд із посяганням на власність громадян, їхні грошові кошти, які перебувають на банківських рахунках, цей злочин спричиняє шкоду злагодженому функціонуванню банківської системи. Предметом шахрайства з банківськими платіжними картками є грошові кошти, що знаходяться на банківських рахунках. З об'єктивної сторони цей злочин полягає в заволодінні грошовими коштами громадян, які знаходяться на банківських рахунках, шляхом обману чи зловживання довірою. Шахрайство, вчинене з використанням платіжних карток або їх реквізитів, має розцінюватись як шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки [3, с. 81].

Шахрайство з платіжними картками можна класифікувати як: 1) банкоматне шахрайство: фізичний скімінг (Skimming) – полягає у встановленні зловмисниками на банкоматі обладнання для копіювання даних магнітної смуги та запису ПІН-коду платіжної картки; Cash Trapping – полягає у встановленні зловмисником на банкоматах спеціальних пристроїв, які дозволяють здійснити захват готівки за операціями, які здійснюють законні держателі карток; Transaction Reversal Fraud (TRF) – в результаті зловмисник отримує готівку при фактично незмінному балансі карткового рахунку, за якими проводилась операція; програмний скімінг (Cyber Skimming) – полягає у встановленні зловмисником на банкоматі шкідливого програмного забезпечення, яке здійснює копіювання даних магнітної смуги та ПІН-кодів

платіжних карток; прямий диспенс (Jackpotting) – полягає у встановленні та активації зловмисником на банкоматі шкідливого програмного забезпечення, яке дає диспенсеру банкомату команду на видачу всіх банкнот завантажених в касети; 2) шахрайство в середовищі Card-Not-Present: фішинг; віруси на комп'ютерах і мобільних пристроях; 3) шахрайство в термінальній мережі: фізичний скімінг (Skimming); програмний скімінг (Cyber Skimming); 4) соціальна інженерія: вішинг – сутність шахрайства полягає у мотивації шахраєм клієнта банку до здійснення дій, які він за інших обставин в звичайній обстановці, маючи час на обміркування та можливість порадитись з іншими людьми, не здійснив би. Зловмисники стимулюють клієнтів: здійснювати перекази своїх коштів на карткові рахунки шахраїв (банкомати або системи Інтернет-банкінгу); розголошувати реквізити своїх платіжних карток та/або свої персональні данні, необхідні для проведення операцій в мережі Інтернет; надавати копії документів, що ідентифікують особу, та можуть бути використанні при оформленні споживчих та грошових кредитів [4].

Загалом методи несанкціонованого доступу до інформації можна умовно поділити на дві категорії: з використанням методів соціальної інженерії та без них. На відміну від другого випадку, коли зловмисник повинен володіти знаннями у галузі ІТ, у першому для отримання конфіденційних даних він спирається на знання з соціології та психології. Психологічною передумовою застосування методів соціальної інженерії є така особливість людської психіки, як когнітивні упередження. Основна тактика соціальної інженерії – за допомогою психологічних методів (наприклад, спілкуючись начебто від імені сервісної компанії чи банку) переконати користувача розкрити інформацію особистого характеру (паролі, номери кредитних карток тощо) [5].

Загалом протидія шахрайству з платіжними картками є актуальною проблемою для багатьох країн. Зокрема, Федеральна торгова комісія США (FTC) у січні 2022 року повідомила, що за 2021 рік шахраї вкрали в користувачів соціальних мереж близько 770 мільйонів доларів, що вдвічі більше, ніж у 2020 році. Від афер в соцмережах постраждало понад 95 тисяч користувачів [6].

В Україні зловмисники в Інтернеті привласнюють гроші під виглядом надання виплат українцям, які постраждали від війни. Аферисти поширюють фейкову інформацію про соціальні виплати, створюючи сторінки-клони державних

організацій, керівництва держави, представників ООН, Червоного Хреста, благодійних фондів, банків тощо. Для реалізації злочину здебільшого використовують фішинг. Громадянам пропонують ввести персональні дані та номер банківської картки нібито для зарахування грошей. Однак відомості, введені на таких ресурсах, автоматично стають відомі зловмисникам. Маючи дані банківських карток громадян, вони привласнюють гроші з рахунків [7].

При цьому відповідно до ст. 67 Закону України «Про платіжні послуги» [8] надавачі платіжних послуг зобов'язані запровадити систему захисту інформації, що має забезпечувати безперервний захист інформації про виконання платіжних операцій та індивідуальної облікової інформації на всіх етапах її формування, обробки, передавання та зберігання. Система захисту інформації має забезпечувати цілісність, конфіденційність, доступність та простежуваність інформації, що формується, обробляється, передається та зберігається під час виконання платіжних операцій, відповідно до вимог, встановлених нормативно-правовими актами Національного банку України.

Загалом сума збитків банків, торговців, клієнтів від незаконних дій з платіжними картками у 2022 році становила понад 481 млн гривень. Це на 46% більше ніж у довоєнному 2021 році. Кількість незаконних дій з платіжними картками, за якими були понесені збитки, зросла на 8%. У 2022 році середня сума однієї незаконної операції становила близько 2 200 гривень, що на третину більше, ніж у 2021 році (1 600 гривень). На один мільйон гривень видаткових операцій із використанням платіжних карток на незаконні дії/шахрайські операції припадало 69 гривень. Це не набагато більше, ніж у 2021 році (65 гривень), та свідчить про те, що сума збитків від шахрайства зростала співставно із зростанням суми операцій з платіжними картками українських банків. За даними НБУ, 86% від загальної кількості випадків платіжного шахрайства за 2022 рік відбулися в мережі Інтернет, водночас лише 14% – через фізичні пристрої (торговельна мережа, банкомати, пристрої самообслуговування) [9].

Необхідно зазначити, що Українська міжбанківська Асоціація членів платіжних систем «ЄМА» є добровільним недержавним некомерційним неприбутковим об'єднанням. Метою діяльності Асоціації є – всебічне сприяння розвитку зручних та безпечних безготівкових платіжних інструментів і сервісів в Україні. Асоціація працює для того, щоб зробити використання безго-

тівкових платіжних інструментів і технологій при розрахунках і кредитуванні в Україні невід'ємним елементом фінансової культури [10].

Протягом 2022 року Асоціація «ЄМА» у співробітництві з чеським підрозділом компанії ThreatMark (США) заблокували на рівні реєстраторів 568 активних фішингових та шахрайських сайтів в українському сегменті Інтернет, націлених проти споживачів фінансових послуг. Водночас коефіцієнт успішного блокування шкідливих ресурсів на рівні реєстратора (closure gate) склав 95,5%. Зростання кількості фішингових сайтів пов'язане з дедалі більшим поширенням схеми виманювання у банківських клієнтів облікових записів до онлайн-банкінгу, після чого з їх карток рахунків знімаються гроші та на їх ім'я оформлюються онлайн-кредити. Популярність злочинних партнерських моделей Scam-as-a-Service та Phishing-as-a-Service призвела до масштабування шахрайських схем на міжнародному рівні та зниження порога входу для новачків, що не мають спеціальних навичок для проведення скам-атак. В 2022 році зросла кількість виявлених фейкових застосунків у Google Play та App Store, більшість з яких рекламуються як застосунки для реалізації залишків палива за низькими цінами та застосунки для отримання грошової допомоги від держави та міжнародних організацій. Також збільшилася кількість фейкових банківських чат-ботів у Telegram, що виманюють карткові реквізити та облікові записи до онлайн-банкінгу [11].

Для протидії шахрайству з платіжними картками Національний банк України в травні 2023 року розпочав Всеукраїнську інформаційну кампанію з платіжної безпеки #ШахрайГудбай разом із Департаментом кіберполіції Національної поліції України, а також за підтримки Проекту USAID «Реформування фінансового сектору». Вона стане продовженням першої подібної кампанії, що успішно пройшла у 2020 році. Її мета – поліпшити обізнаність громадян та нагадати їм про основні правила безпеки під час безготівкових розрахунків, особливо в мережі Інтернет. Характерно, що більшість випадків, коли громадяни втрачають свої кошти, виникають через розголошення ними даних своєї картки, одноразових паролів для підтвердження операцій, даних для входу до інтернет-банкінгу. Половина від загальної суми збитків від шахрайства з платіжними картками відбулася через соціальну інженерію [12].

Також Національний банк України з метою зниження ризиків шахрайства встановив до

надавачів платіжних послуг вимогу застосувати посилену автентифікацію користувачів. Так, надавачі платіжних послуг зобов'язані застосовувати посилену автентифікацію користувачів під час: отримання ними дистанційного доступу до рахунків; ініціювання дистанційної платіжної операції; будь-яких інших дій у разі підозри вчинення шахрайства чи інших неправомірних дій (або існування такого ризику). За результатами процедури посиленої автентифікації користувача надавач платіжної послуги має створити унікальний код автентифікації, який дає змогу пов'язувати операцію на певну суму і конкретного отримувача. Цей код повинен прийматися надавачем платіжних послуг щоразу під час отримання користувачем доступу до рахунку, ініціювання дистанційної платіжної операції тощо. Зокрема, якщо раніше під час онлайн-розрахунків було достатньо інформації про платіжну картку і одноразового пароля, тепер необхідно буде використовувати як мінімум два елементи захисту, які підтверджують, що платіж здійснює користувач, який має законні підстави для використання конкретного платіжного інструмента, а не шахрай [13].

Для протидії шахрайству з платіжними картками необхідно дотримуватись таких правил безпеки: не тримати PIN-код картки разом із самою карткою; не розголошувати PIN-код і CVV2-код платіжної картки; регулярно змінювати PIN-код картки; встановити добовий ліміт на зняття готівки з платіжної картки; під'єднати послугу SMS-інформування про всі операції за картковим рахунком; не використовувати чужі телефони для входу в Особистий кабінет мобільного банку; уникати зберігання даних картки на сайтах інтернет-магазинів; у разі втрати (крадіжки) картки негайно телефонувати до банківської установи для її блокування [14].

Важливим є також використання зарубіжного досвіду з цього питання. Зокрема, використання електронних систем запобігання шахрайству, а також електронних засобів контролю в США на сьогодні є пріоритетом та складовою міжнародної політики із ведення електронної комерційної

діяльності. Досвід США може бути адаптований в Україні щодо: створення Єдиної інформаційної системи профілактики шахрайства у сфері електронної комерції та торгівлі, яка поєднуватиме різноманітні інформаційні ресурси, платформи та бази даних про шахраїв; реформування інституту кримінальної відповідальності за електронне торговельно-комерційне шахрайство; використання новітніх електронних систем та досягнень штучного інтелекту щодо запобігання електронного комерційного шахрайства; посилення міжнародного співробітництва та залучення громадськості до соціально-виховної роботи з профілактики шахрайства в сфері електронної торгівлі [15].

Висновки. Підсумовуючи, необхідно зазначити, що питання протидії шахрайству з платіжними картками потребує комплексного вирішення, і зокрема, щодо: розроблення запобіжних заходів на спеціально-кримінологічному та загально-соціальному рівнях з урахуванням зарубіжного досвіду та вдосконалення відповідного законодавства в частині посилення кримінальної відповідальності.

При цьому одним з найбільш дієвих способів протидії шахрайству з платіжними картками залишається виконання громадянами таких правил: отримувати інформацію, особливо з приводу фінансових виплат, лише з офіційних джерел; не переходити за сумнівними гіперпосиланнями; не повідомляти конфіденційну інформацію, зокрема дані банківських карток, стороннім; у разі підозри шахрайських дій – негайно повідомляти правоохоронним органам. Офіційні сторінки державних органів, благодійних організацій, банківських структур у месенджерах та соціальних мережах мають бути верифікованими [16]. Важливим є також виконання п. 18 Плану реалізації Стратегії кібербезпеки України [17] щодо запровадження практики проведення загальнонаціональної інформаційної роз'яснювальної кампанії щодо дій громадян у випадку, коли вони стикаються із кібершахрайством та іншими кіберзлочинами, а також роз'яснення процедур звернення до правоохоронних органів.

Список літератури:

1. НБУ назвав найбільш поширений вид шахрайства з використанням платіжних карток. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/nbu-nazvav-naybilsh-poshi-reniy-vid-shahraystva-1676453413.html>.
2. Рада утворила ТСК з питань розслідування шахрайства у сфері фінансових послуг. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3716087-rada-utvorila-tsk-z-pitan-rozsliduvanna-sahrajstva-u-sferi-finansovih-poslug.html>.

3. Кришевич О. В. Шахрайство у сфері обігу банківських платіжних карток: кримінально-правовий аспект. С. 81-84. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/15212/1/%D0%97%D0%91%D0%A0%D0%9D%D0%98%D0%9A_2019_p082-085.pdf.
4. Шахрайство з платіжними картками. URL: https://bankalliance.ua/pages/about_us/Anti-fraud_26012021.pdf.
5. Соціальна інженерія (безпека). URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Соціальна_інженерія_\(безпека\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Соціальна_інженерія_(безпека)).
6. Федеральна торгова комісія США: За 2021 рік шахраї вкрали в користувачів соцмереж \$700 мільйонів. URL: https://ms.detector.media/sots_merezhi/post/28876/2022-01-28-federalna-torgova-komisiya-ssha-za-2021-rik-shakhray-vkray-v-korystuvachiv-sotsmerezh-700-milyoniv/.
7. Кіберполіція попереджає про шахрайство під виглядом соціальних виплат. URL: <https://cyberpolice.gov.ua/article/kiberpolicziya-poperedzhaye-pro-shahrajstvo-pid-vyglyadom-soczialnyh-vyplat-7002/>.
8. Про платіжні послуги: Закон України від 30 червня 2021 року № 1591-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#Text>.
9. НБУ назвав суму збитків від шахрайства з платіжними картками за останній рік. URL: <https://news.finance.ua/ua/nbu-nazvav-sumu-zbytkiv-vid-shahrajstva-z-platizhnymy-kartkamy-za-ostanniy-rik>.
10. Статут Української міжбанківської Асоціації членів платіжних систем «ЄМА» (нова редакція). URL: <https://drive.google.com/file/d/14XrIuFLzvDcdAlhIQXNwOVvkCUuOL-ip/view>.
11. Матриця платіжного шахрайства. Perezavantazhenja: Analiz, trendi ta prognozi, 2022/2023. URL: <https://www.ema.com.ua/news/matricja-platizhnogo-shahrajstva-perezavantazhenja-analiz-trendi-ta-prognozi-2022-2023/>.
12. Стартувала інформаційна кампанія #ШахрайГудбай: нагадуємо про важливі правила платіжної безпеки. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/startuvala-informatsiyna-kampaniya-shahraygudbay-nagaduyemo-pro-vajlivi-pravila-platijnoyi-bezpeki>.
13. З метою зниження ризиків шахрайства надавачі платіжних послуг застосуватимуть посилену автентифікацію. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/z-metoyu-znijennya-rizikiv-shahrajstva-nadavachi-platijnih-poslug-zastosuvatimut-posilenu-avtentifikatsiyu-16500>.
14. Як захистити свою платіжну картку від шахраїв. URL: <https://minre.gov.ua/2023/03/19/yak-zahystyty-svoyu-platizhnu-kartku-vid-shahrayiv/>.
15. Коновалова І. О. Досвід запобігання шахрайству в сфері електронної торгівлі в США. URL: *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2021. С. 220–224.
16. Кіберполіція попереджає про шахрайство під виглядом соціальних виплат URL: .
17. План реалізації Стратегії кібербезпеки України: додаток до рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року «Про План реалізації Стратегії кібербезпеки України», уведеного в дію Указом Президента України від 1 лютого 2022 року № 37/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0087525-21#Text>.

Bugera S.I. ON THE ISSUE OF COMBATING FRAUD WITH PAYMENT CARDS

The article discusses the issue of countering fraud with payment cards. It is emphasized that payment card fraud can be classified as: ATM fraud; fraud in the Card-Not-Present environment; fraud in the terminal network; social engineering. In order to counter fraud with payment cards, it is also important to use foreign experience in this matter. In particular, the use of electronic fraud prevention systems, as well as electronic means of control in the USA today is a priority and a component of the international policy on conducting electronic commercial activities. The experience of the USA can be adapted in Ukraine regarding: the creation of a Unified information system for the prevention of fraud in the field of electronic commerce and trade, which will combine various information resources, platforms and databases about fraudsters; reforming the institution of criminal responsibility for electronic trade and commercial fraud; use of the latest electronic systems and advances in artificial intelligence to prevent electronic commercial fraud; strengthening international cooperation and involving the public in social and educational work on the prevention of fraud in the field of electronic commerce. It has been established that countering fraud with payment cards requires a comprehensive solution. First of all, it is expedient to improve the legislation on this issue, in particular in terms of criminal responsibility. It is also important to study foreign experience in terms of the development of preventive measures at the special criminological and general social levels. At the same time, one of the most effective ways to counter fraud with payment cards remains the implementation of simple but effective rules by citizens, in particular: receive information, especially regarding financial payments, only from official sources; do not follow dubious hyperlinks; not to disclose confidential information, including bank card details, to third parties; in case of suspicion of fraudulent actions – immediately report to law enforcement agencies. Official pages of state bodies, charitable organizations, banking structures in messengers and social networks must be verified.

Key words: payment cards, fraud, opposition, legislation, foreign experience.

Грищенко А.Л.

Київський національний університет технологій та дизайну

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ОСОБИ ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

У статті визначено вихідні поняття та вибудовано концепцію кримінально-правової охорони особи від домашнього насильства. Увагу акцентовано на викликах, що постали перед громадянами у контексті різного роду криз (політичної, фінансової, соціальної, правової). Також продемонстровано, що із змінами уявлення суспільства про злочинність та караність, а також євроінтеграційному курсу України питання кримінально-правової охорони особи від домашнього насильства сьогодні постає нагально та вимагає концептуального осмислення вихідних категорій. У публікації мова йде про охоронну функцію права та держави крізь призму кримінальних правовідносин, зокрема у контексті напряму як державної політики, так і практичної діяльності. Запропоновано переглянути заходи особистої безпеки і з'ясувати обставини, що, накопичуючись, здійснюють конфліктогенний вплив на особу та сприяють її насильницьким проявам.

Здійснено аналіз співвідношення понять «правова охорона», «правовий захист», «правове забезпечення» та «механізм правового регулювання». Доведено їхній взаємозв'язок, але не тотожність. Враховуючи етимологію та термінологічний аналіз вживаних понять, зроблено висновок щодо обсягу, дії та властивого інструментарію кримінально-правової охорони. Специфікою її реалізації є те, що у ній поєдналися превентивний, виховний та відновлюваний аспекти. Враховуючи стрімкий розвиток України як правової європейської держави, констатується, що сьогодні, не дивлячись на воєнний стан в Україні, значення превентивної складової в кримінально-правовій охороні зростає, імплементація міжнародних стандартів триває, а задекларовані цінності необхідно реалізовувати. Виконання зобов'язань за Стамбульською конвенцією через створення правової бази не можна вважати завершеними. Мова йде про дискусію навколо криміналізації в Україні окремих діянь проти особи, а також проблему тлумачення вже діючої норми Кримінального кодексу України при здійсненні кваліфікації злочину, передбаченого статтею 126-1 «Домашнє насильство».

У статті надано оцінку позиціям вчених, що стосуються системи охорони особи від насильства в межах галузі кримінального права. В результаті проведеного дослідження запропоновано визначення кримінально-правової охорони особи від домашнього насильства.

Ключові слова: кримінально-правова охорона, домашнє насильство, злочин проти особи.

Постановка проблеми. Людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Завдяки сформованим у вітчизняному суспільстві уявленням про злочинність та караність, а також євроінтеграційному курсу України питання кримінально-правової охорони особи від домашнього насильства сьогодні постає нагально та вимагає концептуального осмислення вихідних категорій. Право, правова держава є загально цивілізаційним надбанням та цінністю, чого не можна не враховувати при виданні та застосуванні законів. Найголовніше їхнє призначення – забезпечити максимальну реалізацію, охорону та захист основних прав людини. Про охорону говоримо і тоді, коли вказуємо на основні функції права, зокрема, і охоронну – запровадження та здійснення запо-

біжних заходів з метою запобігання та усунення шкідливих, небажаних для суспільства відносин. Щодо держави, то на різних щаблях конструкції «державна влада» здійснюються завдання із забезпечення та охорони прав і свобод людини, інтересів групи людей та суспільства в цілому.

Обрана тема дослідження не випадково акцентує увагу на охороні як функції права та держави. Це пояснюється тим, що проблема насильства, зокрема домашнього насильства, має бути вирішена насамперед завдяки концептуально розробленій політиці попередження даного виду правопорушення і лише потім боротьби з ним. Враховуючи стрімкий розвиток України як правової європейської держави, констатуємо, що сьогодні, не дивлячись на воєнний стан в Україні, значення превентивної складової в кримінально-

правовій охороні зростає, імплементація міжнародних стандартів триває, а задекларовані цінності необхідно реалізовувати. Виконання зобов'язань за Стамбульською конвенцією [1] через створення правової бази не можна вважати завершеними.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Ціла плеяда науковців-дослідників присвятили свої праці проблемі домашнього насильства як кримінального правопорушення. Мова йде про дослідження, які стосувалися криміналізації домашнього насильства (Н. А. Стасюк, 2022), правового захисту жінок від нього (В. В. Медведська, 2022), його розслідування (Т. В. Іщенко, 2021), попередження (М. Ю. Самченко, 2011), запобігання (О. С. Дмитрашук, 2021 і О. Л. Беспаль, 2019), протидії (У. М. Митник, 2021), реагування (А. Я. Шинкарук, 2021) та ін.

У той же час, зважаючи на обрану тему статті, важливо вказати на роботи, на сторінках яких з'ясовувалися поняття, сутність, складові теоретичної конструкції «кримінально-правова охорона». Питанням кримінально-правової охорони особи були присвячені праці таких дослідників, як, зокрема, І. О. Бандурка, П. С. Берзін, С. В. Бородин, Д. П. Євгєєва, С. Г. Киренко, В. О. Навроцький, В. М. Панькевич, З. А. Тростюк, С. Д. Шапченко. Проте, як зазначалося, залишається ряд проблем, які потребують свого вирішення.

Метою статті є виявлення теоретичних основ кримінально-правової охорони особи від домашнього насильства з огляду на необхідність її пізнання та реалізації сучасної концепції державної політики у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. До проблеми визначення кримінально-правової охорони долучався В. В. Кузнецов, який також проводив паралель між цим предметом наукового дослідження та охоронною функцією кримінального права, вказував на відсутність нормативного її трактування і тому існуючу множинність доктринальних підходів. Вчений продемонстрував, насправді, три, складені у наукових колах, позиції щодо розуміння «кримінально-правової охорони», а саме: 1) як системи правових засобів, що організована найбільш послідовним чином з метою подолання перешкод на шляху задоволення інтересів суб'єктів права (Н. О. Гуторова, О. О. Дудоров); 2) як системи правових засобів що забезпечують охорону, зосереджуючи зусилля на тому, щоб відносини, взяті під охорону кримінального закону залишалися, як правило, об'єктами охорони

і якомога менше зазнавали злочинних посягань (В. К. Матвійчук, Т. А. Павленко); 3) як захист суспільних відносин (І. М. Копотун) або як забезпечення прав людини (М. В. Карчевський) [2, с. 107]. Якщо згідно із першим підходом відбувається ототожнення кримінально-правової охорони та механізму правового регулювання кримінальних відносин, відповідно до другого – мова йде про формування та наступне застосування кримінального законодавства і здійснення кримінально-правової політики, то у третьому випадку відбувається змішування понять «охорона», «захист», «забезпечення». Виходячи із таких розумінь, більшою мірою розділяємо думку представників другого з перерахованих вище підходів, хоча і підкреслюємо тавтологію запропонованого визначення, не вдалість дефініції із позиції логіки – так зване визначення через визначення. В. В. Кузнецов зумів уникнути цієї проблеми, запропонувавши підходити до кримінально-правової охорони як до певної системи кримінально-правових засобів, що включають кримінально-правові норми (різних видів за своїм функціональним призначенням) та методи кримінально-правової політики (пеналізація та депеналізація, криміналізація та декриміналізація), за допомогою яких нормативність права переводиться в упорядкованість суспільних відносин [3, с. 109]. Більшою мірою таке групування позицій є усталеним, тому зупинимося виключно на співвідношенні вживаних понять.

Зв'язок понять «правова охорона», «правовий захист», «правове забезпечення» та «механізм правового регулювання» можна назвати тісним та закономірним. В літературі написано багато праць, у яких охорона та захист розглядаються як: 1) синоніми чи подібні за значенням поняття стосовно мети, завдань, методів; 2) обов'язок і право особи; 3) реалізація внаслідок виключно правомірної поведінки та реалізація, пов'язана з порушенням права; 4) ціле та складова тощо [4]. Маємо думку, яку вже було згадано вище, що відмінність між охороною та захистом полягає в тому, що охороняють, щоб запобігти і недопустити, а захищають, щоб нейтралізувати та відновити. Що стосується співвідношення «правове забезпечення» та «правове регулювання», то частково бачимо схожу ситуацію – їх розглядають як синоніми, як загальне і складову, як пов'язані, але не автономні поняття. Проаналізувавши доктринальні підходи, дотримуємося другої позиції та вбачаємо місце правового регулювання у складі правового забезпечення, але й додаємо до структури ще правову

охорону та правовий захист. Саме ж правове регулювання визначаємо як систему норм права, що впорядковують відповідні суспільні відносини.

Враховуючи етимологію та термінологічний аналіз вживаних понять, можна констатувати їх взаємозв'язок, але жодною мірою не тотожність. Саму ж кримінально-правову охорону пропонуємо розуміти як систему організаційно-правових заходів по гарантуванню безпеки особи та цінностей суспільства від злочинних посягань шляхом здійснення формалізації права, наступної його реалізації у кримінальних правовідносинах, а також кримінально-правового впливу держави завдяки провадженню відповідної політики. Із визначення стає зрозумілим, що кримінально-правова охорона охоплює розробку та прийняття нормативно-правових актів, створення інституцій як публічного, так і приватного формату, правореалізаційна діяльність через дію правових принципів, настанов, заборон, рекомендацій у суспільному житті і житті громадян, під час функціонування держави, її органів, громадських об'єднань.

Чергове переосмислення правових категорій пов'язане із постійними змінами уявлень суспільства про злочинність та караність, а також євроінтеграційним курсом України. Концепція Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року [5] (2021 року у назві та тексті документа «2023 рік» було замінено на «2025 рік») свідчить про розуміння нагальності вирішення проблеми. Метою прийняття цього документа у 2018 році стало забезпечення розбудови системи запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі відповідно до міжнародних стандартів (у першу чергу Стамбульської конвенції) і Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [6] в умовах децентралізації та запровадження комплексних дій та заходів, спрямованих на зменшення масштабу такого явища. Сама ж Державна соціальна програма запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року [7], затверджена була лише у 2021 році та з урахуванням вимог Указу Президента України «Про невідкладні заходи із запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі, захисту прав осіб, які постраждали від такого насильства» [8].

Виклики, що постали перед Україною у контексті різного роду криз (політичної, фінансової, соціальної, правової), лише посприяли зростанню

кількості даного виду злочинів. Впровадження комплексного інтегрованого підходу до подолання домашнього насильства триває, про організацію надання всебічної допомоги постраждалим особам хоч і заявлено, але стверджувати, що повноцінно функціонує зарано. Культура відносин і досі далека від утвердження ненасильницького характеру приватних відносин.

Аналізуючи положення Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» [9] та порівнюючи їх із нормами статей Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», переконаємося, що засоби захисту жертв сімейного насильства та механізми протидії цього явища в Україні, хоч і зафіксовані, однак ще не є ефективними. Хоча дійсно їх система розширилася. Із самої назви видозміненого закону стає зрозумілим, що політика держави орієнтована не на попередження, а на запобігання та протидію сімейного насильства. Що знову ж таки «перегукується» із обраною темою публікації.

Усі чекали, що із набуттям чинності Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» [10] проблема насильства в сім'ї ліквідується, або хоча б дані свідчитимуть про її регрес. Існуючі до цього види адміністративних стягнень характеризувалися занадто м'якими санкціями, зокрема, не сприяли переосмисленню особою, яка здійснювала насильство в сім'ї суспільної небезпеки вчиненого діяння, та у переважній більшості не сприяли його виправленню.

Із 2018 року в частині протидії домашньому насильству відбулося нововведення – було запроваджено інститут кримінальної відповідальності осіб, які вчинили домашнє насильство у будь-якій формі. Важливо вказати, що дискусія навколо криміналізації в Україні окремих діянь проти особи, тривала довго. Але зараз до неї доєдналася проблема тлумачення вже діючої норми, передбаченої статтею 126-1 «Домашнє насильство» Кримінального кодексу України [11]. Її формулювання таке: домашнє насильство, тобто умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або

погіршення якості життя потерпілої особи, карається громадськими роботами на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк до двох років. І тут знову з'явилася проблема – у правозастосовній практиці, і у доктрині виникають питання стосовно тлумачення систематичності вчинення для можливості кваліфікації діяння за ст. 126-1 КК України [12].

Недопущення та протидія зазначеного явища зумовлює доцільність дослідження причин його поширення, як одного із механізмів вирішення окресленої проблематики. І в цьому контексті, вважаємо, необхідно приділити увагу обставинам, що, накопичуючись, здійснюють конфліктогенний вплив на особу та сприяють їй насильницьким проявам. А щодо постраждалої особи – переглянути заходи особистої безпеки.

Необхідно наголосити, що факти здійснення насильства в сім'ї є прикладом порушення фундаментальних та конституційно гарантованих прав людини. Дотримуємося позиції, що факт скоєння домашнього насильства притаманний більшості родинам, які ведуть антисоціальний спосіб життя, а особи з девіантною поведінкою часто вчиняють такі діяння. Однак, інформаційні ресурси переконують, що причинами домашнього насильства у цілому, є різні соціальні, економічні, психологічні, правові, політичні, фізіологічні чинники [13; 14, с. 25].

Значні темпи зростання злочинів, в тому числі і проти особи, поставили перед суспільством і державою найважливішу задачу стабілізації обста-

новки і створення умов для позитивної динаміки процесів забезпечення охорони інтересів людини та основних соціальних цінностей.

Висновки. Дослідження теоретико-правових засад кримінального права дозволило з'ясувати поняття кримінально-правової охорони особи від домашнього насильства – систему організаційно-правових заходів по гарантуванню безпеки особи від злочинних посягань в сім'ї шляхом здійснення формалізації права, наступної його реалізації у кримінальних правовідносинах, а також кримінально-правового впливу завдяки відповідній державній політиці.

Кримінально-правова охорона охоплює розробку та прийняття нормативно-правових актів, створення інституцій як публічного, так і приватного формату, правореалізаційна діяльність через дію правових принципів, настанов, заборон, рекомендацій у суспільному житті і житті громадян, під час функціонування держави, її органів, громадських об'єднань.

У громадянському суспільстві, яким по праву може вважатися суспільство в Україні, уявлення про злочинність та караність базується на принципі усі є рівними перед законом. Євроінтеграційний курс нашої держави сприяє доланню окремих стереотипів про відносини в сім'ї та вимагає переосмислення вихідних категорій. Запобігання та протидія домашньому насильству в Україні, що відоме ще з давніх часів та лише видозмінене внаслідок різного роду криз (політичної, фінансової, соціальної, правової) і особистих життєвих обставин, лише почали розвиватися на рівні державної політики за активної підтримки міжнародних організацій.

Список літератури:

1. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11.05.2011. URL: <https://rm.coe.int/1680462546> (дата звернення 29.06.2023).
2. Кузнецов В. В. Кримінально-правова охорона: проблеми визначення поняття. *Науковий вісник Ужгородського університету*, 2015. Випуск 30. Том 2. С. 107–110.
3. Булавіна С., Давидова Т. «Захист» та «охорона»: теоретичні аспекти юридичних термінів. *Історико-правовий часопис*. 2017. №1 (9). С. 27–31.
4. Павленко Т. А. Деякі теоретичні аспекти співвідношення понять «охорона», «захист», «забезпечення», «реалізація» та «гарантії прав і свобод людини». *Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 18–19 жовт. 2018 р.* / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Харків: Право, 2018. 552 с. С. 205–211.
5. Концепція Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.10.2018 № 728-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/728-2018-%D1%80#Text> (дата звернення 29.06.2023).
6. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення 29.06.2023).
7. Концепція Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року: постанова Кабінету Міністрів України від 24.02.2021 № 145. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення 29.06.2023).

8. Про невідкладні заходи із запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі, захисту прав осіб, які постраждали від такого насильства: Указ Президента України від 21.09.2020 р. № 398/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/398/2020#n2> (дата звернення 29.06.2023).

9. Про попередження насильства в сім'ї: Закон України від від 15.11.2001 № 2789-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2789-14#Text> (дата звернення 29.06.2023).

10. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 06.12.2017 № 2227-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#Text> (дата звернення 29.06.2023).

11. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 29.06.2023).

12. Гловюк І. Питання тлумачення систематичності домашнього насильства у практиці ККС ВС. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/pytannya-tlumachennya-systematychnosti-domashnogo-nasyilstva-u-praktytsi-kks-vs> (дата звернення 29.06.2023).

13. Гаряча лінія з питань протидії торгівлі людьми, запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей. URL: <https://1547.ukc.gov.ua/dovidkova-informatsiya/protydiya-domashnomu-nasyilstvu/prychyny-vchynennya-domashnogo-nasyilstva/> (дата звернення 29.06.2023).

14. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання: навч.-метод. посіб. / уклад.: А. В. Запорожцев., А. В. Лабунь, Д. Г. Заброта та ін. Київ. 2012. 246 с.

Gryshchenko A.L. THEORETICAL BASIS OF CRIMINAL AND LEGAL PROTECTION OF A PERSON AGAINST DOMESTIC VIOLENCE

In the article there is defined the basic notions and built a concept of criminal and legal protection of a person against domestic violence. The attention is given to the challenges faced by the citizens in the context of various crises (political, financial, social, legal). In addition, it is demonstrated that together with the changes in the ideas of a society about crime and punishment as well as with the view of Ukrainian course to European integration the question of criminal and legal protection of a person against domestic violence is an urgent issue at present and calls for conceptual interpretation of initial categories. In the publication, there is discussed the protective function of the law and state through the prism of criminal legal relationship, in particular, in the context of direction of both state policy and practical activity. It is proposed to rethink the means of personal protection and find out the circumstances that, when building up, make conflict-generating impact on a person and contribute to their violent manifestations.

There is made the analysis of a correlation of notions “legal protection”, “legal defense”, “legal provision” and “mechanism of legal regulation”. There is proved their connection but not identity. Taking into account the etymology and terminological analysis of the used notions, there is a conclusion made about the volume, actions and common tools of criminal and legal protection. The specifics of its implementation are that it combines preventive, educational and restorative aspects. In the context of swift development of Ukraine as a legal European country, it is stated that presently, despite the state of war in Ukraine, the meaning of preventive component in criminal and legal protection grows, the implementation of international standards continues, and declared values should be realized. Fulfillment of the obligations under the Istanbul Convention through creation of legal basis cannot be viewed as finished. This is about the discussion around criminalization of certain actions against a person in Ukraine as well as the problem of interpretation of the current legal norm of the Criminal Code of Ukraine when defining the crime provided by the article 126-1 “Domestic violence”.

In the article, there is an evaluation given to the positions of the scientists that are connected to the system of protection of a person against violence within the sphere of criminal law. As a result of the conducted research, there is proposed a definition of criminal and legal protection of a person against domestic violence.

Key words: Criminal and legal protection, domestic violence, a crime against a person.

Євдокімова О.В.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ОСОБЛИВОСТІ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОЗБАВЛЕННЯ ПРАВА ОБІЙМАТИ ПЕВНІ ПОСАДИ АБО ЗАЙМАТИСЯ ПЕВНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

У статті досліджуються проблемні питання застосування такого виду покарання, як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Констатується, що у зв'язку з внесенням певних змін до Кримінального кодексу України у судовій практиці неоднозначно вирішується питання щодо застосування даного виду покарання. Здійснено аналіз судової практики. Встановлено, що у деяких судових рішеннях, у тому числі постановках Верховного Суду, категорично заперечується можливість призначення даного виду покарання особам, які на момент вчинення кримінального правопорушення не займали певну посаду або не здійснювали певну діяльність. У той же час в інших рішеннях суду, у тому числі Верховного Суду, зроблено висновок про можливість призначення даного виду покарання особам, які на момент вчинення кримінального правопорушення взагалі не обіймали певні посади або не займалися певною діяльністю. Тобто особам, які або взагалі цим правом не володіли, або посади, які вони обіймали, чи діяльність, якою вони займалися, жодним чином не була пов'язана із вчиненням кримінальним правопорушенням.

У статті зазначається, що явища, які в сучасній науковій літературі та законодавстві іменуються «обмеженнями права», насправді є обмеженнями здійснення суб'єктивних прав. Позбавлення суб'єктивного права полягає в обмеженні особи здійснювати певні правомочності, які утворюють зміст певного суб'єктивного права. Тому, для того, щоб особу можна було обмежити в реалізації суб'єктивного права, особа має його набути. Право на зайняття певних посад або право на здійснення певної діяльності не є природним правом особи, яким вона наділяється від народження. Це право особа набуває відповідно до вимог чинного законодавства. Тому позбавити такого суб'єктивного права можна не будь-яку особу, а тільки ту, яка набула його в порядку, передбаченому законом. Якщо таким правом особа не володіла, то і позбавити його неможливо.

Ключові слова: кримінальне право, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, кримінальне правопорушення, суб'єктивне право, санкція, призначення покарання.

Постановка проблеми. Покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (далі – позбавлення права) займає особливо місце в системі покарань Кримінального кодексу України (далі – КК). Потенціал даного виду покарання полягає у можливості досягнення цілей покарання без ізоляції засудженого від суспільства. У той же час ефективність даного виду покарання суттєво залежить від обґрунтованості та правильності його застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти проблематики встановлення у санкціях статей Особливої частини КК та призначення позбавлення права досліджували у своїх працях М. В. В'юник, Ш. Б. Давлатов, З. А. Загіней-Заболотенко, О. І. Матюшенко, Н. А. Орловська, Ю. А. Пономаренко, В. І. Тютюгін, Д. С. Шиян

та багато інших науковців. Втім останні зміни до КК, які пов'язані із передбаченням даного виду покарання в якості основного безальтернативного покарання у санкціях статей Особливої частини КК за кримінальні правопорушення із загальним суб'єктом, а також діаметрально протилежні підходи у судовій практиці до призначення даного покарання, актуалізували питання щодо визначення кола осіб, до яких воно може бути застосовано.

Метою статті є визначення особливостей застосування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Виклад основного матеріалу. У ст. 55 КК, яка регулює особливості призначення позбавлення права, закон безпосередньо не окреслює коло осіб, до яких даний вид покарання може бути

застосований. Проте, встановлення даного виду покарання у санкціях ч. 1, 2 ст. 111-1 КК як основного безальтернативного покарання поставило перед практикою питання щодо можливості його застосування до осіб, які на момент вчинення кримінального правопорушення не обіймали певну посаду або не займалися певною діяльністю. Як показує аналіз останніх матеріалів правозастосовної практики суди намагаються неухильно слідувати «букві» закону, забуваючи про його «дух». Наслідком цього є чисельні обвинувальні вироки, якими особа, яка була безробітною на момент вчинення діяння, передбаченого, наприклад, ч. 1 ст. 111-1 КК, засуджується до позбавлення права обіймати посади в органах державної влади, державного управління, місцевого самоврядування та займатися діяльністю пов'язаною з наданням публічних послуг [1]. Такі судові рішення викликають критичні зауваження, проте жодним чином не дивують, бо на рівні Верховного Суду (далі – ВС) висловлюються діаметрально протилежні точки зору щодо застосування даного виду покарання.

Так, у постанові від 1 листопада 2018 року у справі № 753/12073/15-к ВС зазначив, що позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю може бути призначене лише у тих випадках, коли вчинення кримінального правопорушення було пов'язане зі службовим становищем підсудного або із зайняттям ним певною діяльністю. При цьому ВС підкреслив, що покарання, передбачене у ст. 55 КК України, полягає в позбавленні обвинуваченого його суб'єктивного права на посаду, яку він обіймав, або на службу, професійну чи іншу спеціальну діяльність, якою він займався під час вчинення кримінального правопорушення, а також у тимчасовому обмеженні його правоздатності – можливості обіймати певні посади або займатися певною діяльністю протягом строку, встановленого вироком суду [2]. Схожу позицію ВС зайняв у рішенні від 22 січня 2019 року у справі № 708/40/18 (провадження № 51-7569 км 18). [3], а також у постанові колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду ВС від 01 лютого 2022 року у справі № 130/1011/20 (провадження № 51-4423км21) [4].

На противагу цим рішенням у постанові колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду ВС від 28 листопада 2019 року у справі № 127/22049/18, провадження № 51-3546км19) ВС погодився з рішеннями місцевого та апеляційного судів й залишив їх без зміни в частині призначення особі, засудженій за

ч. 2 ст. 286 КК України, додаткового покарання у виді позбавлення права керування транспортними засобами, хоча така особа не мала права керування транспортними засобами [5].

Схожу позицію щодо застосування додаткового покарання у виді позбавлення права щодо осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, проте на час його вчинення не обіймали відповідні посади або не займалися відповідною діяльністю зайняла колегія Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховний Суд у постанові від 22 травня 2018 року у справі №753/18479/16-к щодо застосування даного додаткового покарання у разі засудження особи за ст. 222 КК [6].

У ч. 1 ст. 222 КК передбачена відповідальність за надання завідомо неправдивої інформації органам державної влади, органам влади Автономної Республіки Крим чи органам місцевого самоврядування, банкам або іншим кредиторам з метою одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків у разі відсутності ознак кримінального правопорушення проти власності. Відповідно до змін, внесених ЗУ від 22 вересня 2011 р. № 3795-VI, із ч. 1 ст. 222 КК було виключено вказівку на ознаки спеціального суб'єкта, а саме вчинення даного кримінального правопорушення громадянином-підприємцем або громадянином-засновником (учасником) або службовою особою суб'єкта господарської діяльності. У зв'язку з цим, відповідно до чинної редакції ч. 1 ст. 222 КК суб'єкт даного кримінального правопорушення є загальним, тобто це будь-яка фізична осудна особа, яка досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність. У той же час, не зважаючи на зміни в ознаках суб'єкта, санкція ч. 1 ст. 222 КК залишилась кумулятивною з обов'язковим додатковим покаранням у виді позбавлення права. Верховний Суд, розглядаючи справу щодо призначення покарання за ч. 1 ст. 222 КК, дійшов висновку, що застосування позбавлення права в якості додаткового покарання щодо осіб, які на момент вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 222 КК, не обіймали певної посади чи офіційно не займалися певною діяльністю, проте вчинили такі дії, відповідає принципу справедливості. На думку ВС у такому випадку «рівними перед законом, в частині призначення покарання та реалізації своїх прав, будуть як особи, які на час вчинення зазначеного злочину офіційно не обіймали певної посади чи офіційно не займалися певною діяльністю, так і особи, які обіймали посади чи офіційно займалися діяльністю, пов'язаною

з вчиненим злочином». При цьому зміст даного виду покарання ВС вбачає у тому, що «позбавляючи не посади чи права мати певний офіційний документ на підтвердження права, а саме права особи обіймати певні посади чи займатись певною діяльністю, навіть у випадках, коли особа на час вчинення кримінального правопорушення офіційно, не обіймала певної посади чи офіційно не займалася певною діяльністю, проте вчинила такі дії, законодавець таким чином позбавляє особу можливості реалізації такого права у законний спосіб на певний строк у подальшому, що, в даному випадку, узгоджується з положеннями ст. 55 та ст. 222 КК України».

Втім, в Окремій думці на дане рішення колегії суддів суддя ВС зазначив, що виходячи зі змісту ст. 55 КК позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю має на меті недопущення вчинення особою в подальшому кримінальних правопорушень з використанням певної посади чи в результаті зайняття певною діяльністю. Тому при призначенні додаткового покарання не можна позбавити особу права займатися певною діяльністю, якою він не займався на час вчинення злочину, тим більше, не можна робити цього наперед, про всяк випадок. Крім цього застосування додаткового покарання на майбутнє не має нічого спільного з дотриманням рівності прав громадян перед законом з огляду на ст. 24 Конституції [7].

В ухвалі від 05 квітня 2023 року у справі № 702/301/20 (провадження № 51-944км 23) Колегія суддів Третньої судової палати Касаційного кримінального суду визнала обґрунтованою останню позицію ВС, оскільки саме в цьому випадку у повній мірі перспективно реалізується превентивна функція вказаного додаткового покарання. Тому ВС вирішив відступити від висновків, викладених у постановках колегії суддів Другої судової палати від 22 січня 2019 року у справі № 708/40/18 (провадження № 51-7569 км 18) й від 01 лютого 2022 року у справі № 130/1011/20 (провадження № 51-4423км21) з міркувань того, що згідно з чинними положеннями ст. 55 КК України у випадку, коли санкцією відповідної частини статті Особливої частини КК України передбачено можливість призначення особі додаткового покарання у виді позбавлення права керувати транспортними засобами, суд, визнаючи особу винуватою у вчиненні відповідного кримінального правопорушення, має право призначити цій особі таке додаткове покарання незалежно від того, чи обвинувачений отримував раніше посвідчення на

право керування транспортними засобами взагалі або щодо транспортних засобів певної категорії зокрема [8].

На відміну від судової практики, у теорії кримінального права висловлюється єдина точка зору щодо неможливості застосування позбавлення права як основного, так і додаткового покарання до осіб, якщо вчинене ними кримінальне правопорушення не пов'язано з посадою, яку вони обіймали, або з діяльністю, якою вони займалися, на момент вчинення даного суспільно небезпечного діяння.

Так, О. І. Матюшенко вважає, що «даний вид покарання (і як основне, і як додаткове) повинен призначатися лише у випадках, якщо кримінальне правопорушення було пов'язане з посадою, яку обіймає винний, або з діяльністю, якою така особа займається» [9].

З. А. Загіней-Заболотенко вказує, що призначення позбавлення права особам, які на момент вчинення кримінального правопорушення не обіймали певну посаду або не займалися певною діяльністю, фактично стає покаранням «на майбутнє», тобто виступає своєрідним люстраційним заходом стосовно засуджених, однак це фактично нівелює досягнення цілей покарання. У таких випадках мета кари, спеціальної та загальної превенції жодним чином не досягається [10].

Погоджується з цією думкою Н. А. Орловська, яка зазначає, що у ст. 55 КК містяться певні вимоги до призначення позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, які відпрацьовані кримінально-правовою доктриною та втілені у правозастосовну практику. Тому, ігнорування цього нівелює сталу логіку правозастосування [11].

В. І. Тютюгін у своїх працях неодноразово наголошує на тому, що дане покарання належить до так званих *спеціальних* видів покарання, бо може бути застосоване не до будь-якої особи, що вчинила кримінальне правопорушення, а лише до обмеженого кола суб'єктів, а саме до тих, які: а) під час (в момент) вчинення кримінального правопорушення обіймали ту посаду або займалася тією діяльністю, право на здійснення яких отримали (набули) в установленому законом порядку та б) вчинене кримінальне правопорушення було пов'язаним з посадою, яку особа обіймала, або з діяльністю, якою вона займалася під час його вчинення. У зв'язку з цим, якщо під час вчинення кримінального правопорушення особа взагалі не мала такого права (не була ним наділена) або самовільно (протиправно) його присвоїла, призна-

чення цього покарання виключається [12, с. 190–193; 13, с. 241–246].

Цілком слушною є точка зору Ю. А. Пономаренко, який зазначає, що сама сутність даного виду покарання недвозначно свідчить про те, що воно може бути застосовано далеко не до всіх осіб, а лише до тих, які володіють певним правом або обіймають певну посаду, бо неможливо позбавити людину того права, яке їй і не належить [14, с. 74, 76, 78-79].

Вважаємо, що зазначені теоретичні погляди на особливості застосування покарання у виді позбавлення права є цілком обґрунтованими, виходячи з наступних міркувань.

Позбавлення права, як і будь-який інший вид покарання, це, перш за все, *обмеження* прав і свобод людини, про що прямо зазначено у ч. 1 ст. 50 КК. У той же час, як зазначає І. І. Дахова, говорячи про обмеження прав і свобод людини, перш за все, слід вказати, що обмеженню підлягає не саме право, а його *реалізація*. На це вказується й у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка в статтях 8, 10, 11 закріплює положення, згідно з якими здійснення прав особи не підлягає жодним обмеженням, крім тих, які передбачені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки і суспільного спокою, з метою попередження злочинів, захисту здоров'я і моральності або захисту прав і свобод інших осіб. При цьому обмеження щодо реалізації прав і свобод людини – це передбачений законом захід тимчасового характеру, що застосовується до особи з боку держави з метою захисту суспільних цінностей, є необхідним у демократичному суспільстві і полягає в неможливості здійснення особою певного суб'єктивного права [15].

Цю позицію поділяє і О. О. Кот, який зазначає, що явища, які в сучасній науковій літературі та законодавстві іменуються «обмеженнями права», насправді є обмеженнями здійснення суб'єктивних прав [16, с. 92].

На думку Ю. О. Фігель, інститут обмеження прав є міжгалузевим, бо охоплює собою норми конституційного, адміністративного, кримінального, цивільного, трудового та інших галузей права. Обмеження основних прав здійснюється шляхом: а) встановлення прямих заборон; б) встановлення спеціального порядку реалізації певного права, а також в) вилучення тієї чи іншої правомочності зі змісту конкретного права [17].

Так, у статтях 22-27 Закону України «Про запобігання корупції» [18] встановлено спеціальні заборони щодо діяльності осіб, уповноважених

на виконання функцій держави та місцевого самоврядування, а саме щодо: використання службових повноважень чи свого становища; одержання подарунків; сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності; спільної роботи близьких осіб тощо. Дані заборони не є покаранням, бо головною їх метою є забезпечення прозорого й ефективного функціонування інституту державної служби, попередження можливих зловживань з боку державних службовців та створення відповідних умов для належного виконання ними своїх службових повноважень.

У ст. 4 Закону України «Про підприємництво» [19] передбаченні обмеження щодо реалізації громадянами права на підприємницьку діяльність. Зокрема, ці обмеження стосуються здійснення діяльності, пов'язаної з обігом наркотичних засобів, охороною окремих особливо важливих об'єктів права державної власності, з проведенням криміналістичних, судово-медичних, судово-психіатричних експертиз тощо. У ст. 2 цього Закону передбачені заборони щодо зайняття підприємницькою діяльністю особами, які мають непогашену судимість за крадіжки, хабарництво та інші корисливі злочини. Не допускаються до заняття підприємницькою діяльністю також: військовослужбовці, службові особи органів прокуратури, суду, державної безпеки, внутрішніх справ, державного нотаріату, а також органів державної влади і управління, які покликані здійснювати контроль за діяльністю підприємств. Незважаючи на те, що дані обмеження та заборони обмежують можливість певних осіб займатися підприємницькою діяльністю, їх не можна визнати покаранням. Це пов'язане з тим, що вони не спрямовані на обмеження здійснення певного суб'єктивного права, а лише визначають спеціальний порядок набуття права на підприємницьку діяльність.

Що ж стосується вилучення тієї чи іншої правомочності зі змісту конкретного суб'єктивного права, то, перш за все, потрібно зазначити, що суб'єктивне право є абстрактною моделлю поведінки і його зміст визначається певним обсягом і характером правомочностей уповноваженого суб'єкта. Отже, «правомочність» є складовою частиною змісту суб'єктивного права, що являє собою конкретну юридичну можливість, яка надається правосуб'єктній особі з метою задоволення її інтересів. У теорії права до змісту суб'єктивного юридичного права відносять такі правомочності: а) можливість власних активних дій уповноваженої сторони; б) можливість уповноваженої сторони вимагати належної поведінки

від зобов'язаної сторони; в) можливість уповноваженої сторони звернутися за захистом до держави у разі порушення суб'єктивного права; г) можливість використання в разі необхідності міжнародного захисту конвенційних прав і свобод людини; ґ) можливість уповноваженої сторони користуватися відомим соціальним благом [19]. Отже, при вилученні певної правомочності звужуються межі реалізації певного суб'єктивного права. У разі позбавлення усіх правомочностей, що складають зміст певного суб'єктивного права, реалізація останнього повністю унеможливується. У той же час, якщо особа не володіє з жодних цих правомочностей, то це свідчить про те, що така особа взагалі не наділена відповідним суб'єктивним правом.

Уявляється, що як раз шляхом позбавлення правомочностей, які утворюють зміст певного, реально існуючого суб'єктивного права особи, відбувається обмеження прав винної особи при застосуванні покарання. Зокрема, саме таким чином відбувається припинення права власності у разі застосування такого виду покарання як конфіскація майна. При припиненні права власності, зазначає Ю.П. Пацурківський, особа втрачає гарантовану законом можливість здійснювати на свій розсуд та відповідно до свого інтересу правомочності володіння, користування та розпорядження майном, які належали йому раніше, а також включати його в сферу свого господарського панування та усувати інших осіб від цього майна. При цьому науковець наголошує на тому, що припинення права власності не виключає можливості набуття того ж права колишнім його суб'єктом в майбутньому. В такому разі буде реалізовано не відновлення колишнього права, а набуття нового права за відповідною правовою підставою [21, с. 457]. Отже, конфіскація майна як додаткове покарання полягає у позбавленні реально існуючих правомочностей власності на конкретне майно, а не в обмеженні можливості винної особи набувати таке право у майбутньому.

У конституційному праві розрізняють природні права людини, тобто ті, які пов'язані із існуванням і розвитком людини, і набуті права, які характеризують в основному соціально-політичний статус людини й громадянина (право на підприємництво, виборче право тощо) [22]. Якщо природні права належать людині від народження, то інші особа набуває на підставі чинного законодавства. Особливістю набутого права є те, що воно виникає виключно за наявності передбачених у нормативно-правових актах юридичних фактів.

Право на зайняття певних посад або право займатися певною діяльністю не є природним правом людини на відміну від права на працю, зміст якого полягає у можливості кожної особи заробляти собі на життя працею, яку вона вільно обирає або на яку вільно погоджується (стаття 43 Конституції України) [23]. Як слушно зауважує Ю. А. Пономаренко, правом обіймати певні посади або займатися певною діяльністю особа володіє не будь-яка особа, а тільки та, яка набула його відповідно до вимог чинного законодавства [14, с. 74, 76, 78-79]. Тільки після цього така особа наділяється певними правомочностями, які є специфічними (особливими) для кожної посади або діяльності, та яких ця особа позбавляється у разі застосування покарання, передбаченого ст. 55 КК. Одночасно з позбавленням правомочностей, якими особа була наділена у зв'язку з тим, що обіймала певну посаду або займалась певною діяльністю, у разі застосування покарання, передбаченого ст. 55 КК, для цієї особи встановлюється заборона на набуття даного суб'єктивного права протягом строку, встановленого вироком суду. Оскільки дане суб'єктивне право не є природним, то воно не може автоматично відновлюватися після закінчення строку, визначеного обвинувальним вироком суду. Втім, особа, яка зазнала таких обмежень, може знов набути дане суб'єктивне право, але тільки після спливу строку виконання покарання, передбаченого ст. 55 КК, та за умови дотримання вимог чинного законодавства. Втім, у такому випадку має місце не відновлення минулого права, а набуття нового за відповідних підстав. У зв'язку з цим, уявляється, що обмеження прав, що утворює зміст покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, полягає у: а) позбавленні винної особи конкретних правомочностей, якими вона наділяється у зв'язку з тим, що обіймає певну посаду або здійснює певну діяльність відповідно до чинного законодавства та б) встановленні заборони знов набувати дане суб'єктивне право протягом визначеного вироком строку. Саме у позбавленні конкретних правомочностей, якими особа була наділена за посадою або у зв'язку з діяльністю, яку вона обіймала або здійснювала на момент вчинення кримінального правопорушення, проявляється каральний вплив даного покарання. У свою чергу спеціальна превенція даного виду покарання полягає у забороні такій особі протягом певного строку знов набувати дане суб'єктивне право.

Якщо ж до особи застосовується лише заборона щодо набуття певного суб'єктивного права у майбутньому, то такі обмеження не можуть визнаватися покаранням, бо жодного карального впливу вони не здійснюють. У такому випадку мова може йти лише про встановлення спеціального порядку набуття певного права. Проте, встановлення такого порядку не є завданням кримінального права, а належить виключно до сфери регуляторного законодавства.

Висновки. Таким чином, якщо під час вчинення кримінального правопорушення особа взагалі не володіла (не була наділена) відповідним правом або протиправно його присвоїла, можливість призначення позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю виключається,

бо у такому випадку особа взагалі не наділена жодними правомочностями, які утворюють зміст даного суб'єктивного права, а тому відсутнє те, що суд може примусово припинити (позбавити).

У той же час, якщо законодавець вбачає доцільним обмежити можливість осіб, які були засудженні за вчинення певних кримінальних правопорушень, набувати певні суб'єктивні права (обіймати певні посади або займатися певною діяльністю), то це необхідно здійснювати шляхом внесення відповідних змін до положень інших нормативно-правових актів, які визначають спеціальний порядок набуття такого суб'єктивного права, а не шляхом застосування до цих осіб покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Список літератури:

1. Вирок Заводського районного суду м. Миколаєва від 29 грудня 2022 р. у справі №487/2966/22 (провадження №1-кп/487/639/22). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108163004>
2. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 1 листопада 2018 року у справі № 753/12073/15-к (провадження № 51-2250км18). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77654120>
3. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 22 січня 2019 року у справі № 708/40/18 (провадження № 51-7569 км 18). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79383420>
4. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 01 лютого 2022 року справі № 130/1011/20 (провадження № 51-4423км21). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102999832>
5. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 28 листопада 2019 року у справі № 127/22049/18 (провадження № 51-3546км19). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86035296>
6. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 22 травня 2018 року у справі № 753/18479/16-к (провадження № 51-520км18). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74309856>
7. Окрема думка судді Верховного Суду від 22 травня 2018 року у справі № 753/18479/16-к (провадження № 51-520км18). Єдиний державний реєстр судових рішень: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74342649>
8. Ухвала колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 05 квітня 2023 року у справі № 702/301/20 (провадження № 51-944км 23). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110054970>
9. Матюшенко О.І. Проблемні питання позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю за колабораційну діяльність. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. № 1(17). С. 110–119.
10. Загиней-Заболотенко З.А. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як основне покарання за окремі форми колабораційної діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 479–48.
11. Орловська Н. А Проблеми позбавлення права обіймати певні посади Або займатися певною діяльністю в контексті пеналізації колабораційної діяльності Та пособництва державі-агресору *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. №3. С. 71–72.
12. Тютюгін В. И. Лишение права занимать определенные должности как вид наказания по советскому уголовному праву. Харьков: Вища шк. Изд-во при Харьк. ун-те. 1982. 145 с.
13. Тютюгін В.І. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як вид покарання. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. № 1(17). С. 184–212; Тютюгін В. І. Актуальні шляхи вдосконалення українського законодавства. *XVII Всеукр. наук.-практ. конф. вчених, практикуючих юристів, аспірантів та студентів* (м. Харків, 20 трав. 2023 р.). Харків : Право, 2023. 336 с.

14. Пономаренко Ю. А. Види наказаний по уголовному праву Украины. Харьков: Издательство «ФИНН». 2009. 344 с.
15. Дахова І. І. Обмеження реалізації прав і свобод людини: конституційне регулювання та практика Європейського Суду з прав людини. *Форум права*. 2018. № 4. С. 17–25.
16. Кот О.О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики: монографія Київ: Алерта, 2017. 494 с.
17. Фігель Ю. О. Теоретичні аспекти обмеження прав людини. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Серія : *Юридичні науки*. – 2016. – № 837. – С. 357-361
18. Про запобігання корупції: Закон України 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII. *Верховна Рада України. Голос України* від 25 жовтня 2014 р. № 206.
19. Про підприємництво: Закон України від 07 лютого 1991 р. № 698-XII. *Верховна Рада України. Голос України* від 05 березня 1991 р.
20. Теорія держави і права : підруч. / кол. авт. ; кер. авт. кол. Ю.А. Ведерніков. 3-є вид. перероб. і допов. Дніпро : ДДУВС; Ліра ЛТД. 2016. 480 с.
21. Пацурківський Ю. П. Припинення права власності як форма його реалізації. *Форум права*. 2013. № 3. С. 453–459. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2013_3_76
22. Федіна Н. В. Сучасні погляди на розуміння справедливості та її концепції: загально-теоретичний підхід. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2013. Вип. 10. – С. 45-49. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzlubp_2013_10_14
23. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміну "законодавство") від 9 липня 1998 року N 12-рп/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-98#Text>
24. Пономаренко Ю. А. Види наказаний по уголовному праву Украины. Харьков: Издательство «ФИНН». 2009. 344 с.

Yevdokimova O.V. FEATURES OF THE APPOINTMENT OF REVOCATION OF THE RIGHT TO HOLD CERTAIN POSITIONS OR ENGAGE IN CERTAIN ACTIVITIES

The article examines the problematic issues of applying such a type of punishment as deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities. It is noted that in connection with the introduction of certain changes to the Criminal Code of Ukraine, in judicial practice, the issue of the application of this type of punishment is ambiguously resolved. An analysis of court practice was carried out. It has been established that in some court decisions, including decisions of the Supreme Court, the possibility of imposing this type of punishment on persons who at the time of committing a criminal offense did not hold a certain position or did not carry out a certain activity is categorically denied. At the same time, in other court decisions, including the Supreme Court, a conclusion was made about the possibility of imposing this type of punishment on persons who, at the time of committing a criminal offense, did not hold certain positions or were not engaged in certain activities. That is, persons who either did not possess this right at all, or the positions they held, or the activities they engaged in, were in no way connected with the committed criminal offense. The article notes that the phenomena, which in modern scientific literature and legislation are called "restrictions of law", are actually restrictions on the exercise of subjective rights. Deprivation of a subjective right consists in restricting a person from exercising certain powers that form the content of a certain subjective right. Therefore, in order for a person to be limited in the exercise of a subjective right, a person must acquire it. The right to occupy certain positions or the right to carry out certain activities is not a natural right of a person, which he is endowed with from birth. A person acquires this right in accordance with the requirements of current legislation. Therefore, it is not possible to deprive any person of such a subjective right, but only the one who acquired it in the manner prescribed by law. If a person did not have such a right, it is impossible to deprive such a person of such a right.

Key words: criminal law, deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities, criminal offense, subjective law, sanction, punishment.

Фільчакова Ю.І.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ПОТУРАННЯ ЯК ФОРМА СПРИЯННЯ ВЧИНЕННЮ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

У статті досліджено поняття сприяння та потурання кримінальному правопорушенню. Встановлено, що Кримінальний кодекс України не передбачає поняття потурання. Втім містить поняття сприяння. У зв'язку з цим наголошується на необхідності встановлення співвідношення цих понять. На підставі лінгвістичного аналізу зроблено висновок, що поняття сприяння та потурання співвідносяться як рід та вид. Суспільно небезпечна поведінка у виді сприяння кримінальному правопорушенню може вчинятися шляхом дії або бездіяльності. Потурання це завжди бездіяльність. Сприяння може полягати у наданні допомоги або створенні умов. Потурання це виключно невтручання в розвиток подій, тобто це непротидія вчиненню кримінального правопорушення. Сприяння кримінальному правопорушенню може мати місце як до моменту його вчинення, так і безпосередньо в момент його вчинення. Потурання можна тільки тому, що вже існує, тобто потурання можливо лише після того, як вчинення кримінальне правопорушення розпочалося. Сприяння кримінальному правопорушенню може бути як заздалегідь обіцяним, тобто виступати у виді співучасті у кримінальному правопорушенні, так і здійснюватися за відсутності попередньої домовленості з іншими учасниками кримінального правопорушення. Втім потурання, це форма причетності, яка характеризується відсутністю суб'єктивної спільності щодо вчинення кримінального правопорушення. На підставі аналізу положень кримінального законодавства України зроблено висновок, що формами сприяння може бути: а) пособництво; б) створення умов або надання іншої допомоги для вчинення кримінального правопорушення за відсутності ознак пособництва; в) неперешкодження вчиненню кримінального правопорушення за відсутності спеціального обов'язку; г) неперешкодження вчиненню кримінального правопорушення за наявності обов'язку, але відсутності реальної можливості перешкодити його вчиненню; ґ) потурання кримінальному правопорушенню.

Ключові слова: кримінальне право, кримінальне правопорушення, потурання, сприяння, пособництво, неперешкодження, протидія.

Постановка проблеми. Потурання кримінальному правопорушенню у науці кримінального права визнається однією з форм причетності до кримінального правопорушення. Серед інших форм причетності потурання кримінальному правопорушенню найбільш неоднозначно сприймається науковою спільнотою, проявом чого є відсутність єдиного підходу щодо визначення об'єктивних та суб'єктивних ознак потурання. Втім потуранню притаманні власні ознаки, завдяки яким воно відрізняється від інших форм причетності (приховування кримінального правопорушення, недонесення про його вчинення, придбання майна здобутого кримінально протиправним шляхом), а також співучасті у кримінальному правопорушенні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню проблем потурання кримінальному правопорушенню присвячені роботи Л. М. Аба-

кіної-Пілявської, А. С. Беніцького, Ф. Г. Бурчака, Б. М. Дердюка, О. М. Лемешка, О. М. Смушака та багато інших вчених-криміналістів. Але, незважаючи на наявність наукових розробок, питання відповідальності за потурання досліджено лише фрагментарно або стосовно окремих видів кримінальних правопорушень. У зв'язку з цим уявляється доцільним приділити більше уваги дослідженню проблеми потурання у кримінальному праву. Вважаємо, що встановлення ознак «потурання», а також його співвідношення з іншими кримінально-правовими поняттями дозволить не лише з'ясувати зміст цієї суспільно небезпечної поведінки, а сприятиме правильній кваліфікації вчиненого.

Метою статті є з'ясування змісту поняття потурання та його співвідношення з іншим кримінально-правовим поняттям, а саме «сприяння» кримінальному правопорушенню

Виклад основного матеріалу. Кримінальний кодекс України (далі – КК) не містить поняття «потурання», проте закон вживає інше поняття – «сприяння» вчиненню кримінального правопорушення. Так, відповідно до ч. 5 ст. 27 Загальної частини пособником визнається особа, яка порадами, вказівками, наданням засобів чи знарядь або усуненням перешкод сприяла вчиненню кримінального правопорушення іншими співучасниками. У свою чергу в Особливій частині КК передбачена кримінальна відповідальність за: вчинення діянь з метою сприяння збройній агресії проти України (ч. 3 ст. 111-1 КК); сприяння у проведенні або участі у злочинному зібранні (сходці) (ст. 255-2 КК); сприяння учасникам злочинних організацій та укряття їх злочинної діяльності (ст. 256 КК); сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації (ст. 258-3 КК); сприяння вчиненню терористичного акту (ст. 258-4 КК); сприяння незаконному переправленню осіб через державний кордон України (ст. 332 КК) тощо.

Деякі науковці, зокрема В. О. Навроцький [1, с. 322], О. О. Дудоров, М. І. Хавронюк [2, с. 229], сприяння кримінальному правопорушенню визнають окремим, самостійним видом причетності, поряд з потуранням кримінальному правопорушенню.

У зв'язку з цим постає питання щодо змісту поняття «сприяння» кримінальному правопорушенню, встановлення можливих його форм, а також співвідношення з поняттям «потурання».

Згідно з тлумачним словником, «сприяння, сприяти» означає: позитивно впливати на що-небудь; створювати відповідні умови для здійснення, виконання чого-небудь; подавати допомогу в чому-небудь; бути причиною або наслідком виникнення, існування чого-небудь; створювати, викликати бажання виконувати яку-небудь дію; потурати кому-небудь [3, с. 601]. Звідси, ґрунтуючись на семантичному аналізі можна зробити висновок, що потурання є проявом (одним із різновидів) сприяння вчиненню кримінального правопорушення. Тобто сприяння кримінальному правопорушенню є більш широким поняттям, ніж потурання. Останнє є лише однією з його форм. У свою чергу сприяння кримінальному правопорушенню може набувати як форми (виду) співучасті, так й причетності до кримінального правопорушення. Зокрема, саме такого висновку дійшов А. А. Вознюк, досліджуючи питання сприяння створенню або діяльності терористичної групи

чи терористичної організації (ч. 1 ст. 258³ КК) [4, с. 233].

На підставі зазначеного, можна зробити висновок, що сприяння кримінальному правопорушенню може полягати у заздалегідь обіцяному або заздалегідь не обіцяному створенні відповідних умов для вчинення кримінального правопорушення, наданні допомоги його вчиненню, а також і у потуранні кримінальному правопорушенню. У разі сприяння кримінальному правопорушенню діяння, вчинене однією особою: а) об'єктивно передус, тобто виступає як умова для вчинення подальшого кримінального правопорушення іншою особою (попереднє діяння) або б) поведінка однієї особи супроводжує, тобто виступає як супутня обставина щодо створення умов для вчинення кримінального правопорушення, розпочатого іншою особою (супутнє діяння). У зв'язку з цим можна виділити такі форми сприяння вчиненню кримінального правопорушення: 1) пособництво; 2) створення умов або надання іншої допомоги для вчинення кримінального правопорушення за відсутності ознак пособництва; 3) неперешкоджання вчиненню кримінального правопорушення за відсутності спеціального обов'язку; 4) неперешкоджання вчиненню кримінального правопорушення за наявності обов'язку, але відсутності реальної можливості перешкодити його вчиненню; 5) потурання кримінальному правопорушенню.

Пособництво як форма сприяння кримінальному правопорушенню. Визначення пособництва міститься у ч. 5 ст. 27 КК. Пособництво кримінальному правопорушенню може вчинятися шляхом як дії, так й бездіяльності. Особливість пособництва шляхом бездіяльності проявляється у тому, що, як і для будь-якого прояву бездіяльності, така поведінка визнається кримінально протиправною за наявності сукупності трьох умов: а) на особу покладено спеціальний обов'язок діяти певним чином; б) існує реальна можливість виконати цей обов'язок у конкретних умовах; в) така бездіяльність має бути заздалегідь обіцяною. Як зазначає Р. С. Орловський у деяких випадках заздалегідь надана обіцянка не протидіяти вчиненню кримінальному правопорушенню створює обумовлюючий зв'язок між діями пособника і суспільно небезпечним наслідком, оскільки така заздалегідь надана обіцянка зміцнює рішучість виконавця вчинити кримінальне правопорушення. До цих випадків науковець відносить також заздалегідь обіцяне потурання кримінальному правопорушенню. Саме невиконання пра-

вового обов'язку (бездіяльність пособника) набуває обумовлюючого характеру у випадку, якщо: а) воно вчинено до моменту закінчення кримінального правопорушення, вчинюваного виконавцем; б) було необхідною умовою або істотно полегшило його вчинення [5].

Поділяючи загалом позицію щодо правової оцінки заздалегідь обіцяного неперешкоджання вчиненню кримінального правопорушення, а саме визнання такої поведінки пособництвом, все ж таки висловлене судження викликає і певні зауваження з точки зору використаної термінології. Видається термінологічно недоцільним використовувати у даному випадку словосполучення «заздалегідь обіцяне потурання». Потурання – це окремий вид причетності до кримінального правопорушення, тобто самостійний вид кримінально протиправної поведінки, якій притаманні власні, специфічні ознаки, за наявності яких дане діяння відрізняється від інших видів причетності, а також співучасті у кримінальному правопорушенні. Потуранням визнається поведінка, яка не відповідає ознакам співучасті, а отже не є пособництвом у кримінальному правопорушенні. Особливістю потурання є відсутність суб'єктивних ознак співучасті, а отже воно не може бути заздалегідь обіцяним. Наявність останньої ознаки в діяннях особи унеможлиблює визнання її поведінки потуранням. Уявляється, що при характеристиці пособництва у формі заздалегідь обіцяної бездіяльності, термінологічно виваженим є визнання останньої «заздалегідь обіцяним неперешкоджанням кримінальному правопорушенню».

Отже, пособництво, як форма сприяння кримінальному правопорушенню полягає в умисному створенні умов, наданні допомоги, неперешкоджанні кримінальному правопорушенню, що вчиняється іншою особою, за наявності домовленості про вчинення таких діянь між особами, яка сприяє кримінальному правопорушенню та його вчиняє. Дана форма сприяння може передувати у часі вчиненню кримінального правопорушення, тобто виступати як попереднє діяння, але може і супроводжувати його вчинення, тобто мати ознаки супутнього діяння.

Сприяння кримінальному правопорушенню шляхом створення умов або надання іншої допомоги для його вчинення за відсутності ознак пособництва. Даній формі сприяння кримінальному правопорушенню притаманні усі об'єктивні ознаки співучасті, проте відсутні суб'єктивні. Уявляється, що до цієї форми сприяння кримінальному правопорушенню слід від-

носити випадки: 1) умисного створення умов для вчинення кримінального правопорушення за відсутності двостороннього суб'єктивного зв'язку (взаємної поінформованості) між особами, яка вчиняє таке правопорушення і яка сприяє цьому; 2) надання знарядь або засобів для вчинення кримінального правопорушення іншою особою за відсутності спільного умислу на його вчинення; 3) надання допомоги в існуванні, функціонуванні і розвитку організованої групи або злочинної організації; 4) незапобігання кримінальному правопорушенню.

1. *Умисне створення умов для вчинення кримінального правопорушення іншою особою за відсутності двостороннього суб'єктивного зв'язку між особами, яка вчиняє кримінальне правопорушення та сприяє у цьому* полягає в умисному створенні умов або наданні допомоги для вчинення кримінального правопорушення іншою особою, за відсутності спільної домовленості про здійснення таких діянь між особою, яка вчиняє кримінальне правопорушення та сприяє у цьому. Дана форма сприяння може передувати у часі вчиненню кримінального правопорушення, тобто виступати як попереднє діяння, так і супроводжувати його вчинення, тобто мати ознаки супутнього діяння. Уявляється, до цієї форми сприяння слід відносити, наприклад, пособництво державі-агресору (ст. 111-2 КК), фінансування тероризму (258-5 КК) тощо

2. *Надання знарядь або засобів для вчинення кримінального правопорушення іншою особою за відсутності спільного умислу на його вчинення, як форма сприяння* полягає у наданні особою знарядь або засобів для вчинення кримінального правопорушення іншою особою, за відсутності спільного умислу між ними на його вчинення. Дана форма сприяння може передувати у часі вчиненню кримінального правопорушення, тобто виступати як попереднє діяння, а може і супроводжувати його вчинення, тобто мати ознаки супутнього діяння. До цієї форми сприяння можна віднести, наприклад, незаконний збут вогнепальної або холодної зброї (ч. 1, 2 ст. 263 КК)

3. *Надання допомоги в існуванні, функціонуванні і розвитку організованої групи або злочинної організації, як форма сприяння* проявляється в умисних діяннях (діях чи бездіяльності), спрямованих на забезпечення існування, функціонування та розвитку вже існуючих злочинних об'єднань. Особливість такого сприяння полягає у тому, що така допомога надається вже створеній (існуючій) організованій групі чи злочинній

організації, тобто, як зазначає С. В. Хилюк, діяння особи, яка надає сприяння, причинно не зумовлюють створення та існування цих злочинних угруповань [6]. При цьому, як зазначає В. О. Навроцький, таке сприяння злочинним угрупованням не стосується вчинення конкретних посягань, що їх здійснює організована група чи злочинна організація, бо у протилежному випадку така допомога означитиме співучасть у відповідних кримінальних правопорушеннях [7, с. 806]. Отже, дана форма сприяння супроводжує вчинення іншого кримінального правопорушення, тобто виступає як супутнє суспільно небезпечного діяння. Наприклад, сприяння учасникам злочинних організацій та укріплення їх злочинної діяльності (ст. 256 КК).

4. *Незапобігання вчиненню кримінального правопорушення як формі сприяння кримінальному правопорушенню* притаманні наступні об'єктивні та суб'єктивні ознаки. З об'єктивної сторони за темпоральною ознакою таке сприяння передує у часі вчинення кримінального правопорушення іншою особою. Зміст поведінки особи полягає у невиконанні або неналежному виконанні особою покладеного на неї спеціального обов'язку щодо попередження суспільно небезпечних діянь, а саме виявлення та усунення обставин, які можуть сприяти їх вчиненню у майбутньому. Сама поведінка може полягати як у дії, так і бездіяльності, яка завжди у часі передує вчиненню кримінального правопорушення. З суб'єктивної сторони така поведінка здійснюється за відсутності суб'єктивних ознак співучасті, тобто за відсутності домовленості про таке сприяння.

Уявляється, що до даної форми сприяння можна віднести, наприклад, порушення обов'язків щодо охорони майна (ст. 197 КК); випуск в експлуатацію технічно несправних транспортних засобів або інше порушення їх експлуатації (ст. 287 КК); службову халатність (ст. 367 КК); невжиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист (ст. 380 КК) тощо.

Неперешкоджання вчиненню кримінального правопорушення за відсутності спеціального обов'язку полягає у бездіяльності будь-якої особи, яка не припиняє правопорушення, створюючи тим самим умови для його вчинення. У правовій літературі цю форму сприяння деякі науковці визначають, як потурання у широкому (криминологічному) значенні [8, с. 6].

Дана форма сприяння не визнається кримінальним правопорушенням, бо не містить ознак кримінально протиправної бездіяльності, тому що у особи відсутній спеціальний обов'язок перешко-

джати вчиненню кримінального правопорушення. У той же час така поведінка може мати певне кримінально-правове значення, зокрема для встановлення ознак відповідного складу кримінального правопорушення у діях особи, якій сприяють таким чином. Наприклад, її наявність враховується при кваліфікації незаконного заволодіння чужим майном. Так, як зазначають О. О. Дудоров, М. І. Хавронюк, якщо викрадення чужого майна здійснюється у присутності інших осіб, на неперешкоджання з боку яких винний розраховує з тих чи інших підстав (дружні чи родинні стосунки, усталена хибна практика на конкретному підприємстві тощо), вчинене кваліфікується як крадіжка, а не грабіж [2, с. 561, 562].

Отже, за темпоральною ознакою дана форма сприяння здійснюється в момент (у процесі) вчинення кримінального правопорушення іншою особою. Поведінка особи, яка сприяє кримінальному правопорушенню, супроводжує його вчинення, тобто виступає як супутнє діяння. Таке сприяння здійснюється у форму бездіяльності, а саме особа не протидіє, не заважає вчиненню кримінального правопорушення з боку іншої особи. Таке сприяння не визнається кримінально протиправним діянням, бо не містить усіх ознак кримінально протиправної бездіяльності – на боці особи, яка сприяє кримінальному правопорушенню відсутній спеціальний обов'язок протидіяти його вчиненню, незважаючи на наявність у неї реальної можливості зупинити вчинення суспільно небезпечного посягання.

Неперешкоджання вчиненню кримінального правопорушення за наявності обов'язку, але відсутності реальної можливості перешкодити його вчиненню, як форма сприяння кримінальному правопорушенню полягає у тому, що особа, на яку покладений спеціальний обов'язок припинити кримінальне правопорушення, не перешкоджає його вчиненню внаслідок відсутності у неї реальної можливості в конкретних об'єктивних умовах місця, часу й обстановки виконати цей обов'язок. Дана форма сприяння не тягне кримінальної відповідальності, бо така поведінка не відповідає ознакам кримінально протиправної бездіяльності.

Потурання кримінальному правопорушенню. Слово «потурання» походить від «потурати», що означає не перешкоджати кому-небудь робити щось недозволене, варте осуду; виконувати чийсь бажання, примхи; не протидіяти чому-небудь [9, с. 433]. Звідси «перешкоджати» – це бути перепорою для чого-небудь, створювати

завади, заважати, забороняти кому-, чому-небудь [10, с. 322]. На підставі цього потурання можна визначити як нестворення завад, перепон, перешкод на шляху вчинення кримінального правопорушення. Отже, при потуранні кримінально протиправна поведінка розпочата однією особою не переривається, не зупиняється, тобто не зустрічає супротив з боку іншої особи. При потуранні особа не втручається у розвиток подій, який вже виник та існує завдяки поведінці іншої особи, тобто вона не зупиняє кримінальне правопорушення, що вже було розпочате та вчиняється іншою особою. У зв'язку з цим, сприяння у формі потурання завжди полягає у бездіяльності, тобто у особи, яка вчиняє потурання, не тільки є реальна можливість протидіяти кримінальному правопорушенню, а й на неї покладений спеціальний обов'язок щодо вчинення таких дій. На відмінну від інших форм сприяння потурання полягає виключно у *невтручанні* в розвиток подій, у непротидії їх розвитку. Якщо форми сприяння кримінальному правопорушенню можуть мати місце як до моменту його вчинення, так і безпосередньо в момент (у процесі) його вчинення, то потурати можна тільки тому, що вже існує, здійснюється, виконується, відбувається. Отже, потурання можливо лише після того, як вчинення (здійснення) кримінального правопорушення розпочалося. Окремі форми сприяння можуть бути заздалегідь обіцяними так і здійснюватися за відсутності попередньої домовленості з іншими учасниками кримінального правопорушення. Втім, потурання, як форма причетності, за всіх умов характеризується відсутністю суб'єктивної спільності щодо вчинення кримінального правопорушення.

Таким чином, потурання, як форма сприяння, завжди супроводжує кримінально протиправне діяння, яке вчиняється іншою особою і тому виступає як супутнє діяння. Потурання, а саме неперешкоджання вчиненню кримінального правопорушення – це завжди *бездіяльність*, яка має місце виключно за умови, якщо на особу покладений спеціальний обов'язок і вона має реальну можливість зупинити (перешкодити довести до кінця) те кримінальне правопорушення, яке вчиняється іншою особою. Особливість потурання

полягає також у тому, що ні відміну від інших форм сприяння здійснюється за відсутності попередньої домовленості з особою, якій сприяють у вчиненні кримінального правопорушення. Отже, таке неперешкоджання вчиненню кримінального правопорушення завжди є *заздалегідь не обіцяним*. У протилежному випадку така поведінка містить ознаки співучасті – пособництва. Відповідальність за потурання, наприклад, передбачена у ст. 436 КК (Бездіяльність військової влади), у якій у ч. 1 ст. 436 КК встановлена відповідальність за умисне неприпинення кримінального правопорушення, що вчиняється підлеглим.

Висновки. Аналіз положень чинного кримінального законодавства України свідчить, що поведінка у виді сприяння кримінальному правопорушенню може полягати як у дії, так і бездіяльності. У той час як потурання, а саме неперешкоджання вчиненню кримінального правопорушення – це завжди бездіяльність. Якщо сприяння може полягати у наданні допомоги або створенні умов, то потурання полягає виключно у невторуванні в розвиток подій, у непротидії їх розвитку. Сприяння може мати місце як до моменту вчинення кримінального правопорушення, так і безпосередньо в момент його вчинення. Потурати ж можна тільки тому, що вже існує, отже потурання можливо лише після того, як вчинення кримінального правопорушення почалося. Сприяння кримінальному правопорушенню може бути як заздалегідь обіцяним, тобто виступати у виді співучасті у кримінальному правопорушенні, так і здійснюватися за відсутності попередньої домовленості з іншими учасниками кримінального правопорушення. У той же час потурання, як форма причетності, характеризується відсутністю суб'єктивної спільності щодо вчинення кримінального правопорушення. Отже, потурання, це лише одна з форм сприяння кримінальному правопорушенню. Звідси, незважаючи на те, що КК безпосередньо не вживає поняття потурання, за наявності відповідних ознак відповідальність за його вчинення може наставати за статтями, що передбачають відповідальність за сприяння певним видам кримінальних правопорушень.

Список літератури:

1. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер. 2006. 704 с.
2. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: Навчальний посібник. Київ: Ваіте. 2014. 944 с.
3. Словник української мови : [в 11 т.] : Київ : Наук. думка, 1970 – 1980. Т. 9 : С. 1978. 916 с.

4. Вознюк А. А. Теоретичні та практичні проблеми кримінальної відповідальності за створення злочинних об'єднань та участь у них як посягання на громадську безпеку: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2018. 652 с.
5. Орловський Р. С. Пособник як вид співучасника в злочині. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2014. Вип. 10-1(2). С. 72-77.
6. Хилюк С. В. Кваліфікація заздалегідь не обіцяного сприяння учасникам злочинних організацій. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 20-28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvdv_s_2012_1_5
7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 7-ме вид., переробл. та до- пов Київ: Юридична думка, 2010. 1288 с. С. 806.
8. Лемешко О.М. Кримінально-правова оцінка потурання вчиненню злочину: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків: Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. 2001. 24 с.
9. Словник української мови : [в 11 т.] Київ : Наук. думка, 1970 – 1980. Т. 7 : Поїхати-Приробляти. 1976. 723 с.
10. Словник української мови: [в 11 т.]. Київ : Наук. думка, 1970 – 1980. Т. 8 : Природа-Ряхтливий / ред. тому: В. О. Винник [та ін.]. 1977. 927 с.

Filchakova Yu.I. CONNIVANCE AS A FORM OF ASSISTANCE TO A CRIMINAL OFFENSE

The article explores the concepts of an assistance and a connivance to a criminal offense. It has been established that the Criminal Code of Ukraine does not provide for the concept of connivance. But it contains the concept of an assistance to a criminal offense. In this regard, it is necessary to establish how these concepts correlate. Based on linguistic analysis, it was concluded that these concepts correlate as a genus and a species. Socially dangerous behavior in the form of an assistance to a criminal offense can be committed through action or inaction. A connivance is always inaction. An assistance can be manifested in the provision of assistance or the creation of conditions. A connivance is a exclusively non-interference in the development of events, that is, it is a non-opposition to the commission of a criminal offense. A assistance to a criminal offense can be both before the moment of its commission, and directly at the moment of its commission. It is possible to condone only what has already arisen and exists, that is, a connivance is possible only after a criminal offense has already begun to be committed. An assistance to a criminal offense can be either promised in advance, that is, have signs of a complicity, or be carried out in the absence of a preliminary agreement with other participants in the crime. A connivance is a form of implication, which is characterized by the absence of a subjective connection with the crime committed. Based on the analysis of the provisions of the criminal legislation of Ukraine, it was concluded that the forms of an assistance can be: a) a complicity; b) creating conditions or providing other assistance for the commission of a crime in the absence of signs of complicity; c) a not preventing the commission of a crime in the absence of a special obligation; d) a not preventing the commission of a crime in the presence of an obligation, but the absence of a real opportunity to prevent its commission; e) a connivance with a criminal offense.

Key words: criminal law, criminal offense, connivance, assistance, complicity, not an obstacle.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.85

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.2/25>

Федчак І.А.

Львівський державний університет внутрішніх справ

ДО ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗДІЙСНЕННЯ ПРОГНОЗУВАННЯ ПІД ЧАС РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОАКТИВНОЇ МОДЕЛІ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ОСНОВІ ПРОГНОЗІВ (PREDICTIVE POLICING)

У статті висвітлено позитивний сучасний зарубіжний досвід здійснення прогнозування в межах проактивної моделі правоохоронної діяльності на основі прогнозів (Predictive policing). Зазначено, що стрімкий розвиток комп'ютерних технологій та комп'ютерно-програмного аналітичного забезпечення посприяв перегляду усталених практик прогнозування у діяльності правоохоронних органів, що здійснюється з метою підвищення ефективності профілактичної (упереджувальної) діяльності та є інструментом націлювання зусиль та ресурсів для стабілізації криміногенної ситуації, або оперативної обстановки.

Констатовано, що попри те, що такому організаційному напрямку роботи як прогнозування властива різна міра достовірності, проте навіть частково точні прогнози, застосування яких має навіть помірний позитивний вплив та стан справ у сфері протидії злочинності є позитивним і перспективним напрямом удосконалення ефективності діяльності органів та підрозділів правоохоронних органів.

Визначено, що прогнозування поділяється за сферою поширення на стратегічне та оперативно-тактичне. Для досягнення максимальних результатів під час прогнозування слід мати навички використання сучасного аналітичного інструментарію та володіти достатніми знаннями про системи інформаційно-аналітичного забезпечення правоохоронної діяльності, що є завданням кримінальних аналітиків.

Вирішальну роль у підготовці релевантних прогнозів про розвиток подій у майбутньому належить якісно сформованій спроможності правоохоронних органів реалізовувати кримінально-аналітичну діяльність (наявність професійних кримінальних аналітиків та доступ до сучасних програмних аналітичних інструментів). Резюмовано, що модель правоохоронної діяльності на основі прогнозів слід сприймати як додаткову спроможність, і вміле її застосування може якісно позитивно вплинути на результативність застосування обмежених ресурсів (сил та засобів) поліції для успішної реалізації місії із запобігання поширення злочинності.

Ключові слова: прогноз, стратегічне прогнозування оперативно-тактичне прогнозування, методи прогнозування, модель правоохоронної діяльності, кримінально-аналітична діяльність, аналітик.

Постановка проблеми. Правоохоронна практика у протидії та запобіганні поширення злочинності в діяльності органів та підрозділів поліції різних країн потребує невпинного перегляду та удосконалення напрацьованих концептуальних та науково-практичних аспектів функціонування. Рушійними силами пошуку шляхів удосконалення ефективності правоохоронної діяльності є низка об'єктивних процесів, до яких зокрема слід від-

нести зміни у стані злочинності, розроблення новітніх концептуальних підходів до протидії злочинності, позитивний зарубіжний досвід функціонування правоохоронних органів та обов'язково технічний та технологічний прогрес тощо, завдяки якому створюються новітні засоби та рішення, застосування яких дозволяє досягати більш якісних результатів, і витратити значно менше технічних, матеріальних та людських ресурсів, якими

правоохоронні органи володіють у обмеженій кількості. Чи не найвагомим чинником, який посприяв фундаментальному перегляду підходів до правоохоронної практики є саме технологічний та інформаційний прогрес, що на даний час перебуває на найвищому рівні за усі періоди існування людства. Такий прогрес торкнувся і правоохоронної практики, особливо у частині опрацювання великих та надвеликих обсягів накопичених криміногенних даних з метою визначення значення, пошуку закономірностей, патернів, тенденцій, місць концентрації кримінальної активності тощо. Застосування зарубіжних сучасних методик та можливостей комп'ютерно-програмного забезпечення дозволяє суттєво удосконалити процес визначення значення з таких даних, що у підсумку дозволяє вивести правоохоронну діяльність із прогнозування на якісно новий рівень.

Таким чином дослідження позитивного сучасного напрацьованого досвіду в частині видів, методів здійснення прогнозування, використання кримінально-аналітичного потенціалу та під час реалізації проактивної моделі правоохоронної діяльності на основі прогнозів (Predictive policing) є суттєвим резервом підвищення ефективності прогнозної діяльності і для правоохоронної практики органів та підрозділів Національної поліції України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематикою здійснення оперативно-розшукового та криміналістичного прогнозування у правоохоронній діяльності займалися вітчизняні вчені, а саме: Бова А.А., Василевич В.В., Джужа О.М., Клименко І.В., Косаревська О.В., Крамаренко Ю.М., Мовчан А.В., Орлов Ю.Ю., Оргинський В.Л., та інші. Зарубіжними ученими, які вивчали досліджуваній напрям роботи правоохоронних органів як самостійної моделі правоохоронної діяльності (Predictive policing) є Беннет Мозес Л. (Bennett Moses L.), Чан Дж. (Chan J.), Фергюсон А. (Ferguson A.), Голлівуд Дж. (Hollywood J.), Лау Т. (Lau T.), Маклніс В. (McInnis B.), Перрі В. (Perry W.), Прайс С. (Price C.), Ріенкс Р. (Rienks R.), та Сміт С. (Smith S.). Проте комплексного висвітлення зарубіжного досвіду в частині видів та методів здійснення правоохоронної діяльності, що здійснюється на підставі прогнозів (Predictive policing) в Україні проведено не було.

Метою статті є висвітлення зарубіжного новітнього досвіду, сформованого під впливом розвитку технологій та інформаційних процесів у частині видів, методів проведення прогнозування та застосування кримінально-аналітичної

діяльності під час реалізації проактивної моделі правоохоронної діяльності на основі прогнозів (Predictive policing).

Виклад основного матеріалу. Учений Ю.М. Крамаренко констатує, що одним із напрямів діяльності, що дозволяє ефективно впливати на прояви злочинності, є прогнозування [1]. Органи та підрозділи поліції різних країн світу використовують прогнозування (припущення про розвиток подій у майбутньому з огляду на історичні зафіксовані кримінальні дані з різною мірою вірогідності) переважно з профілактичною метою (виявлення, попередження, припинення кримінальних проявів, виявлення місць концентрації кримінальної активності, визначення осіб, від яких слід очікувати продовження вчинення протиправної поведінки, виявлення осіб, з підвищеною мірою віктимності тощо). Такі знання є інструментом націлювання зусиль та ресурсів поліції для позитивного впливу на стан криміногенної ситуації.

Не дивлячись на те, що прогнозуванню як напряму інтелектуальної діяльності властива різна міра достовірності, проте дослідження зарубіжної наукової літератури дозволяє визначити, що діяльності з прогнозування приділяється особлива увага. Таке твердження походить від того, що прогнозування займає таку важливу роль в організації діяльності органів та підрозділів поліції, що такий вид діяльності сформовано як самостійну проактивну модель діяльності, яку названо Predictive Policing. Під поняття моделі правоохоронної діяльності учений А.І. Білас пропонує розуміти систему норм і принципів, які покладено в основу правового регулювання правоохоронної діяльності, суб'єктний склад та напрями цієї діяльності, об'єкти, на які вона спрямована, форми та методи її здійснення [2, с. 108-109].

Згідно з положеннями такої проактивної моделі правоохоронної діяльності виділяють два види прогнозування – стратегічне та оперативно-тактичне прогнозування.

Так, стратегічне прогнозування спрямовується на визначення тенденцій та чинників, які є системоутворюючими середовища функціонування правоохоронного органу. Мова йде про тенденції та чинники, які впливають на розвиток криміногенної обстановки, на визначення напрямів застосування сил та засобів правоохоронних органів, на результати протидії злочинності та на стан рівня довіри населення до правоохоронних органів.

Стратегічне прогнозування – це формування мисленево-уявних моделей, які мають поясню-

вати з певною мірою вірогідності майбутній розвиток подій. Під час стратегічного прогнозування такі моделі складаються про такі аспекти правоохоронної діяльності. Йдеться про стан та динаміку оперативної обстановки або криміногенної ситуації; вплив соціально-економічних, демографічних, екологічних та інших чинників на майбутній стан поширення злочинності; перспективи виникнення нових видів та способів протиправної діяльності; тенденції у сфері організованих форм злочинності; тенденції розвитку криміногенної ситуації з огляду на контрзаходи, які будуть реалізовані для її стабілізації тощо.

Оперативно-тактичне прогнозування полягає у розробленні прогнозів варіантів розвитку криміногенної ситуації, які приймаються до уваги під час підготовки контрзаходів для вирішення конкретних завдань протидії поширенню злочинності на території функціонування правоохоронного органу. Під час реалізації оперативно-тактичного прогнозування передбаченню підлягають: чинники, які породжують умисел на вчинення протиправної поведінки; чинники, що сприяють підготовці або вчиненню кримінальних правопорушень; ймовірна поведінка злочинців під час реалізації злочинних намірів; чинники, що сприяють ухиленню від відповідальності; форми і методи діяльності з виявлення та розкриття кримінальних правопорушень; заходи профілактики; заходи з розшуку безвісти зниклої особи, осіб, які переховується від слідства і суду, відбування кримінальної відповідальності; прогнозування умов, за яких доведеться діяти співробітникам правоохоронних органів по нейтралізації кримінальної активності; варіанти зашифрування заходів, застосування яких носить негласний (конфіденційний) характер тощо.

Вибір методу прогнозування залежить від низки чинників, серед яких найважливішими є широта охоплення прогнозованого об'єкта, дальність прогнозу, його багатофакторність тощо. Багато залежить і від того, які фахівці, учені, практичні працівники залучаються до розроблення прогнозу і яка технічна база водночас використовується [3, с. 132].

Важливе значення для здійснення прогнозування під час реалізації моделі правоохоронної діяльності поліції на основі прогнозів (Predictive Policing) відіграють окремі загальнонаукові методи зокрема, такі як спостереження, опис, аналіз, синтез, індукція та дедукція, абстрагування, аналогія, порівняння, моделювання, експеримент тощо. Також слід зазначити, що методи прогно-

зування під час реалізації моделі правоохоронної діяльності поліції на основі прогнозів (Predictive Policing) поділяються на три загальні категорії:

1. методи прогнозування кримінальних правопорушень (це підходи, які використовуються щоб прогнозувати види кримінальних правопорушень, місця та час із підвищеним ризиком прояву злочинності);

2. методи прогнозування правопорушників (це підходи, які використовуються для створення профілів осіб, які співпадають з ймовірними правопорушниками);

3. методи прогнозування жертв (зосереджуються на групах або, в деяких випадках, на конкретних особах, ймовірність стати жертвами кримінальних проявів у яких найвища).

Кожна категорія методів включає варіанти дій як для великих підрозділів, які обробляють великі обсяги складних криміногенних та даних, так і для менших підрозділів, яким потрібні лише основні інструменти візуалізації невеликих обсягів геопросторових даних. Методи дослідження варіюються від базових евристичних прийомів до складних, передових математичних підрахунків.

Існує класифікація методів прогнозування, що використовуються під час реалізації моделі правоохоронної діяльності на основі прогнозів (Predictive Policing), за чотирма категоріями:

– класичні статистичні методи, що використовують такі процеси, як «регресія», аналіз даних, аналіз часових рядів;

– прості методи, такі як використання контрольних списків;

– складні комп'ютерні програми, які передбачають складні комп'ютерні алгоритми обробки великих обсягів даних;

– спеціально підібрані методи, які використовують існуючі методи для забезпечення візуалізації даних для підтримки прогностичного контролю.

Одним із найбільш часто використовуваних інструментів підготовки прогнозів є PredPol. PredPol, Inc – це компанія, що здійснює діяльність з передбачення злочинів за допомогою прогнозової аналітики. Починаючи з 2020 року, алгоритм PredPol є найбільш часто вживаним алгоритмом моделі здійснення правоохоронної діяльності на основі прогнозів в поліції США. Відділам поліції, які використовують PredPol, видаються роздруківки карт юрисдикції, на яких позначають райони, де передбачається, що злочин може мати місце протягом найближчого дня [4]. Використовуючи для прогнозування лише три типи даних –

тип інциденту, дата / час інциденту та місце його прояву технологія PredPol допомагає правоохоронним органам значно зменшити рівень злочинності в юрисдикціях усіх видів та розмірів, як у США, так і за кордоном [5].

Цінність прогнозів проактивної моделі правоохоронної діяльності (Predictive Policing) полягає також і в тому, що вони використовуються під час визначення ймовірності виникнення ризиків та оцінки рівня їх впливу на стан криміногенної ситуації, що має важливе значення для обґрунтування розподілу ресурсів та прийняття рішень щодо вирішення проблем [6].

Здійснення правоохоронної діяльності на основі прогнозів значною мірою залежить від точних і надійних статистичних даних. Тому в разі застосування моделі здійснення правоохоронної діяльності на основі прогнозів (Predictive Policing) надзвичайно важливо переконатися в тому, що персонал поліції твердо впевнений у надійності своїх систем даних. Це можна з'ясувати за допомогою:

1) залучення належним чином підготовлених кримінальних аналітиків із глибоким розумінням переваг і недоліків відомчих даних;

2) проведення систематичних перевірок даних на предмет їх точності, узгодженості та достовірності;

3) аналізу прогнозних результатів на предмет їх обґрунтованості та логічності – інакше кажучи, повинна бути підтвердна інформація щодо зроблених прогнозів, включаючи дані про місця, привабливі для проявів протиправної поведінки; звіти про осіб у певному районі, які представляють інтерес для поліції; звіти про недавні опитування на місцях; дані щодо місць скоєння й описи злочинів, скоєних нещодавно.

Варто зазначити, що в Україні діяльності щодо прогнозування у правоохоронній діяльності приділяється особлива увага. Так, з метою організації інформаційно-аналітичної підтримки поліції було видано наказ МВС України № 676 від 03.08.2017 «Про затвердження Положення про інформаційно-телекомунікаційну систему «Інформаційний портал Національної поліції України» [7]. Система «Інформаційний портал Національної поліції України є складовою частиною єдиної інформаційної системи МВС (ЄІС МВС) [8]. Складовою частиною Єдиної інформаційної системи МВС є автоматизована система аналітичного забезпечення та оперативного інформування (ГІС). Метою впровадження ГІС МВС є підвищення ефективності управління та прогнозування

стану громадської безпеки шляхом автоматизації процесів отримання та обробки адміністративних та оперативних даних з метою створення поточної та прогнозованої аналітики, оперативного інформування керівництва МВС і громадськості про стан публічної безпеки та виконання владних повноважень органів системи МВС, інформування про надзвичайну подію в режимі real-time суб'єктів, залучених до відповідного реагування [9, с. 21].

Як було зазначено, підготовка «прогнозів» – це лише половина моделі правоохоронної діяльності на основі прогнозів (Predictive Policing). Друга половина – підготовка втручань у прогнозований розвиток подій з метою запобігти ймовірним кримінальним проявам, і у підсумку досягти зменшення поширення злочинної діяльності [10].

Методи прогнозування зазвичай одночасно спрямовані на вирішення як стратегічних, так і тактичних завдань боротьби зі злочинністю.

Здійснення правоохоронної діяльності на основі прогнозів (Predictive Policing) межує з рядом проблем, які впливають на її ефективність. До таких проблем слід віднести високу вартість організації та підтримки інфраструктури моделі діяльності поліції на основі прогнозів (Predictive Policing), що може призвести до її обмеженого використання. Як зазначають Е. Рижков та Я. Дзех проблемою, яка потребує вирішення під час функціонування підрозділів інформаційно-аналітичної підтримки є осучаснення матеріально-технічної бази та належне фінансування для придбання техніки та ліцензійного програмного забезпечення [11, с. 83].

Інша комплексна проблема, яка впливає на функцію прогнозування у діяльності поліції є те, що дана проактивна модель покладається на аналіз, що проводиться шляхом усвідомленого опрацювання кримінальними аналітиками, у тому числі з використанням комп'ютерного програмного забезпечення, наявних вхідних даних для ідентифікації шаблонів, тенденцій, закономірностей тощо. В першу чергу, якість прогнозів напряму буде залежати від точності даних, які містяться у системах інформаційно-аналітичного забезпечення та базах даних поліції та інших базах даних, які використовують співробітники правоохоронних органів. Також вирішальне значення буде мати вміння кримінальними аналітиками трактувати наявні дані та формувати з них релевантні прогнози про розвиток подій у майбутньому, яким має бути властива висока міра вірогідності. Як перша складова (якість, точність та повнота

даних), так і друга складова проблеми (трактування та підготовка прогнозів) може призвести до упереджених результатів (об'єктом посиленої роботи поліції можуть стати окремі (наприклад, незабезпечені прошарки суспільства). Також слід зазначити, що у практиці діяльності поліції різних країн світу існує тенденція маніпуляції з відомостями, які підлягають реєстрації, що у підсумку призведе до помилкових та неточних прогнозів.

Модель здійснення правоохоронної діяльності на основі прогнозів (Predictive Policing) не може існувати та еволюціонувати без кримінальної аналітичної діяльності, оскільки основою для формування релевантних прогнозів про поширення кримінальної активності є опрацьовані та проаналізовані надвеликі за обсягом об'єми криміногенних та супутніх даних. Це завдання вирішують кримінальні аналітики, які використовують у своїй діяльності програмні продукти, які можуть аналізувати значні та надвеликі масиви таких даних з метою виявлення в них відомостей про серійність, закономірності, подібності, тенденції тощо.

Висновки. Прогнозування в межах моделі правоохоронної діяльності на основі прогнозів (Predictive Policing) – це не «кришталева куля»: передбачити майбутнє неможливо. Проте, можна ідентифікувати людей та місця з підвищеним ризиком протиправних проявів. На нашу думку, вирішальне значення під час реалізації моделі правоохоронної діяльності на основі прогнозів (Predictive Policing) має кваліфікація кримінальних аналітиків. Також необхідною умовою для ефективного прогнозування є наявність програмних аналітичних інструментів (аналітичного програмного забезпечення), яке надає можливість обробки і систематизації великих обсягів інформації з подальшою візуалізацією, а також якість (надійність джерела походження таких даних та їх достовірність) і повнота (стан) наявних для ана-

лізу даних. Як наслідок, кримінальні аналітики мають бути фахово підготовлені, мати доступ до передових програмних рішень, які дозволяють візуалізувати та аналізувати різні за обсягом масиви даних, а також кримінальні аналітики повинні усвідомлювати переваги й недоліки відомчих систем накопичення ба зберігання даних, щоб гарантувати надійність та придатність для оперативних і тактичних цілей складених ними прогнозів про тенденції злочинності та порушення громадського порядку.

Головне завдання кримінальних аналітиків полягає в підготовці прогнозів, корисних для розгортання сил поліції в правильних місцях і в правильний час для боротьби зі злочинністю та порушеннями громадського порядку якомога ефективнішим і дієвішим способом.

Одним із загальних правил під час прогнозування злочинності є те, що складання прогнозу злочинності всього на один місяць потребує даних принаймні за три роки. Чи це досі так, можна дискутувати, проте цей приклад демонструє, що модель здійснення правоохоронної діяльності на основі прогнозів не є точною наукою. Ця модель постійно вдосконалюється на основі нових математичних алгоритмів, розроблених для підтримки наявних інструментів, крім того, є величезна кількість чинників і джерел, які можна враховувати з логічного погляду під час прогнозування злочинності та порушень громадського порядку. Щонайменше правоохоронну діяльність на основі прогнозів (Predictive Policing) варто поєднувати з іншими тактичними втручаннями.

Разом з тим, на нашу точку зору модель роботи поліції на основі прогнозів слід сприймати як додаткову спроможність, і вмиле її застосування може якісно позитивно вплинути на результативність застосування обмежених ресурсів (сил та засобів) поліції для успішної реалізації своєї місії із запобігання поширення злочинності.

Список літератури:

1. Крамаренко Ю.М. Окремі аспекти здійснення прогнозування в діяльності правоохоронних органів. Актуальні питання забезпечення публічного порядку та безпеки в сучасних умовах. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (ДДУВС, 25.10.2019). URL: <http://er.dduvs.in.ua/jspui/bitstream/123456789/4804/1/33.pdf> (дата звернення 13.06.2023).
2. Білас А.І. Правоохоронна діяльність країн ЄС: порівняльно-правове дослідження. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Спец: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Київ 2016. 227 с.
3. Мовчан А.В. Інформаційно-аналітична робота в оперативно-розшуковій діяльності Національної поліції: навчальний посібник / А. В. Мовчан. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 244 с.
4. PredPol. URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/PredPol> (дата звернення 13.06.2023).
5. Predpol. Proven Crime Reduction Results. URL: <https://www.predpol.com/schedule-a-demo>. (дата звернення: 13.06.2023).

6. Predictive Policing. The Role of Crime Forecasting in Law Enforcement Operations. URL: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR233.html (дата звернення: 13.06.2023).

7. Наказ МВС України № 676 від 03.08.2017 «Про затвердження Положення про інформаційно-телекомунікаційну систему «Інформаційний портал Національної поліції України». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1059-17>. (дата звернення 13.06.2023).

8. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про єдину інформаційну систему МВС та переліку її пріоритетних інформаційних ресурсів» від 14.11.2018 за № 1024. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1024-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення 13.06.2023).

9. Інформаційні технології : підруч. / В. Б. Вишня, К. Ю. Ісмайлов, І. В. Краснобрижкий, С. О. Прокопов, Е. В. Рижков. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 492 с.

10. Predictive Policing Forecasting Crime for Law Enforcement. URL: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_briefs/RB9700/RB9735/RAND_RB9735.pdf (дата звернення 13.06.2023).

11. Рижков Е. В., Дзех Я. С. Проблемні питання інформаційно-аналітичного забезпечення в системі органів Національної поліції та проблемні питання щодо захисту інформації під час виконання службових обов'язків. Проблеми застосування інформаційних технологій правоохоронними структурами України та закладами вищої освіти зі специфічними умовами навчання : збірник наукових статей за матеріалами доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції 21 грудня 2018 року / упорядник Т. В. Магеровська / Львів: ЛьвДУВС, 2018. 281 с. С. 83-86.

Fedchak I.A. REGARDING THE ORGANIZATION OF FORECASTING DURING THE IMPLEMENTATION OF A PROACTIVE MODEL OF LAW ENFORCEMENT ACTIVITY BASED ON FORECASTS (PREDICTIVE POLICING)

The article highlights the positive modern foreign experience of forecasting within the proactive model of law enforcement activity based on forecasts (Predictive policing). It is noted that the rapid development of computer technologies and computer software analytical support has contributed to the revision of established practical forecasts in the activities of law enforcement agencies, which contributes to increasing the effectiveness of preventive (preventive) activities and is a tool for targeting efforts and resources to stabilize the criminogenic situation, or operational the situation.

It was established that in accordance with such an organizational direction of work as power forecasting of various levels of reliability, but even partially accurate forecasts, the application of which has even a moderate positive impact and the state of affairs in the field of combating crime is a positive and promising direction for improving the effectiveness of law enforcement agencies and units bodies.

It was determined that forecasting is divided into strategic and operational-tactical by the scope of distribution. In order to achieve maximum results during forecasting, one should have the skills to use modern analytical tools and possess sufficient knowledge of information and analytical support systems for law enforcement activities, which is the task of criminal analysts.

A decisive role in the preparation of relevant forecasts about the development of events in the future belongs to the qualitatively formed capacity of law enforcement agencies to implement criminal analytical activities (availability of professional criminal analysts and access to modern software analytical tools). It is summarized that the model of law enforcement activity based on forecasts should be perceived as an additional capacity, and its skillful application can have a qualitatively positive effect on the effectiveness of the use of limited resources (forces and means) of the police for the successful implementation of the mission to prevent the spread of crime.

Key words: *forecast, strategic forecasting, operational-tactical forecasting, forecasting methods, model of law enforcement activity, criminal and analytical activity, analyst.*

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 347.965.3

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.2/26>

Бондар І.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Снідевич О.С.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЕТИКИ ОРАТОРА-АДВОКАТА

Статтю присвячено проблемним аспектам взаємозв'язку етики та ораторського мистецтва у професійній діяльності адвоката. Визначено, що вдосконалення ораторської майстерності адвоката забезпечує його переконливість та вплив на аудиторію, однак порушення етики стає на заваді ефективної комунікації.

Метою статті є висвітлення проблемних аспектів дотримання адвокатської етики, її роль у комунікації та вплив на ефективність спілкування. Методологічною основою дослідження є компаративістський, діалектичний, системно-структурний, нормативно-логічний методи пізнання.

Констатовано, що основою ораторського мистецтва є публічна промова, однак ораторську майстерність адвоката не варто зводити лише до виступу у суді. Практичне застосування навичок оратора можливе не тільки у публічних виступах, але й для ведення бесід, переговорів, дебатів, дискусій, спорів, спілкування при здійсненні професійної діяльності та поза нею.

Установлено, що передача інформації здійснюється за допомогою вербальних та невербальних засобів, тому важливим є не тільки те, що говорить адвокат, але й те як він це робить, тобто невербальний компонент. Відповідно порушенням адвокатської етики може бути не тільки словесне наповнення спілкування, але й поведінка адвоката, його тональність, жести, міміка тощо.

Проаналізовано взаємозв'язок вербальної та невербальної комунікації. Уточнено, що порушення невербальної системи має оцінюватися у комплексі із вербальною складовою, оскільки, в протилежному випадку може бути неправильно інтерпретована.

Визначено, що конструктивний діалог має базуватися на етичних засадах та відображатися у вербальній та невербальній системах комунікації. Саме від комунікативної культури залежить ефективна співпраця для відправлення правосуддя. Некоректні висловлювання, зневажливе ставлення, підвищений тон, агресивна поведінка підривають довіру не тільки до конкретної особи, а до організації яку він уособлює та правничої професії в цілому.

Ключові слова: адвокат, суд, правосуддя, професійна етика, ораторське мистецтво, адвокатська етика.

Постановка проблеми. Адвокат має не тільки бути фахівцем в галузі права, але й володіти ораторською майстерністю. Ораторські якості потрібні як для виступів у суді чи інших публічних майданчиках, так і для того, щоб просто бути почутим, донести до слухачів необхідну інформацію. Ораторська майстерність адвоката забезпечує його переконливість при взаємодії з різними суб'єктами. Вдала взаємодія з аудиторією допомагає адвокату досягнути поставленої мети – вплинути на слухачів.

Перед адвокатом щодня постає багато завдань, для вирішення яких йому потрібен цілий спектр навичок різностороннього характеру. Володіння словом – є обов'язковим для адвоката. Аудиторія завжди слідкує за тим, що адвокат говорить та як він це робить, а тому невід'ємною складовою будь-якої комунікації є дотримання етики спілкування. В цьому контексті потребує з'ясування впливу використаних засобів комунікації на дотримання адвокатом етики при спілкуванні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблемні аспекти дотримання адвокатської етики розглядалися в багатьох працях вітчизняних науковців як М. І. Бажанов, Н. М. Бакаянова, Т. О. Барабаш, А. М. Бірюкова, Й. Л. Бронз, Т. Б. Вільчик та інші. В свою чергу, особливості вербальної та невербальної комунікації досліджували Ковалинська І. В., Савенкова Л. О., аспекти застосування невербальної комунікації в судовому виступі адвоката аналізувала Сковронська І. Ю. Проте подальшого дослідження потребують окремі аспекти дотримання адвокатської етики при комунікації з різними суб'єктами у професійній діяльності та поза нею.

Отже, **метою статті** є висвітлення проблемних аспектів дотримання адвокатської етики, її роль у комунікації та вплив на ефективність спілкування. Дослідження проводилося з використанням компаративістського методу, діалектичного, системно-структурного, нормативно-логічного методів наукового пізнання.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що адвокатура та ораторство завжди перебували у тісному взаємозв'язку. Роль ораторської майстерності в діяльності адвоката важко переоцінити. Адвокат має не тільки донести до слухачів певну інформацію, а й досягнути певної мети промови: довести правоту своєї позиції, акцентувати увагу на певних аспектах, переконати тощо. Оратор – той, хто володіє мистецтвом виголошування промов; промовець, ритор, красномовець, трибун [1]. Метою ораторської майстерності – є вплив на слухачів.

У Правилах адвокатської етики [2] (ст. 11) визначено, що зважаючи на суспільну значущість і складність професійних обов'язків адвоката, від нього вимагається високий рівень професійної підготовки, ґрунтовне знання чинного законодавства, практики його застосування, опанування тактики, методів і прийомів адвокатської діяльності, ораторського мистецтва. Таким чином, ораторське мистецтво адвоката є необхідною складовою адвокатської діяльності.

Звісно основою ораторського мистецтва є публічна промова, однак ораторську майстерність адвоката не варто зводити лише до виступу у суді. Практичне застосування навичок оратора можливе не тільки у публічних виступах, але й для ведення бесід, переговорів, дебатів, дискусій, спорів, спілкування при здійсненні професійної діяльності та поза нею. Співпраця адвоката з різними людьми вимагає від нього набуття та вдосконалення умінь та навичок у сфері комунікації.

Основною метою ораторської промови є здійснення комунікативної функції. Як зазначають М. П. Требін, Г. П. Клімова: комунікативна функція реалізується через встановлення, утримання та закріплення контакту між оратором і аудиторією завдяки звуковому та візуальному каналам [3].

Передача інформації, при здійсненні комунікативної функції, здійснюється за допомогою двох систем – вербальної та невербальної, які дуже тісно пов'язані між собою.

Згідно сучасних досліджень, 55% інформації сприймається через вираз обличчя, пози і жести, а 38% – через інтонації та модуляції голосу. Звідси витікає, що тільки 7% залишається на долю слів, які реципієнт сприймає, коли ми розмовляємо [4]. Вербальний ресурс вважається основним для передачі інформації, однак її розуміння та засвоєння здійснюється саме за допомогою невербальних знаків. До вербальної комунікації відносять передачу інформації за допомогою слів як в усній, так і письмовій формі. Необхідними умовами є грамотність, логічність викладення, структура тощо. А рівень володіння мовою свідчить про професіоналізм адвоката.

Однак для ефективного сприйняття інформація має бути зрозумілою всім учасникам комунікації. Як зазначає Олена Кібенко – суддя Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду: «Викладення документа простою мовою означає, що слова, структура тексту та дизайн документа є настільки простими й зрозумілими, що читач легко знаходить ту інформацію, яка йому потрібна, розуміє те, що написано, і може користуватися цією інформацією (без консультацій з фахівцем у галузі права)» [5].

Проста мова полягає не тільки у спрощенні та скороченні речень, але й адаптації змісту промови чи тексту для сприйняття інформації не юридично обізнаними особами. Складний текст (промова) не тільки є важкими для сприйняття, але є не переконливими та перестають виконувати функцію передачі інформації.

В епоху стрімкого розвитку соціальних мереж короткі та змістовні тексти переважають над довгими та громіздкими. Віртуальне спілкування теж є неодмінною складовою адвокатської діяльності.

Однак важливим є не тільки зміст промови, а невербальні сигнали оратора. Невербальні засоби спілкування поділяються на: оптико-кінетичні, паралінгвістичні, екстралінгвістичні, просторово-часові й тактильні [6]. До оптико-кінетич-

ної системи відносять жести, міміку, пантоміміку; до паралінгвістичної системи відносять якість голосу, його діапазон, тональність; екстралінгвістична система включає покашлювання, сміх, темп мовлення; просторово-часові засоби стосуються закономірностей організації спілкування в просторі й часі; тактильна система стосується дотиків, потискання, тощо. Система невербальних засобів має велике значення для ефективності спілкування та впливу на слухачів.

Адвокати займають особливу роль в суспільстві, через це до них пред'являються підвищені вимоги та вимагаються високі моральні якості. Тому виступи адвокатів, особливо публічні, оцінює велике коло осіб. І через таку оцінку сприймають адвокатуру в цілому. Предметом оцінки не обов'язково буде зміст промови, а те як поводить себе адвокат під час виступу, дотримання ним етичних стандартів, виразність промови, інтонація тощо.

Складаючи присягу адвокат зобов'язується дотримуватися правил адвокатської етики. Одним із професійних обов'язків адвоката є дотримання присяги адвоката України та правил адвокатської етики під час здійснення адвокатської діяльності (статті 11, 21 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність») [7].

Отже, Правила адвокатської етики [2] мають не тільки знати, але й дотримуватися всі адвокати, в тому числі під час комунікації.

Відповідно до ст. 12 Правил адвокатської етики [2] адвокат всією своєю діяльністю повинен стверджувати повагу до адвокатської професії у всіх сферах діяльності: професійній, громадській, публіцистичній та інших. В свою чергу ст. 45 наголошує на культурі поведінки у відносинах з іншими учасниками судового провадження та зобов'язує адвоката бути стриманим, коректним, тактовним, реагувати на неправильні дії або вислови цих осіб у формах, передбачених законом.

Однак порушення вищезазначених засад стає частою підставою скарг учасників процесу на поведінку адвокатів. Відповідно до Узагальнення практики кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури щодо заяв (скарг) суддів відносно неналежної поведінки адвокатів [8], судді є одними з найбільш активних заявників, що через неналежну процесуальну поведінку адвокатів звертаються до КДКА. Однією із причин таких звернень є образливі висловлювання адвокатів.

Як вже зазначалося вище передача інформації здійснюється за допомогою вербальних та невер-

бальних засобів, тому важливим є не тільки те, що говорить адвокат, але й те як він це робить, тобто невербальний компонент. Відповідно порушенням адвокатської етики може бути не тільки словесне наповнення спілкування, але й поведінка адвоката, його тональність, жести, міміка тощо.

Порушення адвокатом вербальної складової спілкування – це образливі слова, нецензурні та некоректні висловлювання, нетактовність з його боку, тощо. Як приклад можна навести Рішення «№ І-011/2020 Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури [9] про порушення адвокатом Правил адвокатської етики, а саме, використання при спілкуванні з працівницею суду слів, що загалом та зокрема є грубими, зверхніми, принизливими, образливими та нетактовними.

Паравербальні засоби спілкування, що пов'язані зі звуковим забарвленням промови (гучність, інтонація, тембр тощо) та використовуються адвокатом у професійній діяльності, теж можуть свідчити про порушення культури поведінки. Зокрема, Вищою кваліфікаційно-дисциплінарною комісією адвокатури визначено як неетичну поведінку адвоката, котрий під час спілкування з людиною похилого віку, дозволив собі кричати на нього під час спілкування, зухвало звертаючись до нього на «ти», а коли він попросив не кричати на нього бо він переніс інфаркт, адвокат прокричав йому у відповідь: «ти заробиш новий інфаркт!» [10].

Загалом, аналізуючи практику, можуть бути порушені будь-які невербальні засоби комунікації: нецензурні жести, шарпання за одяг, викрикування, перебивання, коментування, агресивна поведінка, зовнішній вигляд тощо.

Невербальна система знаків може змінити зміст висловлювання, таким чином, що однаковий вислів виголошений різним тоном, мімікою тощо, може сприйматися по різному. Саме за допомогою невербальної системи передається ставлення до партнера по спілкуванню. Однак, як зазначає Ковалинська І. В. [3, С.16]: «Невербальні засоби комунікації, як правило, не можуть самостійно передавати точного значення (за виключенням деяких жестів). Зазвичай вони виявляються так або інакше скоординованими між собою та словесним текстом». Тому порушення невербальної системи має оцінюватися у комплексі із вербальною складовою, оскільки, в протилежному випадку може бути неправильно інтерпретована.

Можна погодитися зі Сковронською І. Ю., що невербальні засоби спілкування та особливості їх використання адвокатом – це чинники, творчі

індивідуального стилю судового захисника, власне, це ті якості, які допомагають йому в процесі визнання його як особливого оратора, не схожого на інших [11]. Комунікативна етика відображає моральність адвоката та набуває важливого значення в професійній діяльності. Досягнення мети ораторського мистецтва можливе через поєднання вербальних та невербальних засобів та етичних засад.

Культури поведінки мають дотримуватися не лише адвокати, але інші представники правничої професії. Саме тому у п. 10 Висновку № 12 (2009) [12] Консультативної ради європейських суддів визначено, що для належного здійснення правосуддя важливим є дотримання загальноприйнятих правових принципів та етичних цінностей усіма фахівцями, залученими до судового процесу. Висновок № 16 (2013) Консультативної Ради Європейських Суддів [13] виокремлює дві сфери відносин між судьями та адвокатами: перша група – ті, що походять від процесуальних принципів і правил у кожній країні і які прямо впливають на ефективність та якість судочинства; друга група – ті, що впливають з професійної поведінки цих професій, де є потреба у взаємній повазі до обов'язків один одного та в конструктивному діалозі.

У рішенні «Rogalski v. Poland» Суд повторює, що особливий статус адвокатів, у свою чергу, надає їм центральне місце у відправленні правосуддя як посередникам між громадськістю та судами. Така позиція пояснює звичайні обмеження на поведінку членів адвокатури. Зважаючи

на ключову роль адвокатів у цій сфері, законно очікувати, що вони сприятимуть належному здійсненню правосуддя і, таким чином, підтримуватимуть довіру громадськості до нього (see «Schöpfer v. Switzerland», judgment of 20 May 1998, п.п. 1052-1053, п.п. 29-30, with further references; «Schmidt v. Austria», № 513/05, п. 42, 17 July 2008, with further references) [14].

Конструктивний діалог має базуватися на етичних засадах та відображатися у вербальній та невербальній системах комунікації. Саме від комунікативної культури залежить ефективна співпраця для відправлення правосуддя. Некодективні висловлювання, зневажливе ставлення, підвищений тон, агресивна поведінка підбивають довіру не тільки до конкретної особи, а до організації яку він уособлює та правничої професії в цілому.

Висновки. Підсумовуючи, варто підкреслити, що ораторська майстерність є запорукою ефективності діяльності адвоката. Кожен адвокат може стати гарним оратором працюючи над вдосконаленням власних навичок. Як вербальна, так і невербальна комунікація є важливими елементами діяльності адвоката. Опанування та керування цими компонентами є необхідною передумовою покращення комунікації та вдосконалення ораторської майстерності адвоката. Важливим і необхідним для оратора є мовленнєва культура та дотримання засад етики. Адвокат порушуючи етичні аспекти комунікації може спотворити уяву про адвокатуру України в цілому, що вплине на престиж адвокатської професії в очах суспільства.

Список літератури:

1. Словник іншомовних слів. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%EE%F0%E0%F2%EE%F0> (дата звернення 10.06.2023).
2. Правила адвокатської етики. Затверджені Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 2017 року «09» червня 2017 року. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/pravila/2019-03-15-pravila-2019_5cb72d3191e0e.pdf (дата звернення 21.06.2023).
3. Ораторське мистецтво: підручник / М.П. Требін, Г.П. Клімова, Н.П. Осипова та ін.; за ред. М.П. Требіна, Г.П. Клімової. Х.: Право, 2013. С.42-43.
4. Ковалинська І. В. Невербальна комунікація. – К.: Вид-во «Освіта України», 2014. С.14.
5. Проста мова юридичних документів – що це і навіщо? *Юридична газета online*. 31 серпня 2020. URL: <https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/prosta-mova-yuridichnih-dokumentiv--shcho-ce-i-navishcho.html> (дата звернення 15.06.2023).
6. Психологія спілкування: Навч. посіб. за заг. ред. Л.О. Савенкової. – К.: КНЕУ, 2015. С.76.
7. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України № 5076-VI від 05.07.2012 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення 21.06.2023).
8. Узагальнення практики кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури щодо заяв (скарг) суддів відносно неналежної поведінки адвокатів. Затверджено Рішенням Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури № V-005/2021 від 27.05.2021. URL: <https://vkdko.org/15918-2/> (дата звернення 18.06.2023).
9. Рішення «№ I-011/2020 Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури від 31 січня 2020 року за скаргою адвоката на рішення кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури Львівської області № 11/

П/2-2019 від 22.11.2019 про притягнення його до дисциплінарного стягнення у вигляді зупинення права на заняття адвокатської діяльності строком на один рік. URL: <https://vkdkka.org/rishennya-i-0112020-u-spravi-za-skargoyu-advokata-na-rishennya-kvalifikatsijno-distsiplinarnoji-komisiji-advokaturi-lvivskoj-oblasti-11ii2-2019-vid-22-11-2019-roku-pro-prityagnennya-jogo-do-di/> (дата звернення 18.06.2023).

10. Рішення ВКДК № IV-012/2023 від 28.04.2023 року за скаргою на рішення дисциплінарної комісії адвокатури Тернопільської області № 104 від 29.12.2022 року про закриття дисциплінарної справи відносно адвоката. URL: <https://vkdkka.org/rishennya-vkdka-iv-012-2023-vid-28-04-2023-roku-za-skargoyu-na-rishennya-distsiplinarnoji-palati-kvalifikatsijno-distsiplinarnoji-komisiji-advokaturi-ternopilskoj-oblasti-104-vid-29-12-2022-roku/> (дата звернення 19.06.2023).

11. Сковронською І.Ю. Застосування невербальної комунікації в судовому виступі адвоката. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 1. 2020. С. 6-9.

12. Висновок № 12 (2009) Консультативної ради європейських суддів та Висновок № 4 (2009) Консультативної ради європейських прокурорів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про відносини між суддями та прокурорами в демократичному суспільстві. 8 грудня 2009. URL: <https://rm.coe.int/opinion-no-12-2009-on-the-relations-between-judges-and-prosecutors-in-/16806a1fbd>(дата звернення 19.06.2023).

13. Висновок № 16 (2013) Консультативної Ради Європейських Суддів (КРЄС) Про відносини між суддями та адвокатами, прийнятий на 14-му пленарному засіданні КРЄС (м. Страсбург, 13-15 листопада 2013 р.) URL: <https://rm.coe.int/-16-2013-/1680792011> (дата звернення 20.06.2023).

14. «Rogalski v. Poland», application № 5420/16, judgment 23.03.2023 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-223656> (дата звернення 20.06.2023).

Bondar I.V., Snidevych O.S. CERTAIN ASPECTS OF ETHICS OF ORATOR-ADVOCATE

The article addresses problematic aspects of correlation between ethics and oratory in professional activities of an advocate. It is defined that improvement of oratorical skill of advocate ensure his persuasiveness and influence on an audience, however a violation of ethics becomes a nuisance to effective communication.

The article is aimed at highlighting problematic aspects of abidance by advocacy ethics, its role in communication and influence on effective communication. The methodological basis of the research is comparative, dialectical, systemic-structural, normative and logical scientific research methods.

It is stated that a basis of oratory is a public speech, however oratorical skill of the advocate should not be reduced only to the speech in the court. The practical application of oratorical skills is possible not only in public performances, but also in conversations, negotiations, debate, discussions, disputes, communication while performing professional activities or beyond it.

It is established that transmission of information is carried out using verbal and non-verbal means, therefore important is not only what advocate says, but also how he does it, in other words non-verbal component. Accordingly, a violation of advocacy ethics may be not only verbal content of communication, but also advocate`s behaviour, his tonality, gestures, facial expressions etc.

Corelation between verbal and non-verbal communication is analysed. It is specified that the violence of non-verbal system should be evaluated in combination with verbal element, because otherwise it can be misinterpreted.

It is defined that a constructive dialogue should be based on ethical foundations and should be reflected on verbal and non-verbal systems of communication. Effective cooperation to execute justice depends precisely on communicative culture. Incorrect expressions, dismissive attitude, heightened tone, aggressive behaviour undermine trust not only to exact person, but also to organisation which the person represents and to legal profession in general.

Key words: *advocate, court, justice, professional ethics, oratory, advocacy ethics.*

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.215.4

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.2/27>**Бучинська А.Й.**

Поліський національний університет

ПРАВОВИЙ СТАТУС БІЖЕНЦЯ В ПОЛЬСЬКОМУ ПРАВІ

У статті проведено дослідження нормативно-правового закріплення правового статусу біженців на території Польщі. Оскільки, Польща ратифікувала Женевську конвенцію про статус біженців і Нью-Йоркський протокол до неї, було проаналізовано ці документи, які мають фундаментальне значення у сфері захисту біженців на території Польщі. Особлива цінність цих актів зумовлена тим, що вони визначають принципи і порядок визначення статусу біженця на основі узагальнення поняття «біженець», а також регулюють основні права і обов'язки осіб, визнаних біженцями. Акцентовано увагу, що ключовим пунктом у наданні особі статусу біженця є переслідування її за ознакою расової належності, релігії, громадянства, належності до певної соціальної групи чи політичних поглядів. Норми міжнародного права щодо регулювання статусу біженців знайшли своє відображення в Конституції Польщі, положення якої гарантують іноземцю, який шукає в Республіці Польщі захисту від переслідувань, надання статусу біженця відповідно до міжнародних договорів.

Членство Польщі в ЄС також зумовило застосування первинного і вторинного права Європейського Союзу у сфері захисту біженців на своїй території. Необхідно звернути увагу, що Європейський Союз на рівні Договору про утворення Європейського Союзу, Договору про функціонування Європейського Союзу, Хартії основних прав розробляє спільну політику щодо надання притулку, допоміжного та тимчасового захисту з метою надання належного статусу будь-якому громадянину третньої країни, що потребує міжнародного захисту, і забезпечення дотримання принципу не видворення у відповідності міжнародних норм про статус біженців. Регламенти і директиви, які приймаються органами Європейського Союзу, більш детально регламентують загальні стандарти і процедури, що підлягають застосуванню в державах-членах для надання громадянам третіх країн статусу біженців.

Війна, яку розв'язала рф на території України, зумовила необхідність швидкого реагування польського законодавця на процес тимчасового переміщення громадян України на територію Польщі внаслідок окупації України військами рф, Аби уникнути громіздкої і довготривалої процедури надання статусу біженця громадянам України на території Польщі, був прийнятий спеціальний Закон про допомогу громадянам України у зв'язку зі збройним конфліктом на території цієї країни, який легалізував перебування громадян України, які змушені були втікати від російської агресії на територію Польщі,

Ключові слова: біженець, переслідування, міжнародний договір, міжнародний захист, Європейський Союз, іноземець, держава, регламенти, директиви, закони.

Постановка проблеми. Переслідування осіб на території певної держави за ознакою расової належності, релігії, громадянства, належності до певної соціальної групи чи політичних поглядів на території держави перебування, зумовлювало потребу залишити дану територію в пошуку юридичного захисту на території інших держав. Оскільки, ці відносини не обмежувались кордонами однієї держави, вони набували міжнародного характеру, що в свою чергу обумовило необхід-

ність міжнародного врегулювання захисту переслідуваних осіб за вищезазначеними ознаками, а в подальшому імплементацію міжнародно-правових норм в регіональне і національне право.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання закріплення статусу біженця на території Європейського Союзу, в т.ч. Польщі, яка є державою-членом ЄС є актуальним з практичної точки зору, оскільки внаслідок розв'язаної рф війни на території України, багато українських

громадян змушені були шукати захисту в країнах ЄС, в т.ч. на території Польщі, а також вивчення права ЄС у даній сфері, є необхідним, оскільки Україна отримала статус держави-кандидата, і має адаптувати свою правову систему до права Європейського Союзу. В українській юридичній літературі не проводилось досліджень щодо закріплення статусу біженця на території Польщі.

Метою статті є дослідити нормативно-правові акти, що регулюють статус біженця на території Польщі, імплементацію міжнародних норм до національного законодавства та акти первинного і вторинного права Європейського Союзу, які гарантують отримання такого статусу на території держав-членів ЄС, до яких також належить Польща.

Виклад основного матеріалу. Збройні конфлікти, переслідування, яких в історії людства було не мало, призводили до вимушених транскордонних міграцій людей. Оскільки, рух біженців має транскордонний характер, тому на певному етапі розвитку і регулювання міжнародних відносин, виникла необхідність міжнародного врегулювання даних правовідносин. Польща, яка є частиною міжнародної спільноти, також шляхом ратифікації приєдналась до міжнародних договорів, які регулюють статус біженців. Таким чином, найважливішим міжнародним документом фундаментального значення у сфері захисту біженців на території Польщі є Женевська конвенція, ухвалена 28 липня 1951 року в Женеві Конференцією повноважних представників (набула чинності 22 квітня 1954 року) і Нью-Йоркський протокол, прийнятий 31 січня 1967 року Генеральною Асамблеєю ООН. Особлива цінність цих актів зумовлена тим, що вони визначають принципи і порядок визначення статусу біженця на основі узагальнення поняття «біженець», а також регулюють основні права та обов'язки осіб, визнаних біженцями. Польща приєдналась до цієї Конвенції шляхом складення документа про приєднання Республіки Польща до вищезазначеної Конвенції від 27 вересня 1991 року, який було передано на зберігання Генеральному секретарю ООН, і відповідно Конвенція набула чинності для Республіки Польщі 26 грудня 1991 року [1, с. 32-33].

Відповідно до ст. 1 цієї Конвенції, «біженцем вважається особа, яка внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознакою расової належності, релігії, громадянства, належності до певної соціальної групи чи політичних поглядів знаходиться за межами країни своєї національної належності і не в змозі користуватися захистом цієї країни або не бажає корист-

уватися таким захистом внаслідок таких побоювань; або, не маючи визначеного громадянства і знаходячись за межами країни свого колишнього місця проживання в результаті подібних подій, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок таких побоювань» [2].

Як виникає з вищенаведеної дефініції, Женевська конвенція не є підставою для надання захисту у всіх потенційних ситуаціях, які призводять до необхідності покинути країну походження через обставини, які не залежать від волі людини. Такі обставини можуть поділяються на дві групи: техногенні катастрофи (аварія на атомного реакторі) та катастрофи безпосередньо спричинені силами природи (стихійні лиха), такі як посуха, землетруси, цунамі, повені тощо. Це означає, що особи, які шукають захисту за межами території своєї країни з приводу різних стихійних лих не можуть вважатися біженцями у значенні цієї Конвенції. Отже, лише переслідування і з підстав, вичерпно перелічених у статті 1А, можуть обумовлювати надання статусу біженця. Наведений вище аналіз показує, що Женевська конвенція здатна забезпечити захист лише незначної частини мігрантів, які змушені залишити батьківщину в пошуках кращих умов життя. Особи, які змушені покинути країну походження внаслідок збройного конфлікту зазвичай не вважаються біженцями в розумінні Конвенції 1951 року чи Протоколу 1967 року, однак окупація країни іноземними військами може (хоча не обов'язково) може створювати передумови для визнання особи біженцем відповідно до положень даної Конвенції [1, с. 33-34].

Окрім вищезазначеної Конвенції і Протоколу до неї, на території Польщі діють інші міжнародні акти, які регулюють питання біженців, Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р.; Протокол 4 до цієї Конвенції, який в ст. 4 забороняє колективне вислання іноземців, відповідно до Протоколу 7 цієї ж Конвенції іноземець, який законно проживає на території держави, не може бути висланий за її межі інакше ніж на виконання рішення, прийнятого відповідно до закону, і повинен мати можливість: а) наведення доводів проти свого вислання; б) перегляду своєї справи; і с) представлення з цією метою перед компетентним органом або перед особою чи особами, призначеними цим органом; Конвенція про права дитини від 1989 р., ст. 22 якої забезпечує дитині, яка бажає одержати статус біженця або яка вважається біженцем, належний захист і гуманітарну допомогу в користуванні застосовуваними правами [3, с. 64].

Оскільки, з 01 травня 2004 році Польща стала державою-членом Європейського Союзу, також акти Європейської спільноти щодо регулювання статусу біженців стали частиною її національного права. Серед них найбільше значення для регулювання статусу біженців в ЄС, а звідси і в Польщі, має Дублінський регламент від 15 червня 1990 року, який визначив державу-члена Європейського Союзу, відповідальну за розгляд запиту на надання притулку відповідно до Женевської конвенції в Європейському Союзі.

До первинного права ЄС, яке регулює статус біженців, слід віднести Договір про утворення Європейського Союзу (Маастрихтський договір), в якому політика надання притулку і міграції як сфера співпраці була віднесена до третьої опори Європейського Союзу (співпраця у сфері правосуддя та внутрішніх справ), однак, в подальшому, зважаючи на важливість цієї сфери, співпраця в даній сфері була віднесена до першої опори (спільна сільськогосподарська політика, митний союз та спільний ринок, економічний та монетарний союз тощо). Договором про функціонування Європейського Союзу визначено, що Союз розробляє спільну політику надання притулку, імміграції та контролю на зовнішніх кордонах на основі солідарності держав-членів та справедливого ставлення до громадян третіх країн [4, ст. 67]. Статтею 78 цього ж Договору гарантовано, що Союз розвиває спільну політику притулку, допоміжного та тимчасового захисту з метою надання належного статусу будь-якому громадянину третієї країни, що потребує міжнародного захисту, і забезпечення дотримання принципу не видворення у відповідності до положень Женевської конвенції від 28 липня 1951 року та Протоколу від 31 січня 1967 року про статус біженців, а також іншим договорам у цій сфері [4, ст. 67]. Хартією основних прав Європейського Союзу гарантується право на притулок відповідно до положень Женевської конвенції та Протоколу до неї щодо статусу біженців та відповідно до Договору про функціонування Європейського Союзу [5, ст. 18], а також забороняється колективне видворення та підтверджується принцип, що жодна особа не може бути переміщена, видворена або екстрадована до держави, де існує серйозний ризик того, що її буде піддано смертній карі, тортурам або іншому нелюдському або принизливому поводженню або покаранню [5, ст. 18].

До вторинного права ЄС у сфері статусу біженців та політики притулку можна віднести: Регламент Ради 2725/2000 від 11 грудня 2000 р.

про створення бази даних EURODAC з відбитками пальців осіб, які подають клопотання на отримання статусу біженця; Регламент Ради ЄС 343/2003 від 18 лютого 2003 р., що встановлює критерії та механізми визначення держави-члена, відповідальної за розгляд заяви про надання притулку, поданої в одній із держав-членів громадянином третьої країни; Директива Ради 2001/55/ЄС від 20 липня 2001 р. про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб та відповідальності за наслідки такого прийому; Директива Ради ЄС 2003/9/ЄС від 27 січня 2003 р., що визначає мінімальні стандарти приймання осіб, які шукають притулку; Директива Ради 2004/83/ЄС від 29 квітня 2004 р., що встановлює мінімальні стандарти для кваліфікації та статусу громадян третіх країн або осіб без громадянства як біженців або осіб, які потребують міжнародного захисту; Директива Ради 2005/85/ЄС від 01 грудня 2005 р. щодо мінімальних стандартів поведінки в процедурі надання та скасування статусу біженця в державах-членах; Директива Європейського Парламенту і Ради 2008/115/ЄС щодо загальних стандартів і процедур, що підлягають застосуванню в державах-членах для повернення незаконно перебуваючих громадян третіх країн та інші.

Аналіз нормативно-правових актів, прийнятих Європейським Союзом дає підстави стверджувати, що незважаючи на закріплення і гарантування статусу біженців актами первинного права, що в свою чергу відповідає нормам міжнародного права, вторинне право ЄС запроваджує обмежувальні заходи отримання статусу біженців, зокрема запобігаючи зловживанням з боку осіб, які звертаються про визнання їх біженцями, у тому числі це стосується права вибору тільки однієї країни, в якій заявник бажає подати заявку на отримання статусу біженця. Хоча, в цілому, можна констатувати, що держави-члени ЄС визнавши особі статус біженця створюють належні умови для проживання цих осіб на їх території, зокрема створюються відповідні фонди, розробляються програми, між іншим діє Агентство Європейського Союзу з питань притулку (EUAА) [6, с. 389-390].

У зв'язку із війною, яку розв'язала рф проти України від 24 лютого 2022 року громадяни України можуть звертатися за міжнародним захистом до держав-членів Європейського Союзу,

в т. ч. Польщі. Рада ЄС на засіданні в Брюсселі 4 березня 2022 року, проголосувала за застосування Директиви від 20 липня 2001 року № 2001/55/ЄС про мінімальні стандарти надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб та несення їх наслідків [7]. Директива обходить традиційно перевантажену процедуру надання притулку (отримання статусу біженця/додаткового захисту) і пропонує швидкий і спрощений шлях доступу до захисту в країнах ЄС. Набуття тимчасового захисту в країнах ЄС не означає отримання статусу біженця в цих країнах відповідно до діючої Конвенції про статус біженців, який надає права, аналогічні посвідці на проживання. Проте, особи, які отримали тимчасовий захист в ЄС, можуть у будь-який час подати заяву на отримання статусу біженця.

Держави-члени вирішили, що особи, на яких поширюється тимчасовий захист, які вже отримали документи, що підтверджують використання такого захисту в даній державі, можуть пересуватися територією Європейського Союзу протягом 90 днів протягом наступних 180 днів. До отримання документів, що підтверджують використання тимчасового захисту, громадянин України може пересуватися країнами Європейського Союзу на тих самих умовах за наявності біометричного паспорта. Громадяни України не зобов'язані користуватися тимчасовим захистом на території першої держави-члена, до якої вони в'їхали. Вони можуть вибрати, де вони хочуть скористатися цим захистом. На громадян України, які отримали статус тимчасового захисту в країнах ЄС, поширюється дія безвізового режиму.

Внутрішніми нормативно-правовими актами, які покликані регулювати статус біженців в Польщі є, передусім Конституція Польщі та Закон про надання захисту іноземцям на території Республіки Польща, Закон про в'їзд на територію Республіки Польща, перебування та виїзд з цієї території громадян держав-членів Європейського Союзу та членів їхніх сімей і Закон про іноземців. Відповідно ч. 1 ст. 56 Конституції містить положення: «Іноземці можуть користуватися правом притулку в Республіці Польща на умовах, визначених Законом», а ч. 2 ст. 56 передбачає, що «Іноземцю, який шукає в Республіці Польщі захисту від переслідувань, може бути надано статус біженця відповідно до міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Республікою Польщі» [8].

Як зазначається в польській науковій літературі, Закони Польщі, що регулюють питання закріплення правового статусу біженців і право притулку в Польщі, вимагають швидкого реагування на політику, яка проводиться в Європейському Союзі у сфері регулювання статусу біженців, тому польському законодавцю досить таки часто приходится вносити зміни до діючих законодавчих актів [9, с. 61-62].

В світлі останніх подій пов'язаних з повномасштабним вторгненням росії на територію України, Польща однією з перших країн в Європейському Союзі і з перших годин вторгнення відчула на собі весь тягар потоку громадян України, які втікаючи від агресивних дій російських військ, шукали безпеки, і зрозуміло найкоротший шлях, який гарантував цю безпеку була територія саме Польщі. Щоб легалізувати перебування громадян України, які змушені були втікати на територію Польщі, польський законодавець вже 12 березня 2022 року приймає спеціальний Закон «Про допомогу громадянам України у зв'язку зі збройним конфліктом на території цієї країни» [10]. Цим Законом були створені передумови для тимчасового захисту громадян України на території Польщі, без застосування процедури надання статусу біженця, оскільки дана процедура є громіздкою, а в даному випадку необхідно було швидко реагувати на потік біженців з України.

Відповідно до положень цього Закону, громадяни України можуть перебувати на території Польщі 18 місяців, якщо вони легально прибули до Польщі з території України в період з 24 лютого 2022 року у зв'язку зі збройним конфліктом незалежно від того, чи прибули безпосередньо з території України чи через територію іншої країни, і заявили про свій намір залишитися на території Польщі, або є чоловіком/дружиною громадянина України, і в'їхали до Польщі на вищевказаних умовах (навіть якщо відсутнє українське громадянство).

Якщо особа належить до вищезазначеної групи людей, протягом максимум 30 днів після перетину кордону їй слід звернутися до будь-якого органу гміни та подати заяву на отримання номера PESEL UKR (це польський унікальний номер). На основі цього номера відкривається доступ до довіреного профілю, який полегшить виконання багатьох подальших формальностей. У майбутньому номер PESEL і довірений профіль також дозволяють отримати доступ до електронного документа, що підтверджує особу та статус проживання. Разом з тим, виїзд громадянина

України з Польщі більше ніж на місяць позбавляє його права легально перебувати в Польщі на підставі цього спеціального закону.

Висновки. На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що Польща приєднавшись до Женевської конвенції про статус біженців і Нью-Йоркського протоколу, імплементувала їх положення до національного законодавства,

гарантуючи іноземцям, на конституційному рівні, захист від переслідувань, з можливістю надання статусу біженця цим особам у відповідності до міжнародних договорів. Як виникає зі здійсненого аналізу, в Європейському Союзі, державою-членом якого є Польща, також має місце закріплення і гарантування статусу біженців правом ЄС.

Список літератури:

1. A. Chrzanowska, K. Gracz Uchodźcy w Polsce. URL: file:///C:/Users/777/Desktop/uchodzcy-w-polsce.pdf (дата звернення 29.04.2023 р.)
2. Конвенція про статус біженців 28.07.1951 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text (дата звернення 09.04.2023 р.)
3. Бучинська А.Й. Особливості закріплення правового статусу біженців з України в польському праві. *Забезпечення правопорядку в умовах воєнного стану та мировідбудови*: зб. наук. ст. за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф. (Житомир, 21 квітня 2023 р.) / Мін-во освіти і науки України; Поліський нац. ун-т. Житомир, 2023. С. 64-68.
4. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу (2010/с 83/01). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text (дата звернення 02.05.2023 р.)
5. Karta praw podstawowych unii Europejskiej (2012/C 326/02) URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012P/TXT> (дата звернення 03.05.2023 р.)
6. Agnieszka Florczak. Uchodźstwo URL: file:///C:/Users/777/Desktop/18_Agnieszka_Florczak.pdf (дата звернення 08.05.2023 р.)
7. Dyrektywa 2001/55/WE w sprawie minimalnych standardów przyznawania tymczasowej ochrony na wypadek masowego napływu wysiedleńców oraz środków wspierających równowagę wysiłków między Państwami Członkowskimi związanych z przyjęciem takich osób wraz z jego następstwami. Dz.U.U.E.L.2001.212.12.
8. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 02 kwietnia 1997 r. URL: <https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/kon1.htm> (дата звернення 11.05.2023 р.)
9. Barbara Kowalczyk. Polski system azylowy URL: <https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/kon1.htm> (дата звернення 15.05.2023 р.)
10. Ustawa z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa. Dz. U. 2022 poz. 583

Buchynska A.Y. THE LEGAL STATUS OF A REFUGEE IN POLISH LAW

The article examines the normative and legal consolidation of the legal status of refugees on the territory of Poland. Since Poland ratified the Convention relating to the Status of Refugees and the Protocol relating to the Status of Refugees, were analyzed these documents, which are of fundamental importance in the field of refugee protection on the territory of Poland. The special value of these acts is that they determine the principles and procedure for determining refugee status based on the generalization of the concept of "refugee", as well as regulate the basic rights and obligations of persons recognized as refugees. It was emphasized that the key point in granting refugee status to a person who is persecuted for reasons of race, religion, nationality, membership of a particular social group, or political opinion. The norms of international law regarding the regulation of the status of refugees are reflected in the Constitution of Poland, the provisions of which guarantee a foreigner seeking protection from persecution in the Republic of Poland, the granting of refugee status following international treaties.

Poland's membership in the EU also led to the application of primary and secondary laws of the European Union in the field of refugee protection on its territory. It should be noted that the European Union, at the level of the Treaty on European Union, the Treaty on the Functioning of the European Union, and the Charter of Fundamental Rights of the European Union, develops a common policy on the provision of asylum, auxiliary and temporary protection to provide appropriate status to any citizen of a third country in need of international protection and ensure compliance with the principle of non-refoulement by international norms on the status of refugees. The regulations and directives adopted by the bodies of the European Union regulate in more detail the general standards and procedures to be applied in the member states for granting refugee status to citizens of third countries.

The war unleashed by the Russian federation on the territory of Ukraine made it necessary for the Polish legislator to quickly respond to the temporary relocation of Ukrainian citizens to the territory of Poland due to the occupation of Ukraine by Russian troops. In order to avoid a cumbersome and long-term procedure of refugee status for citizens of Ukraine on the territory of Poland, a particular Law on assistance to citizens of Ukraine in connection with the armed conflict on the part of this country was adopted, which legalized the stay of citizens of Ukraine who were forced to flee from Russian aggression to the territory of Poland.

Key words: *refugee, persecution, treaty, international protection, European Union, foreigner, country, regulations, directives, laws.*

УДК 343.3.

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.2/28>**Коруц У.З.**

Західноукраїнський національний університет

РОЗСЛІДУВАННЯ МІЖНАРОДНИМ КРИМІНАЛЬНИМ СУДОМ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ РОСІЇ В УКРАЇНІ

У статті було розглянуто окремі питання розслідування МКС воєнних злочинів росії в Україні. Було наведено статистичні дані, які свідчать про актуальність обраної тематики, зокрема, станом на 14 березня 2023 р. в Україні зареєстрували 71 147 воєнних злочинів, вчинених росіянами протягом року з початку повномасштабного вторгнення. По воєнним злочинам було повідомлено про підозру майже 300 росіянам, щодо 105 осіб справи направлені до суду, і станом на березень 2023 р. є 29 вироків українських національних судів по воєнних злочинах рф. Також проведено огляд останніх досліджень і публікацій із обраної тематики. Окрему увагу приділено передісторії прийняття рішення про співробітництво національних органів з МКС. Далі було зосереджено увагу на питаннях правової кваліфікації воєнних злочинів і їх розмежування із такими злочинами як катування, примушування давати показання, умисне тяжке тілесне ушкодження, побої і мордування тощо. Принциповим під час розмежування наведених вище злочинів із воєнними злочинами є обстановка його вчинення. Воєнні злочини вчиняються лише в умовах збройного конфлікту. Також в роботі звертається увага на новий розділ КПК – розділ IX-2 «Особливості співробітництва з Міжнародним кримінальним судом». Вказаним розділом запроваджено механізм співпраці компетентних органів України з Міжнародним кримінальним судом, передбачено обсяг і порядок такого співробітництва, центральні органи України щодо співробітництва з МКС, консультації з МКС, передання кримінального провадження в рамках співробітництва з МКС, забезпечення збереження доказів, виконання МКС функцій на території України, тимчасова передача особи МКС для проведення процесуальних дій, запити (прохання) до МКС, права особи, стосовно якої надійшло прохання МКС про співробітництво, особливості затримання осіб, які розшукуються МКС тощо.

Ключові слова: воєнні злочини, Міжнародний кримінальний суд, досудове розслідування, воєнний стан, збройний конфлікт, співробітництво з Міжнародним кримінальним судом.

Постановка проблеми. Військова агресія рф проти України стала поштовхом до численних законодавчих змін щодо правового регулювання здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану. Ці зміни торкнулися як порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану в цілому, забезпечення основоположних прав осіб, які притягуються до кримінальної відповідальності під час дії особливого правового режиму, так і правової регламентації співробітництва з Міжнародним кримінальним судом (далі – МКС) з метою сприяння у притягненні до кримінальної відповідальності та покаранні осіб, які вчинили воєнні злочини.

Щодо загальних змін до Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), які регламентують процедуру здійснення кримінального провадження в умовах дії особливого правового режиму – воєнного стану, варто зазначити наступні: можливість прийняття

рішення про початок досудового розслідування дізнавачем, слідчим, прокурором шляхом винесення постанови у випадку відсутності технічної можливості доступу до Єдиного реєстру досудових розслідувань (п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України); можливість використання в суді показань, отриманих під час досудового розслідування якщо хід і результати такого допиту фіксувалися за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації (ч. 4 ст. 95 КПК України); можливість не залучати понятих до проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, обшуку особи, якщо їх залучення є об'єктивно неможливим або пов'язано з потенційною небезпекою для їхнього життя чи здоров'я. У такому разі фіксування здійснюється доступними технічними засобами шляхом здійснення безперервного відеозапису (ч. 1 ст. 615 КПК); обов'язковість зберігання копій матеріалів кримінальних проваджень в електронній формі у дізнавача, слідчого чи прокурора

(ч. 11 ст. 615 КПК); можливість проведення слідчих (розшукових) дій у нічний час (з 22 години до 6 години) (ч. 4 ст. 223 КПК); забезпечення участі захисника у проведенні окремої процесуальної дії, у тому числі, у разі неможливості явки захисника – із застосуванням технічних засобів (відео-, аудіозв'язку) (ч. 12 ст. 615 КПК України) та інші зміни [1].

Окрім законодавчих змін, які визначають особливий режим кримінального провадження в умовах воєнного стану, особливої актуальності, на наше переконання, набуває дослідження питання розслідування воєнних злочинів росії в Україні, а також питання співробітництва з МКС. Враховуючи кількість вчинених рф воєнних злочинів на території України та їх особливо жорстокий характер, вбачається за необхідне здійснити науковий пошук стосовно питання розслідування воєнних злочинів росії в Україні МКС, а також співробітництва національних правоохоронних органів із міжнародним органом щодо розслідування воєнних злочинів рф.

Щодо статистичних даних, які свідчать про актуальність обраної тематики, варто зазначити, що станом на 14 березня 2023 р. в Україні зареєстрували 71 147 воєнних злочинів, вчинених росіянами протягом року з початку повномасштабного вторгнення. По воєнним злочинам було повідомлено про підозру майже 300 росіянам, щодо 105 осіб справи направлені до суду, і станом на березень 2023 р. є 29 вироків українських національних судів по воєнних злочинах рф [2]. Водночас, особи, які вчинили воєнні злочини мають постати не тільки перед національними судовими органами, але й міжнародним трибуналом – МКС. Їх злочини мають бути засуджені всім світом задля досягнення мети притягнення їх до кримінальної відповідальності, а також здійснення виховного впливу на суспільство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що обрана тематика активно досліджується науковцями протягом останніх років. Варто зазначити про дослідження М. Смирнова «Особливості співробітництва України з Міжнародним кримінальним судом в контексті збройної агресії росії проти України», де автор розглянув концептуальні питання, пов'язані із побудовою системи міжнародної кримінальної юстиції, ратифікацією Україною Римського статуту МКС і особливостями співробітництва України з МКС [3]. Проблеми, з якими стикаються правоохоронні органи під час розслідування воєнних злочинів рф на території України, та проблеми притягнення до

відповідальності осіб, винних у їх вчиненні розглянув С. Баладига [4].

Українська Гельсінська спілка з прав людини присвятила окремі дослідження такому питанню: «Документування воєнних злочинів – природний процес відновлення справедливості» [5]. Л. Широкова дослідила питання взаємодії України з МКС у питаннях притягнення до кримінальної відповідальності за злочини, вчинені на території України, в умовах військової агресії [6]. В іншій науковій роботі колектив авторів визначив загальнотеоретичні, міжнародно-правові, конституційні, а також кримінальні процесуальні підстави та процедури співробітництва України із МКС. Значну увагу було приділено міжнародно-правовому врегулюванню діяльності МКС та визначення його юрисдикції з урахуванням компетенції Міжнародного суду ООН та Європейського суду з прав людини. Окрему увагу в роботі приділено національному нормативно-правовому регулюванню розповсюдження юрисдикції МКС ad hoc за умов не ратифікації Римського Статуту МКС [7]. Також варто зазначити про «Стандарти розслідування воєнних злочинів. Загальна частина», які затверджено Генеральним прокурором 28 квітня 2023 р. Вказані стандарти розроблялися на основі синергії знань національних та міжнародних експертів, із залученням досвіду спеціалізованого Департаменту Офісу Генерального прокурора [8]. Наведене свідчить про наукову затребуваність обраної тематики і необхідність продовження наукового пошуку щодо розслідування воєнних злочинів росії в Україні МКС.

Враховуючи викладене, **метою статті** є дослідження окремих питань розслідування воєнних злочинів росії в Україні МКС, а також співробітництва національних правоохоронних органів із МКС щодо розслідування воєнних злочинів рф.

Виклад основного матеріалу. Варто зазначити, що в КПК України було внесено зміни і доповнено розділом IX-2 «Особливості співробітництва з Міжнародним кримінальним судом» згідно із Законом № 2236-IX від 03.05.2022 р. і з цього моменту національні правоохоронні органи розпочали співробітництво із міжнародним органом щодо розслідування воєнних злочинів рф, які вчинені в Україні.

Пропонуємо приділити окрему увагу передісторії прийняття рішення про співробітництво з МКС. Так, до ст. 124 Конституції України у 2016 р. було внесено зміни і в ч. 6 визначено, що «Україна може визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на умовах, визначених

Римським статутом Міжнародного кримінального суду» [9]. Водночас це положення набрало чинності з 30.06.2019 р. Приєднання держави до Римського статуту МКС передбачає значне реформування та удосконалення не лише національного законодавства, а й реформування усієї правової системи, активізацію співпраці з МКС, взаємодії міжнародних і національних органів кримінальної юстиції [7, с. 485].

У 2014 і 2015 рр. Верховна Рада України скористалася можливістю для держави, яка не є учасницею Римського статуту, визнати юрисдикцію Суду відповідно до пункту 3 статті 12 Римського статуту і схвалила дві заяви до МКС про визнання його юрисдикції щодо конкретних ситуацій:

1. Заява Верховної Ради України до Міжнародного кримінального суду про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності вищими посадовими особами держави, які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян під час мирних акцій протестів у період з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року від 25 лютого 2014 року №790-VII;

2. Постанова Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України «Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян» від 04 лютого 2015 р. №145-VIII [10].

Після військового протистояння на сході України, яке розпочалося з 2014 р., не приймалися інші законодавчі рішення щодо співробітництва з МКС. Після 24 лютого 2022 р., коли розпочалося повномасштабне вторгнення рф в Україну, за поданням держав-учасниць Римського статуту 02 березня 2022 р. Офіс Прокурора Міжнародного кримінального суду оголосив про відкриття розслідування ситуації в Україні щодо скоєння на території України воєнних злочинів, злочинів проти людяності та геноциду.

Таким чином, після того як у 2015 р. Україна офіційно визнала юрисдикцію МКС, на неї розповсюджуються положення пункту 3 статті 12 Римського статуту, відповідно до якого «держави, яка визнає юрисдикцію, співробітничать із Судом без будь-яких затримок або винятків відповідно до Частини 9» [11].

Задля реального втілення положень щодо співробітництва із МКС, до КПК України додано новий розділ IX-2 «Особливості співробітництва з Міжнародним кримінальним судом». Законом України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом» запроваджено механізм співпраці компетентних органів України з Міжнародним кримінальним судом. Цим Законом, серед іншого, передбачено обсяг і порядок такого співробітництва, центральні органи України щодо співробітництва з МКС, консультації з МКС, передання кримінального провадження в рамках співробітництва з МКС, виконання прохання МКС про надання допомоги, конфіденційність та захист відомостей, що стосуються національної безпеки України під час співробітництва з МКС, забезпечення збереження доказів, виконання МКС функцій на території України, тимчасова передача особи МКС для проведення процесуальних дій, запити (прохання) до МКС, права особи, стосовно якої надійшло прохання МКС про співробітництво, особливості затримання осіб, які розшукуються МКС або стосовно яких надійшло прохання МКС про тимчасовий арешт або про арешт і передачу, застосування до особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на прохання МКС про тимчасовий арешт (тимчасового арешту) та інші положення [12].

Отже, наведене свідчить, що на національному рівні з урахуванням ст. 5 Римського статуту створюються належні правові основи для здійснення кримінального переслідування воєнних злочинців рф.

В результаті аналізу положень Розділу IX-2 КПК, вчені стверджують, що відповідними нормами розповсюджується предметна та персональна юрисдикція МКС на національні кримінальні процесуальні правовідносини, визначається дія та особливості цього закону в часі, а також регламентується порядок взаємодії вітчизняних правоохоронних органів із МКС у випадках: а) передання провадження до Суду, а також прохань (запитів) про надання допомоги; б) прохань самого МКС про надання допомоги у виді проведення процесуальних дій, прохань про арешт та передачу осіб, а також перейняття Україною проваджень від МКС. Усе це свідчить про величезні зрушення для забезпечення ефективної співпраці, оскільки протягом багатьох років зазначалось, що для такої взаємодії необхідно, зокрема, врегулювати її процедуру, порядок (часто пропо-

нували зробити це окремим спеціальним законом) [7, с. 490].

Вчені звертають увагу, що розслідування воєнних злочинів містить низку перешкод. Зокрема, називають такі: неможливість здійснювати слідчі дії на територіях, які не підконтрольні Україні, на яких відбуваються активні бойові дії; відсутність кваліфікованого кадрового складу із специфічною військовою підготовкою (до прикладу, залучення спеціаліста у військовій сфері як учасника кримінального провадження); не ратифікація Україною Римського статуту МКС та інші [4, с. 55-57]. Додамо, що проблемами і перешкодами на шляху до ефективного розслідування воєнних злочинів в Україні, можуть також стати відсутність фахово підготовлених слідчих, прокурорів, спеціалізованих судів тощо. З приводу військових судів, вчені вказують, що детальне занурення до практики ЄСПЛ, звернення до Рекомендацій Парламентської асамблеї Ради Європи, проведення порівняльно-правових досліджень дозволяють зробити висновки про необхідність запровадження військових судів за наявності гарантій їх незалежності та неупередженості [13, с. 106].

Продовжуючи дослідження, пропонуємо зосередити увагу на матеріально-правових особливостях воєнних злочинів, які визначені національним законодавством. Зокрема, необхідно з'ясувати які саме злочини визначаються як воєнні в національному законодавстві. У спеціалізованій літературі визначено, що відповідальність за вчинення воєнних злочинів передбачена ст. 438 КК України «Порушення законів та звичаїв війни» та характеризується такими особливостями:

– на відміну від Римського Статуту МКС не містить вимоги щодо характеру – серйозності порушень;

– вказує на зв'язок відповідного діяння зі збройним конфліктом (контекстуальність діяння);

– має бланкетний характер (а ч. 2 ст. 438 КК України – також відсильну) та містить невичерпний перелік порушень міжнародного гуманітарного права (універсальна (загальна) форма вчинення злочину), при цьому окремо визначає деякі спеціальні та особливу форми вчинення злочину [8, с. 18].

Варто зазначити, що під час досудового розслідування воєнних злочинів досить часто постають проблеми кваліфікації і розмежування із суміжними складами кримінальних правопорушень. Так, поряд із кваліфікацією за ст. 438 КК України «Порушення законів та звичаїв війни», може бути кваліфіковано за такими складами злочинів як:

- ст. 127 «Катування»;

- ст. 373 «Примушування давати показання»;

- ст. 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження»;

- ст. 122 «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження»;

- ст. 125 «Умисне легке тілесне ушкодження»

- ст. 126 «Побої і мордування»;

- ст. 129 «Погроза вбивством» та інші.

Принциповим під час розмежування цих злочинів із воєнними злочинами є обстановка його вчинення. Так, злочини, передбачені ст. 438 КК України, вчиняються лише в умовах збройного конфлікту (за національним законодавством – в умовах воєнного стану). Вчинення інших злочинів (катування, тілесні ушкодження, побої, мордування тощо) не прив'язуються до певної обстановки.

У випадку конкуренції ст. 438 КК України з іншими статтями Особливої частини КК України, які передбачають кримінальну відповідальність за вчинення загально-кримінальних злочинів, застосуванню підлягає ст. 438 КК України як спеціальна норма, через те, що вона вказує на додаткові (а саме контекстуальні) ознаки. За відсутності доведення контекстуальних елементів (наприклад, зв'язку діяння зі збройним конфліктом) воно має бути кваліфіковане як загальнокримінальне [8, с. 26].

Також варто зазначити, що, на наше переконання, національні органи, які здійснюють співробітництво з МКС, під час застосування положень КПК України та КК України, мають орієнтуватися на практику міжнародних кримінальних судів, практику ЄСПЛ, положення міжнародних договорів тощо. Вивчення, аналіз та застосування міжнародного досвіду і міжнародних нормативних актів, створення міжнародних слідчих груп, залучення іноземних фахівців до здійснення розслідування воєнних злочинів на території України, має забезпечити їх ефективне розслідування і, як наслідок, притягнення злочинців до кримінальної відповідальності.

Висновки. У статті було розглянуто окремі питання розслідування МКС воєнних злочинів росії в Україні. Було наведено статистичні дані, які свідчать про актуальність обраної тематики. Також проведено огляд останніх досліджень і публікацій щодо предмету наукового пошуку. Окрему увагу приділено передісторії прийняття рішення про співробітництво з МКС. Далі було зосереджено увагу на питаннях правової кваліфікації воєнних злочинів і їх розмежування із такими злочинами як катування, примушування

давати показання, умисне тяжке тілесне ушкодження, побої і мордування тощо. Принциповим під час розмежування наведених вище злочинів із воєнними злочинами є обстановка його вчинення. Воєнні злочини вчиняються лише в умовах збройного конфлікту. Також в роботі звертається увага на новий розділ КПК – розділ IX-2 «Особливості співробітництва з Міжнародним кримінальним судом». Вказаним розділом запроваджено механізм співпраці компетентних органів України з Міжнародним кримінальним судом, перед-

бачено обсяг і порядок такого співробітництва, центральні органи України щодо співробітництва з МКС, консультації з МКС, передання кримінального провадження в рамках співробітництва з МКС, забезпечення збереження доказів, виконання МКС функцій на території України, тимчасова передача особи МКС для проведення процесуальних дій, запити (прохання) до МКС, права особи, стосовно якої надійшло прохання МКС про співробітництво, особливості затримання осіб, які розшукуються МКС тощо.

Список літератури:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
2. В Україні зареєстрували понад 71 тисячу воєнних злочинів з початку вторгнення РФ – Офіс генпрокурора. URL: <https://suspilne.media/413421-v-ukraini-zareestruvali-ponad-71-tisacu-voennih-zlociniv-z-rosatku-vtorgnenna-rf-ofis-genprokurora/> (дата звернення 31.05.2023).
3. Смирнов М.І., Особливості співробітництва України з міжнародним кримінальним судом в контексті військової агресії росії проти України. *Право і суспільство*. 2023. № 1. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.1.56>
4. Баладига С.П. Проблеми розслідування воєнних злочинів на території України та притягнення до відповідальності осіб за їх вчинення. *Нове українське право*. 2022. № 5. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.5.7>
5. Документування воєнних злочинів – природний процес відновлення справедливості. Українська Гельсінська спілка з прав людини: вебсайт. URL: <http://www.helsinki.org.ua> (дата звернення: 30.05.2023).
6. Широбокова Л. О. Взаємодія України з Міжнародним кримінальним судом у питаннях притягнення до кримінальної відповідальності за злочини, вчинені на території України, в умовах військової агресії РФ. *Українське суспільство в умовах воєнного стану: сучасні виклики та напрямки розвитку*: матеріали Всеукр. наук. конф. молодих вчених (м. Одеса, 6 червня 2022 р.). Одеса: Фенікс, 2022. С. 521-525.
7. Дроздов О.М., Дроздова О.В., Карпенко М.О., Зуєв В.В. Співробітництво із Міжнародним кримінальним судом: організаційні, юрисдикційні та кримінальні процесуальні аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-8/110>
8. «Стандарти розслідування воєнних злочинів. Загальна частина». Київ, 2023. 112 с. URL: https://justgroup.com.ua/wp-content/uploads/2023/05/standart-rozsliduvannya_zagalna-chastyna.pdf (дата звернення 31.05.2023).
9. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30, Ст. 141.
10. Про Заяву Верховної Ради України "Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій "ДНР" та "ЛНР", які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян": Постанова Верховної Ради України від 04.02.2015 № 145-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 12. Ст. 77.
11. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду від 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_588 (дата звернення 31.05.2023).
12. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39474> (дата звернення 31.05.2023).
13. Капліна О.В. Військові суди: спростування міфів. *Актуальні проблеми судового права*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 21 квітня 2023 р.). Харків: Юрайт, 2023. С. 102-107.

Koruts U.Z. INVESTIGATION BY THE INTERNATIONAL CRIMINAL COURT OF RUSSIAN WAR CRIMES IN UKRAINE

The article considered certain issues of the investigation of Russian war crimes in Ukraine by the International Criminal Court. Statistical data were provided, which testify to the relevance of the chosen topic, in particular, as of March 14, 2023, in Ukraine, 71,147 war crimes committed by the Russians were registered in the year since the beginning of the full-scale invasion. Almost 300 Russians were notified of suspicion of war

crimes, 105 cases were sent to court, and as of March 2023, there are 29 verdicts of Ukrainian national courts on Russian war crimes. A review of the latest research and publications on the selected topic was also carried out. Particular attention is paid to the background of the decision on cooperation with the International Space Station. Next, attention was focused on the issues of legal qualification of war crimes and their distinction from such crimes as torture, forcing to testify, intentional grievous bodily harm, beatings and murder, etc. The situation in which it was committed is fundamental when distinguishing the above-mentioned crimes from war crimes. War crimes are committed only in armed conflict. The work also draws attention to the new section of the Criminal Procedure Code – section IX-2 "Peculiarities of cooperation with the International Criminal Court". This section introduces a mechanism for the cooperation of the competent authorities of Ukraine with the International Criminal Court, provides for the scope and procedure of such cooperation, central bodies of Ukraine regarding cooperation with the ICC, consultations with the ICC, transfer of criminal proceedings within the framework of cooperation with the ICC, ensuring the preservation of evidence, performance of the ICC's functions on the territory of Ukraine, temporary transfer of a person to the ISS for procedural actions, requests (requests) to the ISS, the rights of a person in respect of whom the ISS has received a request for cooperation, features of the detention of persons wanted by the ISS, etc.

Key words: *war crimes, International Criminal Court, pre-trial investigation, martial law, armed conflict, cooperation with the International Criminal Court.*

Відомості про авторів

Азаренко Т.І. – аспірант Науково-дослідного інституту публічного права

Баранкова В.В. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільної юстиції та адвокатури Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Барвіненко В.Д. – кандидат наук з державного управління

Белікова М.І. – кандидат юридичних наук, асистент кафедри адміністративного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Бойко В.П. – кандидат юридичних наук, здобувач наукового ступеня доктора наук Науково-дослідного інституту публічного права

Бондар І.В. – доктор юридичних наук, доцент кафедри нотаріального, виконавчого процесу та адвокатури, прокуратури, судоустрою Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Борко І.С. – курсантка 4 курсу юридичного факультету Академії Державної пенітенціарної служби

Боровик А.В. – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінально-правових та адміністративно-правових дисциплін Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука

Бугера С.І. – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, головний науковий співробітник Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України

Бучинська А.Й. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правознавства Поліського національного університету

Владикін О.Н. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри інтелектуальної власності та приватного права факультету соціології і права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Волкова Н.В. – доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного процесу Національного університету «Одеська юридична академія»

Георгієвський Ю.В. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Гнедюк В.Л. – науковий співробітник Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України

Грищенко А.Л. – здобувач 3-го освітньо-наукового рівня вищої освіти кафедри приватного та публічного права Навчально-наукового інституту права та сучасних технологій Київського національного університету технологій та дизайну

Давидова І.В. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія»

Денисенко К.В. – кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри адміністративного, цивільного та господарського права і процесу Академії Державної пенітенціарної служби

Дерець В.А. – кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу проблем державного управління та адміністративного права Інституту держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України

Дмитрієнко К.О. – студент 3 курсу бакалаврату факультету соціології і права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Євдокімова О.В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Зелінська Я.С. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Карпенко С.Р. – докторант кафедри публічного та приватного права Університету митної справи та фінансів

Коруц У.З. – кандидат юридичних наук, доцент, начальник відділу міжнародних зв'язків Західно-українського національного університету

Кравчук І.І. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правознавства Поліського національного університету

Павлова В.Г. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія»

Плетньова Т.Р. – аспірант кафедри адміністративного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Поєдинок В.В. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри економічного права та економічного судочинства Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Рибачек В.К. – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри конституційного, міжнародного права та публічно-правових дисциплін Київського університету інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія»

Семеняка А.Г. – аспірант кафедри публічного та приватного права Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Скоробагатько А.В. – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри загальноправових дисциплін Національного університету «Одеська морська академія»

Снідевич О.С. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри нотаріального, виконавчого процесу та адвокатури, прокуратури, судоустрою Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Федчак І.А. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності Львівського державного університету внутрішніх справ

Фільчакова Ю.І. – аспірантка кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Царик О.В. – студент 3 курсу бакалаврату факультету соціології і права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Шамрук Н.Б. – кандидат юридичних наук, доцент, начальник кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права Академії Державної пенітенціарної служби

НОТАТКИ

Науковий журнал

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Серія: Юридичні науки

Том 34 (73) № 2 2023

Коректура • *Н. Славогородська*

Комп'ютерна верстка • *Ю. Ковальчук*

Адреса редакції:

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

м. Київ, вул. Джона Маккейна, 33

Електронна пошта: editor@juris.vernadskyjournals.in.ua

Сторінка журналу: www.juris.vernadskyjournals.in.ua

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 19,51. Ум. друк. арк. 20,93. Зам. № 0823/484

Підписано до друку 11.07.2023. Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.